

Genesis. Księga Rodzaju. Bereszit



Księga Rodzaju. Genesis. Bereszit

TŁUM. IZAAK CYLKOW

ROZDZIAŁ I¹

Na początku stworzył Bóg² niebo i ziemię.

Stworzenie, Ziemia, Niebo,
Woda, Otchłań, Bóg

Ziemia zaś była zamętem i bezładem³, a ciemność nad otchłanią; a duch Boży unosił się nad powierzchnią wód.

I rzekł⁴ Bóg: „Niech się stanie światło!” I stało się światło.

Stworzenie, Światło

I widział Bóg światło, że dobre; i rozdzielił Bóg między światłem a ciemnością.

I nazwał Bóg światło dniem, a ciemność nazwał nocą. I był wieczór, i był ranek⁵ — jeden dzień⁶.

I rzekł Bóg: „Niech będzie przestwór⁷ w pośrodku wód, a niech przedzieli między wodami a wodami!”

Niebo

I uczynił Bóg przestwór i przedzielił między wodami, które pod przestworem, a wodami, które nad przestworem. I stało się tak.

¹Rozdział I — cały pierwszy rozdział Tory poświęcony dziełu stworzenia, hebr. בְּרֵאשִׁית תּוֹרָה (*maase bereszit*), jest jednym z głównych tematów żydowskiej mistyki. Tradycja ta mówi, że Bóg stwarzał świat literami „patrzając w Torę” (*Zohar* II.161b), co oznacza także, że studiowanie mającego zaledwie 434 słowa opisu stworzenia pozwala odkryć boskie sekrety i zasady funkcjonowania całego świata. [przypis z tradycji]

²Bóg — hebr. אֱלֹהִים (*elohim*): 'Bóg'; słowo to pochodzi od אֵל (*el*): 'moc, władza, potęga'. W Torze używa się wielu różnych słów na określenie Boga i są one znaczące: wybór jednego ze słów wskazuje konkretny aspekt boskości. [przypis edytorski]

³zamętem i bezładem — hebr. וָבֶהוּלָה (*tohu wawohu*). Obydwa słowa są synonimami תוה (*tohu*): 'pustka, bezpostaciowość, zamieszanie, miejsce chaosu, marność, nicność', וָהוּלָה (*wohu*): 'pustka, pustkowie, spustoszenie'. Głębokie, gardłowe brzmienie całego wyrażenia w języku hebrajskim ma także cechy dźwiękonaśladowcze. [przypis edytorski]

⁴rzekł — Bóg stwarzał świat Swoją mową, uczynił to poprzez מִאֲמָרוֹת עֶשְׂרָה (*asara maamarot*): 'Dziesięć Wypowiedzeń', por. *Pirke Awot* 5:1. W opisie Stworzenia, słowo וַיֹּאמֶר (*wajomer*): 'rzekł', znajduje się dziewięć razy, ale wyrażenie בְּרֵאשִׁית (*bereszit*): 'na początku', traktowane jest jako dziesiąte wypowiedzenie, por. Rambam do *Pirke Awot* 5:1.

Rambam, także: Majmonides, rabi Mosze ben Majmon (1135–1204). Ur. w Kordobie, zm. w Kairze, rabin i lekarz, jeden z najważniejszych żydowskich filozofów, autor *Miszne Tora*, kodeksu obejmującego całe prawo żydowskie, także autor komentarza do całej Miszny oraz dzieł filozoficznych, z których najbardziej znane jest *More newuchim* („Przewodnik błędzących”). [przypis z tradycji]

⁵I był wieczór, i był ranek — w oparciu o słowa wersetu w żydowskiej tradycji doba liczona jest od wieczora, czyli po zapadnięciu zmroku (od momentu, gdy na niebie pojawiają się trzy gwiazdy), do czasu po zachodzie słońca następnego dnia. [przypis edytorski]

⁶jeden dzień — w hebrajskim oryginale nie zostało użyte słowo רִשְׁוֹן (*riszon*): 'pierwszy', lecz słowo יוֹם (*echad*): 'jeden', choć w odniesieniu do innych dni zastosowane są liczebniki porządkowe. Komentarz rabiniczny wyjaśnia to tak, że tego dnia Bóg był Jedyny na świecie i nawet aniołowie nie zostali jeszcze wówczas stworzeni, zob. Raszi do 1:5.

Raszi: skrót od rabi Szlomo ben Icchak (1040–1105), żył we Francji, czołowy żydowski autorytet wśród komentatorów Biblii i Talmudu. [przypis z tradycji]

⁷przestwór — hebr. רָקִיעַ (*raki'a*): 'rozciągająca się przestrzeń, sklepienie niebieskie', firmament, który zastygł w bezruchu i podtrzymywał „wody” znajdujące się ponad sklepieniem. «Pomimo tego, że niebiosy zostały stworzone pierwszego dnia, nadal były płynne. Zastygły dopiero na drugi dzień, zdjęte grozą [rozkazu] Bożego», zob. Raszi do 1:6. [przypis z tradycji]

I nazwał Bóg przestwór — niebem⁸. I był wieczór, i był ranek — dzień drugi⁹.

I rzekł Bóg: „Niech się zbiorą wody spod nieba w jedno miejsce, a niech się ukaże ląd!”
I stało się tak.

I nazwał Bóg ląd ziemią, a zbiór wód nazwał morzami. I widział Bóg, że dobrze.

I rzekł Bóg: „Niech porośnie ziemia rośliną, zieleń rozsiewającym nasienie, drzewem owocowym, rodzącym owoc podług rodzaju swojego, w którym by nasienie jego było, na ziemi!” I stało się tak.

I wydała ziemia roślinę — ziele, rozsiewające nasienie podług rodzaju swojego, i drzewo rodzące owoc, w którym nasienie jego było, podług rodzaju swojego. I widział Bóg, że dobrze.

I był wieczór, i był ranek — dzień trzeci.

I rzekł Bóg: „Niech będą światła na przestworze nieba, aby przedzielać między dniem a nocą; a niech służą jako znaki¹⁰ i [niech wyznaczają] pory, dni i lata;

Światło, Słońce, Księżyc

I niech będą światłami na przestworze nieba, dla przyświecania ziemi!” I stało się tak.

I utworzył Bóg dwa owe światła wielkie¹¹: światło większe dla panowania dniem, a światło mniejsze dla panowania nocą, i gwiazdy.

I umieścił je Bóg na przestworze nieba, dla przyświecania ziemi.

I aby panowały dniem i nocą, i przedzielały¹² między światłem a ciemnością. I widział Bóg, że dobrze.

I był wieczór, i był ranek — dzień czwarty.

I rzekł Bóg: „Niech się zaroją wody rojem jestestw żyjących, a ptactwo niech się unosi nad ziemią, na przestworze niebios!

I stworzył Bóg owe potwory¹³ wielkie i wszelkie jestestwo żyjące, poruszające się, którym zaroily się wody podług rodzaju swego, i wszelkie ptactwo skrzydlate podług rodzaju swojego. I widział Bóg, że dobrze.

Potwór, Zwierzęta

I pobłogosławił im Bóg i rzekł: „Rozradzajcie się i rozmnażajcie, i napelniajcie wody w morzach, a ptactwo niech się rozmnaża na ziemi!”

I był wieczór, i był ranek — dzień piąty.

I rzekł Bóg: „Niech wyda¹⁴ ziemia jestestwa żyjące podług rodzajów swoich: bydło i pła-

Zwierzęta

⁸niebo — hebr. מַיִם (*szamajim*): 'niebo', można to także odczytywać jako złożenie słów מַי (*szam*): 'tam' i מַיִם (*majim*): 'woda': 'tam, nad przestworem, jest woda w postaci chmur i mgieł'. [przypis edytorski]

⁹drugi — u Cylkowa 'wtóry'. [przypis edytorski]

¹⁰znaki — u Cylkowa 'jako znamiona', dziś słowo 'znamie' ma inne znaczenie. [przypis edytorski]

¹¹owe światła wielkie — *Talmud* (*Chulin* 60b) komentuje to, że słońce i księżyc «były stworzone jako [obiekty] tej samej wielkości, lecz księżyc został pomniejszony, ponieważ skarżył się, mówiąc: niemożliwe jest, by dwóch królów używało tej samej korony», zob. *Raszi* do 1:16. [przypis z tradycji]

¹²i przedzielały — u Cylkowa 'i przedzielać'. Hebrajski bezokolicznik można także przetłumaczyć jako 'dla przedzielania'. [przypis edytorski]

¹³potwory — hebr. תַּנִּינִים (*taninim*): 'wielkie ryby, wielkie zwierzęta morskie'. *Talmud* odnosi to do Lewiatana, potwora morskiego opisanego w *Księdze Hioba* (zob. *Bawa Batra* 74b, zob. *Hiob* 41). [przypis z tradycji]

zy¹⁵, i zwierzęta lądowe podług rodzajów swoich!” I stało się tak.

I utworzył Bóg zwierzęta lądowe podług rodzajów swoich, i bydło podług rodzaju swojego, i wszelkiego płaza ziemnego¹⁶ podług rodzaju swojego. I widział Bóg, że dobrze.

I rzekł Bóg: „Uczyńmy¹⁷ ludzi¹⁸ na obraz¹⁹ Nasz i podług²⁰ podobieństwa²¹ Naszego, a niech panują nad rybami morza i nad ptactwem nieba, i nad bydłem, i nad wszystką ziemią, i nad wszelkim płazem, który pełza po ziemi!”

Człowiek, Kondycja ludzka,
Stworzenie, Kobieta,
Męczyzna

I stworzył Bóg człowieka na obraz Swój, na obraz Boga stworzył go; mężczyznę i kobietę^{22,23} — stworzył ich.

I błogosławił im Bóg, i rzekł do nich Bóg: „Rozradzajcie się i rozmnażajcie, i napęlniajcie ziemię, i zawładnijcie nią, i panujcie nad rybami morza, i nad ptactwem nieba, i nad wszelkim zwierzem, który się porusza na ziemi!”

I rzekł Bóg: „Oto oddaję wam wszelkie ziele rozsiewające nasienie, będące na powierzchni całej ziemi, i wszelkie drzewo, na którym jest owoc drzewa²⁴, rozsiewający nasienie: niechaj będą na pokarm²⁵ wam²⁶.”

Jedzenie

I wszelkiemu zwierzowi lądowemu, i wszelkiemu ptactwu nieba, i wszystkiemu, co się porusza na ziemi, w czym²⁷ jest dusza²⁸ żyjąca — wszelką zieloną roślinę [oddaję] na pokarm!” I stało się tak.

¹⁴Niech wyda ziemia jestestwa żyjące — według komentarza rabinicznego, wszystkie stworzenia nieba i ziemi zostały stworzone pierwszego dnia, wymagały jedynie wydobycia i uzewnętrznienia. Każde z nich znalazło się na swoim miejscu dopiero w tym dniu, kiedy zostało to nakazane przez Boga, zob. Raszi do 1:14 i 1:24. [przypis z tradycji]

¹⁵płazy — hebr. שָׂרָץ (*remes*): dosłownie ‘pełzające’ [stworzenia], a nie płazy w sensie biologicznym. Do tej kategorii zalicza się wszystkie zwierzęta żyjące przy powierzchni ziemi, takie jak węże, mrówki itd. [przypis edytorski]

¹⁶i wszelkiego płaza ziemnego — u Cylkowa ‘i wszelki płaz ziemny’. [przypis edytorski]

¹⁷Uczyńmy — midrasz uczy: ponieważ człowiek jest podobny do aniołów i mogłoby to wzbudzić ich zazdrość, Bóg w Swojej skromności naradzał się tu z aniołami, i chociaż aniołowie w żaden sposób nie pomagali przy tworzeniu człowieka, została tu użyta liczba mnoga, zob. Raszi do 1:26. Ibn Ezra wyjaśnia, że po tym, jak ziemia i morza wydały z siebie rośliny i zwierzęta, Bóg zwrócił się do aniołów: „my zajmijmy się człowiekiem, nie zaś ziemią czy wodą”, zob. Ibn Ezra do 1:26.

Ibn Ezra, rabi Abraham ben Meir ibn Ezra (1092–1167), żył w Hiszpanii; uczony, poeta, filozof i komentator Biblii.

Midrasz, od hebr. מדרש (*darasz*): ‘szukać, badać, dociekać’, to homiletyczna metoda interpretacji biblijnej, która objaśnia tekst niekoniecznie w zgodzie z prostym, zwykłym znaczeniem wersetów. Opiera się w dużej mierze na analizie tekstu, zakładając, że słowa i litery, które wydają się zbędne, uczą czegoś, co nie jest otwarcie powiedziane w tekście, godzi pozorne sprzeczności biblijne, ustanawia podstawy nowych praw i wzbogaca treść o nowe znaczenia. Midrasze stanowią gatunek literatury rabinicznej, powstawały między V a XIII wiekiem. [przypis z tradycji]

¹⁸ludzi — w hebrajskim oryginale pojawia się słowo אָדָם (*adam*): ‘człowiek’ w liczbie pojedynczej, lecz może być rozumiane także w znaczeniu zbiorowości. [przypis edytorski]

¹⁹obraz — hebr. בְּצַלְמֵנוּ (*becalmenu*): ‘wedle naszego wzoru, naszego modelu, naszego typu’. [przypis edytorski]

²⁰podług — dziś: według. [przypis edytorski]

²¹podobieństwo — hebr. כִּדְמוּתוֹ (*kidmutenu*), to podobieństwo rozumiane jako inteligencja i zdolność rozumienia, a nie fizyczne zob. Raszi do 1:26. [przypis z tradycji]

²²kobietę — u Cylkowa ‘niewiastę’; w całym tekście konsekwentnie zamiono słowo ‘niewiasta’, które dziś nie brzmi naturalnie, na słowo ‘kobieta’. [przypis edytorski]

²³mężczyznę i kobietę — midrasz uczy, że początkowo Bóg stworzył człowieka z dwoma obliczami, a następnie rozdzielił na dwie osoby. Innym wyjaśnieniem słów Tory jest, że chodzi o podkreślenie, że oboje zostali stworzeni szóstego dnia, a dopiero w następnym rozdziale opisane to jest szczegółowo, zob. Raszi do 1:27. [przypis z tradycji]

²⁴owoc drzewa — u Cylkowa ‘owoc drzewny’. [przypis edytorski]

²⁵pokarm — pierwsi ludzie żywili się wyłącznie roślinami, uśmiercanie zwierząt i jedzenie mięsa zostało dozwolone dopiero potomkom Noacha po potopie (por. *Ks. Rodzaju* 9:3). Raszi do 1:29. [przypis z tradycji]

²⁶niechaj będą na pokarm wam — u Cylkowa ‘wam niechaj będą na pokarm’. [przypis edytorski]

²⁷w czym — u Cylkowa ‘w którym’. [przypis edytorski]

²⁸dusza — hebr. נֶפֶשׁ (*nefesz*): ‘dusza, istota żywa, jaźń, siła żywotna, siedlisko emocji, substancja lub istota oddychająca, anima, wewnętrzna istota [człowieka]’. W judaizmie istnieje sześć różnych słów na określenie różnych rodzajów/poziomów duszy. [przypis edytorski]

I obejrzał Bóg wszystko, co uczynił, i oto było bardzo dobre. I był wieczór, i był ranek — dzień szósty.

ROZDZIAŁ II

I ukończone były niebo i ziemia, i wszystkie ich zastępy²⁹³⁰.

I skończył Bóg dnia siódmego dzieło Swoje, które uczynił, i odpoczął³¹ dnia siódmego po całym dziele Swoim, które uczynił.

Święto

I pobłogosławił Bóg dzień siódmy i poświęcił go; albowiem w nim zaprzestał Bóg czynić wszystkie dzieła Swoje, które stworzył.

Oto [dzieje] zrodzenia się³² nieba i ziemi przy stworzeniu ich, w czasie³³, w którym uczynił Wiekuisty³⁴ — Bóg, niebo i ziemię³⁵

Zanim jakiś krzew polny był na ziemi, i zanim wzeszło jakieś ziele polne³⁶ — bo nie spuścił [jeszcze]³⁷ Wiekuisty, Bóg, deszczu na ziemię; i człowieka nie było³⁸, aby uprawiał ziemię;

Ale para wzniosła się z ziemi, i zrosiła³⁹ całą powierzchnię ziemi.

I utworzył⁴⁰ Wiekuisty, Bóg, człowieka z prochu ziemi⁴¹, i tchnął w nozdrza jego dech żywota⁴², i stał się człowiek istotą żyjącą⁴³.

Człowiek, Kondycja ludzka,
Stworzenie

²⁹zastępy — hebr. צָבָא (*cawa*): 'armia, zastępy czyli oddziały zorganizowane, aby prowadzić wojnę lub służyć'. Tu w znaczeniu: całe dzieło stworzenia, działające według stworzonych dla niego reguł. [przypis edytorski]

³⁰I ukończone były niebo i ziemia, i wszystkie ich zastępy — u Cylkowa 'I spełnione były niebo i ziemia i wszystkie zastępy ich'; zmianę wprowadzono, uwzględniając różnicę semantyczną pomiędzy słowami 'ukończyć' a 'spełnić' dla hebrajskiego czasownika כָּלָה (*kala*): 'skończyć'. [przypis edytorski]

³¹odpoczął — hebr. שָׁבַת (*szawat*), z którego wywodzi się słowo Szabat, oznacza 'zaprzestać, zaniechać, wstrzymać, odpocząć'. [przypis edytorski]

³²Oto [dzieje] zrodzenia się — u Cylkowa 'oto zrodzenie się'; słowo תּוֹלְדוֹת (*toldot*) jest wieloznaczne, oznacza 'dzieje, historie, to co się rodziło'. W 6:9 to samo słowo Cylkow tłumaczy jako 'dzieje'. [przypis edytorski]

³³w czasie — u Cylkowa 'czasu'. [przypis edytorski]

³⁴Wiekuisty — czteroliterowe Imię Boga J-H-W-H, tzw. tetragram, oparte jest na hebrajskim rdzeniu הָיָה (*haja*): 'być, istnieć'. W judaizmie imię to traktowane jest z wielką świętością i zgodnie z tradycją nie jest wymawiane na głos, lecz zastępowane słowem Adonaj ('Pan') lub Haszem ('To Imię'). Cylkow tłumaczy tetragram jako 'Wiekuisty', zaś słowo אֱלֹהִים (*Elohim*) jako 'Bóg'. Raszi do 2:5 pisze: «'Wiekuisty' to Jego Imię, 'Bóg' oznacza, że jest On władcą i sędzią nad wszystkim». [przypis z tradycji]

³⁵niebo i ziemię, — u Cylkowa werset zakończony kropką, co zaciemnia sens następnego wersetu. [przypis edytorski]

³⁶Zanim jakiś krzew polny był na ziemi, i zanim wzeszło jakieś ziele polne — bo nie spuścił [jeszcze] Wiekuisty, Bóg, deszczu na ziemię i człowieka nie było, aby uprawiał ziemię — u Cylkowa „Zanim zaś jaki krzew polny był na ziemi, i jakie ziele polne zanim weszło, — nie spuścił też Wiekuisty Bóg deszczu na ziemię; człowieka też nie było, aby uprawiał ziemię;”. [przypis edytorski]

³⁷bo nie spuścił [jeszcze] — u Cylkowa 'nie spuścił też'; hebr. כִּי (*ki*): 'bo, ponieważ' Cylkow oddaje jako 'też'. [przypis edytorski]

³⁸i człowieka nie było — u Cylkowa 'człowieka też nie było', słowo 'też' dodane przez Cylkowa, tu: usunięte. [przypis edytorski]

³⁹zrosiła — hebr. הִשְׁקָה (*hiszka*): 'nawadniała'. [przypis edytorski]

⁴⁰utworzył — tu pojawia się hebr. czasownik יָצַר (*jacar*): 'tworzyć, kształtować' w odróżnieniu do używanego dotąd czasownika בָּרָא (*bara*): 'stwarzać'. Słowo *bara* oznacza stwarzanie z niczego i stosuje się tylko do Boga. Słowo *jacar* oznacza wytwarzanie z jakiegoś materiału. [przypis edytorski]

⁴¹człowieka z prochu ziemi — oba te hebr. słowa אָדָם (*adam*): 'człowiek' i אֲדָמָה (*adama*): 'ziemia' pochodzą od tego samego rdzenia. [przypis edytorski]

⁴²dech żywota — hebr. נִשְׁמַת חַיִּים (*niszmat chajim*): 'dech żywota'; samo słowo נֶשְׁמָה (*neszama*) to: 'oddech (człowieka), tchnienie ducha (Bożego), oddychająca istota', jest to także jedno ze słów hebrajskich oznaczających 'duszę'. [przypis edytorski]

⁴³istotą żyjącą — również zwierzęta określane są jako istoty żyjące, jednak człowiek różni się od nich umiejętnością rozumienia i mowy, zob. Raszi do 2:7. [przypis z tradycji]

A zasadziwszy Wiekuisty, Bóg, ogród w Edenie⁴⁴ od dawna⁴⁵, umieścił tam człowieka, którego utworzył.

I wywiódł⁴⁶ Wiekuisty, Bóg, z ziemi wszelakie drzewo uroczne na wejrzenie i smaczne do spożycia⁴⁷, a także Drzewo Życia⁴⁸ pośrodku ogrodu, i Drzewo Poznania dobrego i złego⁴⁹.

A strumień wypływa z Edenu dla nawadniania⁵⁰ ogrodu, a stamtąd rozdziela się na cztery odnogi.

Nazwa jednego [strumienia]: Pizon⁵¹; to ten, który okrąża całą ziemię Chawila⁵², gdzie [znajduje się] złoto.

A złoto tego kraju wyborowe; tamże jest bdellion⁵³ i kamień berylowy⁵⁴.

A nazwa strumienia drugiego: Gichon⁵⁵; to ten, który okrąża całą ziemię Kusz⁵⁶.

⁴⁴Eden — w literaturze rabinicznej istnieją dwa rodzaje Edenu: jeden ziemski, żyzny i obfitujący w roślinność, drugi, niebiański, przeznaczony na zamieszkanie dla prawych, nieśmiertelnych dusz. Te dwa Edeny określane są jako „niższy” i „wyższy”. Ponadto *Talmud* (*Berachot* 34b) wskazuje, że pojęcia 'ogród' i 'Eden', odnoszą się do dwóch odrębnych miejsc, a Adam i Ewa przebywali tylko w 'ogrodzie'. W *Talmudzie* istnieją dysputy nad określeniem granic ziemskiego Edenu (*Eruwin* 19a, *Tamid* 32b), oraz jego rozmiarów: «Ogród Edenu jest jedną sześćdziesiątą samego Edenu, a Eden jest jedną sześćdziesiątą Gehenny [...] A niektórzy mówią, że Eden nie ma miary» (*Taanit* 10a). [przypis z tradycji]

⁴⁵od dawna — hebr. מִקֵּדֶם (*mikedem*): 'od wschodu, z przodu, od starożytnych czasów', większość przekładów tłumaczy to jako: 'od strony wschodniej', prawdopodobnie Cylikow odwołuje się tu do *Targum Jonatan*, aramejskiej interpretacji z I/II w.: «Wiekuisty Bóg Swoim wypowiedzeniem zasadził dla sprawiedliwych ogród z Edenu, przed stworzeniem świata [...]». Zasadził ogród na wschód od Edenu, zob. Raszi do 2:8. [przypis z tradycji]

⁴⁶wywiódł — spowodował, że rośliny zaczęły rosnąć; werset odnosi się tylko do roślinności w ogrodzie, zob. Raszi do 2:9. [przypis z tradycji]

⁴⁷do spożycia — u Cylikowa 'ku spożyciu'. [przypis edytorski]

⁴⁸Drzewo Życia — u Cylikowa 'ec *bachajim*': 'drzewo życia'. Termin „Drzewo życia” stał się metaforą Tory, por. np. *Ks. Przysłów* 3:18. W żydowskiej tradycji mistycznej „drzewo życia” odnosi się do diagramu ilustrującego dziesięć boskich emanacji (*Sefirot*), jest to także tytuł ważnego dzieła żydowskiego mistycyzmu autorstwa rabina Chajjima Witala (1542–1620). [przypis z tradycji]

⁴⁹Drzewo Poznania dobrego i złego — עֵץ הַדַּעַת (*ec badaat tow wara*): 'drzewo poznania dobrego i złego'. W *Talmudzie* (*Berachot* 40a) mędrcy dyskutują, czy była to winorośl, figa czy może nawet pszenica, a midrasz (*Bereszit Raba* 15:7) sugeruje, że mógł to być także etrog (rodzaj owocu cytrusowego). Poznanie dobra i zła może być interpretowane jako umiejętność rozróżniania pomiędzy dobrem i złem, czyli wolna wola. Niektórzy odczytują to jako pożądanie seksualne, ale Ramban uczy, że takie wyjaśnienie nie wydaje się prawidłowe, gdyż nawet wąż mówił, że po spożyciu „staniecie się jak Bóg” i «po spożyciu owocu człowiek miał wolny wybór i z własnej woli mógł czynić zło lub dobro, czy to wobec siebie czy wobec innych istot, i to jest owa Boska cecha, ale jest ona także niedobra dla człowieka, ponieważ ma on teraz *jecer* (skłonność do zła) i pożądanie», zob. Ramban do 2:11. [przypis z tradycji]

⁵⁰nawadniania — u Cylikowa 'dla zraszania'; w oryginale לִשְׁקוּתָא (*lebaszkot*): 'nawadniać'. [przypis edytorski]

⁵¹Pizon — wedle Rasziego jest to Nil, zob. Raszi do 2:11. [przypis z tradycji]

⁵²Chawila — kraina sąsiadująca z ogrodem Edenu, zob. Radak do 2:11.

Radak: skróć od rabi Dawid Kimchi (1160–1235), żył we Francji, komentator Biblii, filozof i gramatyk.

Nie jest to Chawila, o której mowa w *Ks. Rodzaju* 25:18. zob. Ramban do 2:11.

Ramban (inaczej Nachmanides) to skróć od rabi Mosze ben Nachman (1194–1270), czołowy komentator Biblii i *Talmudu*, rabin, filozof, kabalista i lekarz. Urodził się w Geronie w Hiszpanii, przeniósł się do Ziemi Izraela, gdzie osiedlił się w Ako. [przypis z tradycji]

⁵³bdellion — hebr. בְּדֵלִיּוֹן (*bedolach*), tłumaczone także jako 'bdellium', może oznaczać żywicę drzewa *Commiphora africana* lub rodzaj okrągłego kamienia szlachetnego; Saadia Gaon odczytuje to jako 'perły'. Do *bedolach* porównana jest manna, zob. *Ks. Liczb* 11:7.

Saadia ben Josef Gaon (882/892–942), rabin, filozof, komentator Biblii, badacz języka hebrajskiego. [przypis z tradycji]

⁵⁴berylowy — hebr. בִּרְזִיט (*szoham*): znaczenie niepewne, może to być onyks lub chryzopraz lub beryl lub malachit. [przypis edytorski]

⁵⁵Gichon — dokładna identyfikacja jest niepewna, wedle niektórych opinii jest to Nil, zob. Józef Flawiusz *Antiquitates Iudaicae* (*Dawne dzieje Izraela*) 1:1:3. [przypis edytorski]

⁵⁶Kusz — hebr. כּוּשׁ (*kusz*) oznacza starożytną krainę na południe od drugiej katarakty Nilu, rozciągającą się w kierunku granic Etiopii, w tradycji żydowskiej Kusz identyfikowane jest jako Etiopia, por. *Ks. Estery* 1:1, słowo to oznacza także ogólnie osobę czarnoskórą, por. *Ks. Liczb* 12:1, gdzie słowem tym określona została żona Mojżesza. [przypis edytorski]

A nazwa strumienia trzeciego: Chidekel⁵⁷; to ten, który płynie ku wschodowi Aszuru⁵⁸. A strumieniem czwartym jest Frat⁵⁹.

I wziął⁶⁰ Wiekuisty, Bóg, człowieka, i osadził go w ogrodzie Edenu, aby go uprawiał i dozorował.

I przykazał Wiekuisty, Bóg, człowiekowi, i rzekł: „Z każdego drzewa ogrodu pożywać⁶¹ możesz;

Ale z Drzewa Poznania dobrego i złego pożywać nie będziesz; bo gdy spożyjesz z niego — umrzesz!

I rzekł Wiekuisty, Bóg: „Niedobrze, aby pozostał człowiek samotnym; uczynię mu pomoc, odpowiednią jemu⁶²!”

I Wiekuisty, Bóg, utworzył z ziemi wszystkie zwierzęta dzikie, i wszelkie ptactwo nieba, i przywiódł do człowieka, aby zobaczyć, jak je nazwie; a jakkolwiek nazwie człowiek każde jestestwo żywe, taka będzie jego nazwa⁶³.

Kondycja ludzka, Słowo,
Imię

I nadał człowiek nazwy wszelkiemu bydłu i ptactwu nieba, i wszelkiemu zwierzowi dzi-
kiemu. Ale nie znalazła się dla człowieka odpowiednia pomoc.

I spuścił⁶⁴ Wiekuisty, Bóg, odurzenie⁶⁵ na człowieka, i zasnął on; i wyjął jedno z żeber
jego⁶⁶, i zwał [w tym miejscu] ciało⁶⁷.

Kobieta, Mężczyzna

I ukształtował⁶⁸ Wiekuisty Bóg żebro, które wyjął z człowieka, na kobietę, i przywiódł ją
do człowieka.

I rzekł człowiek: „Tym razem jest to kość z kości moich, i ciało z ciała mojego; tę nazywać
kobietą, bo z mężczyzny⁶⁹ wzięta ona!”⁷⁰

⁵⁷Chidekel — wedle tradycji jest to rzeka Tygrys, zob. Raszi do 2:14. [przypis z tradycji]

⁵⁸Aszur — Assyria, kraina historyczna położona na terenie dzisiejszego Iraku, w górnym biegu rzek Tygrys i Eufrat. [przypis edytorski]

⁵⁹Frat — wedle tradycji jest to Eufrat, zob. Raszi do 2:14. [przypis z tradycji]

⁶⁰wziął (...) człowieka — zachęcił go i przekonał miłymi słowami, zob. Raszi do 2:15. [przypis z tradycji]

⁶¹pożywać — dziś: spożywać; jeść, korzystać. [przypis edytorski]

⁶²pomoc, odpowiednią jemu — hebr. עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ (ezer kenegdo): dosł. 'pomoc naprzeciw niego', Raszi wyjaśnia: «gdy sobie zasłuży: będzie miał pomoc, gdy nie zasłuży: będzie miał walczącego z nim przeciwnika», zob. Raszi do 2:18. [przypis z tradycji]

⁶³I Wiekuisty, Bóg, utworzył z ziemi wszystkie zwierzęta dzikie, i wszelkie ptactwo nieba, i przywiódł do człowieka, aby zobaczyć, jak je nazwie; a jakkolwiek nazwie człowiek każde jestestwo żywe, taka będzie nazwa jego. — u Cyłkowa 'I utworzył był Bóg Wszechmocny z ziemi wszystkie zwierzęta dzikie, i wszystkie ptactwo nieba, i przywiódł do człowieka, aby obaczył, jak je nazwie; a jak bądź nazwie człowiek każde jestestwo żywe, taką będzie nazwa jego'. Skorygowano m.in. ze względu na zbędne użycie czasownika zaprzeczonego, pojawienie się określenia 'Wszechmocny' zamiast 'Wiekuisty', niefortunne zestawienie słów 'Wszechmocny z ziemi'. [przypis edytorski]

⁶⁴spuścił — u Cyłkowa 'przypuścił'. [przypis edytorski]

⁶⁵odurzenie — hebr. תַּרְדֵּמָה (tardema): 'głęboki sen'. [przypis edytorski]

⁶⁶jedno z żeber jego — hebr. מִצַּלְעָתוֹ (micalotaw): '[jeden] z jego boków, stron'. Słowo צֶלַע (cela): 'bok, strona', pojawia się też w opisie budowy Miskanu (Przybytku na pustyni), por. Ks. Wyjścia 26:20. W tym wersecie rabini upatrują źródło idei, że człowiek został początkowo stworzony z dwoma obliczami (Eruwin 18a), por. przypis do Ks. Rodzaju 1:27, zob. Raszi do 2:21. [przypis z tradycji]

⁶⁷zwał [w tym miejscu] ciało — u Cyłkowa 'zwał ciało za nim'; skorygowano, usuwając możliwą niejasność: 'za nim' odnosi się do 'zebra', w oryginale jest תַּחְתָּנָה (tachtena): 'pod nią, zamiast niej, w jej miejsce'. [przypis edytorski]

⁶⁸uksztaltował — hebr. וָיָבֵן (wajiben) dosł. 'zbudował', od בָּנָה (bana): 'budować'. [przypis edytorski]

⁶⁹kobietą, bo z mężczyzny wzięta ona — u Cyłkowa 'mężatka, bo z męża'; wprowadzono modernizację dla uniknięcia pomyłki związanej z zawężonym współcześnie znaczeniem słów 'mężatka' i 'mąż'. [przypis edytorski]

⁷⁰tę nazywać kobietą, bo z mężczyzny wzięta ona — niemożliwa do oddania w przekładzie gra słów oparta na dźwiękowym podobieństwie wyrazów שִׁשָּׁה (isz): 'mężczyzna' i אִשָּׁה (isza): 'kobieta'. [przypis edytorski]

Przeto opuszcza mąż ojca swojego i matkę swoją, a łączy się z żoną⁷¹ swoją, i stają się ciałem jednym.

A byli oboje nadzy, człowiek i żona jego, a nie wstydzieli się.

ROZDZIAŁ III

A wąż⁷² był chytry⁷³ bardziej niż wszelki zwierz dziki, którego⁷⁴ uczynił Wiekuisty Bóg; i rzekł do kobiety: „Czyżby⁷⁵ powiedział także Bóg: »Nie pożywajcie⁷⁶ z żadnego drzewa ogrodu?»”

Wąż, Kuszenie

I rzekła kobieta do węża: „Z owocu drzew ogrodu pożywać możemy.

Tylko z owocu drzewa⁷⁷, co w pośrodku ogrodu, rzekł Bóg: »Nie pożywajcie z niego i nie dotykajcie się go⁷⁸ — abyście nie umarli«”.

I rzekł wąż do kobiety: „Umrzeć nie umrzecie.

Ale wie Bóg, iż w dniu, gdy⁷⁹ pożywać zeń będziecie, otworzą się oczy wasze i staniecie się jako Bóg⁸⁰, znający dobro i zło⁸¹”.

I kobieta, widząc, że smacznym jest drzewo ku spożyciu, że rozkoszą jest dla oczu, a uroczym drzewo [jest] do zdobycia wglądu⁸², wzięła z owocu jego i jadła, i dała też⁸³ mężowi swojemu przy sobie, i jadł.

⁷¹*mąż* (...) łączy się z żoną — hebr. *יש* (*isz*): 'człowiek, mężczyzna' oraz *אשה* (*isza*): 'kobieta' występują również w znaczeniu 'mąż' i 'żona'. [przypis edytorski]

⁷²*wąż* — hebr. *נחש* (*nachasz*): 'wąż'. Można odczytywać postać węża jako symbol satana (czyli szatana, oskarżyciela), ale proste znaczenie wersetu mówi, że mowa tu o zwierzęciu, które obdarzone było nadzwyczajnymi cechami. *Talmud* (*Sota* 9b) relacjonuje, że początkowo wąż miał być królem wszystkich zwierząt, chodził wyprostowany i spożywał to samo, co człowiek, ale odkąd został przeklęty musi czołgać się na brzuchu i żywić się prochem. Tradycja widzi w nim także metaforę *jecer bara* 'skłonności do złego', która zwodzi ludzi do grzeszenia. *Tora* przyrównała *jecer bara* do węża, gdyż działa podobnie jak wąż, z natury mało widoczny i korzystać z niego jest w rzeczywistości bardzo niewielka, lecz szkoda, którą przynosi jest ogromna, zob. Sforno do 3:1. Por. także talmudyczną ideę (*Bawa Batra* 16a): «Powiedział Resz Lakisz: satan, *jecer bara* i Anioł śmierci są tym samym».

Sforno (1475–1549) rabi Owadja ben Jaakow Sforno, włoski rabin, komentator Biblii, filozof i lekarz. [przypis z tradycji]

⁷³*chytry* — hebr. *חכם* (*arum*) w znaczeniu 'sprytny, bystry'. [przypis edytorski]

⁷⁴*którego uczynił* — u Cylkowa 'który był uczynił'. [przypis edytorski]

⁷⁵*Czyżby* — u Cylkowa 'alboż'. [przypis edytorski]

⁷⁶*Nie pożywajcie* — u Cylkowa 'nie pożywać wam'. [przypis edytorski]

⁷⁷*owocu drzewa, co w pośrodku ogrodu* — według żydowskiej tradycji mógł to być owoc winorośli, figi a nawet pszenica (por. *Berachot* 40a), ale z pewnością nie ma tu mowy o jabłku. Midrasz (*Bereszit Raba* 15:7) sugeruje, że mógł to być także etrog (rodzaj owocu cytrusowego), lecz midrasz konkluduje, że Bóg nie ujawnił człowiekowi ani w przyszłości nigdy nie wyjawia, co to był za rodzaj drzewa. [przypis z tradycji]

⁷⁸*nie dotykajcie się go* — Bóg zabronił jedynie jedzenia owocu, a zakaz dotykania kobieta dodała od siebie, zob. Raszi do 3:3. Midrasz wyjaśnia: «Gdy [wąż] zobaczył kobietę jak przechodzi ona obok drzewa, popchnął ją ku drzewu i powiedział jej: a widzisz, żeś nie umarła? Tak jak nie umarłaś dotykając [drzewa], tak i nie umrzesz, gdy z niego zjesz!», zob. *Bereszit Raba* 19:3. [przypis z tradycji]

⁷⁹*w dniu, gdy* — u Cylkowa 'dnia, którego'. [przypis edytorski]

⁸⁰*staniecie się jako Bóg* — wąż zasugerował, że Bóg spożył owoc tego drzewa przed stwarzaniem świata, a po spożyciu owocu także ludzie staną się twórcami światów, zob. Raszi do 3:5. [przypis z tradycji]

⁸¹*znający dobro i zło* — u Cylkowa 'poznawającymi dobre i złe'. [przypis edytorski]

⁸²*do zdobycia wglądu* — hebr. *להבטיל* (*lebasil*) pochodzi od rdzenia *בטל* (*sechel*) oznaczającego 'inteligencję, umysł, pojmowanie, rozumienie'; *lebasil* można tłumaczyć jako: 'rozważać, zwracać uwagę, składać do rozważenia/do wglądu', u Cylkowa 'do oglądania'. «Tak powiedział jej [wąż: będziecie] »znający dobro i zło«, zob. Raszi do 3:6. [przypis z tradycji]

⁸³*dała też* — midrasz sugeruje, że słowo „też” oznacza tu włączenie również zwierząt w spożycie owocu i w następstwa tego czynu, zob. Raszi do 3:6. [przypis z tradycji]

I otworzyły się oczy obojga, i poznali, że są nagimi⁸⁴! I spleli liście figowe⁸⁵, i poczynili sobie przepaski.

I usłyszeli głos Wiekuistego Boga rozlegający⁸⁶ się po ogrodzie z powiewem dziennym⁸⁷; i skrył się człowiek i żona jego przed obliczem Wiekuistego Boga między drzewa ogrodu.

I zawołał Wiekuisty, Bóg, do człowieka, i rzekł do niego: „Gdzie jesteś?”⁸⁸

[Ten] rzekł: „Głos Twój słyszałem w ogrodzie, i uląknęłam się, bo nagi jestem, i skryłam się”.

Odrzekł⁸⁹: „Któż powiedział ci, że nagi jesteś? Czyż z drzewa, o którym ci przykazałem nie jeść z niego, jadłeś?”

I rzekł człowiek: „Kobieta, którą umieściłeś przy mnie, ona to dała mi z drzewa, i jadłem”.

I rzekł Wiekuisty, Bóg, do kobiety⁹⁰: „Cóżes ty uczyniła!” I rzekła kobieta: „Wąż skusił mnie i jadłam”.

I rzekł Wiekuisty, Bóg, do węża: „Żeś uczynił to, przeklętym bądź spomiędzy wszelkiego bydła i wszelkiego zwierza dzikiego; na brzuchu twoim⁹¹ czołgać się będziesz i prochem się żywić po wszystkie dni życia twojego.

Kara

A nienawiść wzniesie między tobą a kobietą⁹² i między potomstwem twoim a potomstwem jej⁹³; ono porazi ci głowę, a ty mu porazisz piętę!”

Do kobiety rzekł: „Wielce, wielce pomnożę męki⁹⁴ brzemienności⁹⁵ twojej⁹⁶; w bólach rodzić będziesz dzieci⁹⁷; i męża twego pożądać będziesz⁹⁸, a on panować będzie nad tobą”.

⁸⁴nagimi — «Tora odnosi się tu do postrzegania umysłowego, a nie zaledwie wzrokowego [...]. Nawet niewiedomy człowiek wie, kiedy jest nagi. Co więc oznacza, że „poznali, że są nagimi”? Mieli tylko jedno przykazanie i ogłosili się z niego», zob. Raszi do 3:7. [przypis z tradycji]

⁸⁵figowe — Tora nie podaje, jakiego rodzaju było Drzewo Poznania, tym niemniej *Talmud* wskazuje, że mogło to być drzewo figowe, skoro okryli się figowymi liśćmi: «czym zgrzeszyli, w tym [szukali] naprawy» (*Sanhedrin* 70b), zob. Raszi do 3:7. [przypis z tradycji]

⁸⁶rozlegający — hebr. מִתְהַלֵּךְ (*mithelech*): dosł. 'przechadzający się'. [przypis edytorski]

⁸⁷z powiewem dziennym — hebr. רוּחַ הַיּוֹם (*leruach hajom*): tu: „z powiewem dziennym”, słowo *ruach* oznacza zarówno 'wiatr', 'duch' jak i 'kierunek'. Głos Boży rozchodził się «w tym kierunku, w którym zdąża słońce czyli ku zachodowi», zob. Raszi do 3:8. [przypis z tradycji]

⁸⁸Gdzie jesteś — «[Bóg] wiedział gdzie [Adam] się znajduje, [zwrócił się do niego z pytaniem], aby rozpocząć z nim rozmowę, inaczej człowiek bałby się odpowiadać, gdyby [Bóg] nagle wymierzył mu karę», zob. Raszi do 3:9. [przypis z tradycji]

⁸⁹Odrzekł — u Cyłkowa 'I rzekł'. [przypis edytorski]

⁹⁰kobiety — u Cyłkowa 'niewiasty'. [przypis edytorski]

⁹¹na brzuchu twoim — midrasz uczy, że wąż miał nogi, których został tu pozbawiony, zob. Raszi do 3:14. [przypis z tradycji]

⁹²nienawiść wzniesie między tobą a kobietą — midrasz uczy, że Bóg rzekł do węża: «twoim celem było wyłącznie to, by Adam umarł, gdy pierwszy zje [ten owoc], żebyś ty mógł wziąć Chawę [Ewę] dla siebie, zacząłeś więc najpierw rozmawiać z kobietą z tego powodu, że na kobiety łatwiej wywierać wpływ, one zaś wiedzą, jak wpływać na swoich mężów, i dlatego: »nienawiść wzniesie między tobą a kobietą«, zob. Raszi do 3:15. [przypis z tradycji]

⁹³potomstwem twoim a potomstwem jej — u Cyłkowa 'nasieniem twojem a nasieniem jej'; słowo זָרָא (*zera*): 'nasienie, potomstwo', w znaczeniu 'potomstwo' wydaje się tu bardziej odpowiednie. [przypis edytorski]

⁹⁴Wielce, wielce pomnożę męki — «Udręki związane z wychowywaniem dzieci», zob. Raszi do 3:16. [przypis z tradycji]

⁹⁵brzemienność (daw.) — ciąża. [przypis edytorski]

⁹⁶brzemienności twojej — «Udręki związane ciążą», zob. Raszi do 3:16. [przypis z tradycji]

⁹⁷w bólach rodzić będziesz dzieci — «Udręki związane porodem», zob. Raszi do 3:16. [przypis z tradycji]

⁹⁸pożądać będziesz — u Cyłkowa 'do męża twego żąda twoja'; zmiana dla klarowności tekstu polskiego, 'pożądanie' wydaje się bardziej precyzyjne w kontekście tego werseku. [przypis edytorski]

A do Adama rzekł: „Żeś usłuchał głosu żony twojej, a jadł z drzewa, o którym ci przykazałem, mówiąc: nie będziesz jadł z niego; przekłętą niech będzie ziemia⁹⁹ z twojego powodu¹⁰⁰, w utraeniu żywici ci się z niej po wszystkie dni żywota twojego.

I cierń, i oset rodzić ci będzie, a żywić się będziesz ziemię polnym¹⁰¹.

W pocie oblicza twego będziesz pożywał chleb, aż powrócisz do ziemi, bo z niej wziętym jesteś; bo prochem ty, i w proch się obrócisz!”

Kondycja ludzka, Człowiek,
Ziemia

I nazwał Adam imię żony swojej: Chawa¹⁰², gdyż ona stała się matką wszystkich żyjących.

Kobieta

I sprawił Wiekuisty, Bóg, Adamowi i żonie jego szaty skórzane, i przyodział ich.

I rzekł Wiekuisty, Bóg: „Oto człowiek stał się jako jeden¹⁰³ z Nas, co do wiedzy dobrego i złego. A teraz może sięgnie ręką swoją i weźmie także z drzewa życia i spożyje, aby żył na wieki¹⁰⁴...”

I wydalil¹⁰⁵ go Wiekuisty, Bóg, z ogrodu Eden, aby uprawiał ziemię, z której wzięty.

Wygnanie, Ogród, Raj

I tak wygnał człowieka; i usadowił na wschód od ogrodu Eden Cherubów¹⁰⁶ i płomienny miecz wirujący dla strzeżenia drogi do drzewa życia.

ROZDZIAŁ IV

A Adam poznał¹⁰⁷ Chawę, żonę swoją, i poczęła, i urodziła Kaina¹⁰⁸; bo rzekła: „Nabyłam męczyznę od¹⁰⁹ Wiekuistego”.

Kobieta, Matka

I urodziła jeszcze brata jego, Hewla¹¹⁰; i był Hewel pasterzem trzód, a Kain był uprawiającym¹¹¹ ziemię.

I stało się po jakimś czasie, iż przyniósł Kain z owocu ziemi dar Wiekuistemu;

A Hewel przyniósł również z pierwotnych trzody swojej i z tłuszczu ich. I wejrzał Wiekuisty na Hewla i na dar jego;

⁹⁹przekłętą niech będzie ziemia — «Ziemia będzie ci szczenić swojej dobroci i nie będzie wydawać plonu w pełni, bo zasiejesz a nie zbierzesz tyle, ile by się należało, gdyż większość nasion w ziemi ulegnie zniszczeniu i nie wyrosną», zob. Raszi do 3:17. «Ziemia będzie ci dawać rzeczy przekłete, takie jak muchy, pchły czy mrówki», zob. Raszi do 3:17. [przypis z tradycji]

¹⁰⁰z twojego powodu — u Cylkowa 'gwoli tobie'. [przypis edytorski]

¹⁰¹żywić się będziesz ziemię polnym — «Cóż to za kłatwa? Czyż nie było mu to powiedziane jako błogosławieństwo (por. Ks. Rodzaju 1:29)?». Przekleństwo odnosi się tu do ziemi i trudu, z jakim Adam będzie wydobywał z niej pożywienie. «Gdy obsiejesz ją ziarnem i warzywami, ona wyda ci cierń i oset, i inne rośliny polne, a ty będziesz zmuszony je zjadać», zob. Raszi do 3:18. [przypis z tradycji]

¹⁰²Chawa — od hebr. rdzenia חָיָה (*chaja*): 'żyć'. W znaczeniu 'dająca życie', «gdyż daje życie swoim dzieciom», zob. Raszi do 3:20. W innych przekładach najczęściej jako *Ewa*, tak jak pojawia się to w *Septuagincie*, tłumaczeniu Tory na grecki z II wieku p.n.e. [przypis z tradycji]

¹⁰³jeden — hebr. יחיד (*echad*): 'jeden, jedyński, wyjątkowy'. Midrasz tak wyjaśnia słowa Boga: «Oto on jest wyjątkowy wśród istot niższych, jak Ja jestem wyjątkowy pośród istot wyższych. Na czym polega ta wyjątkowość? Na 'wiedzy dobrego i złego', co nie ma miejsca w przypadku zwierząt», zob. Raszi do 3:22. [przypis z tradycji]

¹⁰⁴aby żył na wieki — Bóg nie chciał do tego dopuścić. «Jeśli będzie żył wiecznie, możliwe jest, że zwiedzie ludzi i będą mówili: on też jest bogiem!», zob. Raszi do 3:22. [przypis z tradycji]

¹⁰⁵wydalil — czyli: usunął. [przypis edytorski]

¹⁰⁶Cherubów — zgodnie z midraszem były to anioły zniszczenia, zob. Raszi do 3:24. [przypis z tradycji]

¹⁰⁷poznał — hebr. יָדָה (*jada*): 'znać, wiedzieć' jest tu użyte jako eufemizm na współżycie seksualne. Z formy przeszłej czasownika komentatorzy wyciągają wniosek, że poczęcie i narodziny Kaina miały miejsce jeszcze przed grzechem i wygnaniem z Edenu, zob. Raszi do 4:1. [przypis z tradycji]

¹⁰⁸Kain — dosł. 'nabytek', od hebr. קָנָה (*kana*): 'kupować, nabywać'. [przypis edytorski]

¹⁰⁹od — dosł. מֵעַד (*et*): 'z Wiekuistym'. Chawa mówi tu: «Gdy stwarzał mnie i mojego męża, stwarzał nas On sam, ale w tym [przypadku] byliśmy z Nim partnerami», zob. Raszi do 4:1. [przypis z tradycji]

¹¹⁰Hewla — hebr. הָוֵל (*hewel*): dosł. 'tchnienie, wyziew, opar', przenośnie także w znaczeniu 'marność, daremność'; por. Psalm 144:4 i Kohelet 1:2. W innych przekładach jako *Abel*. [przypis z tradycji]

¹¹¹uprawiającym — u Cylkowa 'uprawiającym'. [przypis edytorski]

Ale na Kaina i na dar jego nie wejrzał. I gniewało to Kaina bardzo, i zapadły lica¹¹² jego.

I rzekł Wiekuisty do Kaina: „Czemu się gniewasz i czemu zapadły lica twoje?

Wszak, jeżeli się poprawisz, podniesiesz¹¹³ [oblicze]¹¹⁴, a jeżeli się nie poprawisz, u drzwi¹¹⁵ grzech leży¹¹⁶; i ku tobie [kieruje] swoje pożądanie¹¹⁷, a ty panować masz nad nim”.

I zagadnął¹¹⁸ Kain Hewla¹¹⁹, brata swojego. I stało się, gdy byli na polu, że powstał Kain na Hewla, brata swojego, i zabił go.

Morderstwo

I rzekł Wiekuisty do Kaina: „Gdzież Hewel brat twój?¹²⁰” I odpowiedział: „Nie wiem; alboż to stróżem brata mego ja?”

I rzekł: „Cóżś uczynił! Głos krwi¹²¹ brata twego woła do Mnie z ziemi!

A teraz wyklętym bądź z ziemi, która otworzyła paszczę swoją, aby przyjąć krew brata twego z ręki twojej.

Gdy uprawiać będziesz ziemię, nie wyda więcej siły swej tobie; tułaczem i zbiegiem będziesz na ziemi!”

I rzekł Kain do Wiekuistego: „Zbyt wielka przewina¹²² moja do zniesienia?¹²³

Oto wypędzasz mnie dzisiaj z oblicza tej ziemi, abym się ukrywał przed obliczem Twoim, a był tułaczem i zbiegiem na ziemi; wszak ktokolwiek mnie spotka, zabije mnie!”

I rzekł doń Wiekuisty: „Zaiste, ktokolwiek by zabił Kaina, siedmiokrotną¹²⁴ poniesie pomstę”. I uczynił Wiekuisty dla Kaina znak¹²⁵, aby go nie zabijał każdy, kto go spotka.

Piętno, Obcy

¹¹²lica (daw.) — twarz. [przypis edytorski]

¹¹³podniesiesz — u Cyłkowa 'pierwszeństwo twoje'; w oryginale jest tylko słowo נָשָׂא (*seet*): bezokolicznik słowa 'podnosić' i odnosi się to do „zapadłego lica” w poprzednim wersecie, co Cyłkow sam sugeruje w swoim komentarzu, nie ma tu mowy o żadnym 'pierwszeństwie'. [przypis edytorski]

¹¹⁴podniesiesz [oblicze] — hebr. czasownik נָשָׂא (*nasa*): 'podnosić' może być także tłumaczony jako 'przebacać'. [przypis edytorski]

¹¹⁵u drzwi — w znaczeniu: «aż do wrót twojego grobu (czyli: do dnia śmierci) twój grzech będzie zachowany», zob. Raszi do 4:7. [przypis z tradycji]

¹¹⁶grzech leży — z gramatycznego punktu widzenia w tym wersecie istnieje niezgodność rodzajów: słowo 'grzech' hebr. חַטָּאת (*chatat*) jest rodzaju żeńskiego, a słowo רֹעֵץ (*rowec*) dosł. 'wylegiwać się, zalegać jak zwierzę' tu: „leży”, jest rodzaju męskiego, dalsza część wersetu „ku tobie [kieruje] swoje pożądanie” odnosi się do rodzaju męskiego. Raszi interpretuje to tak, że druga część wyrażenia wskazuje na יָרָע הָרָע (*jecer bara*): 'skłonność do złego', a *jecer* po hebrajsku jest słowem rodzaju męskiego, zob. Raszi do 4:7. [przypis z tradycji]

¹¹⁷ku tobie [kieruje] swoje pożądanie — u Cyłkowa 'ma on skłonność do ciebie'; w oryginale jest tylko תְּשׁוּקָתוֹ (*teszukato*) dosł. 'do ciebie pożądanie jego'. [przypis edytorski]

¹¹⁸zagadnął — u Cyłkowa 'powiedział to (Kain Heblowi)'; tekst nie precyzuje, co powiedział Kain, słowa 'to' nie ma w oryginale, 'powiedział to' sugeruje, że powiedział mu treść poprzedniego wersetu, co wprowadza w błąd. [przypis edytorski]

¹¹⁹zagadnął Kain Hewla — «Wszedł z nim sprzeczkę i starcie, by znaleźć pretekst do zabicia go», zob. Raszi do 4:8. [przypis z tradycji]

¹²⁰Gdzież Hewel brat twój? — «[Bóg] wszedł z nim w rozmowę łagodnymi słowy, [z nadzieją], że może skłoni to [Kaina] do skruchy i powie: ja go zabiłem i zgrzeszyłem przeciw Tobie», zob. Raszi do 4:9. [przypis z tradycji]

¹²¹krwi — w hebr. oryginale słowo 'krew' pojawia się tu w liczbie mnogiej, co jest wyjaśnianie jako «jego krew i krew jego potomków», inne wyjaśnienie mówi, że Kain zadał mu wiele ran, zob. Raszi do 4:10. [przypis z tradycji]

¹²²przewina — u Cyłkowa 'kara moja, abym ją zniósł'; w oryginale występuje jednak słowo אָוֹן (*awoni*): 'mój grzech, moje przewinienie', a nie kara. [przypis edytorski]

¹²³Zbyt wielka przewina moja do zniesienia? — midrasz sugeruje, aby odczytywać to jako zapytanie: «Ty unosisz wyższe i niższe światy, a nie możesz unieść mojego grzechu?», zob. Raszi do 4:13. [przypis z tradycji]

¹²⁴ktokolwiek by zabił Kaina, siedmiokrotną poniesie pomstę — oznacza to, że zemsta na Kainie nie zostanie dokonana od razu, ale dopiero, gdy pojawi się siódme pokolenie. Kaina zabije Lemech, jeden z jego potomków, zob. Raszi do 4:15 i 4:19. [przypis z tradycji]

¹²⁵znak — Tora nie wyjaśnia, o jaki znak chodzi. Midrasz uczy, że Bóg wyrył mu na czole jedną z liter Swojego Imienia. Jako że na ziemi nie było jeszcze wielu ludzi, Kain bał się, że zabije go jakieś dzikie zwierzę, Bóg przywrócił więc zwierzętom lęk przed Kainem, zob. Raszi do 4:15. Inne wyjaśnienia: tym znakiem był róg, zob. Ibn Ezra do 4:15. [przypis z tradycji]

I tak uszedł Kain sprzed oblicza Wiekuistego, i osiadł w krainie Nod¹²⁶, na wschód od Edenu.

I poznał Kain żonę swoją, i poczęła, i urodziła Chanocha¹²⁷; a budując wtedy miasto, nadał miano temu miastu od imienia syna swego: Chanoch.

I urodził się Chanochowi Irad; Irad zaś spłodził Mechujaela, a Mechujael spłodził Metuszaela, a Metuszael spłodził Lemecha.

I pojął sobie Lemech dwie żony¹²⁸; imię jednej: Ada, a imię drugiej: Cylla.

I urodziła Ada Jawała; on to stał się ojcem mieszkających w namiotach przy hodowli¹²⁹ bydła.

A imię brata jego — Juwał; ten stał się ojcem władających cytrą¹³⁰ i podwójnym fletem¹³¹.

A Cylla, ona również urodziła Tuwał-Kaina, który wykuwał wszelakie narzędzia rolnicze z miedzi i żelaza. Siostrą zaś Tuwał-Kaina była Naama¹³².

I rzekł Lemech do żon swoich: „Ado i Cyllo, słuchajcie głosu mojego, żony Lemecha, dajcie ucho mowie mojej! Oto zabiłem mężczyznę za ranę moją, a młodzieńca za siniec mój¹³³”.

Jeżeli siedmiokroć pomszczonym był Kain, to Lemech siedemdziesiąt i siedem kroć¹³⁴!

I poznał Adam ponownie¹³⁵ żonę swą, i urodziła syna, i nazwała imię jego Szet¹³⁶, [mówiąc]: „Bo dał mi Bóg potomstwo inne, zamiast Hewła, którego zabił Kain”.

A Szetowi również urodził się syn, i nazwał imię jego Enosz¹³⁷. Wtedy to zaczęto¹³⁸ wzywać imienia Bożego.

¹²⁶Nod — hebr. נֹד (nod): 'błąkać się, wędrować'. Nazwa Nod oznacza zatem «krainę, gdzie błąkają się wszyscy wygnañcy», zob. Raszi do 4:16. Por. wyżej *Ks. Rodzaju* 4:12, gdzie Kain zostaje skazany na bycie נָד (nad) „zbiegiem”. [przypis z tradycji]

¹²⁷Chanocha — w innych przekładach jako *Henoch*. [przypis edytorski]

¹²⁸dwie żony — ludzie z pokolenia potopu mieli zwyczaj brać sobie dwie żony. Zadaniem jednej było rodzenie dzieci: tu była to Ada, drugiej zaś podawano środek powodujący bezpłodność i tę żonę mąż przeznaczał sobie do cielesnych przyjemności: tu była to Cylla (ona jednak również później urodziła dzieci), zob. Raszi do 4:19. [przypis z tradycji]

¹²⁹przy hodowli — słowa 'przy hodowli' dodane przez Cyłkova, nie ma ich w oryginale. [przypis edytorski]

¹³⁰cytra — hebr. קִינֹר (kinor). Nie zachował się dokładny opis tego instrumentu, wiadomo jednak, że był on z rodziny lir. W innych tłumaczeniach 'kinor' tłumaczy się także jako harfa, lira albo lutnia. W Biblii Hebrajskiej słowo 'kinor' pojawia się 42 razy. Cytra była instrumentem króla Dawida, który jednak grał na niej palcami. [przypis edytorski]

¹³¹flet podwójny — hebr. עֲוָו (ugaw). [przypis edytorski]

¹³²Naama — midrasz uczy, że została ona żoną Noacha, zob. Raszi do 4:22. [przypis z tradycji]

¹³³Oto zabiłem mężczyznę za ranę moją, a młodzieńca za siniec mój — zabił Kaina oraz swojego własnego syna Tuwał-Kaina. Lemech był niewidomy, a Tuwał-Kain, który go prowadził, zobaczył Kaina i wydało mu się, że to dzikie zwierzę, powiedział do ojca, by ten strzelił z łuku. Gdy Lemech zorientował się, że [zabił] Kaina, swojego przodka, uderzył dłonią o dłoń, zabijając też własnego syna, z tego powodu żony oddaliły się od [Lemecha] i musiał je zjednać słowami, zob. Raszi 4:23. Cytowana przez Rasziego opowieść łączy się z wyjaśnieniem, że znak, jaki nosił Kain, był to róg i przez to został on pomyłony z dzikim zwierzęciem, zob. Radak do 4:23. [przypis z tradycji]

¹³⁴siedemdziesiąt i siedem kroć — midrasz dodaje, że Lemech spełnił rolę Anioła śmierci, zob. *Midrasz Tanchuma, Bereszit* 11:3. [przypis z tradycji]

¹³⁵ponownie — u Cyłkova: 'jeszcze'. [przypis edytorski]

¹³⁶Szet — od hebr. שָׁט (szit): 'położyć, kłaść, dać, umieścić, ustawić'. W innych tłumaczeniach jako *Set*. [przypis edytorski]

¹³⁷Enosz — hebr. עֲנוֹשׁ (enosz): 'człowiek, ludzkość'. [przypis edytorski]

¹³⁸zaczęto — hebr. רָדַף (chalal) może oznaczać zarówno 'zaczynać' jak i 'bezczęścić, profanować'. Komentarze wyjaśniają to dwojako: ludzie zaczęli się wówczas modlić do Boga albo też oddawać się kultom bałwochwalczym, zob. Raszi, Ibn Ezra i Radak do 4:26. [przypis z tradycji]

ROZDZIAŁ V

Oto spis¹³⁹ potomków Adama. W czasie [gdy]¹⁴⁰ stwarzał Bóg Adama, na podobieństwo Boże uczynił go.

Mężczyznę i kobietę stworzył ich, i błogosławił im, i nazwał imię ich Człowiek¹⁴¹, w czasie ich stwarzania¹⁴².

I przeżył Adam sto trzydzieści lat, i spłodził na podobieństwo i obraz swój¹⁴³, i nazwał imię jego: Szet.

I były dni Adama po spłodzeniu Szeta osiemset lat; i spłodził synów i córki.

A były wszystkie dni Adama, które przeżył: dziewięćset trzydzieści lat; i umarł.

I przeżył Szet sto pięć lat, i spłodził Enosza.

I żył Szet po spłodzeniu Enosza osiemset siedem lat, i spłodził synów i córki.

A były wszystkie dni Szeta: dziewięćset dwanaście lat; i umarł.

I przeżył Enosz dziewięćdziesiąt lat, i spłodził Kenana.

I żył Enosz, po spłodzeniu Kenana, osiemset piętnaście lat, i spłodził synów i córki.

A były wszystkie dni Enosza: dziewięćset pięć lat; i umarł.

I przeżył Kenan siedemdziesiąt lat, i spłodził Mahalalela.

I żył Kenan po spłodzeniu Mahalalela osiemset czterdzieści lat, i spłodził synów i córki.

A były wszystkie dni Kenana: dziewięćset dziesięć lat; i umarł.

I przeżył Mahalalel sześćdziesiąt pięć lat, i spłodził Jereda.

I żył Mahalalel, po spłodzeniu Jereda, osiemset trzydzieści lat, i spłodził synów i córki.

A były wszystkie dni Mahalalela: osiemset dziewięćdziesiąt pięć lat; i umarł.

I przeżył Jered sto sześćdziesiąt i dwa lata, i spłodził Chanocha.

I żył Jered, po spłodzeniu Chanocha, osiemset lat, i spłodził synów i córki.

A były wszystkie dni Jereda: dziewięćset sześćdziesiąt i dwa lata; i umarł.

I przeżył Chanoch sześćdziesiąt i pięć lat, i spłodził Metuszelacha.

I chodził¹⁴⁴ Chanoch z Bogiem, po spłodzeniu Metuszelacha, jeszcze trzysta lat, i spłodził synów i córki.

¹³⁹spis — u Cylkowa 'rodopis'; w oryginale סֵפֶר (*sefer*): 'księga, spis'. [przypis edytorski]

¹⁴⁰W czasie [gdy] — u Cylkowa 'Czasu, którego'; w oryginale בְּיוֹם (*bejom*): 'w dniu'. [przypis edytorski]

¹⁴¹Człowiek — u Cylkowa 'Adam'; wprowadzono zmianę redakcyjną dla uniknięcia niejasności 'Adam zwany Adamem'. [przypis edytorski]

¹⁴²w czasie ich stwarzania — u Cylkowa 'czasu którego stworzeni zostali'. [przypis edytorski]

¹⁴³na podobieństwo i obraz swój — «Bóg wszczepił mu moc płodzenia i odtwarzania Swojego podobieństwa tak, aby dzieło człowieka było jak dzieło Najwyższego. I nie jest tak powiedziane w odniesieniu do Kaina ani Hewla, nie jest też wspomniane, ile lat żył Kain i ile miał lat, gdy spłodził swego syna Chanocha, ponieważ imię Hewla zostało wymazane, a i [ród] Kaina zginął [następnie] w potopie», zob. Ibn Ezra do 5:3. [przypis z tradycji]

¹⁴⁴chodził — u Cylkowa 'postępował'. [przypis edytorski]

A były wszystkie dni Chanocha: trzysta sześćdziesiąt pięć lat.

I tak chodził Chanoch z Bogiem — i nie było go¹⁴⁵, bo zabrał go Bóg.

I przeżył Metuszelach¹⁴⁶ sto osiemdziesiąt siedem lat, i spłodził Lemecha.

I żył Metuszelach, po spłodzeniu Lemecha, siedemset osiemdziesiąt i dwa lata, i spłodził synów i córki.

A były wszystkie dni Metuszelacha: dziewięćset sześćdziesiąt dziewięć lat; i umarł.

I przeżył Lemech sto osiemdziesiąt i dwa lata, i spłodził syna.

I nazwał imię jego Noach¹⁴⁷, mówiąc: „Ten niechaj pocieszy¹⁴⁸ nas z pracy naszej i z trudów rąk naszych, na ziemi¹⁴⁹, którą przeklął Wiekuisty!”

I żył Lemech, po spłodzeniu Noacha, pięćset dziewięćdziesiąt pięć lat, i spłodził synów i córki.

A były wszystkie dni Lemecha: siedemset siedemdziesiąt siedem lat; i umarł.

I był Noach w wieku pięćuset lat, gdy spłodził Noach Szema¹⁵⁰, Chama¹⁵¹ i Jafeta.

ROZDZIAŁ VI

I stało się, gdy poczęli się ludzie rozmnażać na ziemi, a córki im się narodziły,

Że ujrawszy synowie Boscy¹⁵² córki ludzkie, iż piękne były, pojęli sobie żony ze wszystkich, które sobie upodobali.

I rzekł Bóg: „Nie [będzie] walczyć¹⁵³ duch Mój¹⁵⁴ w człowieku długo, jest on wszakże i ciałem; i niech będzie dni jego — sto dwadzieścia lat¹⁵⁵”.

¹⁴⁵*i nie było go* — hebr. וְיֵנִי (weejnenu); Chanoch «był sprawiedliwym człowiekiem, ale o słabej woli, [skłon-
nym] zwrócić się ku niegodziwości. Dlatego Bóg pośpieszył się i zabrał go, sprawiając, że umarł przedwcześnie.
Z tego powodu Tora używa odmiennych słów, mówiąc o jego śmierci, że „nie było go” na świecie i nie mógł
dopełnić swoich lat», zob. Raszi do 5:24. [przypis z tradycji]

¹⁴⁶*Metuszelach* — w innych tłumaczeniach jako: *Matuzalem*. Najstarszy człowiek wymieniony w Torze, w su-
mie żyjący 969 lat. Długowieczność Matuzalema stała się przysłowiowa, np. w wyrażeniach 'matuzalemowy
wiek', 'matuzalowe lata'. [przypis edytorski]

¹⁴⁷*Noach* — od hebr. rdzenia נָח (*nuach*): 'odpocząć, spocząć, zostawić, położyć'. W innych przekładach *Noe*.
[przypis edytorski]

¹⁴⁸*niechaj pocieszy nas* — hebr. rdzeń נָחַם (*nacham*): 'pocieszać' nie jest źródłem imienia Noach, zob. Raszi
do 5:29. Por. też przypis do *Ks. Rodzaju* 6:6. [przypis z tradycji]

¹⁴⁹*z trudów rąk naszych, na ziemi* — zgodnie z midraszem, aż do czasów Noacha ludzie nie znali narzędzi do
uprawy ziemi i dopiero Noach je sporządził, zob. Raszi do 5:29. [przypis z tradycji]

¹⁵⁰*Szem* — hebr. rdzeń שָׁם (*szem*): 'imię'. W innych przekładach: *Sem*. Od imienia Sema ludy wywodzące się
z terenów Bliskiego Wschodu określa się mianem Semitów. Współcześnie nazwa ta ma zastosowanie zwłaszcza
do Żydów, stąd negatywny stosunek do nich określany jest mianem antysemityzmu. [przypis edytorski]

¹⁵¹*Cham* — hebr. rdzeń חָם (*cham*): 'gorący'. W potocznym rozumieniu Cham został przeklęty przez Boga
za nieprzystojne zachowanie, chociaż faktycznie przeklęty został tylko jego syn Kanaan. W kulturze polskiej
słowo *cham* oznacza prostaka, człowieka niekulturalnego, dawn. także chłopą (w przeciwieństwie do szlachty).
[przypis edytorski]

¹⁵²*synowie Boscy* — hebr. בְּנֵי הָאֱלֹהִים (*bnei haelohim*): 'synowie Boscy', w znaczeniu 'książęta, sędziowie, moż-
nowładcy'. Midrasz uczy, że byli to aniołowie w randze książąt, wysłani przez Boga, którzy jednakże połączyli
się z córkami ludzkimi, zob. Raszi do 6:2. Por. także inne miejsca, gdzie słowo *elohim* oznacza 'przywódcy,
możnowładcy, zwierzchnicy, sędziowie': *Ks. Wyjścia* 4:16, 7:1, 22:7. [przypis z tradycji]

¹⁵³*Nie [będzie] walczyć duch Mój* — u Cyłkowa 'nie walczyć duchowi Mojemu'; w tekście hebrajskim nie ma
bezoekolicznika. [przypis edytorski]

¹⁵⁴*duch Mój* — «Mój Duch nie będzie, rozdrażniony, walczył ze sobą z powodu człowieka», zob. Raszi do 6:3.
Hebr. יָדֹן (*jadon*): 'walczyć' od rdzenia דָּן (*din*): 'osądzać'. Słowa z tym rdzeniem w znaczeniu 'walki, zmagania
się' pojawiają się w formie מָדֹן (*madon*) np. w *Ks. Psalmów* 80:7, *Ks. Przysłów* 15:18, *Ks. Jeremiasza* 15:10 czy jako
לָדִין (*ladin*) w *Ks. Koheleta* 6:10. [przypis z tradycji]

¹⁵⁵*sto dwadzieścia lat* — W kulturze żydowskiej 120 lat symbolizuje długie i spełnione życie. Tradycyjnym
życzeniem długowieczności jest מָחָד וְעֶשְׂרִים שָׁנָה (*Ad meah weesrim szana!*, 'Do stu dwudziestu lat!'). Mojżesz

Olbrzymi¹⁵⁶ byli na ziemi w czasach onych; i także potem¹⁵⁷, bo przychodzili synowie Boscy do cór ludzkich, a [one] rodziły im: Są to owi mocarze¹⁵⁸, którzy od wieków byli mężami sławy.

A widząc Wiekuisty, że wzmogła się niegodziwość człowieka na ziemi, a wszystkie knowania i zamysły serca jego tylko niegodziwe wciąż;

Grzech, Kara

Pożałował¹⁵⁹ wtedy Wiekuisty, że utworzył człowieka na ziemi, i ubolewał¹⁶⁰ w sercu Swoim.

I rzekł Wiekuisty: „Zglądę¹⁶¹ ludzi, których stworzyłem, z oblicza ziemi, tak człowieka, jak i bydlę¹⁶², tak robactwo¹⁶³, jak i ptactwo nieba; bo żałuję, że utworzył je”.

Noach zaś znalazł łaskę w oczach Boga.

Oto dzieje Noacha: Noach był mężem sprawiedliwym; nieskazitelnym był on za czasów swoich¹⁶⁴; z Bogiem chodził¹⁶⁵ Noach.

I spłodził Noach trzech synów: Szema, Chama i Jafeta.

I skażona¹⁶⁶ była ziemia przed Bogiem, i napeliła się ziemia bezprawiem¹⁶⁷.

żył 120 lat (por. *Ks. Powtórzonego Prawa* 34:7). Ibn Ezra komentuje «To jest naturalna miara życia każdego człowieka. A jeśli znajdziemy kogoś, kto żył dłużej, to są to przypadki rzadkie; ogólna zasada odnosi się do większości. Jednak nie jest to prawda, ponieważ Szem żył sześćset lat» i wskazuje dalej, że prawdziwe znaczenie to czas, jaki ludzkość ma na poprawę swojego zachowania, zob. Ibn Ezra do 6:3. Podobnie Raszi interpretuje 120 lat jako czas pozostały do zagłady ludzkości: «Do 120 lat będę im okazywał cierpliwość, a jeśli się nie nawrócą, sprowadzę na nich potop», zob. Raszi do 6:3. [przypis z tradycji]

¹⁵⁶Olbrzymi — hebr. עֲרִירִים (*nefilim*): dosł. 'upadli' od עָרַף (*naḥal*): 'upaść'. Raszi wyjaśnia, że byli tak nazywani, «ponieważ sami upadli i spowodowali upadek świata», zob. Raszi do 6:4. Interpretacje rabiniczne łączą Nefilim z budzącym lęk ludem olbrzymów (*Targum Onkelos* do Bereszit 6:4; *Bereszit Raba* 26:7). W *Ks. Liczb* 13:33 pojawiają się Nefilim jako lud „olbrzymów synów Enaka, z rodu olbrzymów”, a Raszi wyjaśnia, iż byli to potomkowie Szamchazaja i Azaela, dwóch aniołów, którzy 'upadli z Nieba' w czasach pokolenia Enosza, por. też *Joma* 67 b i Raszi do tego miejsca; midrasz o dwóch aniołach, którzy zeszli na ziemię, aby naprawiać świat, ale zwabieni urokiem kobiet, zbezczeszcili swoją niebiańską czystość i wprowadzili na ziemię wszelkiego rodzaju grzeszność, za co karą był potop, pojawia się też w *Jalkut Szimoni* do *Bereszit* 44 oraz w *Kala Rabati* 3:9 (tu mają oni imiona Aza i Azael). Takie wyjaśnienie podąża za starożytną tradycją utożsamiania *nefilim* „olbrzymów” i *giborim* „mocarzy” jako potomków związku aniołów i śmiertelnych. Żadna z tych idei nie znajduje się w tekście biblijnym i judaizmowi zasadniczo jednak obca jest koncepcja upadłych aniołów, rabini sprzeciwiali się więc tej legendzie, tłumacząc, że określenie „synowie Boscy” powinno być odczytywane jako arystokraci, synowie sędziów lub możnowładców, którzy poślubili ziemskie dziewczyny, por. *Bereszit Raba* 26:5. [przypis z tradycji]

¹⁵⁷potem — po potopie, zob. Raszi i Ibn Ezra do 6:4. U Cyłkowa błędnie 'w następstwie'. [przypis z tradycji]

¹⁵⁸mocarze — hebr. גִּבּוֹרִים (*giborim*): 'mocarze', tu w negatywnym znaczeniu jako «buntujący się przeciwko Bogu», zob. Raszi do 6:4. [przypis z tradycji]

¹⁵⁹Pożałował — hebr. רָחַם (*nacham*) oznacza zarówno 'pożałować', jak i 'pocieszać'. Jak uczy midrasz, Bóg pocieszał się, że uczynił człowieka wśród istot niższych, a nie wśród tych wyższych, gdyż wówczas człowiek nakłaniałby niebiańskie istoty do buntu, zob. Raszi do 6:6. [przypis z tradycji]

¹⁶⁰ubolewał — «Tak działa Bóg: mimo że było Mu wiadome, iż w końcu ludzie zgrzeszą i zostaną zgładzeni [w potopie], nie powstrzymał się od stworzenia ich, ze względu na sprawiedliwych, którzy w przyszłości wywiodą się spośród nich», zob. Raszi do 6:6. [przypis z tradycji]

¹⁶¹Zglądę ludzi — hebr. רָחַם (*macha*): dosł. 'wymazać'. «[Ponieważ człowiek] jest prochem, sprowadzę na niego wodę i wymażę go», zob. Raszi do 6:7. [przypis z tradycji]

¹⁶²bydlę — «Wszystko zostało stworzone ze względu na człowieka, a skoro on będzie unicestwiony, po cóż one [mają istnieć]?». Inne wyjaśnienie jest takie, że zwierzęta również postępowały niewłaściwie, zob. Raszi do 6:7. [przypis z tradycji]

¹⁶³robactwo — hebr. רֶמֶס (*remes*): 'pełzające' [stworzenia], zob. 1:24. [przypis edytorski]

¹⁶⁴za czasów swoich — hebr. בְּדֹרֹתָיו (*bedorotaw*): dosł. 'w swoich pokoleniach'. «Niektórzy z naszych mędrców wyjaśniają to na chwałę [Noacha], że tym bardziej gdyby żył w pokoleniu ludzi prawych, byłby jeszcze bardziej sprawiedliwym. Ale inni wyjaśniają to w negatywnym znaczeniu: na tle swojego pokolenia [Noach] był sprawiedliwy, ale gdyby żył w pokoleniu Abrahama, byłby postrzegany jako ktoś nieistotny», zob. Raszi do 6:9. [przypis z tradycji]

¹⁶⁵chodził — hebr. הִתְהַלַּךְ (*hithalech*): 'chodził, przechadzał się', por. 5:22 i 5:24. U Cyłkowa mylące 'postępował'. [przypis edytorski]

¹⁶⁶skażona była ziemia — hebr. תִּשְׁחָח (*tiszechet*): 'skażona', od שָׁחַח (*szachat*): 'zniszczyć, zrujnować, wytepić, być zepsutym, zdeprawowanym', tu w odniesieniu do grzechów lubieżności i bałwochwalstwa, zob. Raszi do 6:11. [przypis z tradycji]

¹⁶⁷bezprawiem — hebr. חָמָס (*hamas*): 'przemoc, bezprawie', tu w znaczeniu rabunku, zob. Raszi do 6:11. [przypis z tradycji]

I widział Bóg ziemię, a oto skażona; bo skażyło wszelkie ciało¹⁶⁸ drogę swą na ziemi.

I rzekł Bóg do Noacha: „Koniec wszelkiego ciała przyszedł przede Mną, bo napelniła się ziemia bezprawiem przez nich; i tak oto zniweczę ich z¹⁶⁹¹⁷⁰ ziemi.

Zbuduj sobie arkę¹⁷¹ z drzewa cyprysowego¹⁷²; przegrody¹⁷³ poczynisz w arce; i pokryjesz ją od wewnątrz i z zewnątrz smołowcem¹⁷⁴.

A tak oto urządzisz ją: Trzysta łokci¹⁷⁵ długość arki, pięćdziesiąt łokci szerokość jej, a trzydzieści łokci wysokość jej.

Otwór¹⁷⁶ poczynisz w arce, i aż na łokieć zwężysz ją wwyż¹⁷⁷; a drzwi arki z boku jej umieścisz; o dolnych, średnich i wyższych piętrach¹⁷⁸ uczynisz ją.

A Ja oto, sprowadzam potop¹⁷⁹ — wody na ziemię, by zniweczyć wszelkie ciało, w którym dech życia jest spod nieba: wszystko, co na ziemi, wyginie.

Potop

Ustanowię zaś przymierze¹⁸⁰ Moje z tobą, i wnijdziesz¹⁸¹ do arki — ty, i synowie twoi, i żona twoja, i żony synów twoich z tobą¹⁸².

Przymierze

Z wszystkiego też, co żyje, z wszelkiego ciała, po parze z każdego wprowadzisz do arki, abyś zachował je z sobą: samiec i samica niech będą:

Z ptactwa według rodzaju jego¹⁸³, i z bydła według rodzaju jego, ze wszystkiego, co się porusza na ziemi, według rodzaju ich — po parze z każdego niechaj wnijdą do ciebie, aby zachowane zostały.

Ty zaś nabierz sobie wszelkiej stawy na pokarm, a nagromadź ją u siebie, aby była tobie i im na pokarm”.

¹⁶⁸skazyło wszelkie ciało — istoty na ziemi oddawały się wynaturzonym aktom seksualnym, zob. Ibn Ezra do 6:12. «Nawet bydło, dzikie zwierzęta i ptaki nie łączyły się w pary z własnym gatunkiem», zob. Raszi do 6:12. [przypis z tradycji]

¹⁶⁹z — u Cylkowa 'z ponad'; wprowadzono zmianę ze względu na logiczność zdania. [przypis edytorski]

¹⁷⁰z — hebr. נָח (et): 'z' może być tu rozumiane jako 'z ziemi' lub 'wraz z ziemią', aż do głębokości 3 tefachim, zob. Raszi do 6:13; tefach (lm tefachim): miara długości, zależnie od opinii jest to od 8 cm do około 9,6 cm, czasem tłumaczone jako 'pięćdziesiąt'. [przypis z tradycji]

¹⁷¹arka — u Cylkowa 'korab', przestarzałe określenie na łódź, statek. Wprowadzono konsekwentną zmianę w całym tekście na utrwaloną w polszczyźnie 'arkę'. [przypis edytorski]

¹⁷²drzewa cyprysowego — hebr. עֵץ חַיִּים (acei gofer). Niektórzy odczytują to jako nazwę własną, zob. Raszi i Ibn Ezra do 6:14. [przypis z tradycji]

¹⁷³przegrody — hebr. קִינִים (kinim): dosł. 'gniazda', oddzielne pomieszczenia dla wszystkich rodzajów zwierząt, zob. Raszi do 6:14. [przypis z tradycji]

¹⁷⁴smołowiec — prawdopodobnie chodzi o asfalt naturalny, występujący m.in. w okolicach Morza Martwego [przypis edytorski]

¹⁷⁵łokieć — hebr. אַמָּה (ama), lm אַמּוֹת (amot). Łokieć to miara długości, ok. 54 cm; zależnie od opinii łokieć może mieć od 48,16 cm do 57,30 cm. [przypis edytorski]

¹⁷⁶otwór — hebr. צֶהַר (cohar): 'jasność, lśnienie, południe'. «Wedle jednych opinii było to okno, wedle innych opinii drogi kamień, który dostarczał im światło», zob. Raszi do 6:16. [przypis z tradycji]

¹⁷⁷zwężysz ją wwyż — tworząc rodzaj spadzistego zadaszenia, zob. Raszi do 6:16. [przypis z tradycji]

¹⁷⁸o dolnych, średnich i wyższych piętrach — «Trzy piętra jedno nad drugim: najwyższe było dla ludzi, środkowe dla zwierząt, dolne na nieczystości», zob. Raszi do 6:16. [przypis z tradycji]

¹⁷⁹potop — hebr. מַבּוּל (mabul): 'potop', Raszi wyjaśnia to w odniesieniu do rdzeni מַבַּל (bala): 'zużyć, zniszczyć', מַבַּל (bala): 'pomieszać, wprowadzić zamieszanie', מַבַּל (jawał): 'sprowadzać [w dół], splukać', a nawet w odniesieniu do Babilonu [hebr. בָּבֶל, Bawel], jako że potop «sprowadził [arkę] do Babilonu, [...] a wszystko, co zginęło w potopie, zostało tam strącone», zob. Raszi do 6:17. [przypis z tradycji]

¹⁸⁰przymierze — «Przymierze było konieczne ze względu na owoce [zabrane do arki przez Noacha jako pożywienie], aby nie zginiły i nie zepsuły się, oraz po to, aby złoczyńcy z tego pokolenia nie zabili [Noacha]», zob. Raszi do 6:18. [przypis z tradycji]

¹⁸¹wnijdziesz (daw.) — dziś: wejdiesz. [przypis edytorski]

¹⁸²z tobą — «Mężczyźni oddzielnie i kobiety oddzielnie, stąd wniosek, że [w arce] zakazane było współżycie cielesne», zob. Raszi do 6:18 i do 7:7. [przypis z tradycji]

¹⁸³według rodzaju jego — «Te, które trzymały się swojego gatunku i nie uległy zwyrodnieniu», zob. Raszi do 6:20. [przypis z tradycji]

I uczynił to Noach, podług wszystkiego, co polecił mu Bóg, tak uczynił.

ROZDZIAŁ VII

I rzekł Wiekuisty do Noacha: „Wnijdź ty i wszystek dom twój do arki, bo ciebie ujrzałem jako sprawiedliwego przede Mną w tym pokoleniu¹⁸⁴.

Ze wszelkiego bydła czystego¹⁸⁵ zabierzesz ze sobą po siedmioro — samca i samicę jego, zaś ze zwierząt, które nie są czyste¹⁸⁶ — po parze — samca i samicę jego.

Również z ptactwa nieba po siedmioro — samca i samicę — aby zachować nasienie na powierzchni całej ziemi.

Bo, po dniach jeszcze siedmiu, spuszczyć deszcz na ziemię, przez czterdzieści dni i czterdzieści nocy¹⁸⁸, i zglądę wszelki byt, który utworzyłem, z oblicza ziemi.

I spełnił Noach wszystko tak, jak polecił mu Wiekuisty.

A Noach był wtedy w wieku sześciuset lat. I nastał potop — wody na ziemi.

I wszedł Noach, i synowie jego, i żona jego, i żony synów jego z nim do arki, z powodu wód potopu.

Z bydła czystego i ze zwierząt, które nie są czyste¹⁸⁹, i z ptactwa, i z wszystkiego, co się porusza na ziemi —

Po parze weszły do Noacha, do arki — samiec i samica, jak polecił Bóg Noachowi.

I stało się po siedmiu dniach, iż wody potopu nastały na ziemi.

Roku sześćsetnego życia Noacha, miesiąca drugiego¹⁹⁰, siedemnastego dnia miesiąca — w tenże dzień rozwarły się wszystkie źródła otchłani bezmiernej, a spusty niebios się rozwarzyły¹⁹¹.

I padał deszcz na ziemię czterdzieści dni i czterdzieści nocy.

Onego właśnie dnia wszedł Noach i Szem, i Cham, i Jafet, synowie Noacha i żona Noacha, i trzy żony synów jego z nimi do arki —

¹⁸⁴*w tym pokoleniu* — u Cylkowa 'w wieku tym'; w oryginale jest tu słowo דור (*dor*): 'pokolenie', taki przekład jest również zgodny z komentarzem rabinicznym. [przypis edytorski]

¹⁸⁵*wszelkiego bydła czystego* — chodzi o zwierzęta „czyste rytualnie”, czyli te, które w przyszłości zostaną dozwolone Żydom do spożywania; po siedem sztuk, aby Noach mógł złożyć z nich ofiarę po potopie, zob. Raszi do 7:2. [przypis z tradycji]

¹⁸⁶*które nie są czyste* — u Cylkowa 'ze zwierząt nieczystych'; nieuzasadniona odmienność wobec oryginału. [przypis edytorski]

¹⁸⁷*które nie są czyste* — Tora nie używa tu słowa נטף (*tame*): 'nieczysty rytualnie', ale opisowego wyrażenia 'które nie są czyste'. Ten właśnie werset jest talmudycznym przykładem, że Tora woli dać trzy słowa 'nie są czyste', aby tylko nie użyć negatywnego słowa 'nieczysty', kiedy słowo to nie jest konieczne, zob. *Bawa Batra* 12:3a. [przypis z tradycji]

¹⁸⁸*czterdzieści dni i czterdzieści nocy* — wedle tradycyjnego poglądu czterdziestu dni potrzeba, aby ukształtował się plód w łonie, zob. Raszi do 7:4. W Torze liczba 40 dni łączy się z wydarzeniami, które niosą ze sobą dogłębną zmianę rzeczywistości: 40 dni przebywał Mojżesz na górze Synaj, 40 dni trwała podróż szpiegów wysłanych do Kanaanu. W religijnym roku żydowskim okres 40 dni od 1 dnia miesiąca elul do Jom Kipur uznaje się za właściwy do odbycia *tsuwy*, czyli pokuty, powrotu do właściwego postępowania i naprawy swojego zachowania przed Dniem Sądu. 40 dni potrzeba, aby dokonała się znacząca zmiana, łącząca się z pojęciem odnowy i nowego początku. [przypis z tradycji]

¹⁸⁹*które nie są czyste* — u Cylkowa 'nieczystych'; zob. powyżej komentarz do 7:2. [przypis edytorski]

¹⁹⁰*miesiąca drugiego* — nazwy miesięcy pochodzą z późniejszego okresu, z czasów po niewoli babilońskiej, zaś Tora używa dla miesięcy tylko numeracji, począwszy od miesiąca wiosennego (nazwanego później *nisan*). W *Talmudzie* istnieje spór, czy w tym wersecie mowa jest o miesiącu *cheszwan* (zwanym inaczej *marcheszwan*), czy o miesiącu *ijar*, zob. Raszi do 7:11. [przypis z tradycji]

¹⁹¹*rozwarzyły* — dziś: otworzyły a. rozwarły. [przypis edytorski]

Oni i wszelki zwierz, według rodzaju swego, i wszelkie bydło, według rodzaju swego, i wszelki płaz¹⁹² pełzający po ziemi, według rodzaju swego, i wszystko, co lata, według rodzaju swego, wszelkie ptactwo skrzydlate.

I tak weszło do Noacha, do arki, po parze z każdego ciała, w którym był dech żywota.

A te, które weszły — samiec i samica z każdego ciała weszły — jako polecił mu Bóg. I zamknął¹⁹³ Wiekuisty¹⁹⁴ za nim.

Był tedy potop przez czterdzieści dni na ziemi — i wezbrały wody, i podniosły arkę, i uniosła się wysoko nad ziemią.

I wzmogły się wody, i wezbrały bardzo na ziemi; i płynęła arka po powierzchni wody.

A wody wznosiły się coraz bardziej na ziemi; i pokryły się wszystkie góry wysokie, co pod całym niebem.

Piętnaście łokci¹⁹⁵ wzwyż wzmogły się wody, i zakryte zostały góry.

I wyginęło wszelkie ciało poruszające się na ziemi — z ptactwa, i z bydła, i ze zwierząt, i z wszelkiego roju rojącego się¹⁹⁶ na ziemi, i wszyscy ludzie.

Wszystko, w czyich nozdrzach tchnący dech żywota, ze wszystkiego, co na lądzie¹⁹⁷ było, pomarło.

I tak zgładził wszystek byt na obliczu¹⁹⁸ ziemi, od człowieka do bydła i płazu, i ptaka nieba — zgładzone zostały z ziemi. A pozostał tylko Noach, i co było z nim w arce.

I opanowały wody ziemię, sto pięćdziesiąt dni.

ROZDZIAŁ VIII

Ale wspomniał Bóg na Noacha, i na wszystkie zwierzęta, i na wszystko¹⁹⁹ bydło, które było z nim w arce, i powiódł Bóg wiatr po ziemi, i uciszyły się wody.

I zawarły się źródła otchłani, i spusty²⁰⁰ niebios, i wstrzymany był deszcz z nieba.

I zaczęły ustępować wody sponad ziemi, wciąż ustępując; i opadły wody po upływie stu pięćdziesięciu dni²⁰¹.

I osiadła arka miesiąca siódmego, siedemnastego dnia miesiąca, na górach Ararat²⁰².

¹⁹²płaz — hebr. שָׂרָץ (*remes*): 'pełzające' [stworzenia], a nie płazy w sensie biologicznym. [przypis edytorski]

¹⁹³I zamknął Wiekuisty za nim — midrasz uczy, że Bóg otoczył arkę niedźwiedziami i lwami, chroniąc w ten sposób Noacha, aby ludzie nie rozbili mu arki, a zwykle wyjaśnienie jest takie, że zamknął wejście z powodu wzbierającej wody, zob. Raszi do 7:16. [przypis z tradycji]

¹⁹⁴Wiekuisty — u Cylkowa 'Bóg'; prawdopodobnie pomyłka, gdyż Cylkow wszędzie konsekwentnie tłumaczy Imię Czteroliterowe jako 'Wiekuisty'. [przypis edytorski]

¹⁹⁵piętnaście łokci wzwyż — po tym jak wody zrównały się ze szczytami gór, wzniosły się jeszcze na 15 łokci (ok. 8 metrów) ponad szczyty, zob. Raszi do 7:20. [przypis z tradycji]

¹⁹⁶roju rojącego się — hebr. שָׂרָץ (*szerec*): 'roić się, pełzać, wic się, czołgać się'. [przypis edytorski]

¹⁹⁷ze wszystkiego, co na lądzie — «Lecz nie ryby w morzu», zob. Raszi do 7:22. [przypis z tradycji]

¹⁹⁸na obliczu ziemi — dziś: na powierzchni ziemi. [przypis edytorski]

¹⁹⁹wszystko — dziś: całe (bydło). [przypis edytorski]

²⁰⁰spust — urządzenie służące do kontroli przepływu wody na stopniach wodnych, rodzaj podnoszonej zapory stosowanej od czasów antycznych m.in. do irygacji pól i kierowania wody do akweduktów. [przypis edytorski]

²⁰¹po upływie stu pięćdziesięciu dni — «[Poziom wód] zaczął się zmniejszać 1 dnia [miesiąca] siwan. Jak [to obliczono]? 27 kislew ustaly deszcze, co daje 3 dni z kislew i 29 z tetwet, czyli 32 dni, [miesiące] szewat, adar, nisan i ijar mają [w sumie] 118 dni: oto 150 dni», zob. Raszi do 8:3. [przypis z tradycji]

²⁰²Ararat — jeden z łańcuchów górskich, które od południa oddzielają Armenię od Mezopotamii i które otaczają również ziemie Kurdów. W aramejskim *Targum Onkelos* góry Ararat przetłumaczone są jako góry Kardū. Miejsce, w którym biblijna arka osiadła po potopie, było identyfikowane jako pasmo górskie na północny wschód od jeziora Wan, mogła spocząć na niektórych niższych szczytach łańcucha górskiego otaczającego ten

A wody wciąż opadały, aż do miesiąca dziesiątego; dziesiątego, pierwszego tegoż miesiąca, ukazały się wierzchołki gór.

I stało się po upływie czterdziestu dni: otworzył Noach okno arki, które był uczynił.

I wypuścił kruka²⁰³, a ten latał wciąż tam i na powrót²⁰⁴, póki nie oschły²⁰⁵ wody na ziemi.

Wtedy wypuścił gołębicę²⁰⁶ od siebie, aby obaczyć²⁰⁷, czy zmniejszyły się wody na powierzchni ziemi.

Ale nie znalazła gołębicą [miejsca] przystanku dla stopy swojej, i wróciła do niego do arki, bo była jeszcze woda na powierzchni całej ziemi; i wyciągnął rękę swoją, i wziął ją, i wpuścił ją do siebie do arki.

I przeczekawszy jeszcze siedem dni dalszych, znów wypuścił gołębicę z arki.

I wróciła do niego gołębicą pod wieczór, a oto liść oliwki²⁰⁸ zerwany w dzióbku jej; i poznał Noach, że zmniejszyły się wody na ziemi.

I przeczekał jeszcze siedem dni dalszych, i wypuścił gołębicę: ale nie wróciła więcej do niego.

I stało się sześćsetnego pierwszego roku — miesiąca pierwszego, pierwszego dnia miesiąca, oschły wody z ziemi. I zjął Noach dach arki, i spojrzął, a oto oschła²⁰⁹ powierzchnia ziemi.

A miesiąca wtórego²¹⁰, dwudziestego siódmego²¹¹ dnia miesiąca, wyschła²¹² ziemia.

I powiedział Bóg do Noacha, i rzekł:

„Wyjdź z arki ty i żona twoja²¹³, i synowie twoi, i żony synów twoich z tobą.

Wszystkie zwierzęta, które z tobą są, z wszelkiego ciała — z ptactwa i z bydła, i z wszelkiego robactwa²¹⁴ pełzającego po ziemi — wywiedź ze sobą, aby się roili na ziemi, a rozradzały i rozmnażały²¹⁵ na ziemi”.

I wyszedł Noach, i synowie jego, i żona jego, i żony synów jego z nim.

region. Jednakże wszelkie utożsamianie biblijnego Araratu z konkretną górą nie ma oparcia w słowach Biblii. [przypis z tradycji]

²⁰³wypuścił kruka — Noach wypuścił kruka z myślą, że ptak ten żywi się mięsem, więc jeśli wody rzeczywiście opadły na tyle, że kruk znajdzie padlinę, wówczas przyniesie kawałek mięsa w dziobie, i po tym Noach pozna, że wody ustąpiły, zob. Radaś do 8:7. [przypis z tradycji]

²⁰⁴tam i na powrót — dziś: tam i z powrotem. [przypis edytorski]

²⁰⁵póki nie oschły — dziś: obeschły. [przypis edytorski]

²⁰⁶wypuścił gołębicę — Ponieważ dalej (8:10) napisane jest, że odczekał kolejne siedem dni, wynika z tego, że i przed pierwszym wypuszczeniem gołębicę odczekał 7 dni po wysłaniu kruka, z myślą, że jeśli wody opadły, gołębicą znajdzie sobie miejsce na odpoczynek i już nie wróci do Noacha, zob. Raszi do 8:8. [przypis z tradycji]

²⁰⁷obaczyć — dziś: zobaczyć. [przypis edytorski]

²⁰⁸liść oliwki — u Cyłkowa 'liść oliwnika', co nie jest precyzyjne. [przypis edytorski]

²⁰⁹oschła powierzchnia ziemi — powierzchnia ziemi stała się gliniasta, zob. Raszi do 8:13. [przypis z tradycji]

²¹⁰wtóry — drugi. [przypis edytorski]

²¹¹dwudziestego siódmego — midrasz uczy, że potop trwał przez cały rok słoneczny (365 dni), zob. Raszi do 8:14. [przypis z tradycji]

²¹²wyschła ziemia — powierzchnia ziemi stwardniała i była znów taka, jak dawniej, zob. Raszi do 8:14. [przypis z tradycji]

²¹³ty i żona twoja — wychodzą parami, stąd wniosek, że współżycie cielesne zostało im teraz już dozwolone, por. 6:18 i 7:7, zob. Raszi do 8:16. [przypis z tradycji]

²¹⁴robactwo — hebr. רמש (remes): 'pełzające' [stworzenia]. [przypis edytorski]

²¹⁵rozradzały i rozmnażały — midrasz uczy, że również zwierzętom nie wolno było się rozmnażać w arce, zob. Raszi do 8:17. [przypis z tradycji]

Wszelkie zwierzę, wszelkie robactwo i wszelkie ptactwo, wszystko, co pełza po ziemi, podług rodzajów swoich²¹⁶, wyszły z arki.

I zbudował Noach ołtarz²¹⁷ Wiekuistemu, i wziął z każdego bydła czystego²¹⁸, i z każdego ptaka czystego, i złożył całopalenia na ołtarzu.

I przyjął Wiekuisty z zadowoleniem woń wdzięczną²¹⁹, i rzekł Wiekuisty w sercu Swoim: „Nie będę więcej przeklinał ziemi z powodu człowieka, bo zamysł serca ludzkiego zły od młodości jego, i nie będę więcej zatracał wszelkiego życia, jakem uczynił.

A póki trwać będzie ziemia: siew i żniwo, i mróz i upał, i lato i zima, i dzień i noc²²⁰ nie ustaną”.

ROZDZIAŁ IX

I pobłogosławił Bóg Noacha i synów jego, i rzekł do nich: „Rozradzajcie się i rozmnażajcie, i napęlniajcie ziemię!

A bojaźń przed wami i trwoga przed wami²²¹ niech będzie nad wszelkim zwierzęciem ziemi i nad wszelkim ptactwem nieba. Wszystko, co się porusza na ziemi, i wszystkie ryby morza w moc waszą oddane!

Wszystko, co się rusza i co żyje, wam będzie na pokarm²²², jak zieloną roślinę oddałem wam wszystko.

Jedzenie

Wszakże istoty z życiem jej, z krwią jej²²³ — jeść nie będziecie.

W szczególności krwi waszej, służącej życiu waszemu²²⁴, poszukiwać²²⁵ będę. Z ręki wszelkiego zwierzęcia poszukiwać jej będę; i z ręki człowieka — jednego z ręki drugiego — poszukiwać będę życia ludzkiego.

Kto przeleje krew człowieka, przez człowieka krew jego przelana będzie; bo na obraz Boży stworzył człowieka!

Wy zaś rozradzajcie się i rozmnażajcie²²⁶; rozpleniajcie się na ziemi, i rozmnażajcie się na niej!”

²¹⁶podług rodzajów swoich — hebr. לְמִשְׁפְּחֹתֵיהֶם (*lemiszpechoteihem*): dosł. 'według ich rodzin'. To uczy, że zwierzęta «zobowiązały się do łączenia się [w pary] tylko zgodnie ze swoimi gatunkami», zob. Raszi do 8:19. Jest to również najdłuższe słowo w Torze. [przypis z tradycji]

²¹⁷ołtarz — u Cylkowa 'ofiarnica'; wprowadzono konsekwentną zamianę w całym tekście na słowo 'ołtarz'; hebr. מִזְבֵּחַ (*mizbeach*): 'ołtarz', pochodzi od rdzenia מָזַח (*zawach*): 'zarzynanie zwierzęcia [ofiarnego]'. [przypis edytorski]

²¹⁸z każdego bydła czystego — z tego powodu miał przykazane zabrać po siedem sztuk ze zwierząt czystych rytualnie (7:2), zob. Raszi do 8:20. [przypis z tradycji]

²¹⁹wdzięczna (daw.) — tu: miła. [przypis edytorski]

²²⁰dzień i noc — «Z tego płynie wniosek, że [dzień i noc] ustaly przez wszystkie dni potopu, gdy nie funkcjonował system planetarny i nie można było rozpoznać różnicy pomiędzy dniem a nocą», zob. Raszi do 8:22. [przypis z tradycji]

²²¹trwoga przed wami — u Cylkowa 'trwoga wasza'; skorygowano ze względu na logikę treści: chodzi o lęk zwierząt przed ludźmi, nie o ludzkie lęki. [przypis edytorski]

²²²Wszystko, co się rusza i co żyje, wam będzie na pokarm — od tej pory potomkom Noacha dozwolone zostało jedzenie mięsa zwierząt, gdyż pierwszemu człowiekowi wolno było spożywać tylko pokarm roślinny, por. Ks. Rodzaju 1:29, zob. Raszi do 9:3. [przypis z tradycji]

²²³istoty z życiem jej, z krwią jej jeść nie będziecie — zakazane zostało odcinanie kawałków z żyjącego zwierzęcia: jak długo jego siła życiowa płynie w jego krwi, zob. Raszi do 9:4. [przypis z tradycji]

²²⁴krwi (...) służącej życiu waszemu — «Nawet gdy ktoś popełni samobójstwo przez uduszenie, mimo że nie będzie rozlewu krwi», zob. Raszi do 9:5. [przypis z tradycji]

²²⁵poszukiwać — tu: dochodzić (w sensie poszukiwania winnego, dochodzenia odpowiedzialności za czyn zabójstwa). [przypis edytorski]

²²⁶rozradzajcie się i rozmnażajcie — w wersecie 9:1 jest to powiedziane jako błogosławieństwo, tu w znaczeniu nakazu, zob. Raszi do 9:7. [przypis z tradycji]

I oświadczył Bóg Noachowi i synom jego z nim, i rzekł:

„Ja zaś oto stanowią przymierze Moje z wami²²⁷, i z potomstwem waszym po was.

Przymierze

I z wszelką istotą żyjącą, która z wami — w ptactwie, bydłe, i z wszelkim zwierzęciem ziemi przy was, z wszystkimi, co wyszły z arki, z wszelkim zwierzęciem ziemi.

I utwierdzam przymierze Moje z wami, żeby nie było już zgładzonym wszelkie ciało przez wody potopu, i nie było już potopu dla zniszczenia ziemi”.

I rzekł Bóg: „Oto znak przymierza, który ustanawiam między Mną a wami, i między każdą istotą żyjącą, która z wami, na czasy²²⁸ wieczne!

Łuk²²⁹ Mój kładę na obłokach, aby był znakiem przymierza między Mną a ziemią.

I będzie, gdy oblokę obłokiem²³⁰ ziemię, a ukaże się łuk na obłokach;

Wtedy wspomnę na przymierze Moje, co między Mną a wami, i każdym jestestwem żyjącym, we wszelkim ciele; a nie stanę się już wody potopem, aby zniweczyć wszelkie ciało.

I będzie łuk w obłokach, i spojrzę nań, abym wspomniał na przymierze wieczne między Bogiem²³¹ a każdym jestestwem żyjącym we wszelkim ciele, które jest na ziemi”.

I rzekł Bóg do Noacha: „Oto znak przymierza, które ustanowiłem między Mną a wszelkim ciałem, które jest na ziemi!”

A byli Synowie Noacha, którzy wyszli z arki: Szem i Cham, i Jefet. Cham zaś był ojcem Kanaana.

Ci trzech to byli synami Noacha — a z tych zasiedliła się cała ziemia.

I począł²³² Noach, mąż roli, i zasadził winnicę.

Wino, Pijaństwo

I napił się wina, i odurzył się, i obnażył się we wnętrzu namiotu swojego.

I ujrzał Cham, ojciec Kanaana²³³, nagość ojca swojego²³⁴ — i powiedział to dwóm braciom swoim na dworze.

²²⁷Ja zaś oto stanowią przymierze Moje z wami — midrasz uczy, że «Noach miał obawy, czy zaangażować się w płodzenie i rozmnażanie się, dopóki Bóg nie zapewnił go, że nie zniszczy już więcej świata», zob. Raszi do 9:9. [przypis z tradycji]

²²⁸na czasy — hebr. דורות (*ledorot*): dosł. 'na pokolenia'. Słowo דור (*dorot*): 'pokolenia' zapisane jest w sposób niepełny, bez liter waw דורות i midrasz sugeruje, że «są pokolenia, które nie potrzebowały tego znaku [przymierza], ponieważ [w pokoleniach tych] żyli ludzie całkowicie sprawiedliwi, jak pokolenie Ezechiasza króla Judy czy pokolenie Szimona ben Jochaj», zob. Raszi do 9:12. [przypis z tradycji]

²²⁹Łuk — hebr. חֶשֶׁב (*keset*) oznacza zarówno 'łuk' jak i 'tęcza'. [przypis edytorski]

²³⁰oblokę obłokiem — «Gdy pojawi się u Mnie myśl, by sprowadzić na świat ciemność i zgubę», zob. Raszi do 9:14. [przypis z tradycji]

²³¹między Bogiem a każdym jestestwem żyjącym — «Pomiędzy Boską cechą Surowego Sądu a wami», zob. Raszi do 9:16. [przypis z tradycji]

²³²począł Noach, mąż roli, i zasadził winnicę — w znaczeniu: Noach, który znalazł się na uprawie ziemi, pierwszy zasadził winorośl nie jako pojedynczą roślinę, ale w rzędach, w taki sposób, że utworzył winnicę, por. Ramban do 9:20. [przypis z tradycji]

²³³ojciec Kanaana — «Niektórzy mędrcy sugerują, że to Kanaan ujrzał [Noacha] i doniósł o tym swojemu ojcu, dlatego właśnie [Kanaan] jest wspomniany w związku z tą historią i [dlatego] został przeklęty», zob. Raszi do 9:22. [przypis z tradycji]

²³⁴nagość ojca swojego — «Jedni mędrcy wnioskują, że go wykastrował, inni że wykorzystał go cielesnie w amoralny sposób», zob. Raszi do 9:22. [przypis z tradycji]

I wziął²³⁵²³⁶ Szem i Jefet szatę, i położyli ją obaj na ramiona swoje, i podeszli wstecz²³⁷, i przykryli nagość ojca swojego; a oblicza ich były odwrócone, że nagości ojca swego nie widzieli.

I obudził się Noach po winie swoim, i dowiedział się, co uczynił mu syn jego młodszy.

I rzekł: „Przeklęty Kanaan²³⁸; sługą sług niech będzie braciom swoim!”

I rzekł: „Błogosławiony Wiekuisty, Bóg Szema; a niech będzie Kanaan sługą im²³⁹.”

Niech rozprzestrzeni²⁴⁰ Bóg Jefetowi, i niech zamieszka²⁴¹ w namiotach Szema; a niech będzie Kanaan sługą im²⁴²!”

I żył Noach po potopie trzysta pięćdziesiąt lat.

A były wszystkie dni Noacha: dziewięćset pięćdziesiąt lat; i umarł.

ROZDZIAŁ X²⁴³

A oto rodowody synów Noacha: Szema, Chama i Jefeta. Urodzili się im bowiem synowie po potopie.

Synowie Jefeta: Gomer, i Magog, i Madai, i Jawan, i Tuwal, i Meszech, i Tiras.

A synowie Gomera: Aszkenaz²⁴⁴, i Rifat, i Togarma.

A synowie Jawana: Elisza, i Tarsisz, Kitim i Dodanim.

²³⁵wziął — u Cylkowa 'wzięli'; w oryginale jest liczba pojedyncza i do tego odnosi się komentarz rabiniczny. [przypis edytorski]

²³⁶wziął Szem i Jefet — nie jest napisane 'wzięli', lecz czasownik występuje tu w liczbie pojedynczej, z czego uczymy się, że Szem wykazał się większą gorliwością niż Jefet, zob. Raszi do 9:23. [przypis z tradycji]

²³⁷podeszli wstecz — czyli: tyłem. [przypis edytorski]

²³⁸przeklęty Kanaan — Noach powiedział do Chama: «ty sprawiłeś, że nie spłodzę już czwartego syna, by mi służył, [zatem] niech przeklęty będzie twój czwarty syn i niech stanie się sługą dla potomków starszych braci. [...] Co kierowało Chamem, że okaleczył [Noacha]? Powiedział do braci: pierwszy człowiek miał dwóch synów, i jeden zabił drugiego, żeby odziedziczyć świat, a nasz ojciec ma już trzech synów i jeszcze chce czwartego?», zob. Raszi do 9:25. [przypis z tradycji]

²³⁹sługą im — sługą potomków Szema, zob. Radak do 9:26. [przypis z tradycji]

²⁴⁰rozprzestrzeni — hebr. נָפַץ (*jafit*) od rdzenia נָפַץ (*pata*): 'rozszerzać, rozciągać': gra słów z imieniem Jefet. «Bóg rozszerzy granice terenów Jefeta, jednak Jego chwała będzie zamieszkiwać tylko w „namiotach Szema”», zob. Radak do 9:27. [przypis z tradycji]

²⁴¹zamieszka — Boska Obecność, czyli Szechina: od rdzenia נָשַׁב (*szachan*): 'zamieszkać, przebywać'; zamieszka w Israelu, czyli „w namiotach Szema”, zob. Raszi do 9:27. [przypis z tradycji]

²⁴²sługą im — «Nawet gdy potomkowie Szema będą na wygnaniu, potomkowie Kanaana będą im sprzedawani jako niewolnicy», zob. Raszi do 9:27. [przypis z tradycji]

²⁴³Rozdział X — dziesiąty rozdział Ks. Rodzaju zawiera tzw. tablicę narodów, czyli listę miejsc i ludów, których tereny rozciągały się w czterech kierunkach świata. Wszyscy oni wywodzili się od Szema, Chama i Jefeta, trzech synów Noacha. Każde imię ich potomków jest także nazwą własną narodu. Lista wymienia 70 ludów, jako że liczba 70 symbolizuje całość i w tradycji żydowskiej istnieją pojęcia '70 narodów świata' oraz '70 języków', co oznacza 'wszystkie inne narody' i 'wszystkie języki'. Oto 70 narodów, wymienionych w tym spisie: Gomer, Magog, Madai, Jawan, Tubal, Meszech, Tiras, Aszkenaz, Rifat, Togarma, Elisza, Tarsisz, Kitim, Dodanim (14 potomków Jafeta); Kusz, Micraim (Egipt), Put, Kanaan, Sewa, Chawila, Sawta, Rama, Sawtecha, Szewa, Dedan, Ludim, Ananim, Lehawim, Naftuchim, Patrusim, Kasluchim, Pelisztim (Filistyni), Kaftorim, Cidon, Chet, Jewusyci, Emorejczycy (Amoryci), Girgaszyci, Chiwiczycy, Arkijczycy, Sinici, Arwadejczycy, Cemarejczycy, Chamatejczycy (30 potomków Chama); Elam, Aszur, Arpachszad, Lud, Aram, Uz, Chul, Geter, Masz, Szelach, Eber, Peleg, Joktan, Almodad, Szalef, Chacarmawet, Jerach, Hadoram, Uzal, Dikla, Obal, Abimael, Sebea, Ofir, Chawila, Jowaw (26 potomków Sema). Nie wszystkie imiona i krainy można obecnie jednoznacznie zidentyfikować, wiele nazw ulegało modyfikacjom i zmianom, więc identyfikacja części z nich pozostaje niepewna. [przypis edytorski]

²⁴⁴Aszkenaz — w literaturze rabinicznej Aszkenaz było najpierw kojarzone z regionem Scytów, później z terytoriami słowiańskimi, a od XI wieku z północną Europą i Niemcami, w okresie wczesnego średniowiecza Żydzi z Europy Środkowej i Wschodniej zaczęli być nazywani *aszkenazim* czyli Żydami aszkenazyjskimi. [przypis edytorski]

Od tych rozeszły się morskie²⁴⁵ narody²⁴⁶ podług ziem swoich, każdy podług języka swojego, podług plemion swoich, podług narodów swoich.

A synowie Chama: Kusz, i Micraim, i Put, i Kanaan.

A synowie Kusza: Sewa, i Chawila i Sawta, i Rama, i Sawtecha. A synowie Ramy: Szewa i Dedan.

A Kusz spłodził Nimroda: ten począł być mocarzem²⁴⁷ na ziemi.

Był on mocarzem, myśliwym przed Wiekuistym. Przeto się mawia: jako Nimrod mocarz, myśliwy przed Wiekuistym.

A był początek panowania jego w Babelu²⁴⁸, i Erechu i Akadzie, i w Kalne, w ziemi Szinar²⁴⁹.

Z ziemi tej wyszedł do Aszuru, i zbudował Ninewę²⁵⁰, i Rechowot-Ir, i Kalach.

I Resen, między Ninewą a Kalachem; ono to owym miastem wielkim²⁵¹.

A Micraim spłodził Ludim, i Anamim, Lehawim i Naftuchim.

I Patrusim, i Kasluchim, z których poszli Pelisztim²⁵², i Kaftorim.

A Kanaan spłodził Cidona, pierworodnego swego, i Cheta.

I Jewusytę, i Emorejczyka, i Girgaszytę.

I Chiwijczyka, i Arkijczyka i Sinitę.

I Arwadejczyka i Cemarejczyka, i Chamatejczyka; w następstwie zaś rozsiedliły się plemiona kananejskie.

A była dziedzina²⁵³ Kananejczyka od Cydonu idąc do Gerar — aż do Azy, idąc do Sedomu²⁵⁴ i Amory²⁵⁵ i Admy i Cewojim — aż do Lasza.

Oto synowie Chama podług plemion swych, podług języków swoich, w krajach swoich, podług narodów swych.

I Szemowi również się narodziło, temu ojcu wszystkich synów Ebera²⁵⁶, bratu Jefeta, najstarszemu²⁵⁷.

²⁴⁵morskie — u Cylkowa 'pomorskie'. [przypis edytorski]

²⁴⁶morskie narody — hebr. יְהוּדֵי הַיָּם (*jehi bagojim*): dosł. 'wyspy ludów' lub 'ludy wyspiarskie'. [przypis edytorski]

²⁴⁷Nimroda: ten począł być mocarzem — hebr. גִּבּוֹר (*gibor*): 'mocarz', tu w negatywnym znaczeniu, gdyż podburzał cały świat do buntu przeciwko Bogu, doradzając budowę wieży Babel, zob. Raszi do 10:8. Imię Nimrod pochodzi od rdzenia מָרַד (*marad*): 'buntować się'. [przypis edytorski]

²⁴⁸Babel — Babilon. [przypis edytorski]

²⁴⁹Szinar — starożytna nazwa terytorium, które później znane było jako Babilonia lub Chaldea. [przypis edytorski]

²⁵⁰Ninewa — Niniwa. [przypis edytorski]

²⁵¹ono to owym miastem wielkim — to odnosi się do Ninewy (Niniwy), zob. Raszi do 10:12. [przypis z tradycji]

²⁵²Pelisztim — Filistyni. [przypis edytorski]

²⁵³dziedzina — w znaczeniu: dziedziczna posiadłość. [przypis edytorski]

²⁵⁴Sedom — Sodoma. [przypis edytorski]

²⁵⁵Amora — Gomora. [przypis edytorski]

²⁵⁶wszystkich synów Ebera — hebr. imię Eber (hebr. Ewer) pochodzi od rdzenia עָבַר (*awar*): 'przechodzić', w znaczeniu 'lud, który przywędrował zza rzeki (Eufrat)'. «Ojcem wszystkich synów [wywodzących się] zza rzeki Eufrat był Szem», zob. Raszi do 10:21. Szem miał syna Arpachszada, ten miał Szelacha, ten zaś miał syna o imieniu Eber. A Jefet był bratem Szema. [przypis z tradycji]

²⁵⁷najstarszemu — nie wiadomo, czy słowo 'najstarszy' odnosi się do Jefeta, czy do Szema, midrasz po przeliczeniu lat życia Noacha i jego synów ustala, że Jefet był starszy od Szema. Raszi zwraca też uwagę, że Tora podkreśla tu pokrewieństwo tylko z Jefetem, ale nie z Chamem, zob. Raszi do 10:21. [przypis z tradycji]

Synowie Szema: Elam, i Aszur, i Arpachszad, i Lud, i Aram.

A synowie Arama: Uc, i Chul, i Geter, i Masz.

A Arpachszad spłodził Szelacha, a Szelach spłodził Ebera²⁵⁸.

A Eberowi urodzili się dwaj synowie: imię jednego Peleg²⁵⁹, gdyż za dni jego została rozdzielona ziemia, a imię brata jego Joktan.

A Joktan spłodził Almodada, i Szalefa, i Chacarmaweta, i Jeracha.

I Hadorama, i Uzala, i Diklę.

I Obala, i Abimaela, i Szebę.

I Ofira, i Chawilę, i Jowawa; wszyscy ci byli synami Joktana.

I była siedziba ich od Meszy idąc ku Sefar — aż do góry Wschodniej.

Oto synowie Szema podług plemion swoich, podług języków swoich, w krajach swych, podług narodów swoich.

Oto plemiona synów Noacha podług rodowodów ich, podług narodów ich, i od tych rozeszły się narody na ziemi po potopie.

ROZDZIAŁ XI

I była cała ziemia mowy jednej²⁶⁰ i wyrażen nielicznych²⁶¹.

I stało się, gdy ciągnęli od wschodu, znaleźli równinę w kraju Szinar²⁶² i osiedli tamże.

I rzekli jeden do drugiego: „Oto wyróbnmy cegły i wypalmy²⁶³ [wkładając je] do żaru”. I tak służyła im cegła zamiast²⁶⁴ kamienia, a smołowiec²⁶⁵ służył im za zaprawę²⁶⁶.

I rzekli: „Oto zbudujmy sobie miasto i wieżę, którejby głowa²⁶⁷ w niebie, a uczynimy sobie imię²⁶⁸, abyśmy się nie rozproszyli po powierzchni całej ziemi”.

²⁵⁸Eber — Eber był przodkiem wszystkich ludów objętych nazwą 'Hebrajczycy', o jego potomku Abrahamie napisane jest *haiwri*, czyli ten, który przyszedł zza rzeki, por. *Ks. Rodzaju* 14:13 i Raszi do tego miejsca, a język hebrajski to *iwrit*. [przypis z tradycji]

²⁵⁹Peleg — hebr. imię Peleg pochodzi od rdzenia *palag*: 'rozdzielać, dzielić, przepołowić', ponieważ rozłam wśród ludzkości spowodowany pomieszaniem języków nastąpił za jego życia. Zgodnie z midraszem, Eber był prorokiem i nadał synowi imię w nawiązaniu do tego, co wydarzy się w przyszłości, zob. Raszi do 10:25. [przypis z tradycji]

²⁶⁰mowy jednej — chodzi o hebrajski, język w którym został stworzony świat, przez Żydów określane jako 'język święty' (hebr. *laszon hakodesz*), zob. Raszi do 11:1. [przypis edytorski]

²⁶¹nielicznych — dosł. 'jednych', hebr. *aschadim* liczba mnoga utworzona od słowa *echad*: 'jeden'. Mieli jeden plan: bunt przeciwko Bogu, zob. Raszi do 11:1. Byli jednomyślni, zob. Radak do 11:1. Mędrcy i głupcy używali tych samych słów, zob. Ibn Ezra do 11:1. [przypis edytorski]

²⁶²Szinar — kraina najczęściej lokalizowana w południowej Mezopotamii i identyfikowana z Babilonią. [przypis edytorski]

²⁶³wypalmy — u Cylkowa: 'rozzarzyć'; uzasadnienie korekty: hebr. *nisrefu* oznacza 'wypalmy', nie ma tu mowy o 'żarze'. Cegły się wypala a nie rozzarza. [przypis edytorski]

²⁶⁴zamiast — u Cylkowa: 'miasto'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

²⁶⁵smołowiec — hebr. *chemar*: 'asfalt naturalny', występujący w pobliżu złóż ropy naftowej. [przypis edytorski]

²⁶⁶zaprawę — hebr. *chomer*: 'zaprawa, glina'. U Cylkowa: 'wapno'; poprawione ze względu na logikę zdania: używali asfaltu jako zaprawy, hebrajski tekst stosuje słowo odnoszące się ogólnie do 'materii, spoiwa, gliny, zaprawy' itp., 'wapno' ma bardziej znaczenie konkretnego materiału. [przypis edytorski]

²⁶⁷głowa — u Cylkowa: 'wierzch'; Cylkow prawdopodobnie miał na myśli 'wierch', 'szczyt', 'wierzchołek', w oryginale jest słowo *rosz*: 'głowa'. [przypis edytorski]

²⁶⁸imię — hebr. *szem*: 'imię, znak, rozgłos, pamięć o kims'. U Cylkowa 'znanie'; ale słowo to ma obecnie zupełnie inne konotacje. «Sława wieży i miasta rozejdzie się daleko i jeśli ktoś pójdzie do odległego kraju, będzie wiedział, jak wrócić, a każdy zapytany o drogę będzie umiał [wskazać to miasto i wieżę]», zob. Bechor Szor do

Wtedy zstąpił Wiekuisty, aby zobaczyć ono miasto i wieżę, które budowali synowie ludzcy.

I rzekł Wiekuisty: „Oto lud to jeden, i mowa jedna u wszystkich; a taki początek ich przedsięwzięć! A teraz nie będzie dla nich nieosiągalne²⁶⁹ nic, co by zamierzeli wykonać.

Oto zstąpmy²⁷⁰, a pomieszcimy²⁷¹ tam mowę ich, aby nie zrozumieli jeden mowy drugiego²⁷².

Kara

I rozproszył ich Wiekuisty stamtąd po powierzchni całej ziemi; i tak przestali budować miasto.

Przeto nazwano imię jego Babel²⁷³; gdyż tam pomieszał Wiekuisty mowę całej ziemi. Stamtąd²⁷⁴ też rozproszył ich Bóg po powierzchni całej ziemi.

Oto rodowód Szema: Szem miał sto lat, gdy spłodził Arpachszada, dwa lata²⁷⁵ po potopie.

I żył Szem, po spłodzeniu Arpachszada pięćset lat, i spłodził synów i córki.

A Arpachszad, przeżywszy trzydzieści pięć lat, spłodził Szelacha.

I żył Arpachszad, po spłodzeniu Szelacha, czterysta trzy lata, i spłodził synów i córki.

A Szelach, przeżywszy trzydzieści lat, spłodził Ebera.

I żył Szelach, po spłodzeniu Ebera, czterysta trzy lata, i spłodził synów i córki.

Eber zaś, przeżywszy trzydzieści cztery lata, spłodził Pelega.

I żył Eber, po spłodzeniu Pelega, czterysta trzydzieści lat, i spłodził synów i córki.

A przeżywszy Peleg trzydzieści lat, spłodził Reu.

I żył Peleg, po spłodzeniu Reu, dwieście dziewięć lat, i spłodził synów i córki.

Reu zaś, przeżywszy trzydzieści dwa lata, spłodził Seruga.

I żył Reu, po spłodzeniu Seruga, dwieście siedem lat, i spłodził synów i córki.

Serug zaś, przeżywszy trzydzieści lat, spłodził Nachora.

11:4. Bechor Szor – Josef ben Jicchak znany jako Bechor Szor, żył w XII wieku we Francji, komentator Biblii i Talmudu, poeta. [przypis edytorski]

²⁶⁹nie będzie dla nich nieosiągalne — u Cylkowa 'nie chybi im nic', poprawiono ze względu na zrozumiałość tekstu; «Jeśli zostawię ich [i pozwolę im tak dalek działać], pomyślą, że mogą zrobić wszystko, czego tylko zapagną», zob. Ibn Ezra do 11:6. [przypis edytorski]

²⁷⁰zstąpmy — «W swej niezwyklej skromności [Bóg] naradzał się ze swoim Boskim Trybunałem». Midrasz uczy, że była to kara „miara za miarę”: «oni powiedzieli „oto zbudujemy”, więc On wymierzył im podobną [karę] i powiedział „oto zstąpmy...itd.”», zob. Raszi do 11:7. [przypis edytorski]

²⁷¹pomieszcimy — hebr. בָּלַל (balal): 'pomieszać, pomylić'. [przypis edytorski]

²⁷²nie zrozumieli jeden mowy drugiego — według żydowskiej tradycji na świecie istnieje 70 języków, co wynika z poprzedniego rozdziału, w którym wymienionych jest 70 potomków Noacha, por. Talmud, Szabat88b. [przypis edytorski]

²⁷³Babel — Babel czyli Babilon, Babilonia, jest to gra słów z rdzeniem בָּלַל (balal): 'pomieszać, pomylić'. [przypis edytorski]

²⁷⁴Stamtąd — „Rozproszył ich [...] stamtąd” w wersecie 11:8 oznacza rozproszenie na tym świecie, „stamtąd rozproszył” w 11:9 «uczy, że nie mają oni udziału w świecie Przyszłym. Czyj [grzech] był większy: grzech pokolenia potopu czy pokolenia rozproszenia? Tamci nie porwali się przeciw Bogu, ci zaś porwali się na to, by z Nim walczyć. Tamci zostali potopieni, a ci nie przepadli ze świata. Jednakże [ludzie] z pokolenia potopu byli grabieżcami i kłócili się między sobą, dlatego zostali unicestwieni, ci zaś [z pokolenia rozproszenia] traktowali się nawzajem z miłością i braterstwem: [mieli] jeden język i wspólne słowa, to uczy, jak znieawidzony jest spór i jak umiłowany jest [Bogu] pokój», zob. Raszi do 11:9. [przypis edytorski]

²⁷⁵dwa lata — u Cylkowa: 'na dwa lata' słowo 'na' usunięte; uzasadnienie korekty: nielogiczna obecnie konstrukcja 'spłodzić kogoś na dwa lata'. [przypis edytorski]

I żył Serug, po spłodzeniu Nachora, dwieście lat, i spłodził synów i córki.

Nachor zaś, przeżywszy dwadzieścia dziewięć lat, spłodził Teracha.

I żył Nachor, po spłodzeniu Teracha, sto dziewiętnaście lat, i spłodził synów i córki.

Terach zaś, przeżywszy siedemdziesiąt lat, spłodził Abrama²⁷⁶, Nachora i Harana.

A oto dzieje Teracha: Terach spłodził Abrama, Nachora i Harana, a Haran spłodził Lota.

I umarł Haran w obliczu Teracha²⁷⁷, ojca swojego, w kraju rodzinnym swoim, w Ur-Kasdim²⁷⁸.

I pojęli sobie Abram i Nachor żony; imię żony Abrama — Saraj, a imię żony Nachora — Milka, córka Harana, ojca Milki i Iski²⁷⁹.

A była Saraj niepłodna, nie miała dzieci.

I wziął Terach Abrama, syna swego, i Lota, syna Harana, wnuka swojego, i Saraj, synową swoją, żonę Abrama, syna swego, i wyruszyli i inni²⁸⁰ z nimi z Ur-Kasdim, by pójść do ziemi Kanaan²⁸¹; i doszli aż do Charanu²⁸², i osiedli tam.

I były dni Teracha dwieście pięć lat; i umarł Terach²⁸³ w Charanie.

ROZDZIAŁ XII

I rzekł Wiekuisty do Abrama: Wyjdź²⁸⁴ z ziemi twojej, i z ojczyzny twojej, i z domu ojca twojego, do ziemi, którą ci wskażę.

²⁷⁶ *Abrama* — znaczenie imienia אַבְרָם (*Auram*) może być objaśniane jako 'ojciec wywyższony/o wysokiej pozycji'. Bóg zmieni potem imię Abrama na 'Abraham', zob. *Ks. Rodzaju* 17:5 oraz komentarz do tego miejsca. [przypis edytorski]

²⁷⁷ *w obliczu Teracha* — «Opowieść midraszowa uczy, że [Haran] zmarł z powodu swojego ojca. Terach złożył donos [królowi] Nimrodowi na własnego syna Abrama, że ten zniszczył figurki bożków. [Nimrod] wrzucił za to [Abrama] do płonącego pieca. Siedzący obok Haran pomyślał sobie: jeśli Abram zwycięży: dołączę do niego, a jeśli Nimrod zwycięży: przyłączę się do niego. Gdy Abram został uratowany, zapytano Harana: po czyjej stronie jesteś? Haran odrzekł im: jestem po stronie Abrama, wtedy wrzucili go do płonącego pieca i spalił się. To [oznacza nazwa] Ur Kasdim [dosł. 'ogień Chaldejczyków']», zob. Raszi do 11:28. [przypis edytorski]

²⁷⁸ *Ur-Kasdim* — [dosł. 'ogień Chaldejczyków'], zazwyczaj tłumaczone jako Ur Chaldejskie, od królestwa Chaldei istniejącego od ok. X w. pne na terenie południowowschodniej Mezopotamii, a od VII wieku obejmującego już cały obszar Babilonii (państwo nowobabilońskie). Imperium chaldejskie upadło w 539 r. pne po przegranej wojnie z persami pod wodzą króla Cyrusa II Wielkiego. [przypis edytorski]

²⁷⁹ *Iski* — Iska utożsamiana jest z Saraj, według tradycji jest to jedna i ta sama osoba zob. Raszi do 11:29. [przypis edytorski]

²⁸⁰ *i inni* — słowa 'i inni' dodane przez Cyłkowa, nie ma ich w oryginale. [przypis edytorski]

²⁸¹ *Kanaan* — kraina historyczna obejmująca teren dzisiejszego Izraela i Palestyny. [przypis edytorski]

²⁸² *Charan* — w języku akadyjskim 'droga', zapisywane także jako Harran i Carrhae. W starożytności ważny i bogaty ośrodek miejski leżący na skrzyżowaniu szlaków handlowych z Damaszku i Niniwy (obecnie w południowej Turcji, kilka kilometrów od granicy syryjskiej). Po raz pierwszy wymienione w tekstach z XVIII w. pne. Miasto zaczęło podupadać w XIII wieku, prawdopodobnie z powodu braku wody w źródłach. Do dziś zachowało się tylko kilka zrujnowanych budynków. Miejsce wielu bitew, w tym katastrofalnej klęski Rzymian (Bitwa pod Carrhae, 53 r. pne) w wojnie z Partami. [przypis edytorski]

²⁸³ *umarł Terach* — jeśli przeliczy się lata życia Abrama i Teracha, widać, że Terach żył jeszcze długo po tym, gdy Abram wyruszył w drogę. «Czemu Tora wspomina najpierw śmierć Teracha, a potem to, że Abram wyruszył? Aby sprawa [podróży] nie była powszechnie znana, by ludzie nie mówili, że Abram nie okazał ojcu szacunku: zostawił go na starość i odszedł. Dlatego Tora określa go jako zmarłego, jako że złoczyńcy jeszcze za życia zwani są martwymi, a sprawiedliwi nawet po śmierci określane są jako żyjący», zob. Raszi do 11:32. [przypis edytorski]

²⁸⁴ *Wyjdź* — hebr. יֵצֵא (lech lecha): dosł. 'idź!', idź tobie, idź dla siebie'. «Dla twojej korzyści i dla twojego dobra, tam uczynię z ciebie wielki lud, bo tutaj nie będziesz miał przywileju doczekania się dzieci», zob. Raszi do 12:1. [przypis edytorski]

A uczynię cię narodem wielkim, i pobłogosławię cię, i wywyższę imię twoje, i będziesz błogosławieństwem²⁸⁵.

I pobłogosławię błogosławiących tobie, a przeklinającego cię — przeklnę, i błogosławić się będą tobą²⁸⁶ wszystkie plemiona ziemi.

I wyszedł Abram, jako polecił mu Wiekuisty, i poszedł z nim Lot. A Abram miał siedemdziesiąt pięć lat, gdy wyszedł z Charanu.

I wziął Abram Saraj, żonę swoją, i Lota, bratanka swojego, i cały dobytek ich, którego się dorobili, i dusze, które nabyli²⁸⁷ w Charanie; i wyruszyli, by się udać do ziemi Kanaan, i przybyli do ziemi Kanaan.

I przeszedł Abram kraj ten, aż do miejscowości Szechem²⁸⁸, aż do dąbrowy²⁸⁹ More. A Kanaanejczyk był natenczas²⁹⁰ w kraju.

I ukazał się Wiekuisty Abramowi i rzekł: „Potomstwu twojemu oddam ziemię tę”. I zbudował tam ołtarz Wiekuistemu, który się mu ukazał.

I przeniósł się stamtąd ku wzgórzu, na wschód od Betel²⁹¹, i rozbił namiot swój: Betel od zachodu, a Aj²⁹² od wschodu; i zbudował tam ołtarz Wiekuistemu, i wzywał imienia Wiekuistego.

I wyruszył Abram, wciąż idąc i koczując, ku południowi.

Ale nastał głód²⁹³ w kraju, i zstąpił²⁹⁴ Abram do Micraim²⁹⁵, aby pobyć tamże, bo ciężkim był głód w kraju.

Głód

I stało się, gdy już bliskim był przybycia do Micraim, iż rzekł do Saraj, żony swojej: „Otóż wiem, że kobietą pięknego wyglądu jesteś.

I będzie, gdy ujrzą cię Micryjczycy, powiedzą wtedy: żona to jego, — i zabiją mnie, a ciebie zostawią przy życiu.

²⁸⁵błogosławieństwem — «Błogosławieństwa będą oddane w twoje ręce, do tej pory były w Moim władaniu: pobłogosławiłem Adama i Noacha, a od teraz ty będziesz błogosławił, kogo zechcesz», zob. Raszi do 12:2. [przypis edytorski]

²⁸⁶błogosławić się będą tobą — «Na wszystkie rodziny, wśród których zamieszkaż, czy to na ziemi Kanaan, ziemi Filistynów, czy w Micraim [czyli w Egipcie], od dnia, gdy osiadasz wpośród nich, ześlę na nich błogosławieństwo dzięki twojej zasłudze, aby cię miłowali i poważali», zob. Radak do 12:3. [przypis edytorski]

²⁸⁷nabyli — hebr. נָשָׂא (asu): 'zrobili, uczynili'. Abram i Saraj pozyskiwali wyznawców Jedyne Boga. Jak uczy midrasz: «wprowadzili ich pod skrzydła Szechiny [Boskiej obecności]: Abram konwertował mężczyzn, a Saraj konwertowała kobiety, zaś Tora poczytuje im to tak, jak gdyby ich 'uczynili', zob. Raszi do 12:5. [przypis edytorski]

²⁸⁸Szechem — Sychem, starożytne miasto i twierdza w Samarii (obecnie Zachodni Brzeg), dziś już nieistniejące. [przypis edytorski]

²⁸⁹dąbrowa — las liściasty z przewagą dębu. Istnieje opinia, że dąbrowa More i Szechem są tym samym miejscem, zob. Raszi do 12:6. [przypis edytorski]

²⁹⁰natenczas — dziś: wtedy, wówczas. [przypis edytorski]

²⁹¹Betel — hebr. בֵּית אֱלֹהִים (ger) dosł. 'dom boga'. Starożytne miasto i święte miejsce wielokrotnie wymienione w Torze. Dziś w jego miejscu znajduje się arabska wieś Beitin (Zachodni Brzeg). [przypis edytorski]

²⁹²Aj — kanańskie państwo-miasto, pierwsze osadnictwo ok. IV tysiąclecia pne. (wczesna epoka brązu), trwale opuszczone ok. IX w. pne. [przypis edytorski]

²⁹³głód — głód był tylko w tym kraju i była to jedna z prób, którym został poddany Abraham, zob. Raszi do 12:10. [przypis edytorski]

²⁹⁴zstąpił — hebr. יָרַד (wajerad): 'zstąpił', od rdzenia יָרַד (jarad): 'schodzić w dół'; kto udaje się z Ziemi Izraela do Micraim (Egiptu), 'schodzi w dół', ponieważ Ziemia Izraela położona jest wyżej niż Micraim, a kto wraca z Micraim do Izraela ten 'wstępuje', co określane jest czasownikiem אָלָה (ala): 'wznosić się, iść do góry/ku górze'. To 'schodzenie w dół' oraz 'wznoszenie się' może być także rozumiane w wymiarze duchowym. [przypis edytorski]

²⁹⁵Micraim — מִצְרַיִם (Micrajim) hebrajska nazwa Egiptu. Rzeczownik ten ma końcówkę liczby podwójnej, co odczytywane jest jako odniesienie do Górnego i Dolnego Egiptu. [przypis edytorski]

Powiedzże²⁹⁶, żeś siostrą moją, aby mi się dobrze działo²⁹⁷ dzięki tobie, a żyła dusza moja z przyczyny twojej”.

I stało się, gdy przybył²⁹⁸ Abram do Micraim, że ujrzeli Micryjczycy kobietę tę, iż piękna była bardzo.

I ujrawszy ją, księżęta Faraona wysławiali ją przed Faraonem; i wzięta została kobieta ta do domu Faraona.

Abramowi zaś świadczo dobro ze względu na nią. I posiadał owce, i woły, i osły, i sługi, i służebnice, i oślice, i wielbłądy.

Ale raził²⁹⁹ Wiekui sty Faraona klęskami wielkimi, także i dom³⁰⁰ jego, z powodu³⁰¹ Saraj, żony Abrama.

I wezwał Faraon Abrama, i rzekł: „Cóż mi to uczynił? Czemu nie powiedziałeś mi, że to żona twoja?

Czemu mówiłeś: »siostra to moja«, tak że wzięłem ją sobie za żonę? Ale teraz, — oto żona twoja, zabierz ją³⁰² i idź³⁰³”.

I wyznaczył dlań Faraon ludzi i przeprowadzili³⁰⁴ go, i żonę jego, i wszystko, co posiadał.

ROZDZIAŁ XIII

I wyszedł³⁰⁵ Abram z Micraim, on i żona jego i wszystko, co posiadał, i Lot wraz z nim, ku południowi.

A Abram bogaty był bardzo w stada, w srebro i złoto.

I szedł w pochodach³⁰⁶ swoich od południa, aż do Betel, aż do miejsca, gdzie był namiot jego przedtem, między Betel i między Aj.

²⁹⁶Powiedzże — partykuła ‘że’, która pojawia się wielokrotnie w przekładzie Cyłkowa, odpowiada hebrajskiemu נָא (na), które dodane na końcu czasownika oznacza prośbę, błaganie, złagodzenie tonu wypowiedzi, zwrot grzecznościowy, napomnienie itp.. [przypis edytorski]

²⁹⁷aby mi się dobrze działo — «Aby dawali mi podarki», zob. Raszi do 12:13. [przypis edytorski]

²⁹⁸przybył — «Powinno być napisane ‘gdy przybyli’.

[Midrasz] więc uczy, że [Abram] ukrył ją w skrzyni, ale gdy zażądali [od niego] opłaty celnej, otworzyli [skrzynię] i ujrzeli [Saraj]», zob. Raszi do 12:14. [przypis edytorski]

²⁹⁹razil — Faraon został porażony chorobą, która utrudniała mu cielesne współżycie, zob. Raszi do 12:17. [przypis edytorski]

³⁰⁰dom — w znaczeniu: ‘członkowie jego domu’, zob. Raszi do 12:17. [przypis edytorski]

³⁰¹powodu — hebr. לְפָנָיו (al dwar), midrasz odczytuje to dosłownie jako ‘na słowo, na rozkaz’; Saraj rozkazywała aniołowi, aby uderzał Faraona za każdym razem, gdy ten chciał się do niej zbliżyć, zob. Raszi do 12:17. [przypis edytorski]

³⁰²ją — słowo ‘ją’ dodane przez Cyłkowa, nie znajduje się w oryginale. [przypis edytorski]

³⁰³zabierz ją i idź — w podobnej sytuacji Abimelech pozwolił im osiedlić się w swojej krainie, gdziekolwiek zechcą (zob. Ks. Rodzaju 20:15), jednak Faraon nakazał im odejść, ponieważ był świadom wielkiej rozwiązości Egipcjan [tu: Micryjczyków], zob. Raszi do 12:19. «Abram nie trudził się, by odpowiadać Faraonowi, tak jak odpowiedział Abimelechowi (Ks. Rodzaju 20:11-13), gdyż Faraon nie wdał się z nim w dłuższą rozmowę, tylko popędzał Abrama, by opuścił jego kraj», zob. Radak do 12:19. [przypis edytorski]

³⁰⁴przeprowadzili — hebr. מְשַׁלְּחִים (szalach): ‘odsylać, wysyłać’. Odprowadzili go pod ochroną straży, zob. Raszi do 12:20. [przypis edytorski]

³⁰⁵I wyszedł — hebr. וַיֵּלֶךְ (wajaal): dosł. ‘wstał, wzniósł się, poszedł do góry’, od rdzenia אָלָא (ala): ‘wznosić się, iść do góry/ku górze’; kto powraca z Micraim (Egiptu) do Ziemi Izraela, ten ‘wstępuje’, jako że Ziemia Izraela położona jest wyżej niż Micraim, jest to także interpretowane w znaczeniu wznoszenia się na wyższy poziom duchowy, por. przypis do Ks. Rodzaju 12:10. [przypis edytorski]

³⁰⁶pochodach — hebr. מַסָּעָא (lemasaaw): ‘wedle swoich podróży’. «Gdy wracał z Micraim do ziemi Kanaan, zatrzymywał się w tych samych gospodach, w których nocował, gdy szedł do Micraim. To uczy należytego postępowania, że człowiek nie powinien zmieniać domów, gdzie był goszczony», zob. Raszi do 13:3. [przypis edytorski]

Do miejsca ołtarza, który wystawił tam przedtem; i wzywał tam Abram imienia Wiekuistego.

A także Lot, który siedł z Abramem, posiadał trzody, i stada, i namioty.

Ale nie mogła znieść ich ziemia³⁰⁷, aby przemieszkowali razem, gdyż był dobytek ich wielkim, i nie mogli przemieszkować razem.

I wynikł spór³⁰⁸ między pasterzami stad Abrama a pasterzami stad Lota. A Kanaanejczyk i Peryzejczyk mieszkali już wówczas w kraju.

Woda

I rzekł Abram do Lota: „Niechajże nie będzie sporu między mną a tobą, i między pasterzami moimi a pasterzami twoimi; wszakże ludźmi krewnymi jesteśmy.

Alboż nie cała ziemia przed tobą? Odłącz się ode mnie; jeżeli na lewo, to ja na prawo, a jeżeli na prawo, to ja na lewo”.

I podniósł Lot oczy swoje, i obaczył całą okolicę Jardenu³⁰⁹, że cała nawodniona: — zanim Wiekuisty spustoszył Sedom i Amore³¹⁰, była jako ogród Wiekuistego, jako ziemia Micraim³¹¹, dochodząc aż do³¹² Coaru³¹³.

I wybrał sobie Lot całą okolicę Jardenu, i pociągnął Lot od wschodu³¹⁴; i tak odłączyli się jeden od drugiego.

Abram osiadł w kraju Kanaan, a Lot osiadł w miastach owej okolicy, i rozbił namioty aż do Sedomu.

A ludzie Sedomu byli źli i grzeszni wielce, przed Wiekuistym³¹⁵.

I rzekł Wiekuisty do Abrama po odłączeniu się Lota³¹⁶ od niego: „Podnieś oczy twoje, a spójrz z miejsca, na którym się znajdujesz, na północ, i na południe, i na wschód, i na zachód.

Gdyż całą ziemię, którą widzisz, tobie ją oddam, i rodowi twojemu na wieki.

I uczynię ród twój jako proch ziemi, tak, że gdyby zdołał kto zliczyć³¹⁷ proch ziemi, i ród twój zliczonym będzie.

Powstań, obejdz kraj wzdłuż i w szerz, gdyż tobie oddam go”.

³⁰⁷nie mogła znieść ich ziemia — ziemia nie była w stanie zapewnić wystarczająco pastwisk dla ich licznych stad, zob. Raszi do 13:6. [przypis edytorski]

³⁰⁸spór — «Pasterze Lota byli złymi ludźmi i wypasali swoje stada na cudzych polach, a pasterze Abrama napominali ich, że to grabież, tamci zaś odpowiadali: ta ziemia została dana Abramowi, a on nie ma dziedzica i to Lot po nim odziedziczy, więc to nie grabież! [Dlatego] Tora mówi: „Kanaanejczyk i Peryzejczyk mieszkali wówczas w kraju”, bo Abram jeszcze sobie na tę ziemię nie zasłużył», zob. Raszi do 13:7. [przypis edytorski]

³⁰⁹Jardenu — hebrajska nazwa rzeki Jordan. [przypis edytorski]

³¹⁰Sedom i Amore — w innych przekładach: Sodoma i Gomora; miasta kanaeńskie [przypis edytorski]

³¹¹ogród Wiekuistego, jako ziemia Micraim — „Jako ogród Wiekuistego”: w odniesieniu do drzew, „jako ziemia Micraim”: w odniesieniu do nasion warzyw, zob. Raszi do 13:10. [przypis edytorski]

³¹²dochodząc aż do — u Cyłkowa: 'aż po wejście do'; uzasadnienie korekty: hebr. בָּאָחָה (*boacha*): 'idąc na, w kierunku na' jest wskazaniem kierunku, nie ma tu mowy o 'wejściu'. [przypis edytorski]

³¹³Coar — w innych tłumaczeniach Soar albo Zoara, miasto w dolinie Siddim (dolina Morza Martwego), por. Ks. Rodzaju 14:3. [przypis edytorski]

³¹⁴od wschodu — u Cyłkowa: 'ku Wschodowi'; zarówno tekst hebrajski jaki i komentarz mówią 'od wschodu/ze wschodu na zachód'. Ruszył na zachód od Abrama, ze wschodu w kierunku zachodnim, zob. Raszi do 13:11. [przypis edytorski]

³¹⁵źli i grzeszni wielce, przed Wiekuistym — «A jednak nie powstrzymało to Lota przed osiedleniem się wśród nich [...]. Byli oni „źli” osobiście, „grzeszni” w sprawach majątkowych, „przed Wiekuistym”: znali Boga i świadomie buntowali się przeciw Niemu», zob. Raszi do 13:13. [przypis edytorski]

³¹⁶po odłączeniu się Lota — midrasz uczy, że jak długo niegodziwy Lot był obok Abrama, Bóg nie przemawiał do niego, zob. Raszi do 13:14. [przypis edytorski]

³¹⁷gdyby zdołał kto zliczyć — «Tak jak nie można policzyć prochu, tak i twojego potomstwa nie będzie można zliczyć», zob. Raszi do 13:16. [przypis edytorski]

I zwinął Abram namioty, i przybył, i osiadł w dąbrowach Mamry³¹⁸, co przy Hebronie, i zbudował tam ołtarz³¹⁹ Wiekuistemu.

ROZDZIAŁ XIV

I stało się za czasów Amrafela³²⁰, króla Szinaru, Arjocha króla Ellasaru, Kedorlaomera, króla Elamu i Tidała, króla Goimu³²¹.

Bunt, Wojna, Porwanie

Że toczyli [oni] wojnę z Berą, królem Sedomu, i z Birszą, królem Amory, z Szinabem, królem Admy, i Szemeberem, królem Cebojim i z królem Bela³²², czyli Coaru.

Wszyscy ci zebrali się przy dolinie Siddim, czyli Morzu Solnym³²³.

Dwanaście lat podlegali Kedorlaomerowi; trzynastego zaś roku powstał³²⁴.

A czternastego roku nadciągnął Kedorlaomer i królowie³²⁵, którzy z nim byli, i pobili Refaów³²⁶ w Aszterot-Karnajim, i Zuzów w Ham³²⁷, i Emów³²⁸ na równinie Kirjataim.

I Chorejczyków w górach ich Seiru, aż do El-Paran, co nad pustynią.

I zawrócili, i przybyli do Ein-Miszpat, czyli Kadesz, i podbili cały obszar Amalekity, a również i Emorejczyka, osiadłego w Chacacon-Tamar.

I wyszedł król Sedomu, i król Amory, i król Admy, i król Cebojimu, i król Bela, czyli Coaru, i uszykowali się do boju z nimi w dolinie Siddim.

Z Kedorlaomerem, królem Elamu, i Tidałem, królem Goimu, i Amrafelem, królem Szinaru, i Arjochem, królem Ellasaru, czterech królów z pięcioma³²⁹.

A dolina Siddim pełna była dołów smołowcowych³³⁰; i uciekli królowie Sedomu i Amory, i rzucili się tam³³¹; a pozostali w góry uciekli.

I zabrali cały dobytek Sedomu i Amory, i całą żywność ich, i odeszli.

³¹⁸Mamry — w tradycji żydowskiej Mamre to imię własne człowieka, nie nazwa miejsca, zob. Raszi do 13:18. Por. też *Ks. Rodzaju* 14:13. [przypis edytorski]

³¹⁹ołtarz — u Cylkowa: 'ofiarnica'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

³²⁰Amrafel — hebr. מֶרְאֵפֶל Talmud (*Eruwin* 53a) identyfikuje go jako Nimroda, króla Babilonii, por. *Ks. Rodzaju* 10:8-10, zob. Raszi do 3:6. [przypis edytorski]

³²¹Goimu — hebr. גִּימִי (*gojim*): 'ludy'. Midrasz uczy, że była to nazwa miejscowości, gdzie zebrali się przedstawiciele licznych ludów z różnych krain, by wspólnie wybrać sobie króla: Tidała, zob. Raszi do 14:1. [przypis edytorski]

³²²Bela — Bela to nazwa miasta królewskiego, ale imię króla nie jest tu wymienione, zob. Raszi do 14:2. Por. też *Ks. Rodzaju* 19:22, gdy nazwa miasta została zmieniona na Coar. [przypis edytorski]

³²³Morzu Solnym — hebr. יָם סוּלָם (*jam bamelach*): 'morze słone, morze solne', hebrajska nazwa Morza Martwego. [przypis edytorski]

³²⁴powstał — hebr. מָרָדוּ (*maradu*): 'zbuntowali się'. «Tych pięciu królów podlegało Kedorlaomerowi», zob. Raszi do 14:4. [przypis edytorski]

³²⁵królowie — trzej pozostali królowie wymienieni w wersecie 14:1, zob. Raszi do 14:5. [przypis edytorski]

³²⁶Refaów — hebr. רִפְאִים (*Refaim*) dosł. 'duchy, cienie'. «Nazywani byli duchami, bo wyglądali tak przerażająco, że ktokolwiek na nich spojrzał, zamierało mu serce», zob. Ibn Ezra do 14:5. Refaowie identyfikowani są jako lud olbrzymów, midrasz uczy, że «olbrzymów określano siedmioma nazwami: Eimim, Refaim, Giborim, Zamzumim, Anakim, Awim, Nefilim (por. *Ks. Rodzaju* 6:4)», zob. *Bereszit Raba* 26:7. [przypis edytorski]

³²⁷Ham — hebr. חָם - w Septuagincie przetłumaczone jako „z nimi”, od חֵם, *hem*, 'oni'. Ziemia Ham w psalmach utożsamiana jest z Egiptem, por. *Ks. Psalmów* 78:51. [przypis edytorski]

³²⁸Emów — hebr. עִמִּים (*Eimim*) od עִמָּה (*eimā*): 'groza, przerażenie, lęk'. «Określano ich tak, ponieważ byli przerażający», zob. Ibn Ezra do 14:5. W innych przekładach jako: Emici. [przypis edytorski]

³²⁹czterech królów z pięcioma — Tora wylicza wszystkich tych królów, żeby podkreślić, że mimo ich wielkiej przewagi militarnej Abram nie zaważał się ruszyć z pościgiem na pomoc bratankowi, porwanemu w niewolę, zob. Raszi do 14:9. [przypis edytorski]

³³⁰dołów smołowcowych — zagłębień wypełnionych naturalnym asfalem, często występujących w okolicach złóż ropy naftowej. [przypis edytorski]

³³¹rzucili się tam — hebr. וָאֵם שָׁמָּה (*wajiplu szamma*) dosł. 'wpadli tam'. Ibn Ezra komentuje, że «celowo tam wskoczyli, aby się ukryć», i prawdopodobnie dlatego Cylkow przetłumaczył to w ten sposób, zob. Ibn Ezra do 14:10. [przypis edytorski]

I zabrali też Lota i dobytek jego, — bratanka³³² Abrama, — i odeszli; a mieszkał on w Sedomie.

I przybył rozbitek³³³, i doniósł to Abramowi Ibreczykowi³³⁴, a ten mieszkał w dąbrowach Mamry Emorejczyka, brata Eszkola i brata Anera, którzy byli sprzymierzonymi Abrama.

A usłyszawszy Abram, że pojmany brat jego, wyprowadził³³⁵ wyćwiczonych³³⁶ swoich, zrodzonych w domu jego, trzechset osiemnastu³³⁷, i ścigał [królów] aż do Dan.

I rozdzieliwszy³³⁸ [oddziały] w nocy na nich napadł³³⁹, on i słudzy jego, i pobił ich, i ścigał ich aż do Choby³⁴⁰, co na lewo od Damaszku.

I sprowadził na powrót cały dobytek, a również i Lota, brata swojego, i dobytek jego sprowadził na powrót, a także kobiety i lud.

I wyszedł król Sedomu naprzeciw niemu, gdy wracał po porażeniu Kedorlaomera i królów, którzy z nim byli, do doliny Szawe, czyli doliny królewskiej³⁴¹.

A Malki-Cedek³⁴², król Szalemu³⁴³, wyniósł chleb i wino; a był on kapłanem Boga Najwyższego³⁴⁴.

I pobłogosławił go, i rzekł: „Błogosławiony Abram Bogu Najwyższemu, dzierżącemu niebo i ziemię;

³³²bratanka — u Cylkowa: 'synowca'. [przypis edytorski]

³³³rozbitek — hebr. חַפְזִית (hapalit): 'ucieknięcie, uciekinier, zbieg'. Był to Og, ostatni pozostały z ludu olbrzymów zwanych Refaim [Refaowie], który zbiegł z pola bitwy (por. 14:5), a wedle innego wyjaśnienia był to Og, jeden z ludu olbrzymów, który przetrwał potop (por. Ks. Rodzaju 6:4), zob. Raszi do 14:13. [przypis edytorski]

³³⁴Ibreczykowi — hebr. חַיְוִרִי (haiuri). «Ten, który przyszedł zza rzeki [Eufrat]», zob. Raszi do 14:13. Por. komentarz do Ks. Rodzaju 10:21. Abram żył w mieście Charan, które leży na wschód od Eufratu, żeby dojść do Kanaanu musiał przedostać się najpierw przez rzekę. W innych tłumaczeniach jako: Hebrajczyk. [przypis edytorski]

³³⁵wyprowadził — hebr. וַיִּצָּא (wajarek) od rdzenia צָא (rik), dosł. 'opróźnić, wylać'. Tu w znaczeniu: przepasał ich [mieczami itp.], uzbroił ich, zob. Raszi do 14:14. Dał im uzbrojenie do prowadzenia walki, ale słowo to w znaczeniu 'opróźniania czegoś' może być też rozumiane jako 'wydobycie miecza z pochwy/wydobycie włóczni z jej osłony', zob. Ibn Ezra do 14:14. [przypis edytorski]

³³⁶wyćwiczonych — hebr. חֲנִיכָאֵי (chanichaw): 'wyszkoleni/wyćwiczeni, jego wychowankowie', od rdzenia חָנַךְ (chanach): 'szkolić, edukować, wychowywać'. Ludzie, których Abram ćwiczył wielokrotnie do walki, zob. Ibn Ezra do 14:14. Ale midrasz poucza, że słowo to odnosi się do Eliezera, sługi Abrama, którego Abram ćwiczył do spełniania Bożych przykazań, zob. Raszi do 14:14. [przypis edytorski]

³³⁷trzechset osiemnastu — według Talmudu (Nedarim32a) także liczba 318 sugeruje, że mowa tu o Eliezerze, gdyż 318 to wartość liczbową imienia Eliezer, zob. Raszi do 14:14. [przypis edytorski]

³³⁸rozdzieliwszy — hebr. וַיִּפְּרֹק (wajephelek aleibem lajla) dosł. 'rozdzieliła się dla nich/na nich noc'. «Zgodnie ze zwykłym znaczeniem [należałoby zmienić kolejność słów]: rozdzielił się on i jego słudzy na [wrogów] nocą [...] i także po zmroku nie zaprzestali ich ścigać. Ale opowieść midraszowa [odczytuje to tak], że sama noc została rozdzielona: w jednej połowie nocy uczyniony był cud dla [Abrama], zaś druga część [nocy] została zachowana na [cud], który wydarzył się o północy [w noc] Wyjścia z Egiptu», zob. Raszi do 14:15. [przypis edytorski]

³³⁹[rozdzieliwszy [oddziały] w nocy na nich napadł — u Cylkowa: 'napadł na nich oddziałami w nocy'; uzasadnienie korekty: w oryginalnym tekście są tu trzy słowa :וַיִּפְּרֹק וַיִּצָּא וַיִּפְּרֹק (wajephelek aleibem lajla): 'rozdzieliła się dla nich/na nich noc', dosłowne objaśnianie tego wersetu odgrywa ważną rolę w interpretacji historii wyjścia z Egiptu oraz w liturgii Pesachowej, słowo 'napadł' nie znajduje się w oryginale, występuje tu jako niezbędne słowo domyślne. [przypis edytorski]

³⁴⁰Choby — midrasz wyjaśnia, że «nie ma miejscowości o nazwie Choba, miasto Dan nazwane jest Choba [hebr. חֲבָה (chowa): 'wina'], w związku z bałwochwalstwem, które później będzie tam miało miejsce», zob. Raszi do 14:15. [przypis edytorski]

³⁴¹Szawe, czyli doliny królewskiej — hebr. שָׁוַי (szawe): 'jednakowo, równo'. Midrasz wyjaśnia, że dolina została nazwana Szawe, gdyż tam «wszystkie ludy jednakowo [czyli jednomyślnie] zgodziły się, by wyznaczyć Abrama na swojego księcia i przywódcę», zob. Raszi do 14:17. [przypis edytorski]

³⁴²Malki-Cedek — w innych tłumaczeniach Melchizedek; utożsamiany jest z Szemem, synem Noacha, zob. Raszi do 14:18. [przypis edytorski]

³⁴³Szalemu — hebr. שָׁלֵם (Szalem): od słowa szalom, 'pokój'. Szalem utożsamiane jest z Jerozolimą (Jeru-szalajim), zob. Ibn Ezra do 14:18. [przypis edytorski]

³⁴⁴Boga Najwyższego — «Nie czcił gwiazd ani innych zjawisk planetarnych, ale wyznawał jedynie Najwyższego Boga i służył Mu, tak jak Abram i ci, co do niego dołączyli», zob. Radak do 14:18. [przypis edytorski]

I błogosławiony Bóg Najwyższy, który wydał wrogi twoje w moc twoją!” I dał mu dziesięć³⁴⁵ ze wszystkiego.

I rzekł król Sedomu do Abrama: „Oddaj mi dusze³⁴⁶, a dobytek weź sobie”.

I rzekł Abram do króla Sedomu: „Podnoszę rękę moją³⁴⁷ do Wiekuistego, Boga Najwyższego, dzierżąc niebo i ziemię,

Że ani nitki ani rzemyka sandału, — że nic nie wezmę ze wszystkiego, co twoje, abys nie rzekł: jam³⁴⁸ wzbogacił³⁴⁹ Abrama.

Nic dla mnie! Jedynie co spożyli młodzieńcy³⁵⁰, i udział mężów, którzy szli ze mną, — Aner, Eszkol i Mamre, — oni niech wezmą udział swój”.

ROZDZIAŁ XV

Po wypadkach tych, doszło słowo Wiekuistego do Abrama w widzeniu, mówiąc: „Nie obawiaj się³⁵¹ Abramie, Ja tarczą³⁵² tobie; nagroda twoja wielką bardzo!”

I rzekł Abram: „Panie, Wiekuisty, cóż dać mi możesz, kiedy ja schodzę samotnym³⁵³? Zawiadowcą³⁵⁴ zaś domu mojego jest Damascenczyk Eliezer³⁵⁵”.

I rzekł Abram: „Wszak mnie nie dałeś potomka³⁵⁶; a tak domownik mój odziedziczy po mnie”.

Ale oto słowo Wiekuistego doszło go, mówiąc: „Nie odziedziczy po tobie ten, a tylko [ten], który wyjdzie z łona twojego, ten odziedziczy po tobie”.

I wyprowadził go na zewnątrz³⁵⁷, i rzekł: „Spójrzże ku niebu, a zlicz gwiazdy: czy potrafisz je zliczyć?” I rzekł do niego: „Takim będzie ród twój!”

I zaufał³⁵⁸ Wiekuistemu, [który] poczytał mu to za zasługę.

³⁴⁵dał mu dziesięć — «Abram dał mu dziesięć ze wszystkiego co miał, ponieważ [Malki-Cedek] był kapłanem», zob. Raszi do 14:20. [przypis edytorski]

³⁴⁶dusze — «Oddaj mi uprowadzonych moich ludzi, których uratowałeś», zob. Raszi do 14:21. [przypis edytorski]

³⁴⁷Podnoszę rękę moją — wyrażenie oznaczające składanie przysięgi, zob. Raszi do 14:22. [przypis edytorski]

³⁴⁸jam — «Gdyż Święty Błogosławiony zapewnił mnie, że mnie wzbogaci, mówiąc „pobłogosławię cię... itd.” (Ks. Rodzaju 12:2)», zob. Raszi do 14:23. [przypis edytorski]

³⁴⁹wzbogacił — u Cyllkwa: 'zbogacił'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

³⁵⁰młodzieńcy — odnosi się to do owych „wyćwiczonych, zrodzonych w domu jego”, o których mowa w wersecie 14:14, zob. Radak do 14:24. [przypis edytorski]

³⁵¹Nie obawiaj się — nie zostaniesz ukarany za zabicie ludzi, których pokonałeś w walce, zob. Raszi do 15:1. [przypis edytorski]

³⁵²tarczą — «Ja byłem tarczą dla ciebie i uratowałem cię z rąk królów, dam ci także nagrodę, ponieważ z własnej woli ruszyłeś z małą liczbą ludzi, by ocalić swojego bratanka, i polegałeś na Mnie», zob. Ibn Ezra do 15:1. [przypis edytorski]

³⁵³samotnym — hebr. ערירי (ariri): 'bezdzienny, ogołocony, zniszczony'. [przypis edytorski]

³⁵⁴Zawiadowcą — hebr. בֵּית מֶשֶׁק (meszek): 'nabywanie, posiadanie' tu w konstrukcji: בֵּית מֶשֶׁק בֶּן (ben meszek beiti): 'ten, który ma odziedziczyć mój dom'. [przypis edytorski]

³⁵⁵Damascenczyk Eliezer — Eliezer pochodził z Damaszku, zob. Raszi do 15:2. «Możliwe że gdy przybył do Abrama, nosił imię Damaszek, a Abram nadał mu hebrajskie imię: Eliezer», zob. Radak do 15:2. [przypis edytorski]

³⁵⁶nie dałeś potomka — «Cóż więc za pożytek ze wszystkiego, co mi dasz?», zob. Raszi do 15:3. [przypis edytorski]

³⁵⁷na zewnątrz — «Według zwykłego znaczenia wyprowadził go z namiotu na zewnątrz [u Cyllkwa: 'na pole'], by ukazać mu gwiazdy. Ale midrasz uczy, że Bóg powiedział mu: wyjdź poza twoje astrologiczne [obserwacje], boś widział w układzie planet, że nie będziesz miał syna. Abram nie będzie miał syna, ale Abraham będzie miał! Saraj nie urodzi, ale Sara urodzi! Ja nadam wam inne imiona, a to zmieni wasz los [układ planet]», zob. Raszi do 15:5. [przypis edytorski]

³⁵⁸zaufał — «Nie poprosił o żaden znak w tej sprawie», zob. Raszi do 15:6. [przypis edytorski]

I rzekł do niego: „Jam Wiekuisty, którym wywiódł cię z Ur-Kasdim, aby oddać ci ziemię tę w dziedzictwo!

I rzekł: „Panie, Wiekuisty, po czymże poznam³⁵⁹, że odziedziczę ją?”

I rzekł do niego: „Sprowadź mi jałowicę³⁶⁰ trzechletnią³⁶¹, i kozę trzechletnią, i barana trzechletniego, i synogarlicę, i gołąbka³⁶²”

I sprowadził te wszystkie, i rozciął je³⁶³ w pośrodku, i położył każdą część naprzeciw drugiej; ale ptaków nie rozcinał³⁶⁴.

Przymierze

I spuścili się sępy na martwe ciała, i spłoszył je Abram.

Słońce zaś miało się ku zaćmieniu, a sen twardy³⁶⁵ padł na Abrama; aż oto trwoga, ciemność wielka przypadła nań.

I rzekł do Abrama: „Wiedzieć tobie, że obcym będzie ród twój w ziemi nie swojej, i ujarzmią ich, i ciemiężać ich będą — czterysta³⁶⁶ lat.

Wszakże i naród, któremu służyć będą, osądzą³⁶⁷; a potem wyjdą z dobytkiem wielkim³⁶⁸.

A ty pójdziesz do ojców twoich w pokoju, pochowany będziesz w sędziwości szczęśliwej.

A w czwartym pokoleniu powrócą tu³⁶⁹; bo nie pełną winą Emorejczyka³⁷⁰ dotąd”.

³⁵⁹po czymże poznam — «Nie poprosił o znak, lecz rzekł: powiedz mi, czym zasługuję sobie [moi potomkowie], by zachować tę [ziemię]? A Bóg mu odpowiedział: zasługuję sobie dzięki ofiarom, [które będą Mi składali]», zob. Raszi do 15:8. [przypis edytorski]

³⁶⁰jałowicę — jałowkę, czyli krowę, która nie rodziła jeszcze cieląt. [przypis edytorski]

³⁶¹trzechletnią — hebr. נשִׁיךְ שָׁנָה (meszuleszet): dosł. 'potrójny'. Słowo to może oznaczać zarówno 'trzy sztuki' jak i 'mający trzy lata'. Raszi interpretuje to jako po trzy sztuki każdego ze zwierząt, Cyłkow jednak podąża za interpretacją Ibn Ezry, który uważał, że chodzi o wiek zwierząt. por. Ibn Ezra i Raszi do 15:9. W tradycji żydowskiej liczba trzy symbolizuje harmonię, całość, doskonałość. [przypis edytorski]

³⁶²jałowicę, kozę, barana, synogarlicę i gołąbka — Tora wymienia tutaj zwierzęta, które można składać na ofiarę całopalną. [przypis edytorski]

³⁶³rozciął je — hebrajskie wyrażenie, które oznacza zawarcie przymierza, to dosł. 'rozciąć przymierze'. Strony zawierające pakt dokonywały aktu rozcięcia zwierzęcia i przechodzenia pomiędzy rozciętymi częściami. «Tu (15:17) „piec dymiący i pochodnia płonąca”, które przeszły pomiędzy rozciętymi częściami, były posłańcami Szachiny [Boskiej obecności], która określana jest jako 'ogień'», zob. Raszi do 15:10. [przypis edytorski]

³⁶⁴ptaków nie rozcinał — wymienione tu zwierzęta były symbolem innych ludów, a «Israel jest porównywany do młodych gołębi, jak napisano (Pieśń nad Pieśniami 2:14): „Gołąbko moja, która mieszkasz w rozpadlinach skały”, dlatego [Abram] rozciął zwierzęta, co było aluzją do tego, że inne narody będą stopniowo wymierać, ale „ptaków nie rozcinał”, co sugeruje, że Israel będzie żył wiecznie», zob. Raszi do 15:10. [przypis edytorski]

³⁶⁵sen twardy — hebr. תַּרְדֵּמָה (tardema), oznacza szczególnie rodzaj snu, zwykle zjawisko spania określane jest czasownikiem שָׁן (jaszan): 'spać'. Również ten sen, jaki Bóg spuścił na Adama, by wyjąć mu żebro, opisany jest jako tardema, por. Ks. Rodzaju 2:21. [przypis edytorski]

³⁶⁶czterysta — «Jak [liczone jest] 400 lat od urodzenia Icchaka do wyjścia Israela z Micraim? Icchak miał 60 lat, gdy urodził się Jakub. Gdy Jakub zszedł do Micraim, powiedział: „lat wędrówki mojej — 130” (Ks. Rodzaju 47:9), to [razem] 190. W Micraim przebywali 210 lat, według wartości liczbowej [słowa] אַרְבָּתַי (redu), czyli „zejdźcie” (Ks. Rodzaju 42:2), oto jest 400 lat», zob. Raszi do 15:13. [przypis edytorski]

³⁶⁷osądzą — «Dziesięcioma plagami», zob. Raszi do 15:14. [przypis edytorski]

³⁶⁸z dobytkiem wielkim — aluzja do Ks. Wyjścia 12:36-37; Hebrajczycy pożyczili od Egipcjan kosztowne przedmioty i zabrali je ze sobą na pustynię, uciekając z Micraimu [Egiptu]. [przypis edytorski]

³⁶⁹w czwartym pokoleniu powrócą tu — «Kto wyjaśnia, że chodzi tu o czwarte pokolenie Israela, ten jest w błędzie. Skoro [Bóg] wyznaczył termin na 400 lat, jaki sens ma mówić, czy będzie to czwarte, czy piąte pokolenie? Lecz Bóg dał uzasadnienie dla Swoich słów: dlaczego muszę opóźnić [odziedziczenie ziemi] o 400 lat, że dopiero po czwartym pokoleniu Emorejczyków powróci Israel tutaj? Ponieważ [w tamtych czasach jedno] pokolenie liczono jako 100 lat, jak uczymy się z traktatu [talmudycznego] Edujot. Zatem chociaż mieszkańcy ziemi zgzeszyli i ich wyrok jest taki, że ziemia ma się ich pozbyć, Ja muszę odczekać cztery pokolenia, bo jest napisane: „pomny winy ojców na synach, na wnukach i na prawnukach [czyli do czwartego pokolenia] tych, którzy Mnie nienawidzą” (Ks. Wyjścia 20:5), gdyż może potomkowie się nawrócić? Bowiem nie dopełnił się jeszcze czas na wymierzenie kary, którą w przyszłości pokaram grzesznych Emorejczyków, dopiero po czwartym pokoleniu», zob. Raszbam do 15:16. Raszbam (1085-1158), skrót od rabi Szmuel ben Meir, żył w Troyes we Francji, ważny komentator Talmudu, wnuk Rasziego. [przypis edytorski]

³⁷⁰nie pełną winą Emorejczyka — «Święty, niech będzie błogosławiony, nie wymierza kary żadnemu narodowi, dopóki jego miara nie zostanie dopełniona», zob. Raszi do 15:16. [przypis edytorski]

I gdy było słońce zaszło, a pomroka nastała, a oto — piec dymiący i pochodnia płonąca! To On³⁷¹ przeszedł między owymi rozciętymi [połówkami]³⁷²³⁷³.

Dnia onego zawarł Wiekuisty z Abramem przymierze w słowach: „Rodowi twojemu oddałem³⁷⁴ ziemię tę, od rzeki Micraim³⁷⁵, aż do rzeki wielkiej, rzeki Frat³⁷⁶.

Kenejczyka³⁷⁷, i Kenizejczyka, i Kadmonejczyka;

I Chitejczyka, i Peryzejczyka, i Refaów;

I Emorejczyka, i Kanaanejczyka, i Girgaszytę, i Jewusytę”.

ROZDZIAŁ XVI

A Saraj, żona Abrama, nie rodziła mu; miała zaś służebnicę Micrejską, imieniem Hagar³⁷⁸.

Bezdzietność, Dziecko

I rzekła Saraj do Abrama: „Oto powściągną³⁷⁹ mnie Wiekuisty od rodzenia; pójdźże do służebnicy mojej, może zbuduję się³⁸⁰ od niej”. I usłuchał Abram głosu Saraj.

I wzięła Saraj, żona Abrama, Hagarę Micrejską, służebnicę swoją, po upływie dziesięciu lat³⁸¹ pobytu Abrama na ziemi Kanaanejskiej, i oddała ją Abramowi, mężowi swojemu, za żonę.

I poszedł do Hagary³⁸², i poczęła³⁸³; ale widząc, że poczęła, lekceważyła panią swą w oczach swoich.

I rzekła Saraj do Abrama: „Krzywda moja na ciebie³⁸⁴! Jam oddała służebnicę moją na łono twoje, a widząc, że poczęła, lekceważona zostałam w oczach jej; niechaj Wiekuisty rozsądzi między mną a tobą”.

I rzekł Abram do Saraj: „Wszak służebnica twoja w ręku twoim: czyń z nią, co najlepszym w oczach twoich!” I dręczyła³⁸⁵ ją Saraj [tak], że uciekła przed nią.

³⁷¹To On — słowa ‘to On’ dodane przez Cylkowa, nie ma ich w oryginale. [przypis edytorski]

³⁷²między owymi rozciętymi [połówkami] — u Cylkowa ‘między kawaly owe’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i uniknięcie nieprecyzyjności słowa ‘kawaly’ w tym kontekście. [przypis edytorski]

³⁷³To On przeszedł między owymi rozciętymi [połówkami] — Szechina [Boska obecność] przeszła pomiędzy przeciętymi ofiarami: Bóg przeprowadził to “przymierze między rozciętymi połówkami”, zob. Ramban do 15:2. [przypis edytorski]

³⁷⁴oddałem — «Słowa Boga są jak już spełnione», ponieważ jest to powiedziane w czasie przeszłym, zob. Raszi do 15:18. [przypis edytorski]

³⁷⁵rzeki Micraim — «To odnosi się do Szichor [wschodniej odnogi Nilu], nie do samego Nilu», zob. Ibn Ezra do 15:18. [przypis edytorski]

³⁷⁶Frat — chodzi o rzekę Eufrat. [przypis edytorski]

³⁷⁷Kenejczyka — «Tu wymienione jest dziesięć ludów, a [Bóg] dał im ziemię jedynie siedmiu ludów. Te trzy [pozostałe, których ziemia nie była dana Izraelowi]: Edom, Moab i Amon to [tutaj] Kenejczyk, Kenizejczyk i Kadmonejczyk, ci zostaną ujarzmieni w przyszłości (zob. Izajasz 11:14)», zob. Raszi do 15:19. [przypis edytorski]

³⁷⁸służebnicę Micrejską, imieniem Hagar — «Rabi Szimon ben Jochai mówił, że Hagar była córką Faraona. Kiedy Faraon zobaczył wydarzenia, które miały miejsce w domu Sary, zabrał swoją córkę i dał ją Abramowi. Powiedział: lepiej, aby moja córka była służącą w tym domu, niż gospodynią w innym domu», Bereszit Raba 45:1. [przypis edytorski]

³⁷⁹powściągną — hebr. אָצַר (acar): ‘zatrzymać, wstrzymać, zamknąć’. [przypis edytorski]

³⁸⁰zbuduję się — «Syn [hebr. בֶּן (ben) od rdzenia בָּנָה (bana): ‘budować’] nazywany jest tak, ponieważ jest ‘budowlą’ [powstałą] z ojca i matki. [Saraj] powiedziała: jeśli będziesz miał syna z mojej służącej, będę go postrzegała tak, jakby był moim synem, i będzie dla mnie jak [biologiczny] syn», zob. Radak do 16:2. [przypis edytorski]

³⁸¹dziesięciu lat — jeśli żona spędziła z mężem dziesięć lat i nie urodziła mu dzieci, powinien poślubić następną żonę, zob. Raszi do 16:3. [przypis edytorski]

³⁸²poszedł do Hagary — Hagar zaszła w ciążę już przy pierwszym zbliżeniu, zob. Raszi do 16:4. [przypis edytorski]

³⁸³poczęła — tutaj: zająć w ciążę [przypis edytorski]

³⁸⁴Krzywda moja na ciebie — midrasz uczy, że Saraj skarżyła się: «ciebie winię za krzywdę, której doznałem! Gdy modliłeś się do Boga [o potomka] (Ks. Rodzaju 15:2) [...], modliłeś się tylko dla samego siebie, a powinienś był modlić się za nas oboje!», zob. Raszi do 16:5. [przypis edytorski]

³⁸⁵dręczyła — obarczała ją ciężką pracą, zob. Raszi do 16:6. [przypis edytorski]

I spotkał ją anioł Wiekuistego u źródła wód w pustyni, u źródła po drodze do Szur.

Anioł

I rzekł: „Hagaro, służebnico Saraj! Skąd³⁸⁶ przychodzisz i dokąd idziesz?” I rzekła: „Przed Saraj, panią moją, uciekam”.

I rzekł do niej anioł³⁸⁷ Wiekuistego: „Wróć do pani swojej, a ukorź się pod ręce jej”.

I rzekł do niej anioł Wiekuistego: „Wielce rozmnożę potomstwo twoje, że nie będzie zliczone z powodu mnóstwa³⁸⁸”.

I rzekł do niej anioł Wiekuistego: „Oto poczęłaś, i zrodzisz syna; i tak nazwij imię jego Ismael³⁸⁹; bo usłyszał Wiekuisty o cierpieniu twoim.

Imię

A będzie on dzikim³⁹⁰ człowiekiem; ręka jego przeciw wszystkim, a ręka wszystkich przeciw niemu³⁹¹; a przed obliczem wszystkich braci swoich mieszkąć będzie³⁹²”.

I nazwała imię Wiekuistego, który przemawiał do niej: „Tyś Bóg widzenia”, bo mówiła: „Wszak i tu³⁹³ spoglądałam za Tym³⁹⁴, który mnie widział”.

Przeto nazwano studnię tę, studnią³⁹⁵ Lachaj-Roi³⁹⁶. Oto ona między Kadesz i Bared.

15. I urodziła Hagar Abramowi syna, i nazwał Abram³⁹⁷ imię syna swego, którego urodziła Hagar: Ismael.

A Abram miał osiemdziesiąt sześć lat, gdy urodziła Hagar Ismaela Abramowi.

³⁸⁶Skąd — anioł wiedział to, lecz chciał jej dać możliwość nawiązania rozmowy, zob. Raszi do 16:8. [przypis edytorski]

³⁸⁷rzekł do niej anioł — midrasz uczy, że do każdej z tych wypowiedzi posłany był do Hagary inny anioł, dlatego każdy werset (16:9,10,11) zaczyna się od słów „I rzekł do niej anioł”, zob. Raszi do 16:9. [przypis edytorski]

³⁸⁸z powodu mnóstwa — Cytkow użył sformułowania „dla mnóstwa”; dosł. niepoliczalne z powodu ogromnej ilości [przypis edytorski]

³⁸⁹Ismael — hebr. יִשְׁמָאֵל Jisrael, od słów שָׁמַע (szama): 'słyszeć' i אֵל (el): 'Bóg'. [przypis edytorski]

³⁹⁰dzikim — hebr. נָכַר (pere): osioł nieudomowiony, żyjący na pustyni, słowo pere nie ma znaczenia pejoratywnego. [przypis edytorski]

³⁹¹ręka jego przeciw wszystkim, a ręka wszystkich przeciw niemu — będzie to człowiek lubiący pustynie i polowania na zwierzęta, ale także rozbójnik, skłócony ze wszystkimi, zob. Raszi do 16:12. [przypis edytorski]

³⁹²przed obliczem wszystkich braci swoich mieszkąć będzie — ponieważ jego potomstwo będzie liczne, zob. Raszi do 16:12. [przypis edytorski]

³⁹³Wszak i tu — znaczenie hebrajskiego wyrażenia jest niejednoznaczne. «Wypowiedź ta oznacza zadziwienie: czyż mogłam pomyśleć, że nawet tutaj, na pustkowiu, zobaczę wysłannika od Boga, po tym, jak oglądałam takich [posłańców] w domu Abrahama, bo tam nawykłam do oglądania aniołów?», zob. Raszi do 16:13. «Również i tu widziałam anioła Bożego, po tym, jak Bóg ujrzał moje upokorzenie», zob. Ibn Ezra do 16:13. [przypis edytorski]

³⁹⁴za Tym — słowa 'za Tym' dodane przez Cytkowa, nie ma ich w oryginale, występujące tu hebr. אַחֲרַי (acharei): 'potem, po tym, za, z tyłu' tłumaczone jest tu najczęściej w odniesieniu do czasu. [przypis edytorski]

³⁹⁵studnia — u Cytkowa: 'krynicą'; uzasadnienie korekty: w oryginale jest tu słowo בְּאֵר (beer): 'studnia'. [przypis edytorski]

³⁹⁶Lachaj-Roi — hebr. בְּאֵר לַחַי רֹאֵי (beer lachaj roi): 'studnia Żywego mojej wizji/studnia Żyjącego, który mnie widzi'. Raszi proponuje wyjaśnienie według interpretacji Targumu Onkelosa, aramejskiego przekładu z I/II wieku: „studnia, przy której ukazał się żywy anioł”, zob. Raszi do 16:14. «Studnia tego, który będzie żył w przyszłym roku», zob. Ibn Ezra do 16:14. [przypis edytorski]

³⁹⁷nazwał Abram — Abram nadał to imię synowi, dzięki prorockiemu natchnieniu, zob. Raszi do 16:15. [przypis edytorski]

ROZDZIAŁ XVII

A gdy miał Abram dziewięćdziesiąt i dziewięć lat, ukazał się Wiekuisty Abramowi, i rzekł do niego: „Jam jest Bóg Wszechpotężny³⁹⁸; postępuj³⁹⁹ przede mną, a bądź nieskazitelny⁴⁰⁰!

I ustanowię przymierze Moje między Mną a tobą, i rozmnożę cię bardzo a bardzo.

I padł Abram na oblicze swoje, a mówił z nim Bóg i rzekł:

„Ja, oto przymierze Moje z tobą: będziesz ojcem mnóstwa narodów,

Przymierze

I nie będzie zwane nadal imię twoje Abram, ale będzie imię twoje: Abraham; gdyż ojcem mnóstwa narodów⁴⁰¹ ustanawiam cię.

Imię

I rozplenię⁴⁰² cię bardzo a bardzo; i rozkrzewię cię w narody, a królowie z ciebie wyjdą.

I utwierdzę przymierze Moje między Mną a tobą, i między potomstwem twoim po tobie, w pokoleniach ich — w przymierze wieczne, abym był ci Bogiem i potomstwu twojemu po tobie.

I oddam tobie, i potomkom twoim po tobie, ziemię zamieszkania⁴⁰³ twojego — całą ziemię Kanaan, w posiadanie wieczne⁴⁰⁴, i będę im Bogiem”.

I rzekł Bóg do Abrahama: „Ty zaś przymierza Mojego przestrzegaj, ty i potomkowie twoi po tobie, w pokoleniach swoich.

Oto przymierze Moje, którego przestrzegać będziecie między Mną a wami, i potomstwem twoim po tobie: obrzezana ma być u was wszelka płeć męska.

I obrzeżecie ciało napletka waszego, a będzie to znakiem przymierza między Mną a wami.

³⁹⁸Bóg Wszechpotężny — hebr. *אל שדדא* (*El Szaddaj*) 'Bóg Wszechmocny, Wszechmogący'. Jest to jedno z Imion Boga i przymiotnik opisujący Boską potęgę. Imię 'Wiekuisty', czyli J-H-W-H, tzw. Tetragramaton, najświętsze, Czwoliterowe Imię, które nie jest wymawiane, wskazuje na istotę Boga, a 'Szaddaj' wyraża Jego władzę nad stworzeniami. «Świat zaś istnieje dzięki tym dwóm Imionom», zob. Ibn Ezra do 17:1. [przypis edytorski]

³⁹⁹postępuj — hebr. *הִתְהַלַּךְ* (*hitalech*): 'chodzić, przechadzać się', por. *Ks. Rodzaju* 5:22, 24 i 6:9. Tu w znaczeniu «oddawaj Mi cześć, służ Mi», zob. Raszi do 17:1. [przypis edytorski]

⁴⁰⁰nieskazitelny — hebr. *תָּמִים* (*tamim*): 'całkowity, ukończony, nienaganny, doskonały'. «Jest to nakaz [...]: bądź niezłomny wobec wszystkich prób, [na które cię wystawię]». Midrasz zaś uczy, że odnosi się to do obrzezania, bo dopiero obrzezany Abram będzie „nieskazitelny”, zob. Raszi do 17:1. [przypis edytorski]

⁴⁰¹ojcem mnóstwa narodów — hebr. *אב הָעַם* (*aw hamon gojim*): 'ojciec tłumu/rzeszy ludów'. Imię 'Abraham' zawiera w sobie aluzję do tych słów *אב* (*aw*): 'ojciec' i *הָעַם* (*hamon*): 'tłum, liczna grupa'. «Litera r [resz], która już wcześniej była w [jego imieniu 'Abram', oznacza], iż był ojcem jedynie dla Aramu, z którego pochodził, teraz zaś stał się ojcem dla całego świata, ale litera r nie została usunięta z [jego imienia]. Jednak litera j [jud, usunięta] z imienia Saraj, „zaliła się” Bogu, aż została dodana do imienia Jehoszui [Jozuego], zob. *Ks. Liczb* 13:16», zob. Raszi do 17:5. [przypis edytorski]

⁴⁰²rozplenię (daw.) — rozmnożę. [przypis edytorski]

⁴⁰³przebywania — u Cyłkowa: 'pielgrzymstwa'; w oryginale jest tu słowo *מְגֻרָּה* (*megurecha*): 'miejsce twojego zamieszkania', co pochodzi od rdzenia *גֻּר* (*gur*): 'mieszkać, przebywać, zatrzymać się na jakiś czas', nie ma tu mowy o 'pielgrzymowaniu', które obecnie ma nieco inne znaczenie. [przypis edytorski]

⁴⁰⁴posiadanie wieczne — według *Talmudu* (*Ketubot* 110b): «tam będę wam Bogiem. I kto mieszka poza tym Krajem, podobny jest komuś, kto jak gdyby nie miał Boga», zob. Raszi do 17:8. «I chociaż na pewien czas zostaną z tej [ziemi] wygnani, będzie to ich „wieczne posiadanie” i powrócą do niej, i „będę im Bogiem”», zob. Radak do 17:8. [przypis edytorski]

A w wieku ośmiu dni obrzezaną ma być u was wszelka płeć męska⁴⁰⁵, w pokoleniach waszych, urodzony w domu⁴⁰⁶ i nabyty za pieniądze z jakiegokolwiek cudzego rodu, który nie jest z potomstwa twojego.

Obrzezanym ma być⁴⁰⁷ urodzony w domu twoim, i nabyty za pieniądze twoje; a niechaj będzie przymierze Moje na ciele waszym przymierzem wiecznym.

Nieobrzezany zaś mężczyzna, który by nie obrzezał ciała napletka swojego, wytępiona zostanie dusza ta z ludu swojego⁴⁰⁸, przymierze Moje zerwał”.

I rzekł Bóg do Abrahama: „Saraj, żony twojej, — nie będziesz zwał imienia jej Saraj, bo Sara⁴⁰⁹ imię jej.

Imię

I pobłogosławię ją, a także dam ci z niej syna; i pobłogosławię ją⁴¹⁰, i rozkrzewię ją w narody, królów ludów z niej wyjdą.

I padł Abraham na oblicze swoje, a uśmiechnąwszy⁴¹¹ się pomyślał w sercu swoim: „Czyżby stuletniemu⁴¹² się narodziło, a czyżby Sara dziewięćdziesięcioletnia rodzić miała?”

I rzekł Abraham do Boga: „Niechby już⁴¹³ Izmael żył przed Tobą!”

I rzekł Bóg: „Ależ Sara, żona twoja, urodzi ci syna, i nazwiesz imię jego Icchak⁴¹⁴; i usta-

Imię

⁴⁰⁵w wieku ośmiu dni obrzezaną ma być u was wszelka płeć męska — po hebrajsku przykazanie obrzezania określane jest jako ברית מילה (*brit mila*): ‘przymierze obrzezania’ i jest to szczególny znak przymierza pomiędzy Bogiem a Żydami, Talmud uczy (*Nedarim* 32a): «przykazanie obrzezania jest tak wielkie, że jest równoważne wszystkim pozostałym przykazaniom». Innym ważnym znakiem przymierza jest Szabat, a w ciągu pierwszych ośmiu dni życia dziecka musi przypaść Szabat, bo «tak jak nie ma siedmiu dni bez Szabatu, tak i nie ma obrzezania bez Szabatu» (*Wajikra Raba* 27:10). Midrasz zadaje pytanie: «dlaczego noworodek obrzezany jest w ósmym dniu życia? Bo Święty Błogosławiony okazuje mu swoje miłosierdzie, czekając aż dziecko nabierze sił vitalnych» (*Dwarim Raba* 6:1). Podobnie nowonarodzone zwierzę nie było postrzegane jako w pełni sił, aż do ósmego dnia życia (por. *Ks. Kapłańska* 22:27). *Ks. Liczb* 12:3 uczy, że kobieta po narodzinach syna pozostaje rytualnie nieczysta przez siedem dni, tak więc jeszcze jeden powód, że obrzezanie wykonuje się ósmego dnia jest taki, by ojciec i matka mogli się tego dnia radować wspólnie (*Nida* 31b). [przypis edytorski]

⁴⁰⁶urodzony w domu — „w pokoleniach waszych” odnosi się do Żydów, „urodzony w domu” odnosi się do syna, którego urodziła w domu niewolnica, „nabyty za pieniądze” odnosi się do niewolnika, który został nabyty już po urodzeniu, zob. *Raszi* i *Radak* do 17:12. [przypis edytorski]

⁴⁰⁷Obrzezanym ma być — «Tu [Bóg] mówi do Abrahama, aby razem ze sobą obrzezał także mężczyzn w swoim domostwie, ponieważ o obrzezaniu potomków Abrahama mowa jest w poprzednim wersecie», zob. *Radak* do 17:13. [przypis edytorski]

⁴⁰⁸wytępiona zostanie dusza ta z ludu swojego — hebr. נִחְרֶתָהּ בָּנֶפֶשׁ (*nichreta banefesz*): dosł. ‘dusza zostanie odcięta’. כֶּרֶת (*karet*): ‘odcięcie’ to szczególnie dotkliwa kara odłączenia od ludu żydowskiego. Tora wymienia 36 takich przypadków, gdy złamanie prawa pociąga za sobą *karet* (zob. *Miszna, Keritot* 1:1). Istnieją różne interpretacje rabiniczne, czym jest ta kara, może to być ostracyzm społeczny, przedwczesna śmierć (przed 60 rokiem życia), rodzaj śmierci duchowej, czy bezpotomność. Lecz jest to kara wymierzana przez Boga, nie przez ludzi. Nieobrzezany mężczyzna naraża się na *karet* dopiero, gdy dorósł do wieku, w którym odpowiada już za swoje czyny, ale ojciec, który nie obrzezał swojego syna, nie ponosi tej kary, niemniej jednak ojciec ten jest winny, że złamał przykazanie, zob. *Raszi* do 17:14. [przypis edytorski]

⁴⁰⁹Sara — Sara oznacza ‘władczyni, księżna’, podczas gdy Saraj: ‘moja księżna’. Według *Talmudu* (*Berachot* 13a), na początku była księżną dla swojego ludu, teraz stała się władczynią dla całego świata, zob. *Raszi* do 17:15. [przypis edytorski]

⁴¹⁰pobłogosławię ją — oprócz urodzenia dziecka błogosławieństwo wiązało się z tym, że ciało Sary przywrócona została młodość, a także mogła ona karmić syna piersią, co stanowiło dowód, iż rzeczywiście go urodziła, zob. *Raszi* do 17:16. [przypis edytorski]

⁴¹¹uśmiechnąwszy — hebr. צָחַק (*cachak*): ‘zaśmiać się/śmiać się’. W przypadku Abrahama «Targum Onkelosa [aramijski przekład] tłumaczy to słowo jako ‘uradował się’, a w przypadku Sary (18:12) to samo słowo oznacza śmiech. Co uczy, że Abraham uwierzył i ucieszył się, a Sara nie uwierzyła i podśmiewała się, i to dlatego Bóg zirytował się na Sarę, a na Abrahama nie», zob. *Raszi* do 17:17. Targum Onkelos: Targum [czyli aramejski przekład] dokonany przez Onkelosa około II wieku n.e., odzwierciedla rabiniczną interpretację Tory w tamtych czasach. *Raszi* i inni komentatorzy nierzadko powołują się na wybory językowe tego przekładu. [przypis edytorski]

⁴¹²stuletniemu — «Chociaż w poprzednich pokoleniach [mężczyźni] płodzili dzieci nawet i w wieku 500 lat, w czasach Abrahama zmniejszyła się już długość życia i ludzkie siły [...]». W dziesięciu pokoleniach od Noacha do Abrahama poczynali już dzieci wcześniej, w wieku 60 czy 70 lat», zob. *Raszi* do 17:17. [przypis edytorski]

⁴¹³Niechby już — «Wystarczająco [wielką łaską] dla mnie będzie, gdy choć Izmael będzie żył [...]». Ale Bóg odrzekł mu: dostaniesz i to, i to: Icchak [Izaak] się urodzi i Izmael będzie żył», zob. *Bechor Szor* do 17:18. [przypis edytorski]

nowię przymierze Moje⁴¹⁵ z nim przymierzem wiecznym, dla potomstwa jego po nim.

A też względem Iszmaela wysłuchałem cię: oto pobłogosławiłem go, i rozplenię go, i rozmnożę go bardzo a bardzo; dwunastu książąt spłodzi, i uczynię zeń naród wielki.

Przymierze zaś Moje utwierdzą z Icchakiem, którego urodzi ci Sara, o porze obecnej, w roku następnym.

I przestał mówić z nim, i wzniósł się Bóg od Abrahama.

I wziął Abraham Iszmaela, syna swojego, i wszystkich urodzonych w domu swoim, i wszystkich nabytych za pieniądze swoje, wszystkich płci męskiej między domownikami Abrahama, i obrzezał ciało napletka ich tegoż samego dnia, jako mówił z nim Bóg.

A Abraham miał dziewięćdziesiąt i dziewięć lat, gdy obrzezano ciało napletka jego⁴¹⁶.

A Ismael, syn jego, miał trzynaście lat, gdy obrzezano ciało napletka jego.

Tegoż samego dnia obrzezany został Abraham i Ismael, syn jego.

I wszyscy domownicy jego, zrodzeni w domu, i nabyci za pieniądze spośród cudzoziemców, obrzezani zostali z nim.

ROZDZIAŁ XVIII

I ukazał mu się⁴¹⁷ Wiekuisty w dąbrowie Mamre, gdy siedział u wejścia namiotu⁴¹⁸, w czasie upału⁴¹⁹ dziennego.

I podniósł oczy swoje, i spojrzał, a oto trzech⁴²⁰ mężowie stanęli przed nim; a zobaczywszy ich, pobiegł na ich spotkanie sprzed wejścia namiotu, i pokłonił się ku ziemi.

Anioł

I rzekł: „Panie⁴²¹! jeżeli też znalazłem łaskę w oczach twoich, nie przejdźże mimo sługi twojego!

Niechże przyniosą nieco wody, a umyjecie nogi wasze⁴²², i odpoczniecie pod drzewem.

⁴¹⁴*Icchak* — od rdzenia צחק (*cachak*): 'śmiać się', aluzja do śmiechu Abrahama (*Ks. Rodzaju* 17:17) i śmiechu Sary (*Ks. Rodzaju* 18:12). W innych tłumaczeniach jako: Izaak. [przypis edytorski]

⁴¹⁵*przymierze Moje* — «Moje przymierze obrzezania będzie przekazane tylko potomkom Icchaka», zob. Raszi do 17:19. [przypis edytorski]

⁴¹⁶*gdy obrzezano ciało napletka jego* — midrasz podaje, że Abraham sam się obrzezał (*Bereszit Raba* 49:2), a Talmud uczy (*Nedarim* 31b) «Rabi [Jehuda ha Nasi] mówi: wielkie jest przykazanie obrzezania, ponieważ wszystkie micwy (przykazania), które wykonał Abraham, nasz ojciec, nie są uważane za pełne, dopóki się nie obrzezał, jak jest napisane: „Postępuj przede Mną, a bądź nieskazitelny” (*Ks. Rodzaju* 17:1)». [przypis edytorski]

⁴¹⁷*ukazał mu się* — Bóg odwiedził osłabionego Abrahama w trzecim dniu po obrzezaniu, tak jak należy iść z wizytą do chorego, zob. Raszi do 18:1. Trzeciego dnia po obrzezaniu ból jest największy, por. *Ks. Rodzaju* 34:25. [przypis edytorski]

⁴¹⁸*u wejścia namiotu* — Abraham siedział tam, by wypatrywać wędrowców, których mógłby ugościć w swoim namiocie, zob. Raszi do 18:1. [przypis edytorski]

⁴¹⁹*upału* — według opowieści talmudycznej (*Bawa Mecia* 86b), Bóg uczynił ten dzień wyjątkowo gorącym, «aby wędrowcy nie trudzili Abrahama, ale gdy ujrzał, że Abraham smuci się tym, iż nie nadchodzą goście, przyprowadził do niego aniołów pod postacią ludzi», zob. Raszi do 18:1. [przypis edytorski]

⁴²⁰*trzech* — każdy anioł posłany został z inną misją: «Jeden, aby ogłosić Sarze o [narodzinach syna], jeden, aby zniszczyć Sedom i jeden, aby uleczyć Abrahama», zob. Raszi do 18:2. [przypis edytorski]

⁴²¹*Panie* — «Zwrócił się do najważniejszego spośród nich [...]». Midrasz wyjaśnia, że «zwrócił się tu do Boga, [który przed chwilą mu się ukazał], aby Ten zaczął na niego, gdy Abraham pobiegnie, by ugościć wędrowców», zob. Raszi do 18:3. [przypis edytorski]

⁴²²*umyjecie nogi wasze* — «Myślał, że są to poganie, którzy czczą proch na swoich stopach, a bardzo uważał na to, by nie wnieść do swego domostwa nic, co byłoby związane z bałwochwalstwem. Ale Lot, który nie dbał o to, zaproponował [wędrowcom] najpierw nocleg, a potem obmycie nóg (zob. *Ks. Rodzaju* 19:2)», zob. Raszi do 18:4. [przypis edytorski]

A ja przyniosę kęs⁴²³ chleba, a posilicie serce wasze; potem pójdziecie, — skoro już przeszłście obok⁴²⁴ sługi waszego”. I rzekli: „Uczyn tak, jakś powiedział”.

I pospieszył Abraham do namiotu, do Sary, i rzekł: uwiń się, trzy miary⁴²⁵ mąki przedniej! Rozczyn je i zrób podpłomyki”.

I do bydła pobiegł Abraham, i wzięwszy cielę pulchne⁴²⁶ i wyborowe, dał je pacholcowi⁴²⁷, który pospieszył, aby przyrządzić je⁴²⁸.

I wziął śmietanki, i mleka, i cielę, które przyrządził, i postawił przed nimi; a sam stanął przy nich pod drzewem; i jedli⁴²⁹.

I rzekli do niego: „Gdzież Sara żona twoja?”, a odpowiedział: „Oto — w namiocie”.

I rzekł: „Wróć do ciebie⁴³⁰ około czasu bieżącego, a oto — będzie miała syna Sara żona twoja”. A Sara słuchała u wejścia do namiotu, a ono [było] za nim⁴³¹.

Abraham zaś i Sara byli starzy, podeszli w latach, przestała mieć Sara właściwość kobiet⁴³².

I roześmiała się Sara w duszy, mówiąc: „Czyżbym po zwiędnięciu moim miała doznać rozkoszy? — a pan mój starcem”.

I rzekł Wiekuisty do Abrahama: „Czemuż to śmiała się Sara mówiąc: »czyżbym rzeczywiście rodzić miała, gdy się zestarzałam«⁴³³?

Alboż jest rzecz niemożliwa u Wiekuistego? W oznaczonej porze wróć do ciebie, około czasu bieżącego, a mieć będzie Sara syna”.

I zapierała się Sara, mówiąc: „Nie śmiałam się!” — bo się obawiała; on⁴³⁴ wszakże powiedział: „Nie, bo śmiałaś się!”

I wstali stamtąd owi mężowie, i skierowali wzrok ku Sedomowi; a Abraham siedł z nimi, aby odprowadzić ich.

A Wiekuisty rzekł: „Miałebym zataić przed Abrahamem, co uczynić chcę⁴³⁵?

Abraham to rozkrzewi się w naród wielki i potężny, a błogosławić się nim będą wszystkie narody ziemi.

⁴²³kęs (daw.) — hebr. נֶחֱם (*pat*): ‘kawałek, kęs, porcja’ [chleba]. Radak komentuje, że Abraham obiecał kawałek chleba, a przygotował obfitą ucztę. «Stąd [nauka], że sprawiedliwi mówią mało, ale robią dużo», zob. Radak do 18:5. [przypis edytorski]

⁴²⁴obok — u Cyłkowa: ‘mimo’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁴²⁵miary — hebr. מִדָּה (*sea*), biblijna miara produktów sypkich, około 7,33 l lub objętość 144 jajek średniej wielkości, 1 sea to 1/3 efy. [przypis edytorski]

⁴²⁶pulchne — hebr. רַחֵם (*rach*): dosł. ‘delikatne’. [przypis edytorski]

⁴²⁷pacholcowi — midrasz wskazuje, że był to Izmael, którego Abraham przyuczał do wypełniania przykazań, zob. Raszi do 18:7. [przypis edytorski]

⁴²⁸je — według opowieści talmudycznej (*Bawa Mecia* 86b), Abraham wybrał trzy cielaki, «aby nakarmić każdego z trzech [gości] ozorem cielęcym z musztardą», zob. Raszi do 18:7. [przypis edytorski]

⁴²⁹jedli — jako że aniołowie nie potrzebują jeść, trzej wędrowcy jedynie «wyglądali, jak gdyby jedli, co uczy, że nie należy postępować inaczej, niż jest przyjęte w miejscowym zwyczaju», zob. Raszi do 18:8. [przypis edytorski]

⁴³⁰Wróć do ciebie — «Anioł nie ogłaszał, że powróci za rok, ale wypowiadał słowa posłania Bożego», z którym przybył, zob. Raszi do 18:10. [przypis edytorski]

⁴³¹za nim — u Cyłkowa: ‘po za nim’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁴³²właściwość kobiet — przestała już menstruować, zob. Raszi do 18:11. [przypis edytorski]

⁴³³zestarzałam — «Tora zmieniła [tu słowa Sary] ze względu na pokój [między małżonkami], ponieważ na prawdę Sara powiedziała [o mężu] „pan mój starcem”», zob. Raszi do 18:13. [przypis edytorski]

⁴³⁴on — powiedział to Abraham, zob. Bechor Szor do 18:15. [przypis edytorski]

⁴³⁵co uczynić chcę — «co uczynić chcę» «w Sedomie. Nie jest właściwe, bym uczynił to bez powiadomienia [Abrahama], Ja dałem mu tę ziemię i te pięć miast (zob. *Ks. Rodzaju* 14:2) także należy do niego [...]. Nazwałem go Abrahamem, «ojcem mnóstwa narodów». Czyż zgładzę synów, a nie powiadomię o tym ojca, który Mnie miłuje?», zob. Raszi do 18:17. [przypis edytorski]

Albowiem umiłowalem go⁴³⁶, aby polecił synom swoim, i domowi swojemu po sobie, strzec drogi Wiekuistego, spełniając cnotę⁴³⁷ i sprawiedliwość⁴³⁸, aby sprowadził Wiekuisty na Abrahama to, co wyrzekł o nim”.

I rzekł Wiekuisty: „Skarga na Sedom, i Amorę, tak wielką jest, a grzech ich, tak ciężkim bardzo!...

Zstąpię też i zobaczę⁴³⁹; jeżeli według skargi⁴⁴⁰, która Mnie dochodzi, postępują, tedy — zagłada! a jeżeli nie, będę wiedział”.

I zwrócili się stamtąd owi mężowie, i poszli do Sedomu. Abraham zaś jeszcze stał przed Wiekuistym.

I przystąpił Abraham i rzekł: „Alboż rzeczywiście⁴⁴¹ zgładzisz sprawiedliwego wraz z niegodziwym?

Może jest pięćdziesięciu⁴⁴² sprawiedliwych w mieście; czyż także zgładzisz, i nie przebaczysz miejscu dla pięćdziesięciu sprawiedliwych, którzy w nim są?

Dalekim⁴⁴³ to od Ciebie, abyś uczynił rzecz podobną, byś zabił sprawiedliwego wraz z niegodziwym, aby był sprawiedliwy jako niegodziwy; dalekim to od Ciebie! Czyżby sędzia całej ziemi nie pełnił sprawiedliwości?”

I rzekł Wiekuisty: „Jeżeli znajdę w Sedomie pięćdziesięciu sprawiedliwych, w samym mieście, przepuszczę⁴⁴⁴ całemu miejscu⁴⁴⁵ ze względu na nich.

I odpowiedział Abraham i rzekł: „Otoż podjąłem się przemówić do mojego Pana, choć ja proch i popiół⁴⁴⁶:

Może nie dostanie do pięćdziesięciu sprawiedliwych, pięciu: czyżbyś zgładził dla pięciu całe miasto?” I rzekł: „Nie zgładzę, jeżeli znajdę tam czterdziestu pięciu⁴⁴⁷”.

I począł dalej mówić do Niego, i rzekł: „Może znajdzie się tam czterdziestu⁴⁴⁸?” I odpowiedział: „Nie uczynię [zniszczenia] ze względu na czterdziestu”.

⁴³⁶umiłowalem go — hebr. יָדַעְתִּי (jedatiw) dosł. 'poznałem go'. Tu należy to rozumieć jako wyraz uczuć, zob. Raszi do 18:19. [przypis edytorski]

⁴³⁷cnotę — hebr. נֶטֶה (cedaka): 'dobroczynność, sprawiedliwość'. [przypis edytorski]

⁴³⁸sprawiedliwość — hebr. דִּין (miszpat): 'prawo, sąd, wyrok'. [przypis edytorski]

⁴³⁹Zstąpię też i zobaczę — «To uczy sędziów, że nie powinni wydawać decyzji w sprawach dotyczących kary śmierci, zanim wnikliwie nie zbadają sprawy», zob. Raszi do 18:21. [przypis edytorski]

⁴⁴⁰według skargi — hebr. הַקְעָאקָתָה (hakecaakatah): 'czy wedle jej wołania/skargi'. Opowieść talmudyczna (Sanhedrin 9b) łączy to ze «skargą młodej dziewczyny, którą [mieszkańcy Sedomu] zabili okrutną śmiercią za to, że dała jedzenie biedakowi», zob. Raszi do 18:21. [przypis edytorski]

⁴⁴¹rzeczywiście — u Cylkowa: 'także'; hebr. בָּאֵף (baaf) występuje tu jako podkreślenie, wzmocnienie wypowiedzi. [przypis edytorski]

⁴⁴²pięćdziesięciu — «Po dziesięciu sprawiedliwych w każdym z tych miast, ponieważ było pięć miejscowości (zob. Ks. Rodzaju 14:2). Jeśli jednak powiesz, że sprawiedliwi nie uratują złoczyńców, dlaczego wszakże miałbyś zabijać sprawiedliwych?», zob. Raszi do 18:24. [przypis edytorski]

⁴⁴³Dalekim — hebr. חָלִילָה (chalila): 'profanacja, rzecz świecka', odwrotność świętości. «To byłoby dla Ciebie profanacją, bo wszystkie ludy powiedzą: On niszczy wszystkich: i sprawiedliwych, i złoczyńców! Tak zrobiłeś z pokoleniem potopu i z pokoleniem rozproszenia [wieży Babel]», zob. Raszi do 18:25. [przypis edytorski]

⁴⁴⁴przepuszczę — czyli: daruję. [przypis edytorski]

⁴⁴⁵całemu miejscu — wszystkim pięciu miastom, wśród których Sedom był najważniejszy, zob. Raszi do 18:26. [przypis edytorski]

⁴⁴⁶proch i popiół — hebr. אֶפֶר וָאֵפֶר (afur waefer) te dwa słowa są nie tylko bliskoznaczne, ale także brzmią niemal identycznie. «Chociaż jestem prochem i popiołem, nie przyszedłem sprzeciwić się Twojej chwale i Twoim sądom, a jedynie, by uczyć się i zrozumieć ten wyrok», zob. Radak do 18:27. [przypis edytorski]

⁴⁴⁷czterdziestu pięciu — «Czyż nie będzie po dziesięciu [sprawiedliwych] w każdym mieście? Ale Ty, Najsprawiedliwszy na świecie, przyłączysz się do nich», czyli do każdej z tych grup tak, aby w każdym mieście było dziesięciu, zob. Raszi do 18:28. Jest to też aluzja do tzw. minjanu, czyli dziesięciu mężczyzn, których obecność jest niezbędna, by uznać modły za publiczne. [przypis edytorski]

⁴⁴⁸czterdziestu — «Tak uratują się cztery miasta; [lub] niech trzydziestu uratuje trzy z nich, albo dwudziestu: dwa z nich, albo [chociaż] dziesięciu: jedno z nich», zob. Raszi do 18:29. [przypis edytorski]

I rzekł: „Niech też nie gniewa Pana, że mówić będę: Może znajdzie się tam trzydziestu?”
I rzekł: „Nie uczynię, jeżeli znajdę tam trzydziestu”.

I rzekł: „Otoż podjąłem się⁴⁴⁹ mówić do mojego Pana: Może znajdzie się tam dwudziestu?”
I odpowiedział: „Nie zgładzę ze względu na dwudziestu”.

I rzekł: „Niech też nie gniewa Pana, gdy przemówię raz jeszcze: „Może znajdzie się tam dziesięciu⁴⁵⁰?” I rzekł: „Nie zgładzę ze względu na dziesięciu”.

I poszedł Wiekuisty, przestawszy mówić do Abrahama; Abraham zaś wrócił⁴⁵¹ do miejsca swojego.

ROZDZIAŁ XIX

I przybyli dwaj⁴⁵² aniołowie do Sedomu wieczorem⁴⁵³; a Lot siedział u bramy⁴⁵⁴ Sedomu.
I spostrzegł Lot, i powstał na spotkanie ich, i pokłonił się obliczem ku ziemi.

Anioł

I rzekł: „Otoż proszę panowie moi! Wstąpcie też⁴⁵⁵ do domu sługi waszego, i przenocujcie, i umyćcie nogi wasze⁴⁵⁶; a wstawszy rano, pójdziecie w drogę waszą”. I odpowiedzieli: „Nie, bo na ulicy przenocujemy⁴⁵⁷”.

I nastawał na nich usilnie, i zaszli do niego, i przybyli do domu jego; i wyprawił im ucztę, i praśników⁴⁵⁸ napiekł; i jedli.

Zanim się położyli, — a mieszkańcy miasta, mieszkańcy Sedomu, obiegli dom, od młodzieńca do starca, cały ludzewsząd.

I zawołali Lota, i rzekli doń: „Gdzież ci ludzie, którzy przybyli do ciebie tej nocy? Wyprowadź ich do nas, abyśmy nawiedzili⁴⁵⁹ ich”.

I podeszedł do nich Lot ku wejściu, a drzwi zamknął za sobą.

I rzekł: „Nie czynicie też, bracia moi, nic złego.

⁴⁴⁹podjąłem się — u Cylkowa: 'przesięwziąłem'; hebr. הִתְחַלְתִּי (*hoalti*) 'zacząć, okazać chęć, podjąć się, zdecydować'. [przypis edytorski]

⁴⁵⁰dziesięciu — «O mniejszą ilość już nie prosił, pomyślał sobie: w pokoleniu potopu było ośmiu [sprawiedliwych]: Noach, jego synowie i ich żony, a nie zdołali uratować swojego pokolenia, zaś o dziewięciu w połączeniu z Bogiem [do liczby dziesięciu] już prosił i nie udało się», zob. Raszi do 18:32. [przypis edytorski]

⁴⁵¹Abraham zaś wrócił — midrasz uczy: «odszedł Sędzia, odszedł obrońca, ale oskarżyciel oskarżał, i dlatego [następny werset mówi]: „I przybyli dwaj aniołowie do Sedomu”, aby dokonać zagłady», zob. Raszi do 18:33. [przypis edytorski]

⁴⁵²dwaj — «Jeden, aby zniszczyć Sedom, drugi, aby uratować Lota, trzeci [anioł], który zjawił się, by ogłosić nowinę Sarze, odszedł gdy tylko zakończył swoją misję», zob. Raszi do 19:1. [przypis edytorski]

⁴⁵³wieczorem — aniołowie nie mieli aż tak daleko z Hebronu do Sedomu, ale ociągali się, z nadzieją, że może Abrahamowi uda się jego wstawiennictwo u Boga, zob. Raszi do 19:1. [przypis edytorski]

⁴⁵⁴bramy — według midrasza Lot siedział w bramie, w miejscu wydawania wyroków, ponieważ mieszkańcy Sedomu mianowali go sędzią, zob. Raszi do 19:1. [przypis edytorski]

⁴⁵⁵wstąpcie też — hebr. סוּרוּ (*suru*): 'odwróćcie się, skróćcie'. Midrasz uczy, że Lot ostrzegał ich, by udali się do niego określną drogą, gdyż mieszkańcy Sedomu są niebezpieczni, zob. Raszi do 19:2. [przypis edytorski]

⁴⁵⁶umyćcie nogi wasze — Lot, który nauczył się reguł gościnności u swego stryja Abrahama, wiedział, że nie jest w zwyczaju, by najpierw mieli przenocować, a potem umyć nogi (zob. *Ks. Rodzaju* 18:4). «Ale tak sobie Lot pomyślał: jeśli przyjdą ludzie Sedomu i zobaczą, że oni umyli nogi, oskarżą mnie: to ci ludzie są u ciebie w domu już dwa czy trzy dni, a ty nam nic nie powiedziałeś?! Dlatego doszedł do wniosku: lepiej, gdy zostaną tu z pyłem na nogach, żeby wyglądało, że właśnie przyszli», zob. Raszi do 19:2. [przypis edytorski]

⁴⁵⁷Nie, bo na ulicy przenocujemy — «Jednak do Abrahama odrzekli: „Uczyń tak, jakżeś powiedział” (*Ks. Rodzaju* 18:5), stąd [płyne nauka], że można odmawiać mniej ważnemu, ale nie można odmawiać wielkiemu [człowiekowi]», zob. Raszi do 19:2. [przypis edytorski]

⁴⁵⁸praśników — midrasz uczy, że działo się to w czasie święta Pesach, gdy Żydzi nie spożywają zakwaszonego chleba, a jedynie chleb praśny czyli macę, zob. Raszi do 19:3. [przypis edytorski]

⁴⁵⁹nawiedzili — hebr. נָדַדוּ (*nada*): dosł. 'poznać', słowo używane w Torze jako eufemizm na stosunek seksualny, por. *Ks. Rodzaju* 4:1. W tym wypadku jest to groźba gwałtu homoseksualnego na przybyszach, zob. Raszi do 19:5. [przypis edytorski]

Otoż mam dwie córki, które nie poznały męża, wyprowadzę je raczej do was, a czyńcie z nimi co najlepszym w oczach waszych; a tylko mężom tym nie czyńcie nic, ponieważ weszli pod cień dachu mojego”.

I rzekli: „Ustąp precz!”, i mówili [o Locie]: „Ten sam przybył tu jako gość, a chce wciąż sądzić! Teraz gorzej postąpimy z tobą niż z nimi!” I naparli na męża [tego, czyli] na Lota, i przystąpili, by wyłamać drzwi.

I wyciągnęli [dwaj] mężowie owi⁴⁶⁰ rękę swoją, i wciągnęli Lota do siebie, do domu, a drzwi zamknęli.

A ludzi, będących u wejścia do domu, porazili ślepotą, od najmniejszego do największego — tak, że strudzili się, szukając wejścia⁴⁶¹.

I rzekli ci mężowie do Lota: „Kogokolwiek jeszcze masz tutaj, — zięciów, i synów twoich, i córki twoje⁴⁶², i wszystkich których masz w mieście, — wyprowadź z tego miejsca.

Albowiem zburzymy miejsce to, gdyż wzmogła się skarga na nich przed obliczem Wiekuistego i posłał nas Wiekuisty, aby je zburzyć”.

I wyszedł Lot, i powiedział zięciom swoim, którzy pojąć mieli córki jego⁴⁶³, i rzekł: „Wstańcie, wyjdźcie z miejsca, gdyż zburzy Wiekuisty miasto”. Ale wydawał się jakoby żartował, w oczach zięciów swoich.

A zaledwie zorza weszła, nalegali⁴⁶⁴ aniołowie na Lota, mówiąc: „Wstań, zabierz żonę twoją i dwie córki twoje obecne tu, abyś nie zginął za winę tego miasta”.

Gdy się jednak ociągał⁴⁶⁵, uchwycili mężowie owi za rękę jego, i za rękę żony jego, i za rękę dwóch córek jego w miłosierdziu Wiekuistego nad nim, i wyprowadzili go, i postawili go poza miastem.

A gdy wyprowadzili ich precz, rzekł jeden⁴⁶⁶: „Uchodź z życiem twoim; nie oglądaj się za siebie⁴⁶⁷, a nie zatrzymuj się w całej tej okolicy; w góry uchodź⁴⁶⁸, abyś nie zginął”.

I rzekł Lot do nich: „O nie, panie!

Otoż znalazł sługa twój łaskę w oczach twoich, i uczyniłeś wielkim miłosierdzie, któreś okazał mi, ocalając życie moje; ale ja nie zdążę⁴⁶⁹ ująć w te góry, bo i tak doścignęłoby mnie nieszczęście⁴⁷⁰, i umarłbym.

⁴⁶⁰[dwaj] mężowie owi — dwaj owi aniołowie, którzy przybyli do Lota. [przypis edytorski]

⁴⁶¹szukując wejścia — «Mimo że zostali dotknięci ślepotą, trudzili się znalezieniem wejścia, aby wyważyć drzwi, jak powiedzieli nasi mędrcy: ‘Niegodziwcy, nawet gdy stoją u wrót Gehenny, nie powracają do skruchy’», zob. Sforno do 19:11. [przypis edytorski]

⁴⁶²synów twoich, i córki twoje — zapytali go: «Kogo jeszcze masz tutaj, czy masz jeszcze krewnych, oprócz tych, co są w domu?», zob. Raszbam do 19:12. [przypis edytorski]

⁴⁶³zięciom swoim, którzy pojąć mieli córki jego — midrasz (*Bereszit Raba* 50:9) odczytuje to tak, że Lot miał cztery córki, dwie zamężne i dwie zaręczone, zob. Raszi do 19:12. [przypis edytorski]

⁴⁶⁴nalegali — hebr. יָצְאוּ (*jaci-u*): ‘wyprowadzali, wyciągali’, tu w znaczeniu: ‘naciskali, pośpieszali’. [przypis edytorski]

⁴⁶⁵ociągał — gdyż Lot starał się ratować swój dobytek, zob. Raszi do 19:16. [przypis edytorski]

⁴⁶⁶rzekł jeden — «Jeden z aniołów był posłany, aby go uratować, a drugi, aby zniszczyć Sedom, dlatego napisane jest „rzekł [jeden]”», zob. Raszi do 19:16. [przypis edytorski]

⁴⁶⁷nie oglądaj się za siebie — «Ty popełniałeś niegodziwości wraz z nimi, i zostałeś uratowany dzięki zasługom Abrahama, nie przystoi ci, byś oglądał karę, która na nich spada, gdy ty sam zaznajasz ratunku», zob. Raszi do 19:17. [przypis edytorski]

⁴⁶⁸w góry uchodź — «Uciekaj do Abrahama, bo on mieszka w górach», zob. Raszi do 19:17. [przypis edytorski]

⁴⁶⁹nie zdążę — hebr. לֹא יָכוֹל (*lo uchal*); ‘nie mogę, nie dam rady’. [przypis edytorski]

⁴⁷⁰doścignęłoby mnie nieszczęście — Lot prosił: «Gdy byłem pośród ludzi Sedomu, to Bóg widział moje czyny [na tle] czynów ludzi tego miasta i wyglądałem na sprawiedliwego i wartego uratowania, ale gdy pójdę [do Abrahama], to przy takim sprawiedliwym będę [wyglądał] jak złoczyńca», zob. Raszi do 19:19. [przypis edytorski]

Otoż to miasto jest bliskim, by uciec tam, i małym ono; ujdę raczej tam, wszakże małym ono⁴⁷¹, a niechaj żyje dusza moja”.

I rzekł do niego: „Oto uwzględnię cię i w tej mierze⁴⁷², abym nie spustoszył miasta, o którym mówisz.

Prędzej zatem, uchodź tam, bo nie mogę dokonać dzieła, póki nie zajdziesz tam”. Przeto nazwano imię miasta tego: Coar⁴⁷³.

Słońce weszło nad ziemią, gdy Lot przybył do Coaru.

Wiekuiasty zaś spuścił na Sedom i Amorę deszcz siarki i ognia, od Wiekuiastego z nieba.

I zniszczył miasta te, i całą ową okolicę, i wszystkich mieszkańców tych miast, i roślinność ziemi.

I spojrziała żona [Lota] poza niego⁴⁷⁴, i stała się słupem soli⁴⁷⁵.

I wstał Abraham rano, spiesząc⁴⁷⁶ na miejsce, kędy⁴⁷⁷ stanął przed obliczem Wiekuiastego.

I spojrzął na powierzchnię Sedomu i Amory, i na całą powierzchnię ziemi owej okolicy, i zobaczył, a oto wznosił się dym z ziemi, jako dym z topielni⁴⁷⁸!

I tak stało się, gdy zburzył Bóg miasta owej okolicy, że wspomniał Bóg na Abrahama⁴⁷⁹, i wysłał Lota spośród zniszczenia, niszcząc owe miasta, w których mieszkał był Lot.

Lot zaś wyszedł z Coaru, i zamieszkał w górach, a dwie córki jego z nim; gdyż obawiał się pozostać w Coarze; i zamieszkał w jaskini, on i dwie córki jego.

Kazirodztwo

I rzekła starsza do młodszej: „Ojciec nasz starym, a mężczyzny nie ma na ziemi⁴⁸⁰, który by przyszedł do nas zwyczajem całej ziemi.

Chodź, upoimy ojca naszego winem, i położymy się z nim, a zachowamy z ojca naszego potomstwo”.

I upoiły ojca swojego winem nocy onej, i poszła starsza, i położyła się przy ojcu swoim; a nie wiedział on, kiedy się kładła, i kiedy wstała⁴⁸¹.

⁴⁷¹małym ono — hebr. מִיַּעַר (mic-ar): ‘mały’, do tego nawiązywać będzie potem nazwa tego miasta: Coar, por. poniżej 19:22. Lot prosił: to małe miasto, ma niewielu mieszkańców, zatem i grzechy jego są jeszcze nieliczne, więc możesz je oszczędzić, zob. Raszi do 19:20. [przypis edytorski]

⁴⁷²w tej mierze — «Nie tylko ciebie uratuję, ale także i całe to miasteczko ocalę dla ciebie», zob. Raszi do 19:21. [przypis edytorski]

⁴⁷³Coar — wedle słów Lota, który powiedział, że miasto to jest ‘małe’, hebr. מִיַּעַר (mic-ar) por. powyżej 19:20, zob. Raszi do 19:22. [przypis edytorski]

⁴⁷⁴spojrzała ... poza niego — u Cylkowa: ‘ogłądała się za nim’; w oryginale jest וַתִּבְטֹחַ (watabet): ‘spojrzała’, oznacza to jednorazowy akt spojrzenia na miasto. [przypis edytorski]

⁴⁷⁵słupem soli — midrasz uczy: «solą zgrzeszyła i solą została pokarana». Lot polecił jej, by dała nieco soli gościom, a ona odmówiła, rzekłszy: «Ten paskudny zwyczaj [gościnności] chcesz wprowadzać także i w tym mieście?», zob. Raszi do 19:26. [przypis edytorski]

⁴⁷⁶spiesząc — słowo dodane przez Cylkowa, nie ma w oryginale. [przypis edytorski]

⁴⁷⁷kędy (dawn.) — gdzie, którędy. [przypis edytorski]

⁴⁷⁸topielnia — hebr. כִּישּׁוּזָן (kiuszazn): ‘piec do wypalania ceramiki lub wapna, piec do wytopu metalu, piec hutniczy’. [przypis edytorski]

⁴⁷⁹wspomniał Bóg na Abrahama — «Co wspomniał o Abrahamie, [ratując] Lota? Przypomniał sobie, że Lot wiedział, iż Sara jest żoną Abrahama, słyszał jak Abraham w Micraim nazywa ją swoją siostrą, ale nie wyjawiał sekretu; ponieważ Lot miał dla Abrahama miłosierdzie, dlatego i Bóg okazał Lotowi miłosierdzie», zob. Raszi do 19:29. [przypis edytorski]

⁴⁸⁰mężczyzny nie ma na ziemi — «Myślały, że cały świat jest zgładzony, jak w pokoleniu potopu», zob. Raszi do 19:31. [przypis edytorski]

⁴⁸¹wstała — midrasz sugeruje, że Lot był jednak świadom, gdy starsza córka wstawała, a mimo to nie pilnował się następnej nocy, aby nie pić już wina, zob. Raszi do 19:33. [przypis edytorski]

I stało się nazajutrz, że rzekła starsza do młodszej: „Oto leżałam wczoraj przy ojcu moim, upoimy go winem i tej nocy, a pójdziesz i położysz się przy nim, i zachowamy z ojca naszego potomstwo”.

I upoili i nocy onej ojca swojego winem, i wstała młodsza, i położyła się przy nim; a nie wiedział on, kiedy się kładła, i kiedy wstała.

I poczęły dwie córki Lota od ojca swojego.

I urodziła starsza syna, i nazwała imię jego Moab⁴⁸²: on to ojciec Moabitów, po dziś dzień.

Imię

A młodsza również urodziła syna, i nazwała imię jego Ben-Ami: on to ojciec Ammonitów, po dziś dzień.

ROZDZIAŁ XX

I wyruszył stamtąd⁴⁸³ Abraham do ziemi ku południowi, i osiadł między Kadesz a Szur, i przebywał w Gerar⁴⁸⁴.

I mówił Abraham o Sarze żonie swojej⁴⁸⁵: „Siostra to moja”. I posłał Abimelech⁴⁸⁶, król Geraru, i wziął Sarę⁴⁸⁷.

Ale przyszedł Bóg do Abimelecha we śnie nocnym i powiedział mu: „Oto umrzesz z powodu kobiety, którą wziął, bo ona zamężna”.

A Abimelech nie zbliżył się był do niej i rzekł: „Panie! Alboż i naród⁴⁸⁸ niewinny zatracasz?

Wszakże sam powiedział mi: »Siostra to moja«, i ona sama też mówiła: »Brat to mój«. W prostocie serca mojego i w czystości rąk moich⁴⁸⁹ uczyniłem to”.

I rzekł do niego Bóg we śnie: „I Ja wiem, żeś w prostocie serca to uczynił; toteż powstrzymałem cię, abyś nie grzeszył przeciw Mnie, i przeto nie dopuściłem⁴⁹⁰, abyś jej dotknął.

A teraz zwróć żonę tego męża, a on, będąc prorokiem⁴⁹¹, pomodli się za ciebie, i będziesz żył; jeżeli zaś nie zwrócisz⁴⁹², wiedz, że umrzesz, ty i wszyscy twoi”.

⁴⁸²*Moab* — starsza córka, która była bardziej bezwstydną, nazwała syna Moab, od hebr. מֵאוּ (meau) 'z ojca', młodsza zaś bardziej skromna, nazwała syna powściągliwie Ben Ami od hebr. בֶּן אֲמִי 'syn mojego ludu', zob. Raszi do 19:37. [przypis edytorski]

⁴⁸³*wyruszył stamtąd* — «Gdy ujrzał, że okolica jest zrujnowana i wędrowcy przestali tamtędy przechodzić, odszedł i on stamtąd. Według innego wyjaśnienia: chciał oddalić się od Lota, o którym rozniosła się zła opinia po tym, jak postąpił z córkami», zob. Raszi do 20:1. [przypis edytorski]

⁴⁸⁴*Gerar* — miasto filistyńskie, por. Ks. Rodzaju 26:1. [przypis edytorski]

⁴⁸⁵*żonie swojej* — gdy wkraczali do Micraim, Abraham poprosił Sarę, by zgodziła się mówić, że jest jego siostrą (por. Ks. Rodzaju 12:11-13) ale tym razem nie prosił żony o zgodę na to, zob. Raszi do 20:2. [przypis edytorski]

⁴⁸⁶*Abimelech* — hebr. אֲבִימֶלֶךְ: 'mój ojciec jest królem'; imię przypisywane kilku różnym królom filistyńskim, por. Ks. Rodzaju 26:1, Ks. Sędziów 8:31. [przypis edytorski]

⁴⁸⁷*król Geraru, i wziął Sarę* — «Zadziwiające jest, że Sara, mimo upływu lat, była tak piękna, że była zabierana przez królów. Bo gdy była brana do Faraona, w wieku 65 lat, możliwe, że nadal wyglądała urodziwie, ale gdy się zestarzała się i zaniknęła u niej kobieca przypadłość, jest to tym bardziej cud. Być może, gdy anioł zapowiedział jej, [że urodzi syna], powróciła jej młodość, jak uczą o tym mędracy w *Talmudzie* (*Bawa Mecia* 87a)», iż cofnęły się jej oznaki podeszłego wieku i powróciła do dawnej urody, zob. Ramban do 20:2. [przypis edytorski]

⁴⁸⁸*naród* — «Jeśli zabijesz mnie, to tak jak gdyby mój naród został zabity, bo ja jestem królem, który kieruje nimi wedle prawa», zob. Radak do 20:4. [przypis edytorski]

⁴⁸⁹*czystości rąk moich* — «Jestem niewinny grzechu, gdyż jej [nawet] nie dotknąłem», zob. Raszi do 20:5. [przypis edytorski]

⁴⁹⁰*nie dopuściłem* — «To nie z własnej woli jej nie tknąłeś, ale to Ja powstrzymałem cię przed grzechem i nie dałem ci możliwości», zob. Raszi do 20:6. [przypis edytorski]

⁴⁹¹*prorokiem* — «[Stąd] wie on, że jej nie dotknąłeś», zob. Raszi do 20:7. [przypis edytorski]

⁴⁹²*zwrócisz* — u Cylkowa: 'wróć żonę...' i 'wróć się'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia pomiędzy znaczeniem słów 'wracać' a 'zwracać'. [przypis edytorski]

I wstał Abimelech rano, i zwołał wszystkie sługi swoje, i opowiedział wszystkie rzeczy te w uszy ich; i zlekli się ludzie owi bardzo.

I zawezwał Abimelech Abrahama i rzekł mu: „Cóżżeś narobił nam, i czymże zgrzeszyłem przeciw tobie, żeś prawie przywiódł na mnie i na królestwo moje grzech wielki? Czyny, których się nie czyni, uczyniłeś względem mnie”.

I rzekł Abimelech do Abrahama: „Cóżżeś miał na widoku, gdyś uczynił rzecz tę?”

I odpowiedział Abraham: „Mniemałem: zapewne nie ma bojaźni Bożej⁴⁹³ na tym miejscu i zabijają mnie z powodu żony mojej.

I też w istocie siostrą moją, córką ojca mojego jest, choć nie córką matki mojej, i została żoną moją.

I było, gdy wywiódł mnie Bóg na tulaństwo z domu ojca mojego, rzekłem wtedy do niej: Oto łaska, którą wyświadczysz mi: Do któregokolwiek miejsca przyjdziemy, powiedz o mnie: brat to mój”.

I wziął Abimelech trzody i rogaciznę, i sługi, i służebnice, i dał Abrahamowi, i zwrócił mu Sarę, żonę jego.

I rzekł Abimelech: „Oto ziemia moja przed tobą; gdziekolwiek ci się spodoba, osiądź”.

A do Sary rzekł: Oto dałem tysiąc srebrników bratu twemu; niech to będzie dla ciebie pokryciem pozoru⁴⁹⁴ przed wszystkimi, którzy z tobą są, a wobec wszystkich jesteś usprawiedliwiona⁴⁹⁵.

I pomodlił się Abraham do Boga i uzdrowił Bóg Abimelecha, i żonę jego, i służebnice jego, że rodzić mogły.

Modlitwa

Albowiem zupełnie zawarł był Wiekuisty każde łono⁴⁹⁶ domu Abimelecha, z powodu Sary, żony Abrahama.

ROZDZIAŁ XXI

A Wiekuisty wspomniał⁴⁹⁸ na Sarę, jako rzekł; i uczynił Wiekuisty Sarze⁴⁹⁹, jako był powiedział.

I poczęła, i urodziła Sara Abrahamowi syna w starości jego, w oznaczonym czasie, o którym mówił mu Bóg.

I nazwał Abraham imię syna swojego, który mu się urodził, którego urodziła mu Sara:

Imię

⁴⁹³nie ma bojaźni Bożej — «Kiedy gość przybywa do miasta, to pyta się go, co by zjadł i wypił, czy też [wypytuje się go] o jego kobietę: to twoja żona czy siostra?», zob. Raszi do 20:11. [przypis edytorski]

⁴⁹⁴pokryciem pozoru — hebr. כְּסוּת עֵינַיִם (*kesut ejnajim*): 'zakrycie oczu'. Jako dowód, że Abimelech nie dotknął Sary; Targum Onkelos odczytuje to jako: 'szata honorowa'. [przypis edytorski]

⁴⁹⁵wobec wszystkich jesteś usprawiedliwiona — Abimelech powiedział: «skoro dałem Abrahamowi takie bogactwo, aby go udobruchać, a on przyjął to ode mnie, wiadomym jest, że on wie, iż nie zbliżyłem się do ciebie, inaczej nie wziąłby tego [daru]», zob. Bechor Szor do 20:16. [przypis edytorski]

⁴⁹⁶łono — u Cylkowa: 'żywoć'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie, obecnie 'żywoć' kojarzy się bardziej z 'życiem' niż z 'łonem'. [przypis edytorski]

⁴⁹⁷łono — hebr. רֶחֶם (*rechem*): 'łono', zawarcie czyli zamknięcie łona oznacza bezpłodność, ale midrasz dodaje, że tu zamknięte zostały także wszystkie inne otwory ich ciał, zob. Raszi do 20:48. [przypis edytorski]

⁴⁹⁸wspomniał — u Cylkowa: 'pomnił'; hebr. פָּקַד (*pakad*): 'zwrócić uwagę, zliczyć, wspomnieć, wyznaczyć, dokonać przeglądu, nawiedzić, być wezwanym, być odliczonym'. [przypis edytorski]

⁴⁹⁹uczynił Wiekuisty Sarze — Sara zaszła w ciążę. «Ten werset pojawia się zaraz po wersetach o [uzdrowieniu z niepłodności kobiet z domu Abimelecha], to uczy, że każdy kto modli się [w jakiejś sprawie] o miłosierdzie dla drugiego człowieka, a sam potrzebuje tej właśnie rzeczy, on pierwszy otrzyma przychylną odpowiedź», zob. Raszi do 21:1. [przypis edytorski]

Icchak⁵⁰⁰.

I obrzezał Abraham Icchaka, syna swego, gdy miał osiem dni, jak przykazał mu Bóg.

A Abraham był w wieku stu lat, gdy urodził mu się Icchak, syn jego.

I rzekła Sara: „Śmiechu nabawił mnie Bóg: ktokolwiek usłyszy, wyśmiej mnie⁵⁰¹”.

I rzekła: „Któż by przepowiedział Abrahamowi: Karmić będzie dzieci⁵⁰² Sara; jednak urodziłam syna w starości jego!”

I podrosło dziecię, i zostało odstawione⁵⁰³; i wyprawił Abraham ucztę wielką w dzień odstawienia Icchaka.

I ujrzała Sara syna Hagary⁵⁰⁴, Micrejki⁵⁰⁵, którego urodziła Abrahamowi, szydzącego⁵⁰⁶.

I rzekła do Abrahama: „Wypędź służebnicę tę i syna jej; bo nie ma dziedziczyć syn służebnicy tej z synem moim, z Icchakiem⁵⁰⁷”.

I przykrą była rzecz ta wielce w oczach Abrahama, z powodu syna jego.

I rzekł Bóg do Abrahama: „Niechaj to przykrym nie będzie w oczach twoich z powodu chłopca i służebnicy twojej; cokolwiek powie ci Sara, słuchaj głosu jej⁵⁰⁸, gdyż po Icchaku nazwanym będzie potomstwo twoje.

Wszakże i syna służebnicy, naród zeń uczynię, przeto iż nasieniem twoim jest”.

I wstał Abraham rano, i wziąwszy chleb i łagiew⁵⁰⁹ wody, dał Hagarze, kładąc na barki jej, a także dziecię, i odprawił ją. I poszła, i tułała się⁵¹⁰ w pustyni Beer-Szeba⁵¹¹.

Woda

I nie stało wody⁵¹² w łagwi; i rzuciła dziecię pod jeden z krzaków.

I poszła, i usiadła sobie z dala, w odległości strzału z łuku; bo mówiła: „Niechaj nie zobaczę śmierci dziecka”. I siedziała z dala, i podniosła głos swój, i płakała.

I usłyszał Bóg głos chłopca⁵¹³, i zawołał anioł Boży na Hagarę z nieba, i rzekł do niej: „Co

Anioł

⁵⁰⁰Icchak — od hebr. *יִצְחָק* (*cachak*): ‘śmiać się’, por. też *Ks. Rodzaju* 17:17, 18:12 i 21:6. [przypis edytorski]

⁵⁰¹wyśmiej mnie — hebr. *יִצְחָק* (*cachak*): ‘śmiać się’ nie oznacza tu negatywnego wyrażenia ‘wyśmiewać się’, ale ma pozytywny wydźwięk: ‘ktokolwiek usłyszy, będzie się mi/ze mną śmiał’ hebr. *יִצְחָק לִי* (*jicachak li*), czyli: każdy, kto o tym usłyszy, będzie dzielił moją radość. «Midrasz dodaje, że razem z Sarą także liczne inne bezpłodne kobiety stały się brzemienną, wielu chorych zostało uzdrowionych tego dnia, wiele modlitw doczekało się odpowiedzi i na świecie nastąpiła wielka radość», zob. *Raszi* do 21:6. [przypis edytorski]

⁵⁰²dzieci — «Czemu słowo „dzieci” jest w liczbie mnogiej? W dniu uczy księżne przyniosły swoje dzieci, a Sara nakarmiła [niemowlęta] piersią, ponieważ [kobiety] mówiły: to nie Sara urodziła, tylko znaleźli podrzutka na placu targowym i przynieśli», zob. *Raszi* do 21:7. [przypis edytorski]

⁵⁰³odstawione — od piersi, pod koniec 24 miesiąca życia dziecka, zob. *Raszi* do 21:8. [przypis edytorski]

⁵⁰⁴syna Hagary — Iszmaela [przypis edytorski]

⁵⁰⁵Micrejki — Egipcjanki [przypis edytorski]

⁵⁰⁶szydzącego — hebr. *יִצְחָק* (*mecachek*): ‘wyśmiewać się, naśmiewać’. Tu jest to aluzja do bałwochwaltwa albo lubieżności lub nawet do próby zamordowania Icchaka, jako że Iszmael spierał się z Icchakiem, który z nich jest pierwotny i który odziedziczy podwójną część w spadku, zob. *Raszi* do 21:9. [przypis edytorski]

⁵⁰⁷z Icchakiem — Sara powiedziała: «Czyż Bóg ci nie przepowiedział „Przymierze zaś Moje utwierdzą z Icchakiem, którego urodzi ci Sara” (*Ks. Rodzaju* 17:21)?!», zob. *Radak* do 21:10. [przypis edytorski]

⁵⁰⁸głosu jej — «Stąd nauka, że w [zdolnościach] prorockich Abraham był mniej przenikliwy od Sary», zob. *Raszi* do 21:12. [przypis edytorski]

⁵⁰⁹łagiew — daw. naczynie do przechowywania wody i innych płynów. [przypis edytorski]

⁵¹⁰tułała się — hebr. *וָתָלָה* (*taal*): ‘błąkać się, błędzić, zbłądzić’. Midrasz interpretuje to jako jej powrót do bałwochwaltwa, zob. *Raszi* do 21:14. Z tego powodu, że „tułała się w pustyni”, skończyła się jej woda, «gdyby

ci Hagaro? Nie obawiaj się, bo usłyszał Bóg głos chłopca, tam kędy⁵¹⁴ jest.

Wstań, podnieś chłopca, a ujmij go ręką twoją; gdyż naród wielki uczynię zeń”.

I otworzył Bóg oczy jej, i ujrzała studnię wody, i poszła i napełniła łagiew wodą, i napoiła chłopca.

I był Bóg z chłopcem; a podrośł i osiadł w pustyni i stał się strzelcem, łucznikiem.

I osiadł w pustyni Paran; i wzięła mu matka jego żonę z ziemi Micraim.

I stało się onegoż czasu, rzekł Abimelech wobec Pichola, dowódcy wojsk swoich, do Abrahama jak następuje: „Bóg z tobą⁵¹⁵ we wszystkim co czynisz.

A przeto przysięgnij mi na Boga tutaj; że nie sprzeniewierzysz się ani mnie, ani synowi mojemu, ani wnukowi mojemu; wedle łaski, którą wyświadczyłem tobie, wyświadczysz mnie, i ziemi co gościłeś w niej”.

I rzekł Abraham: „Przysięgnę”.

Ale przymawiał⁵¹⁶ Abraham Abimelechowi względem studni z wodą, którą przemocą zawładnęli słudzy Abimelecha.

I rzekł Abimelech: „Nie wiem kto to uczynił; aniś ty mi o tym oznajmił, anim ja o tym słyszał, wyjąwszy⁵¹⁷ dzisiaj”.

Przymierze, Woda

I wziął Abraham trzody i rogaciznę, i dał Abimelechowi; i zawarli obaj przymierze.

Postawił zaś Abraham siedmioro jagniąt⁵¹⁸ z trzody oddzielnie.

I rzekł Abimelech do Abrahama: „Na cóż te siedmioro jagniąt, które postawiłeś oddzielnie?”

I rzekł: „Siedmioro tych jagniąt przyjmiesz z ręki mojej, aby było mi to świadectwem, żem wykopał studnię tę⁵¹⁹”.

Przeto nazwano miejsce ono: Beer-Szeba; albowiem tam przysięgli obaj.

I zawarli przymierze w Beer-Szebie. I powstał Abimelech i Pichol, dowódca wojsk jego, i wrócili do ziemi Pelisztów⁵²⁰.

szła prostą drogą, to wody, której dał jej Abraham, wystarczyłoby jej aż do gospody», zob. Raszbam do 21:14. [przypis edytorski]

⁵¹¹*pustyni Beer-Szeba* — Beer-Szeba jest najdalej wysuniętą na południe osadą Kanaanu, otoczoną pustynią. [przypis edytorski]

⁵¹²*nie stało wody* — midrasz sugeruje, że Sara rzuciła złe oko na Iszmaela, dostał on gorączki, a ludzie w gorączce wypijają dużo wody, dlatego wody nie wystarczyło, zob. Raszi do 21:14 i 15. [przypis edytorski]

⁵¹³*głos chłopca* — głos Iszmaela został usłyszany szybciej niż głos Hagary, «stąd [nauka], że modlitwa samego chorego jest bardziej skuteczna niż modlitwa innych w jego intencji», zob. Raszi do 21:17. [przypis edytorski]

⁵¹⁴*kędy* (daw.) — gdzie, dokąd, którędy [przypis edytorski]

⁵¹⁵*Bóg z tobą* — «Widzieli oni, że [Abraham] bezpiecznie opuścił okolice Sedomu, że walczył z królami, a ci wpadli w jego ręce, i w podeszłym wieku jego żona została wysłuchana [przez Boga]», zob. Raszi do 21:22. [przypis edytorski]

⁵¹⁶*przymawiał* — hebr. הוכיח (*hochiach*): ‘udowodnić, przekonywać, ganić’; «spierał się z nim o to», zob. Raszi do 21:25. [przypis edytorski]

⁵¹⁷*wyjąwszy* — dziś: za wyjątkiem, oprócz. [przypis edytorski]

⁵¹⁸*siedmioro jagniąt* — hebr. słowa שבע (*szewa*): ‘siedem’ i שבעה (*szewua*): ‘przysięga’ brzmią podobnie i oparte są na tym samym rdzeniu. «A ponieważ zawarli przymierze siedmioma owcami i przysięga, dlatego miejsce to zostało nazwane Beer Szewa» dosł. ‘studnia siedmiu/studnia przysięgi’, zob. Radak do 21:28. [przypis edytorski]

⁵¹⁹*żem wykopał studnię tę* — midrasz uczy, że «pasterze Abimelecha wyklócili się o studnię, mówiąc ‘myśmy ją wykopal!’’. Ustallili zatem pomiędzy sobą: ten kto pojawi się przy studni, a woda podniesie się na jego widok: do tego należy studnia, i podniosły się [wody], gdy zbliżył się Abraham», zob. Raszi do 21:30. [przypis edytorski]

⁵²⁰*Pelisztów* — w innych tłumaczeniach jako: ziemia Filistynów. [przypis edytorski]

I zasadził tamaryszek⁵²¹ w Beer-Szebie, i wzywał tam imienia Wiekuistego, Boga Przedwiecznego⁵²².

I przebywał Abraham w ziemi Pelisztów przez czasy długie⁵²³.

ROZDZIAŁ XXII⁵²⁴

I stało się po wypadkach tych⁵²⁵, że Bóg doświadczył Abrahama, i rzekł do niego: „Abrahamie!” a [ten] rzekł: „Oto jestem⁵²⁶!”

I rzekł: „Weźże syna twojego⁵²⁷, jedynaka twojego, którego miłujesz, Icchaka, a idź do ziemi Moria⁵²⁸, i złóż go⁵²⁹ tam jako całopalenie, na jednej z gór, którą wskażę tobie”.

I wstał Abraham rano, i osiodłał osła swojego, i zabrał dwóch pacholków⁵³⁰ swoich z sobą, i Icchaka, syna swego, i narąbał drew dla całopalenia, i powstał i poszedł na miejsce, o którym powiedział mu Bóg.

⁵²¹tamaryszek — hebr. תמרשק (*eszal*), drzewo tamaryszku, por. Ibn Ezra do 21:33. Jest symbolem gościnności: «Słowo תמרשק (*eszal*) jest akronimem oznaczającym: תמרשק (*achila*) – jedzenie, שתיה (*sztija*) – picie i ימיה (*lewaja*) – towarzyszenie», zob. Raszi do *Sota* 10a :22. Mędrcy talmudyczni różnią się co do opinii: «jeden powiedział, że był to sad, który dostarczał owoców na ucztę dla gości, a drugi powiedział, że była to gospoda dla przyjmowania gości, i były tam wszelkie rodzaje owoców», zob. Raszi do 21:33. [przypis edytorski]

⁵²²Przedwiecznego — hebr. עולם (*olam*) oznacza ‘wieczność’ ale także ‘świat’. Opowieść talmudyczna (*Sota* 10a) odczytuje to tak, że «dzięki temu tamaryszkowi, [zaczęto] nazywać Boga: ‘Bóg całego świata’. Po tym gdy [goście] zjedli i wypili, [Abraham] mówił im: błogosławcie tego, z czyjej własności zjedliście! Czy myśleliście, że zjedliście z tego co moje? Spożyliście z czegoś, co należy Tego, który przemówił i świat powstał», zob. Raszi do 21:33. [przypis edytorski]

⁵²³czasy długie — «Dłużej niż [poprzednio] w Hebronie, w Hebronie spędził 25 lat, tu 26 [...] a następnie powrócił do Hebronu», zob. Raszi do 21:34. [przypis edytorski]

⁵²⁴XXII — Akeda (אקדה *Akeda*) — dosł. ‘związanie’ to historia związania Icchaka przez Abrahama na górze Moria opisana w *Ks. Rodzaju* 22:1–19. Jest to jedna z najbardziej symbolicznych opowieści w tradycji żydowskiej, interpretowana jako próba wiary i całkowitego oddania się woli Boga. Ten fragment Tory odczytywany jest codziennie jako część modlitwy porannej oraz podczas święta Rosz Haszana. Ramban (Nachmanides) komentuje, że Bóg wiedział, jak skończy się próba wiary Abrahama i Icchaka, i przywołuje *Psalms* 11:5 «Bóg poddaje próbom [tylko] sprawiedliwych», zob. Ramban do 22:1. Raszi zwraca uwagę, że Bóg nie powiedział od razu Abrahamowi, aby złożyć Icchaka w ofierze, lecz stopniowo objawiał swój zamiar, by wystawić go na próbę, zob. Raszi do 22:2. [przypis edytorski]

⁵²⁵po wypadkach tych — hebr. אחר המעשרים (*achar hadewarim*) może oznaczać ‘po wydarzeniach’ lub ‘po słowach’. Wedle opowieści talmudycznej (*Sanhedrin* 89b) «jedni mędrcy mówią, że było to po słowach satana [szatana], który oskarżał [Abrahama przed Bogiem]: z żadnej ucztę, którą wydał Abraham, nie złożył Ci w ofierze ani jednego byka czy barana! Bóg odpowiedział mu: czyż on robi cokolwiek, co nie jest dla jego syna? A jednak gdybym powiedział mu ‘złóż Mi go w ofierze’: nie odmówiłby! A inni [mędrcy] mówią, że było to po słowach Iszmabela, który wychwał się przed Icchakiem, że był obrzezany w wieku 13 lat a nie opierał się. Icchak odrzekł mu: chlubisz się jednym narzędziem? Gdyby Bóg powiedział do mnie ‘złóż Mi się w ofierze’: nie odmówiłbym!», zob. Raszi do 22:1. [przypis edytorski]

⁵²⁶Oto jestem — «Taka jest odpowiedź ludzi pobożnych, jest to wyraz skromności i gotowości», zob. Raszi do 22:1. [przypis edytorski]

⁵²⁷syna twojego — Talmud (*Sanhedrin* 89b) odczytuje to jako dialog pomiędzy Bogiem i Abrahamem. Gdy Bóg powiedział „syna twojego” [Abraham] «odrzekł Mu: mam dwóch synów. Powiedział: „jedynek twojego”, [Abraham] odpowiedział: ten jest jedyny u swojej matki i ten jest jedyny u swojej matki. Powiedział mu: „którego miłujesz”, [Abraham] na to: miłuję obu. [Więc Bóg] powiedział mu: „Icchaka”. I dlaczego od początku nie wyjawiał mu, [o którego syna chodzi]? Żeby nie wprowadzić go w nagle poruszenie, co zmąciłoby jego umysł i zdezorientowałoby go; a także dlatego, aby nakaz Boży stał mu się drogą, i by nagrodzić go za każdą z tych wypowiedzi», zob. Raszi do 22:2. [przypis edytorski]

⁵²⁸Moria — wzgórze, na którym później zbudowana została Świątynia Salomona w Jerozolimie, dzisiaj znane jako Wzgórze Świątynne; por. *Druga Ks. Kronik* 3:1; por. Ramban (Majmonides) *Beit Habechira* 2:1; por. Raszi do 22:2. [przypis edytorski]

⁵²⁹złóż go — hebr. הלאה (*haalehu*): ‘wprowadź go na górę’ od rdzenia הלך (*ala*): ‘iść do góry, wznosić’. Także ofiara całopalna, która spalana była w całości, określana jest słowem הלה (*ola*). «[Bóg] nie powiedział mu ‘zarznij go’, jako że Bóg nie pragnął, by [Abraham] zabił [Icchaka], ale aby wprowadził go na górę i uszykował go jak ofiarę całopalną, a gdy już wprowadził go na górę, Bóg rzekł mu: sprowadź go na dół», zob. Raszi do 22:2. [przypis edytorski]

⁵³⁰dwóch pacholków — hebr. שני (nearaw) dosł. ‘jego młodzieńców’. Byli to «Ismael i Eliezer, jako że ważny człowiek nie powinien wyruszać w drogę bez dwóch towarzyszy, bo jeśli jeden [z podróźnych] musi oddalić się za potrzebą, drugi pozostaje z nim», zob. Raszi do 22:3. [przypis edytorski]

Dnia trzeciego⁵³¹, podniósł Abraham oczy swoje, i ujrzał miejsce ono⁵³² z daleka.

I rzekł Abraham do pacholków swoich: „Zostańcie wy tu przy osle; a ja i chłopię pójdziemy do onąd⁵³³, i pokłonimy się, i powrócimy⁵³⁴ do was”.

I wziął Abraham drwa na całopalenie, i włożył je na Icchaka, syna swego; i wziął w rękę swoją ogień i nóż; i poszli obaj razem⁵³⁵.

I rzekł Icchak do Abrahama, ojca swojego, i powiedział: „Ojcie mój!” I rzekł: „Oto jestem, synu mój!” I rzekł: „Oto ogień i drwa, a gdzie jagnię na całopalenie?”

I rzekł Abraham: „Bóg upatrz sobie jagnię na całopalenie, synu mój!” i szli obaj razem⁵³⁶.

I przybyli do miejsca, o którym mówił mu Bóg; i zbudował tam Abraham ołtarz⁵³⁷, i ułożył drwa, i związał⁵³⁸ Icchaka, syna swego, i położył go na ołtarzu, ponad drwami.

I wyciągnął Abraham rękę swoją, i wziął nóż, by zarząć syna swego.

Ale zawołał nań anioł Wiekuistego z nieba, i rzekł: „Abrahamie! Abrahamie!”⁵³⁹ a rzekł: „Oto jestem!”

Anioł

I rzekł: „Nie wyciągaj ręki twojej na chłopca⁵⁴⁰ i nie czyn mu nic⁵⁴¹; gdyż teraz wiem, że bogobojnym jesteś⁵⁴², a nie oszczędzałeś syna twego, jedynaka twojego, dla Mnie”.

I podniósł Abraham oczy swoje, i spojrzał, a oto baran⁵⁴³, który potem⁵⁴⁴ uwiązał w gęstwinie rogami swoimi. I poszedł Abraham, i wzięwszy barana, złożył go na całopalenie zamiast⁵⁴⁵ syna swojego.

⁵³¹trzeciego — «Dlaczego [Bóg] zwlekał i nie pokazał mu tego [miejsca] od razu? Aby ludzie nie powiedzieli: wprowadził go nagle w poruszenie i zmylił mu umysł, a gdyby [Abraham] miał jakiś czas na zmianę zdania, nie zrobiłby tego», zob. Raszi do 22:4. [przypis edytorski]

⁵³²ujrzał miejsce ono — «Ujrzał obłok unieruchomiony nad górą», zob. Raszi do 22:4. [przypis edytorski]

⁵³³do onąd — hebr. תָּדָה (ad ko): ‘do tam, aż do tamtąd’. Pójdziemy «na niewielką odległość, która jest przed nami. Ale wedle midraszowego wyjaśnienia, [Abraham pomyślał]: zobacz, gdzie będzie to, co Bóg mi zapowiedział, [gdy mówił] „takim תָּדָה (ko) będzie ród twój!” (Ks. Rodzaju 15:5)», zob. Raszi do 22:5. [przypis edytorski]

⁵³⁴powrócimy — «Wyprorokował, że powrócą obaj», zob. Raszi do 22:5. [przypis edytorski]

⁵³⁵obaj razem — «Abraham, który wiedział, że idzie zabić swojego syna, szedł tak samo chętnie i z radością jak Icchak, który nie miał o tym pojęcia», zob. Raszi do 22:6. [przypis edytorski]

⁵³⁶szli obaj razem — «W znaczeniu: [Bóg] upatrz i wybierz sobie jagnię, a jeśli nie będzie jagnięcia, to „na całopalenie syn mój”. I pomimo tego, iż Icchak zrozumiał, że idzie, aby zostać zabitym: „szli obaj razem”, z tą samą gotowością», zob. Raszi do 22:8. [przypis edytorski]

⁵³⁷ołtarz — u Cylkowa: ‘ofiarnica’. [przypis edytorski]

⁵³⁸związał — hebr. אָקַד (akad): ‘związać z tyłu ręce i nogi’, zob. Raszi do 22:9. Od tego czasownika opowieść ta w żydowskiej tradycji nazywa się Akeda lub Akedat Icchak: Związanie Icchaka. [przypis edytorski]

⁵³⁹„Abrahamie! Abrahamie!” — «Powtórzenie imienia to wyraz miłości», zob. Raszi do 22:11; Ibn Ezra uważa, że chodzi o pośpiech, por. Ibn Ezra do 22:11. [przypis edytorski]

⁵⁴⁰Nie wyciągaj ręki twojej na chłopca — midrasz uczy, że Abraham żalił się: «wcześniej powiedziałeś mi, że „po Icchaku nazywanym będzie potomstwo twoje” (Ks. Rodzaju 21:12), a potem znów powiedziałeś mi „Weźże syna twojego” (Ks. Rodzaju 22:1), a teraz mówisz „Nie wyciągaj ręki twojej na chłopca”? A Bóg odpowiedział mu: „Nie naruszę przymierza Mojego, a wyrzeczenia ust Moich nie odmienię” (Ks. Psalmów 89:35), gdy powiedziałem ci „Weźże [...] nie powiedziałem ci ‘zarżnij go’ ale ‘wprowadź go na górę’. Wprowadziłeś go, a teraz sprowadź go na dół», zob. Raszi do 22:12. [przypis edytorski]

⁵⁴¹nie czyn mu nic — «„Nie wyciągaj ręki” aby zabić! [Abraham] odpowiedział: jeśli tak, to na darmo tu przyszedłem, zrobię mu choć ranę i upuszczę nieco krwi. [Bóg] odrzekł „nie czyn mu nic”: żadnej szkazy!», zob. Raszi do 22:12. [przypis edytorski]

⁵⁴²teraz wiem, że bogobojnym jesteś — Bóg orzekł: «Teraz mam już co odpowiedzieć satanowi i ludom świata, którzy dziwią się Mojej miłości do ciebie. Mam argument, gdyż widzą, że jesteś bogobojnym», zob. Raszi do 22:12. [przypis edytorski]

⁵⁴³baran — baran, który przeznaczony był do tego celu już od czasu sześciu dni Stworzenia, zob. Raszi do 22:13. [przypis edytorski]

⁵⁴⁴potem — «Po tym, gdy anioł powiedział mu „nie wyciągaj ręki” lub po całej tej rozmowie, zob. Raszi do 22:13. [przypis edytorski]

⁵⁴⁵zamiast — u Cylkowa: ‘miasto’. [przypis edytorski]

I nazwał Abraham imię miejsca onego: Wiekuisty upatrzy⁵⁴⁶; stąd mówią po dziś dzień: „Na górze Wiekuistego ukaże się”.

I zawołał anioł Wiekuistego na Abrahama po raz wtóry z nieba.

I rzekł: „Na Siebie przysięgam, rzecze Wiekuisty, że ponieważ uczyniłeś to, a nie oszczędzałeś syna twojego, jedynaka twojego:

Że pobłogosławię cię⁵⁴⁷, i rozmnożę potomstwo twoje, jako gwiazdy nieba, i jako piasek, co na brzegu morza; a zdobędzieś ród twój bramy wrogów swoich;

I błogosławić się będą potomstwem twoim wszystkie narody ziemi, w nagrodę tego, żeś usłuchał głosu Mojego”.

I wrócił Abraham do pachółków swoich; i powstali, i poszli razem do Beer-Szeby; i osiadł⁵⁴⁸ Abraham w Beer-Szebie.

I stało się po wypadkach tych, że doniesiono⁵⁴⁹ Abrahamowi, co następuje: „Otóż urodziła i Milka synów, Nachorowi bratu twojemu:

Uca, pierworodnego jego, i Buza, brata jego i Kemuela, ojca Aramu⁵⁵⁰.

I Keseda, i Chazoa, i Pildasza, i Idlafa, i Betuela.

A Betuel spłodził Riwkę⁵⁵¹. Ośmiu tych urodziła Milka Nachorowi, bratu Abrahama.

A nałożnica jego, imieniem Reuma, urodziła również: Tebacha i Gachama, i Tachasza i Maachę.

ROZDZIAŁ XXIII

I trwało życie Sary sto dwadzieścia i siedem lat⁵⁵², — lata życia Sary⁵⁵³.

⁵⁴⁶*Wiekuisty upatrzy* — w znaczeniu «Wiekuisty wybierze i upatrzy sobie to miejsce, aby tam spoczęła Jego Szechina [Boska obecność] i aby składano tam ofiary», zob. Raszi do 22:14. Chodzi o świątynię jerozolimską i znajdujące się w niej *הַקֹּדֶשׁ הַקָּדִים* (*Kadosz Hakodaszim*), 'Święte Świętych': najświętsze pomieszczenie w którym przebywała Szechina, do którego mógł wejść tylko najwyższy kapłan, raz w roku, podczas święta Jom Kipur. [przypis edytorski]

⁵⁴⁷*pobłogosławię cię* — hebr. *אֶבְרַכְךָ בָּרַךְ* (*barech awarechecha*): 'błogosławić pobłogosławię cię' i *הַרְבֵּה הָרַבָּה* (*barba arbe*): 'mnożyć rozmnożyć'. Te podwójne wyrażenia odczytywane są jako błogosławieństwo i dla ojca i dla syna, zob. Raszi do 22:17. [przypis edytorski]

⁵⁴⁸*osiadł* — «Nie oznacza to, że osiadł tam na stałe, gdyż to Hebron był miejscem jego [stałego] zamieszkania», zob. Raszi do 22:19. [przypis edytorski]

⁵⁴⁹*doniesiono* — «Gdy Abraham powrócił z góry Moria rozmyślał: gdyby mój syn został naprawdę zabity to przepadłby bezdzietnie! Muszę ożenić go z kobietą spośród córek Anera, Eszkola lub Mamrego. [Zatem] Bóg obwieścił mu, że urodziła się Riwka: odpowiednia para dla [Ichaka]», zob. Raszi do 22:20. [przypis edytorski]

⁵⁵⁰*Aramu* — kraina na północ od Izraela; miasto Haran, w którym mieszkał Abraham, znajdowało się w Aramie. [przypis edytorski]

⁵⁵¹*Riwkę* — w innych przekładach znana jako Rebeka. [przypis edytorski]

⁵⁵²*lat* — dosłownie napisane jest tu: sto lat i dwadzieścia lat i siedem lat. «To uczy, że każdy [z tych okresów] powinien być pojmowany jako odrębna całość: w wieku stu lat była jak dwudziestolatka co do grzeszności, i tak jak w wieku dwudziestu lat była bezgrzeszna, gdyż nie osiągnęła jeszcze wieku, gdy podlega się karze, tak też i jako stulatka była bezgrzeszna. A w wieku dwudziestu lat była tak piękna jak w wieku siedmiu lat», zob. Raszi do 23:1. [przypis edytorski]

⁵⁵³*lata życia Sary* — «Wszystkie lata jej życia były równe w dobroci», zob. Raszi do 23:1. [przypis edytorski]

I umarła Sara w Kirjat-Arba⁵⁵⁴, to jest w Hebronie, w ziemi Kanaan. I przybył Abraham⁵⁵⁵, by ubolewać nad Sarą, i by opłakiwać ją⁵⁵⁶.

I powstał Abraham sprzed oblicza zmarłej swojej, i rzekł do synów Cheta, jak następuje:

„Przybyszem⁵⁵⁷ i osiedleńcem⁵⁵⁸ jestem u was; dajcie mi dziedziczny grób wpośród was, abym pochował zmarłą moją sprzed oblicza mojego”.

Grób

I odpowiedzieli synowie Cheta Abrahamowi, mówiąc mu:

„Słuchaj nas, panie nasz; księciem Bożym ty wpośród nas; w najprzedniejszym z grobów naszych pochowaj zmarłą twoją; nikt z nas grobu swojego nie wzbroni tobie, abys nie pochował zmarłej twojej”.

I wstał Abraham, i pokłonił się ludowi kraju, synom Cheta.

I mówił z nimi, jak następuje: „Jeżeli jest wola waszą pochować zmarłą moją sprzed oblicza mojego, posłuchajcie mnie, a przyczyńcie się za mną u Efrona, syna Cochara.

Aby mi ustąpił jaskinię w Machpela⁵⁵⁹, którą posiada, która na końcu pola jego; za cenę pełną niech ją ustąpi mi, wpośród was, na dziedziczny grób”.

A Efron zasiadał wpośród synów Cheta; i odpowiedział Efron Chitejczyk Abrahamowi w uszy synów Cheta, wobec wszystkich wstępujących w bramę miasta jego, jak następuje:

„Nie, panie mój, słuchaj mnie! Pole to oddam tobie⁵⁶⁰, i jaskinię, która w nim jest, tobie oddam ją; na oczach⁵⁶¹ synów ludu mojego oddam ją tobie; pochowaj zmarłą twoją”.

I pokłonił się Abraham przed ludem tego kraju.

I rzekł do Efrona, w uszy ludu owego kraju jak następuje: „Gdybyś mnie tylko posłuchać zechciał! Dam pieniądze za to pole, przyjm ode mnie, a wtedy pochowam zmarłą moją tam”.

I odpowiedział Efron Abrahamowi, mówiąc mu:

„Panie mój, posłuchaj mnie: ziemia za czterysta szekłów srebra⁵⁶², między mną a tobą, cóż znaczy to? I tak pochowaj zmarłą twoją”.

⁵⁵⁴Kirjat-Arba — hebr. קִרְיַת אַרְבָּע (*Kirjat Arba*): ‘Miasto Czterech’, starsza nazwa Hebronu. Wedle jednego wyjaśnienia było to miasto zamieszkałe przez olbrzymów. Inne wyjaśnienie nazwy jest takie, że pochowane są tam cztery pary: Adam i Ewa, Abraham i Sara, Icchak i Riwka oraz Jakub i Lea, zob. Raszi do 23:2. [przypis edytorski]

⁵⁵⁵przybył Abraham — z Beer Szeby, zob. Raszi do 23:2. [przypis edytorski]

⁵⁵⁶ubolewać nad Sarą, i by opłakiwać ją — «[Opowieść] o śmierci Sary następuje tuż po [opowieści o] Związaniu Icchaka. Gdy [Sara] dowiedziała się o tym, że jej syn został przygotowany do zabicia [na ofiarę] i omal nie został uśmiercony, uleciała jej dusza i [Sara] zmarła», zob. Raszi do 23:2. [przypis edytorski]

⁵⁵⁷Przybyszem — u Cylkowa: ‘pielgrzymem’; uzasadnienie korekty: w oryginale jest tu słowo נָ (ger): ‘obcy przybysz, mieszkaniec’, nie ma tu mowy o ‘pielgrzymowaniu’, które obecnie ma inne konotacje. [przypis edytorski]

⁵⁵⁸Przybyszem i osiedleńcem — hebr. נָ (ger): ‘obcokrajowiec, cudzoziemiec, przybysz’, וְשֵׁנִי (*toszaw*): ‘osiadły, mieszkaniec’. «Jestem cudzoziemcem z innego kraju i osiadłem wśród was. A opowieść midraszowa [dodaje]: jeśli się zgodzicie [sprzedać mi grób], to jako cudzoziemiec [zapłacę za niego], a jeśli się nie [zgodzicie], będę jak osiedleńiec i wezmę go zgodnie z prawem, bo Bóg powiedział mi „Potomstwu twojemu oddam ziemię tę” (Ks. Rodzaju 12:7)», zob. Raszi do 23:4. [przypis edytorski]

⁵⁵⁹Machpela — hebr. מַחְפֵּלָה (*machpela*) od rdzenia מַחַל (*kafal*): ‘podwójne’. Grota ta składała się z dwóch pomieszczeń jednego nad drugim. Wedle innego wyjaśnienia nazwa odnosi się do pochowanych tam par małżonków (Adam i Ewa, Abraham i Sara, Icchak i Riwka, Jakub i Lea), zob. Raszi do 23:9. Obecnie znana jako Grota Patriarchów. [przypis edytorski]

⁵⁶⁰Pole to oddam tobie — «Nie kupisz jej za pieniądze» i «jest tak, jakbym ci już ją podarował», zob. Raszi do 23:11. [przypis edytorski]

⁵⁶¹na oczach — u Cylkowa ‘w oczach’. [przypis edytorski]

⁵⁶²czterysta szekłów srebra — shekel to miara wagi, wynosi ok. 11,4 grama. Czterysta shekeli to ok. 4,56 kilograma srebra, co było znacznym majątkiem. [przypis edytorski]

I usłuchał Abraham Efrona; i odważył Abraham Efronowi to srebro, o którym mówił, w przytomności synów Cheta: czterysta szekłów srebra, obiegowego u kupców.

I dostało się pole Efrona, co w Machpela naprzeciw Mamre, — pole i jaskinia, która w nim, i wszystkie drzewa, które na polu były, na całej jego przestrzeni, wokoło,

Abrahamowi, jako nabytek w oczach synów Cheta, wobec wszystkich wstępujących w bramę miasta jego.

A następnie pochował⁵⁶³ Abraham Sarę, żonę swoją, w jaskini na polu Machpela, naprzeciw Mamre, czyli Hebronu⁵⁶⁴, w ziemi Kanaan.

I tak dostało się pole, i jaskinia, która w nim, Abrahamowi, jako dziedziczny grób od synów Cheta.

ROZDZIAŁ XXIV

A Abraham był stary, podeszły w latach; i Wiekuisty błogosławił Abrahamowi we wszystkim.

I rzekł Abraham do sługi swojego, starszego domu swojego⁵⁶⁵, który zawiadywał wszystkim, co doń należało: „Połóż oto⁵⁶⁶ rękę twoją pod biodro moje⁵⁶⁷.”

A zaprzysięgnę⁵⁶⁸ cię na Wiekuistego, Boga nieba i Boga ziemi, żebyś nie brał żony dla syna mojego spośród cór Kanaanejczyka⁵⁶⁹, w pośród którego ja mieszkam;

Lecz do ziemi mojej, i do rodzinnego miejsca mojego pójdziesz, i weźmiesz żonę dla syna mojego, dla Icchaka”.

I rzekł do niego sluga: „Może nie zechce ta kobieta⁵⁷⁰ pójść za mną do kraju tego, czyż mam wtedy zaprowadzić syna twojego do kraju, z któregoś wyszedł?”

I rzekł do niego Abraham: „Strzeż się, abyś nie zaprowadził syna mojego tam!

⁵⁶³pochował — werset 17 mówi o nabyciu pola, werset 19 mówi o akcie objęcia pola w posiadanie, werset 20: o nadaniu tej ziemi statusu miejsca pochówku. «Od tej chwili pole to stało się prawnie nabytym dziedzicznym grobem dla [Abrahama] i dla jego potomków. Ten werset poucza o wyższości Ziemi Izraela wobec wszelkich innych ziem, tak dla żywych jak i dla zmarłych, oraz o spełnieniu słowa Wiekuistego, danego Abrahamowi, że posiędzie on [tę ziemię] jako dziedzictwo», zob. Ibn Ezra do 23:19. [przypis edytorski]

⁵⁶⁴Mamre, czyli Hebronu — «Tu napisane jest „naprzeciw Mamre, czyli Hebronu” a powyżej „Kirjat Arba czyli w Hebronie” (Ks. Rodzaju 23:2). W związku z Jakubem napisane jest [...] „Mamre, Kirjat Arba, to jest Hebron” (Ks. Rodzaju 35:27), zaś jeszcze powyżej (Ks. Rodzaju 13:18), w związku z Abrahamem „osiadł w dąbrowach Mamry, co przy Hebronie”. Wyjaśnienie jest takie, że Mamre zbudował miasto w pobliżu Hebronu, który wcześniej był zamieszany przez synów Cheta. Nadał temu miastu nazwę ‘Mamre’ wedle własnego imienia, zaś dąbrowa Mamrego była obok miasta, a grota Machpela, wówczas należąca do synów Cheta, znajdowała się z innej strony [miasta]. Po śmierci Mamrego [terenem] zawładnął olbrzym o imieniu Arba, przejął całe [miasto] i nazwał je ‘Arba’, wedle własnego imienia. A kiedy synowie Izraela przejęli panowanie i pokonali Chetytów, nazwali [miasto] Hebronem», zob. Chizkuni do 23:17. Chizkuni: rabi Ezechiasz ben Manoach, francuski rabin i komentator Biblii z XIII wieku, jego przydomek „Chizkuni” to tytuł jego dzieła, które stanowi jeden z pierwszych komentarzy do klasycznego komentarza Rasziego. [przypis edytorski]

⁵⁶⁵starszego domu swojego — chodzi o Eliezera, który był zarządzającym domu Abrahama, por. Ks. Rodzaju 15:2; por. Bereszit Rabba 59:10. [przypis edytorski]

⁵⁶⁶oto — u Cylkowa: ‘też’; uzasadnienie korekty: doprecyzowanie wyrażenia. [przypis edytorski]

⁵⁶⁷pod biodro moje — «Jako że każdy, kto składa przysięgę musi wziąć w rękę przedmiot związany z przykazaniem, jak np. Zwój Tory czy tefilin, a obrzezanie było pierwszym przykazaniem danym Abrahamowi i przyszło mu poprzez [doświadczenie] cierpienia, było mu więc drogie, [dlatego] wybrał [taki sposób składania przysięgi]», zob. Raszi do 24:2. [przypis edytorski]

⁵⁶⁸zaprzysięgnę — u Cylkowa: ‘zaklnę’; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia: rdzeń שבע (szawa) oznacza: ‘przysięgać’, a zarówno ‘zaklnąć’, ‘zaklinać’ jak i ‘kłaść’ mają inne znaczenia. [przypis edytorski]

⁵⁶⁹Kanaanejczyka — «Gdyż potomstwo Kanaana jest przeklęte, a potomstwo [Abrahama] błogosławione, i nie może się mieszać potomstwo błogosławione z przeklętym», zob. Radak do 24:3. [przypis edytorski]

⁵⁷⁰kobieta — u Cylkowa: ‘niewiasta’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

Wiekuiesty, Bóg nieba, który wziął mnie z domu ojca mego i z ziemi rodzinnej⁵⁷¹ mego, który przyrzekł mi, i który zaprzysiągł mi⁵⁷², w słowach: »Potomstwu twojemu oddam ziemię tę«, On pośle anioła⁵⁷³ swojego przed tobą, i weźmiesz żonę dla syna mego stamtąd.

A gdyby nie zechciała kobieta⁵⁷⁴ owa pójść za tobą, zwolnionym będziesz⁵⁷⁵ z tej przysięgi⁵⁷⁶ mego. Tylko⁵⁷⁷ syna mego nie zaprowadzaj tam!”

I położył sługa rękę swoją pod biodro Abrahama, pana swojego, i zaprzysiągł mu to.

I wziął sługa dziesięć wielbłądów, z wielbłądów pana swojego, i poszedł; [mając] wszelakie kosztowności⁵⁷⁸ pana swojego w rękę swoim, i powstał i wyruszył do Aram-Naharaim⁵⁷⁹, do miasta Nachora.

I rozłożył⁵⁸⁰ wielbłądy poza miastem przy studni wody, pod wieczór, gdy zwykły wychodzić czerpiące [wodę]⁵⁸¹,

I rzekł: „Wiekuiesty, Boże pana mego Abrahama! Zdarz-że przede mną dzisiaj, i uczynić łaskę panu memu Abrahamowi!

Otóż stoję u źródła wody, a córki mieszkańców tego miasta wychodzą, by czerpać wodę.

Woda

Tak niechaj stanie się, żeby dziewica⁵⁸² do której powiem: Nachylże dzban twój, a napiję się, a powie: pij, i wielbłądy twoje też napoję, — była tą, którą przeznaczyłeś⁵⁸³ dla sługi Twojego, dla Icchaka; a po tym poznam, żeś uczynił łaskę⁵⁸⁴ panu memu”

I stało się, że zaledwie przestał⁵⁸⁵ mówić, a oto Riwka wyszła, która zrodzona była Betuelowi, synowi Milki, żony Nachora, brata Abrahama, a dzban jej na ramieniu jej.

A była to panna⁵⁸⁶ pięknego wielce wejrzenia, dziewica⁵⁸⁷, której mężczyzna nie poznał; i zesła do źródła, i napełniła dzban swój, i wracała.

⁵⁷¹z domu ojca mego i z ziemi rodzinnej — z Charanu, z Ur Kasdim, zob. Raszi do 24:7. [przypis edytorski]

⁵⁷²zaprzysiągł mi — w przymierzu zawartym pomiędzy rozciętymi połówkami (*Ks. Rodzaju* 15), zob. Raszi do 24:7. Inne wyjaśnienie: podczas Związania Icchaka (*Ks. Rodzaju* 22), zob. Radak do 24:7. [przypis edytorski]

⁵⁷³pośle anioła — była to modlitwa, nie prorocstwo, zob. Ibn Ezra do 24:7. [przypis edytorski]

⁵⁷⁴kobieta — u Cyłkowa: 'niewiasta'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁵⁷⁵zwolnionym będziesz — «I [wtedy] weź mu żonę spośród córek Ebera, Eszkoła lub Mamrego», zob. Raszi do 24:8. [przypis edytorski]

⁵⁷⁶przysięgi — u Cyłkowa: 'klątwy'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia: rdzeń שָׁוָא (*szawa*) oznacza: 'przysięgać', a 'klątwa' ma znaczenie 'bycia przeklętym'. [przypis edytorski]

⁵⁷⁷Tylko — «„Tylko” w znaczeniu zawężenia [rozkazu]: jedynie mój syn nie może tam wracać, ale Jakub, mój wnuk, w końcu wróci tam, [by znaleźć żonę]», zob. Raszi do 24:8. [przypis edytorski]

⁵⁷⁸kosztowności — hebr. כֶּלֶךְ טוֹב (*kol tuw*): 'wszelkie dobro'. «[Abraham] spisał dokument darowizny wszystkiego co posiadał na rzecz swojego syna Icchaka, aby chcieli mu wysłać swoją córkę», zob. Raszi do 24:10. [przypis edytorski]

⁵⁷⁹Aram-Naharaim — znajdujące się pomiędzy dwoma rzekami: Eufratem i Tygrysem, zob. Raszi do 24:10. [przypis edytorski]

⁵⁸⁰rozłożył — hebr. וַיִּבְרַךְ (*wajawrech*) od בָּרַךְ (*barach*): 'klękać', tu oznacza to: usadowienie, zatrzymanie wielbłądów poprzez sklonienie ich do klęknienia, zob. Raszi i Ibn Ezra do 24:11. [przypis edytorski]

⁵⁸¹czerpiące [wodę] — u Cyłkowa: 'wodziarki'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie, uniknięcie śmieszności. [przypis edytorski]

⁵⁸²dziewica — hebr. נַעֲרָה (*naara*): 'młoda dziewczyna'. [przypis edytorski]

⁵⁸³przeznaczyłeś — «Nadaje się dla niego, skoro będzie uczynna i miłosierna», zob. Raszi do 24:14. [przypis edytorski]

⁵⁸⁴żeś uczynił łaskę — «Jeśli będzie ona z jego rodziny i będzie odpowiednia dla niego: będę wiedział, żeś uczynił łaskę memu panu», zob. Raszi do 24:14. [przypis edytorski]

⁵⁸⁵zaledwie przestał — hebr. כִּלְהָה טֵרֶם (*terem kila*) dosł. 'zanim skończył'. «[Gdy] słowa jeszcze były na jego ustach lub w jego sercu», zob. Radak do 24:15. [przypis edytorski]

⁵⁸⁶panna — hebr. נַעֲרָה (*naara*): 'młoda dziewczyna'. [przypis edytorski]

⁵⁸⁷dziewica — hebr. בֵּתוּלָה (*betula*): 'dziewica', w znaczeniu biologicznym, zob. Raszi do 24:16. [przypis edytorski]

I pobiegł⁵⁸⁸ sługa naprzeciw niej, i rzekł: „Pozwólże mi łyknąć nieco wody z dzban twojego”.

I rzekła: „Pij panie mój!” i prędko spuściła dzban swój na rękę swoją, i dała mu pić.

A gdy dała mu się napić, rzekła: „I dla wielbłądów twoich czerpać będę, póki się nie napiją”.

I pospieszyła, i opróżniła⁵⁸⁹ dzban swój do koryta, i pobiegła znowu do studni⁵⁹⁰, by czerpać, i naczepała dla wszystkich wielbłądów jego.

A człowiek ten, zdumiewając⁵⁹¹ się nad nią, milczał jeszcze, aby poznać, czy poszczęścił Wiekuisty drodze jego, czy nie.

Ale gdy przestały wielbłądy pić, wyjął ów człowiek kolczyk złoty, pół szekla⁵⁹² wagi, i dwa naramienniki — na rękę jej — dziesięciu złotych wagi⁵⁹³. Swaty

I rzekł⁵⁹⁴: „Czyją córką jesteś, powiedz że mi? Czy jest w domu ojca twojego miejsce dla nas, dla przenocowania?”

I rzekła do niego: „Córką Betuela jestem, syna Milki, którego urodziła Nachorowi”.

I rzekła do niego: „I słomy, i paszy dość u nas, i miejsce dla przenocowania”.

I skłonił się ów człowiek, i oddał pokłon⁵⁹⁵ przed Wiekuistym.

I rzekł: „Błogosławiony Wiekuisty, Bóg pana mojego Abrahama, który nie pominął łaski i rzetelności Swojej panu mojemu! Jestem na drodze, którą poprowadził mnie Wiekuisty do domu krewnych pana mojego!”

Dziewica zaś pobiegła, i opowiedziała w domu matki swojej o rzeczach tych.

A miała Riwka brata, imieniem Laban; i wybiegł⁵⁹⁶ Laban do owego człowieka na drogę, do źródła.

A stało się⁵⁹⁷ to, gdy ujrzał kolczyk i naramienniki na rękach siostry swojej, i gdy usłyszał słowa Riwki siostry swojej, która mówiła: „Tak rzekł do mnie człowiek ów”. I przyszedł do owego człowieka, a oto stał przy wielbłądach u źródła.

⁵⁸⁸pobiegł — midrasz uczy, że pobiegł, gdyż ujrzał, jak woda w studni podniosła się, kiedy dziewczyna zbliżyła się do niej, zob. Raszi do 24:17. [przypis edytorski]

⁵⁸⁹opróżniła — u Cyłkowa: 'wyprowadziła'; uzasadnienie korekty: uniknięcie śmieszności. [przypis edytorski]

⁵⁹⁰studni — u Cyłkowa: 'krynicy'; uzasadnienie korekty: w oryginale jest tu słowo נַחַל (beer): 'studnia'. [przypis edytorski]

⁵⁹¹zdumiewając — «Zdumiewał się i zastanawiał, widząc, że jego słowa prawie się spełniły, jedynie nie wiedział czy [dziewczyna] jest z rodziny Abrahama czy nie», zob. Raszi do 24:21. [przypis edytorski]

⁵⁹²pół szekla — hebr. כֶּשֶׁל (beka), biblijna miara wagi. Jeden szekel to około 11 gramów, pół szekla, czyli beka, to około 5,5 gramów. [przypis edytorski]

⁵⁹³wagi — dziesięciu szekli wagi. [przypis edytorski]

⁵⁹⁴rzekł — «Zapytał ją po tym, gdy już dał jej [podarki], ponieważ był pewien, że ze względu na zasługi Abrahama Bóg poszczęścił mu w jego drodze», zob. Raszi do 24:23. [przypis edytorski]

⁵⁹⁵skłonił się ów człowiek, i oddał pokłon — u Cyłkowa: 'pokłonił się' oraz: 'ukorzył się'; uzasadnienie korekty: pierwszy czasownik w tym wersecie נִשְׁתָּחוּ (wajikod) oznacza: 'pokłonił się', drugi נִשְׁתָּחוּ (wajisztachu) oznacza: 'padł na twarz w hołdzie', podczas gdy 'ukorzenie się' zdaje się być zbyt blisko znaczeniowo do 'upokorzenia' i ma nieco negatywny wydźwięk i nie oddaje znaczenia 'padnięcia na twarz'. [przypis edytorski]

⁵⁹⁶wybiegł — «Dlaczego pobiegł i po co pobiegł? „A stało się to, gdy ujrzał kolczyk i naramienniki...” (Ks. Rodzaju 24:30) pomyślał sobie: to bogaty człowiek! I to jego pieniądze przyciągnęły uwagę Labana», zob. Raszi do 24:29. [przypis edytorski]

⁵⁹⁷stało się — «Laban pozazdrościł [kosztowności] swojej siostrze», zob. Radak do 24:30. [przypis edytorski]

I rzekł: „Wnijdź, błogosławiony Wiekuistego! Czemuż stoisz na dworze? A jam wyprzątnął⁵⁹⁸ dom, i miejsce dla wielbłądów”.

I wszedł ów człowiek do domu, i odkiełznał wielbłądy; on zaś dał słomy i paszy wielbłądom, i wody dla umycia nóg jego, i nóg ludzi, którzy byli z nim.

I postawiono przed nim, żeby jadł; ale rzekł: „Nie będę jadł, póki nie wypowiem rzeczy mojej”. A rzekł: „Mów!”

I rzekł: „Sługą Abrahama jestem.

A Wiekuisty pobłogosławił pana mojego bardzo, że stał się możliwym; i dał mu trzody i rogaciznę, i srebro i złoto, i sługi i służebnice, i wielbłądy i osły.

I urodziła Sara, żona pana mojego, syna panu mojemu w starości swojej, któremu oddał wszystko co posiada⁵⁹⁹.

I zaprzysiągł⁶⁰⁰ mnie pan mój w słowach: »Nie weźmiesz żony dla syna mojego z córek Kanaanejczyka, w którego ziemi mieszkam.

Lecz do domu ojca mojego pójdziesz, i do rodziny mojej, a weźmiesz żonę dla syna mojego«.

I rzekłem do pana mojego: „Może nie pójdzie⁶⁰¹ kobieta⁶⁰² ta za mną?”

I odpowiedział mi: »Wiekuisty, co postępowałem przed Nim, pośle anioła swojego z tobą, i poszczęści drodze twojej, a weźmiesz żonę dla syna mojego, z rodziny mojej, i z domu ojca mojego.

Wtedy tylko zwolnionym będziesz z zaklęcia⁶⁰³ mojego, gdy przyjdiesz do rodziny mojej; i jeżeli nie dadzą ci [jej], zwolnionym będziesz z zaklęcia mojego!»

I przybyłem dzisiaj do źródła; i rzekłem: Wiekuisty, Boże pana mojego Abrahama, gdybyś raczył też poszczęścić drodze mojej, po której idę!

Oto stoję u źródła wody, — i niechaj stanie się, iż dziewica⁶⁰⁴, która wyjdzie czerpać, i do której powiem: Dozwól mi też napić się nieco wody z dzbanu twojego.

A powie mi: I ty się napij, a i dla wielbłądów twoich też⁶⁰⁵ naczepię — ta to będzie żona, którą przeznaczył Wiekuisty dla syna pana mojego.

Ja zaś, zaledwie przestałem to mówić w sercu swoim, — a oto Riwka wychodzi, a dzban jej na ramieniu jej, i zstąpiła do źródła, i zaczerpnęła⁶⁰⁶; i rzekłem do niej: »Daj mi też się napić«.

⁵⁹⁸wyprzątnął — midrasz wyjaśnia to tak, że usunął z domu figurki bożków, zob. Raszi do 24:31. [przypis edytorski]

⁵⁹⁹oddął wszystko co posiada — «Pokazał im dokument darowizny», zob. Raszi do 24:36. [przypis edytorski]

⁶⁰⁰zaprzysiągł — u Cylkowa: 'zaklął'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia: rdzeń שבע (szawa) oznacza: 'przysięgać', a słowo 'zakląć' ma inne znaczenia. [przypis edytorski]

⁶⁰¹Może nie pójdzie — midrasz uczy, że «Eliezer sam miał córkę i starał się wynaleźć pretekst, aby Abraham zmuszony był zwrócić się do niego, by [Eliezer] wydał własną córką [za Ichaka]», zob. Raszi do 24:39. [przypis edytorski]

⁶⁰²kobieta — u Cylkowa: 'niewiasta'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁶⁰³zaklęcia — tak! w tym przypadku u Cylkowa jest 'zaklęcie', gdyż w hebr. oryginale jest tu słowo אלה (ala): 'zaklinać, przeklinać, składać przysięgę, której złamanie wiąże się z byciem przeklętym'. [przypis edytorski]

⁶⁰⁴dziewica — hebr. אלה (alma): 'młoda dziewczyna, młoda kobieta'. [przypis edytorski]

⁶⁰⁵też — hebr. גם (gam): 'również, też'. To wyrażenie sugeruje, że naczepała wody także dla towarzyszących mu sług, zob. Raszi do 24:44. [przypis edytorski]

⁶⁰⁶zaczerpnęła — u Cylkowa: 'naczepnęła'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

I prędko spuściła dzban swój z siebie, i rzekła: »Pij, a i wielbłądy twoje też napoję«. I piłem, a i wielbłądy napoiła.

I zapytałem się jej⁶⁰⁷ i rzekłem: »Czyją córką jesteś?« I rzekła: »Córką Betuela, syna Nachora, którego urodziła mu Milka«. Wtedy włożyłem kolczyk na nos jej, a naramienniki na ręce jej.

I skłoniłem się, i oddałem pokłon⁶⁰⁸ przed Wiekuistym i błogosławiłem Wiekuistemu, Bogu pana mojego Abrahama, który poprowadził mnie drogą prawdziwą, abym wziął córkę brata pana mojego dla syna jego.

A teraz, jeżeli chcecie wyświadczyć łaskę i wierność panu mojemu, powiedźcie mi; a jeżeli nie, powiedźcie mi też, abym się zwrócił na prawo albo na lewo⁶⁰⁹.

I odpowiedzieli⁶¹⁰ Laban i Betuel i rzekli: „Od Wiekuistego wyszła ta rzecz: nie możemy ci powiedzieć ani źle ani dobrze.

Oto Riwka przed tobą, zabierz ją, a idź, a niech będzie żoną syna pana twojego, jako wyrzekł Wiekuisty”.

I stało się, gdy usłyszał sługa Abrahama słowa ich, pokłonił się do ziemi Wiekuistemu.

I wyjął sługa klejnoty srebrne i klejnoty złote i szaty i dał Riwcę; inne też kosztowności⁶¹¹ dał bratu jej i matce jej.

I jedli i pili, on i ludzie, którzy z nim byli, i przenocowali. A gdy wstali z rana, rzekł: „Puśćcie mnie do pana mojego!”

I rzekł brat jej, i matka jej⁶¹²: „Niech pobędzie dziewica z nami dni kilka albo dziesięć⁶¹³, a potem pójdzie”.

I rzekł do nich: „Nie zatrzymujcie mnie, skoro Wiekuisty poszczęścił drodze mojej; puśćcie mnie, abym poszedł do pana mojego”.

I rzekli: „Zawołamy dziewicę, i zapytamy się⁶¹⁴ ust jej”.

I zawołali Riwkę, i rzekli do niej: „Czy pójdiesz z mężem tym?” A odpowiedziała: „Pójdę”.

I tak puścili Riwkę, siostrę swoją oraz jej karmicielkę, i sługę Abrahama i ludzi jego.

I pobłogosławili Riwkę, i rzekli do niej: „Siostro nasza! od ciebie niech powstaną⁶¹⁵ tysiące

Błogosławieństwo

⁶⁰⁷zapytałem się jej — «Zmienił porządek zdarzeń, bo wszak najpierw dał [jej podarki] a potem zadawał pytania, po to by nie złapali go za słowa mówiąc: jakże mogłeś dać jej [kosztowności], gdy ciągle nie wiedziałeś kim jest?», zob. Raszi do 24:47. [przypis edytorski]

⁶⁰⁸skłoniłem się, i oddałem pokłon — u Cylkowa: 'pokloniłem się' oraz: 'ukorzyłem'; uzasadnienie korekty: ta sama sytuacja, która ma miejsce w wersecie 24:26. [przypis edytorski]

⁶⁰⁹na prawo albo na lewo — „Na prawo”, [znaleźć dziewczynę] spośród córek Izmaela, „na lewo”: spośród córek Lota», zob. Raszi do 24:49. [przypis edytorski]

⁶¹⁰odpowiedzieli — «[Laban] był człowiekiem niegodziwym i wyrwał się do odpowiadania przed swoim ojcem», zob. Raszi do 24:50. [przypis edytorski]

⁶¹¹kosztowności — hebr. מִגְדָּנוֹת (*migdanoṯ*) 'wyborne, doskonale rzeczy'. «Słowo to obejmuje wszelkie wspałości czy to owoce, sprzęty czy stroje», zob. Radak do 24:53. [przypis edytorski]

⁶¹²brat jej, i matka jej — «A gdzie był Betuel? [Midrasz uczy], że chciał on przeszkodzić małżeństwu, więc przyszedł anioł i zabił [Betuela]», zob. Raszi do 24:55. [przypis edytorski]

⁶¹³dni kilka albo dziesięć — dosłownie jest tu mowa o 'dniach', ale midrasz oraz dysputa talmudyczna (*Ketubot* 57b) interpretują to jako prośbę o rok lub dziesięć miesięcy odroczenia, zob. Raszi do 24:55. [przypis edytorski]

⁶¹⁴zapytamy się — czy chce ona odroczyć wyjazd, czy jechać od razu, zob. Rasbam do 24:57. «Stąd [wniosek], że nie wydaje się kobiecie za mąż bez jej zgody», zob. Raszi do 24:57. [przypis edytorski]

myriadów, a niech zdobędzie ród twój bramę wrogów swoich!”

I powstała Riwka i służebne jej, i wsiadły na wielbłądy, i poszły za owym człowiekiem. I tak wziął sługa ów Riwkę i poszedł.

A Icchak wracał właśnie z wycieczki⁶¹⁶ do studni Lachaj-Roi, gdyż mieszkał w ziemi południowej.

I wyszedł Icchak, by rozmyślać⁶¹⁷ w polu pod wieczór, i podniósł oczy swoje, i spojrzął, a oto wielbłądy nadciągają.

Modlitwa

I podniosła [też] Riwka oczy swoje, i ujrzała Icchaka i zsunęła się⁶¹⁸ z wielbłąda;

I rzekła do sługi: „Któż to ów człowiek, który idzie po polu naprzeciw nam?” I rzekł sługa: „To pan mój”. I wzięła zasłonę i zakryła się.

I opowiedział⁶¹⁹ sługa Icchakowi wszystkie rzeczy, które spełnił.

I wprowadził ją Icchak do namiotu Sary⁶²⁰, matki swojej, i pojął Riwkę, i stała się jego żoną; i pokochał ją, i pocieszył się Icchak po matce swojej.

Żona, Miłość

ROZDZIAŁ XXV

A jeszcze pojął był Abraham żonę, a imię jej Ketura⁶²¹.

I urodziła mu Zimrana, i Jokszana, i Medana, i Midjana, i Iszbaka i Szuacha.

A Jokszan spłodził Szebę i Dedana. A synowie Dedana byli: Aszurowie, i Letuszowie, i Leumowie.

A synowie Midjana: Efa, i Efer, i Chanoch, i Abida, i Eldaa; wszyscy ci, synowie Ketury.

I oddał⁶²² Abraham wszystko co miał, Icchakowi.

A synom nałożnic⁶²³, które miał Abraham, dał Abraham upominki⁶²⁴, i wyprawił ich od Icchaka, syna swego, jeszcze za życia swojego, ku wschodowi, do krainy wschodniej.

⁶¹⁵*od ciebie niech powstaną* — «Ty i twoje potomstwo: obyście otrzymali to błogosławieństwo, które było zapowiedziane Abrahamowi na górze Moria (Ks. Rodzaju 22:17). Oby było Bożą wolą, że będzie to twoje potomstwo a nie z jakiejś innej kobiety», zob. Raszi do 24:60. [przypis edytorski]

⁶¹⁶*wycieczki* — midrasz uczy, że Icchak poszedł tam po śmierci Sary, by sprowadzić Hagarę do Abrahama, aby ten ją poślubił, zob. Raszi do 24:62. [przypis edytorski]

⁶¹⁷*rozmyślać* — hebr. רַחַץ (*lasuach*), ‘rozmyślać, medytować’. Przechadzać się, rozmyślając, pomiędzy krzewami i drzewami, zob. Ibn Ezra i Radak do 24:63. Tu oznacza to modlitwę, zob. Raszi do 24:63. [przypis edytorski]

⁶¹⁸*zsunęła się* — u Cyłkowa: ‘spuściła się’; uzasadnienie korekty: uniknięcie śmieszności. [przypis edytorski]

⁶¹⁹*opowiedział* — opowiedział mu o cudach, które mu się przydarzyły, zob. Raszi do 24:66. [przypis edytorski]

⁶²⁰*do namiotu Sary* — midrasz uczy, że «wprowadził ją do namiotu i stała się tak [wyjątkowa] jak jego matka, bowiem jak długo żyła Sara lampa paliła się od przedwieczoru Szabatu do przedwieczoru [następnego] Szabatu, błogosławieństwo spływało na ciasto i obłok tkwił ponad namiotem, a gdy [Sara] zmarła [wszystko] to ustalo. Lecz kiedy zjawiła się Riwka [cuda te] powróciły», zob. Raszi do 24:67. [przypis edytorski]

⁶²¹*Ketura* — midrasz utożsamia ją z Hagarą, zob. Raszi do 25:1, ale Ibn Ezra dowodzi, że była to inna kobieta, zob. Ibn Ezra do 25:1. [przypis edytorski]

⁶²²*oddął* — «Dał mu błogosławieństwo w testamencie, jako że Bóg powiedział mu „będziesz błogosławieństwem” (Ks. Rodzaju 12:2), [co oznaczało]: błogosławieństwa są powierzone w twoje ręce, byś błogosławił tego, kogo zechcesz, Abraham zaś przekazał je Icchakowi», zob. Raszi do 25:5. [przypis edytorski]

⁶²³*nałożnic* — «Miał on tylko jedną nałożnicę: Hagarę, czyli Keturę», zob. Raszi do 25:6. Nie były to biologiczne dzieci Abrahama, były to nałożnice mężczyzn służących w jego domu, wszyscy oni byli członkami jego domostwa i dzieci te zrodziły się w domu Abrahama, zob. Radak do 25:6. [przypis edytorski]

⁶²⁴*upominki* — przekazał im wiedzę o rzeczach nieczystych lub wedle innego wyjaśnienia «[bogactwa], które otrzymał z powodu Sary oraz inne dary, które mu ofiarowano, wszystko to dał im, ponieważ nie chciał czerpać z tego korzyści», zob. Raszi do 25:6. [przypis edytorski]

A oto dni lat żywota Abrahama, które przeżył: sto siedemdziesiąt i pięć lat⁶²⁵.

I skończył, i umarł⁶²⁶ Abraham w sędziwości szczęśliwej, stary i syt życia, i przyłączony został do ludu swojego⁶²⁷.

I pochowali go Icchak i Iszmael⁶²⁸, synowie jego, w jaskini w Machpela, na polu Efrona, syna Cochara Chitejczyka, co naprzeciw Mamre.

Na polu, które nabył był Abraham od synów Cheta, tam pochowany został Abraham i Sara żona jego.

I stało się po śmierci Abrahama, pobłogosławił Bóg Icchaka, syna jego, i osiadł Icchak przy studni Lachaj-Roi.

A oto rodowód Iszmaela, syna Abrahama, którego zrodziła Hagar, Micrejka, służebnica Sary, Abrahamowi.

Oto imiona synów Iszmaela podług nazw i rodowodów ich: pierworodny Iszmaela Nebajot; po nim⁶²⁹ Kedar, i Adbeel i Mibsam;

I Miszma, i Duma i Masa;

Chadad, i Tema, Jetur, Nafisz i Kedma;

Ci są synowie Iszmaela, i te imiona ich, w osadach ich, i w koczowiskach ich, — dwunastu książąt podług plemion ich.

A oto lata życia Iszmaela⁶³⁰: sto trzydzieści siedem lat; i skończył⁶³¹ i umarł, i przyłączony został do ludu swojego.

A mieszkali od Chawila aż do Szur, co naprzeciw Micraim, gdy idziesz do Aszuru; w obliczu wszystkich braci swoich rozsiadł się.

A oto rodowód Icchaka, syna Abrahama: Abraham spłodził Icchaka⁶³².

A miał Icchak czterdzieści lat, gdy pojął Riwkę, córkę Betuela, Aramejczyka, z Paddan-Aram, siostrę Labana Aramejczyka, sobie za żonę.

I błagał Icchak Wiekuistego za⁶³³ żoną swoją, gdyż nieplodną była; i dał mu się ubłagać⁶³⁴

Bezplodność, Dziecko,
Modlitwa

⁶²⁵sto siedemdziesiąt i pięć lat — dosłownie napisane jest tu: sto lat i siedemdziesiąt lat i pięć lat. «W wieku stu lat był jak w wieku siedemdziesięciu lat, a w wieku siedemdziesięciu lat był jak w wieku pięciu lat, bez grzechu», zob. Raszi do 25:7. [przypis edytorski]

⁶²⁶skończył, i umarł — oba te hebrajskie słowa וָיָגַוּ וָיָמָת (wajigwa wajamat) odnoszą się do umierania: וָיָגַוּ (gawa): 'skonąć, wygasnąć, oddać ducha', וָיָמָת (mut): 'umrzeć'. «(Gawa) oznacza lekką śmierć, nie poprzedzoną długą chorobą», zob. Radak do 25:8. [przypis edytorski]

⁶²⁷do ludu swojego — «Do członków jego rodziny, którzy zmarli przed nim [...] i Tora nie rozróżnia tu, czy byli to ludzie prawi czy grzesznicy», zob. Radak do 25:8. [przypis edytorski]

⁶²⁸Icchak i Iszmael — «Stąd [wniosek], że Iszmael porzucił swoje złe postępowanie oraz ustąpił pierwszeństwa Icchakowi. I to była owa „sędziwość szczęśliwa”, o której mowa w związku z Abrahamem», zob. Raszi do 25:9. [przypis edytorski]

⁶²⁹po nim — słowa 'po nim' dodane przez Cylkowa, nie ma ich w oryginale. [przypis edytorski]

⁶³⁰lata życia Iszmaela — lata życia Iszmaela podane są po to, by można było przesledzić lata życia Jakuba. Stąd midrasz wnioskuję, że po opuszczeniu domu swojego ojca Icchaka, zanim Jakub przybył do Labana, przez czternaście lat pobierał nauki w domu Ebera, zob. Raszi do 25:17. [przypis edytorski]

⁶³¹skończył — hebr. וָיָגַוּ (wajigwa): 'skonąć, wygasnąć, oddać ducha'. «To wyrażenie pojawia się [w Torze] tylko w przypadku ludzi sprawiedliwych», zob. Raszi do 25:17. [przypis edytorski]

⁶³²Abraham spłodził Icchaka — «Obok tego, że napisane jest „Icchak, syn Abrahama” konieczne było dodać, że „Abraham spłodził Icchaka”, ponieważ szydercy tamtego pokolenia mówili, że Sara zaszła w ciążę z Abimelechem, bo przecież tak wiele lat żyła z Abrahamem a nie miała dzieci. Co uczynił Bóg? Ukształtował rysy twarzy Icchaka wiernie podobne do [twarzy] Abrahama, i wszyscy przyznawali, że to „Abraham spłodził Icchaka”, zob. Raszi do 25:19. [przypis edytorski]

Wiekuiсты, i poczęła Riwka, żona jego.

I trącały się⁶³⁵ dzieci w łonie jej, i rzekła: „Jeżeli tak, na cóż tedy jestem⁶³⁶?” I poszła dopytywać się⁶³⁷ u Wiekuiстого.

I rzekł Wiekuiсты do niej: „Dwa narody w łonie⁶³⁸ twoim, i dwa plemiona z wnętrza twego się rozejdą⁶³⁹, a jedno plemię nad drugie się wzmoże⁶⁴⁰, a starsze służyć będzie młodszemu”.

A gdy nastał czas jej, aby rodziła, a oto — — bliźnięta w łonie⁶⁴¹ jej.

Imię

I wyszedł pierwszy, czerwonawy, cały niby szuba włosista⁶⁴². I nazwali imię jego Esaw⁶⁴³.

A następnie⁶⁴⁴ wyszedł brat jego, ręką swą trzymając się pięty Esawa; i nazwano imię jego Jakub⁶⁴⁵. A Icchak miał sześćdziesiąt lat⁶⁴⁶ gdy się narodzili.

Imię

I podrastali chłopcy; i stał się Esaw mężem biegłym w myślistwie⁶⁴⁷, mężem pola⁶⁴⁸, a Jakub mężem skromnym⁶⁴⁹, przebywającym w namiotach⁶⁵⁰.

I umiłował Icchak Esawa, bo łowy na ustach jego; a Riwka miłowała Jakuba.

I uwarzył Jakub warzywo⁶⁵¹, a przyszedł Esaw z pola znużony⁶⁵².

⁶³³za — hebr. כִּנְיָן (*lenochach*) dosł. ‘na przeciw’. «On stał w jednym kącie [pokoju] i modlił się, ona zaś stała w drugim kącie i modliła się», zob. Raszi do 25:21. [przypis edytorski]

⁶³⁴dał mu się ubłagać — «[Bóg wysłuchał modlitwy] jego a nie jej, ponieważ nie jest podobna modlitwa sprawiedliwego, który jest potomkiem innego sprawiedliwego, do modlitwy sprawiedliwego, który jest potomkiem niegodziwca», zob. Raszi do 25:21. [przypis edytorski]

⁶³⁵trącały się — «Gdy przechodziła obok drzwi domu nauki Tory u Szema i Ebera, Jakub poruszał się gwałtownie i próbował wyjść [z jej łona]. Gdy przechodziła obok drzwi bałwochwalczej świątyni: Esaw szarpał się, żeby wyjść», zob. Raszi do 25:22. [przypis edytorski]

⁶³⁶na cóż tedy jestem — hebr. הֲיֵנִי אֲנֹכִי (*lama ze anochi*): ‘czemuż to ja?’. «[Skoro] tak wielkie jest cierpienie w ciąży, [to czemu] pragnęłam i modliłam się o to?», zob. Raszi do 25:22. [przypis edytorski]

⁶³⁷dopytywać się — wedle midrasza poszła spytać o radę w domu nauki u Szema, zob. Raszi do 25:22. [przypis edytorski]

⁶³⁸w łonie — u Cyłkowa: ‘w żywocie’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁶³⁹się rozejdą — «Rozejdą się [ich drogi], gdy tylko opuszczą oni twoje ciało, ten skieruje się ku niegodziwości a ten ku zacności», zob. Raszi do 25:23. [przypis edytorski]

⁶⁴⁰wzmoże — «Nie będą [nigdy] równocześnie potężni, gdy ten będzie wzrastał, ten będzie podupadał», zob. Raszi do 25:23. [przypis edytorski]

⁶⁴¹w łonie — u Cyłkowa: ‘w żywocie’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁶⁴²szuba włosista — w znaczeniu: jak płaszcz włochaty, z owłosieniem w pełni rozwiniętym. [przypis edytorski]

⁶⁴³Esaw — w innych przekładach jako: Ezaw. Imię Esaw utworzone jest od rdzenia אָסַד (*asad*): ‘robić’, «ponieważ [gdy się urodził] był ‘zrobiony’, z całkowicie wyrośniętymi włosami, jak kilkulatek», zob. Raszi do 25:25. [przypis edytorski]

⁶⁴⁴następnie — wedle tradycyjnego pojmowania wiedzy biologicznej pierwotnym z dwojga bliźniąt był w rzeczywistości Jakub, ponieważ «Jakub został poczęty z pierwszej kropli [nasienia] a Esaw z drugiej [...], zatem Esaw, który został ukształtowany później wyszedł jako pierwszy, a Jakub stworzony jako pierwszy wyszedł ostatni. I Jakub chciał go powstrzymać i być pierwszym urodzonym, tak jak był splodzony jako pierwszy, by „otworzyć łono [swojej matki]” i dostać należny mu prawnie status pierwotnego», zob. Raszi do 25:26. [przypis edytorski]

⁶⁴⁵Jakub — od hebr. יָקוֹב (ekew): ‘pięta’. [przypis edytorski]

⁶⁴⁶sześćdziesiąt lat — Icchak nie mógł doczekać się potomstwa z Riwką przez 20 lat i «zrozumiał, że jest bezpłodna i modlił się za nią, ale nie chciał poślubić niewolnicy [jak Abraham], ponieważ [Icchak] został poświęcony na górze Maria jako ‘ofiara całopalna bez skazy’», zob. Raszi do 25:26. [przypis edytorski]

⁶⁴⁷biegłym w myślistwie — midrasz rozumie to także metaforycznie: «wiedział jak złapać i oszukiwać ojca słowami, np. zadawał mu pytania: jak wydzieli się dziesięcinę z soli i słomy? Przez to [Icchak] myślał, że [Esaw] jest bardzo pilny w spełnianiu Bożych przykazań», zob. Raszi do 25:27. [przypis edytorski]

⁶⁴⁸mężem pola — w znaczeniu: ‘człowiek bez stałego zajęcia, polujący z łukiem na zwierzęta i ptaki», zob. Raszi do 25:27. [przypis edytorski]

⁶⁴⁹skromnym — hebr. תָּמַן (*tam*) ‘prostolinijny, zacny’. «Nie był biegły w tych [sprawach co Esaw], jego intencje i jego słowa były zgodne ze sobą. Ten kto nie jest zmyślny w oszukiwaniu, okreśłany jest jako ‘prostolinijny’», zob. Raszi do 25:27. [przypis edytorski]

⁶⁵⁰namiotach — «W namiocie Szema i w namiocie Ebera», czyli w miejscach nauki Tory, zob. Raszi do 25:27. [przypis edytorski]

⁶⁵¹warzywo — hebr. נָזִיד (*nazid*) oznacza ogólnie ‘gotowaną potrawę, zupę’ itp.. [przypis edytorski]

⁶⁵²znużony — znużony całodziennym mordowaniem, zob. Raszi do 25:29. [przypis edytorski]

I rzekł Esaw do Jakuba: „Daj mi też lyknąć⁶⁵³ z czerwonego, czerwonego⁶⁵⁴ tego, bo znużony jestem!” Przeto nazwano imię jego: Edom⁶⁵⁵.

Imię

I rzekł Jakub: „Sprzedajże mi zaraz⁶⁵⁶ pierworództwo⁶⁵⁷ twoje”.

I rzekł Esaw: „Wszak ja idę na śmierć⁶⁵⁸, i cóż mi po pierworództwie?”

I rzekł Jakub: „Przysięgnijże mi zaraz!” I przysiągł mu, i sprzedał pierworództwo swoje Jakubowi.

I podał Jakub Esawowi chleba i potrawę z soczewicy⁶⁵⁹; i zjadł i wypił, i powstał, i poszedł; i pogardził Esaw pierworództwem.

ROZDZIAŁ XXVI

I był głód w kraju, mimo⁶⁶⁰ głodu pierwszego, który był za czasów Abrahama; i poszedł Icchak do Abimelecha, króla Pelisztów⁶⁶¹, do Gerar.

Głód

I ukazał mu się Wiekuisty i rzekł: „Nie zstępuj do Micraim! Zamieszkaż w kraju, o którym powiem tobie⁶⁶²”.

Przebywaj w kraju tym, a będę z tobą, i pobłogosławię cię; albowiem tobie i potomstwu twojemu oddam wszystkie kraje te, i stwierdzę przysięgę, którą zaprzysiągłem Abrahamowi ojcu twojemu.

I rozmnożę potomstwo twoje, jako gwiazdy nieba, i oddam potomstwu twojemu wszystkie kraje te, a błogosławić się będą potomstwem twoim wszystkie narody ziemi.

⁶⁵³*Daj mi też lyknąć* — hebr. *bal-iteni na* (tu: „daj mi też lyknąć” od rdzenia *laat*): ‘polykać łapczywie’. Esaw powiedział «ja otworzę usta a ty wlej mi tam jak najwięcej», zob. Raszi do 25:30. [przypis edytorski]

⁶⁵⁴*czerwonego* — «Była to czerwona soczewica. Tego dnia zmarł Abraham, aby nie widział jak jego wnuk Esaw schodzi na złą drogę, bo nie byłaby to „sędziwość szczęśliwa”, którą obiecał mu Bóg. Dlatego Bóg skrócił jego dni, gdyż Icchak żył 180 lat a Abraham 175. Jakub zaś ugotował soczewicę na posiłek pocieszenia dla żałobników. Dlaczego soczewica [jest tradycyjnym posiłkiem żałobników]? Ponieważ jest okrągła, a żałoba jest jak koło, co toczy się i ciągle powraca na światło», zob. Raszi do 25:30. [przypis edytorski]

⁶⁵⁵*Edom* — od hebr. *adom*: ‘czerwony’. [przypis edytorski]

⁶⁵⁶*zaraz* — hebr. *kajom* dosł. ‘jak dzień’. W znaczeniu «jak dzień jest jasny, tak sprzedaj mi pierworództwo poprzez oczywistą, [niepodważalną] sprzedaż», zob. Raszi do 25:31. [przypis edytorski]

⁶⁵⁷*pierworództwo* — «Składanie ofiar było [początkowo] obowiązkiem pierworodnych, Jakub zaś myślał sobie: ten niegodziwiec nie jest godny, by składać Bogu ofiary», zob. Raszi do 25:31. [przypis edytorski]

⁶⁵⁸*Wszak ja idę na śmierć* — przywilej służby ofiarniczej nie zawsze będzie należał do pierworodnych, gdyż przejmie go kiedyś plemię Lewiego, a ponadto będą istniały liczne przepisy, a nawet kara śmierci za wykroczenia w tej służbie, Esaw więc pomyślał sobie: «skoro mogę przez to umrzeć, to dlaczego miałbym pragnąć [pierworództwa?], zob. Raszi do 25:32. [przypis edytorski]

⁶⁵⁹*potrawę z soczewicy* — u Cylkowa: ‘warzywo z soczewicy’; uzasadnienie korekty: związek ‘warzywo z soczewicy’ brzmi nielogicznie, chodzi o soczewicę, która została ‘uwarzona, ugotowana’. [przypis edytorski]

⁶⁶⁰*mimo* — czyli: oprócz. [przypis edytorski]

⁶⁶¹*Pelisztów* — w innych przekładach: Filistynów. [przypis edytorski]

⁶⁶²*o którym powiem tobie* — «Tak jak powiedziałem twojemu ojcu, tak mówię tobie, żebyś mieszkał w tym kraju», zob. Radak do 26:2. [przypis edytorski]

Za to⁶⁶³, że usłuchał⁶⁶⁴ Abraham głosu Mojego a przestrzegał przestrzeżenia⁶⁶⁵ Mojego, — przykazań⁶⁶⁶ Moich, ustaw⁶⁶⁷ Moich, i nauk⁶⁶⁸ Moich”.

I osiadł Icchak w Gerar.

I pytali się mieszkańcy tego miejsca o żonę jego, i powiedział: „Siostra to moja”; bo obawiał się mówić: żona moja: „żeby nie zabili mnie mieszkańcy miejsca tego z powodu Riwiki”, gdyż była piękna z wejrzenia.

Ale gdy przeżył tam już dłuższy czas, wyrzał Abimelech, król Pelisztów, oknem, i spostrzegł, a oto Icchak bawi się⁶⁶⁹ z Riwką, żoną swoją.

I zawezwał Abimelech Icchaka, i rzekł: „Ależ to żona twoja; i jakżeś powiadał: »Siostra to moja«?” I rzekł doń Icchak: „Ponieważ myślałem: czy nie umrę z jej przyczyny”.

I rzekł Abimelech: „Cóżś to uczynił nam? Ledwie nie położył się który z ludu⁶⁷⁰ z żoną twoją, i przywiódłbyś na nas grzech”.

I rozkazał Abimelech całemu ludowi mówiąc: „Kto by się dotknął męża tego, lub żony jego, ulegnie śmierci”.

I siał Icchak w ziemi onej, i zebrał roku tego⁶⁷¹ stokrotne plony⁶⁷² i błogosławił mu Wiekuisty.

I wzmógł się ten mąż, i stawał się coraz możniejszym, aż został moźnym bardzo.

I miał stada owiec, i stada wołów, i czeladź⁶⁷³ liczną; i zazdrościli mu Pelisztyni.

A wszystkie studnie, które wykopali byli słudzy ojca jego za dni Abrahama, ojca jego, zasypali Pelisztyni, i napelnili je ziemią.

Woda

I rzekł Abimelech do Icchaka: „Oddał się od nas, boś wzmógł się nad nas wielce”.

I oddalił się⁶⁷⁴ stamtąd Icchak, i rozłożył się w dolinie Gerar, i osiadł tam.

⁶⁶³Za to — u Cyłkowa: 'przeto'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁶⁶⁴usłuchał — nawet gdy był wystawiany na próby, Abraham był posłuszny Bogu, zob. Raszi do 26:5. [przypis edytorski]

⁶⁶⁵przestrzeżenia — hebr. מִשְׁמַרְתִּי (*miszmarti*), to odnosi się do dodatkowych dekrétów, których celem jest oddalenie ryzyka złamania praw Tory, jak np. dodane przez rabinów obostrzenia praw Szabatu, zob. Raszi do 26:5. [przypis edytorski]

⁶⁶⁶przykazań — hebr. מִצְוֹתֵי (*micwotaj*) to odnosi się do przykazań, które nawet gdyby nie były zapisane w Torze, warte są przestrzegania, ze względu porządek społeczny, jak np. zakaz grabieży czy rozlewu krwi, zob. Raszi do 26:5. [przypis edytorski]

⁶⁶⁷ustaw — hebr. חֻקֹּתַי (*chukotaj*) to odnosi się do praw, których sens podważany jest i przez skłonność do złego i przez narody świata, jak np. zakaz jedzenia wieprzowiny czy zakaz noszenia szatnez [mieszanki wełny i lnu], te prawa nie mają wyraźnego uzasadnienia, lecz są przestrzegane, ponieważ taki właśnie jest nakaz Boga, zob. Raszi do 26:5. [przypis edytorski]

⁶⁶⁸nauk — hebr. תּוֹרֹתַי (*torotaj*) dosł. 'Moje Tory' w licznie mnogiej, co oznacza, że oprócz Tory Pisanej mowa tu także o Torze Ustnej, która obejmuje dodatkowe prawa przekazane Mojżeszowi na Synaju, zob. Raszi do 26:5. [przypis edytorski]

⁶⁶⁹bawi się — eufemizm na akt małżeńskiej bliskości, zob. Raszi do 26:8. [przypis edytorski]

⁶⁷⁰który z ludu — hebr. אֶחָד מֵעַם (*achad haam*): 'jeden z ludu'. Abimelech mówił tu o sobie, w znaczeniu 'jedyńy wśród ludu', zob. Raszi do 26:10. [przypis edytorski]

⁶⁷¹roku tego — mimo że ziemia Gerar nie jest tak ważna i tak żyzna jak Ziemia Izraela i pomimo faktu, że był to rok głodu, zob. Raszi do 26:12. [przypis edytorski]

⁶⁷²stokrotne plony — hebr. שְׁעֵרִים מֵאָה (*mea szezirim*): 'stukrotna miara'. Oszacowali spodziewany i otrzymany plon, by wydzielić z niego dziesięcinę, zob. Raszi do 26:12. [przypis edytorski]

⁶⁷³czeladź — hebr. אַוּדָּה רַבָּה (*awuda raba*): 'liczne prace'. W znaczeniu 'wiele zadań, wiele rzeczy do zrobienia, wiele przedsięwzięć'. zob. Raszi do 26:14. [przypis edytorski]

⁶⁷⁴oddalił się — u Cyłkowa: 'wydalił się'; uzasadnienie korekty: uniknięcie śmieszności. [przypis edytorski]

I na nowo rozkopał Icchak studnie wody, które wykopali byli za dni Abrahama, ojca jego, a które zasypali Pelisztyni po śmierci Abrahama, i nadał im nazwy, podług nazw, które był nadał im ojciec jego.

I kopali też słudzy Icchaka w dolinie, i znaleźli tam źródło⁶⁷⁵ wód żywych.

I spierali się pasterze Gerarscy z pasterzami Icchaka, mówiąc: „Naszą ta woda!” I nazwał imię studni tej Esek (swar), bo poswarzyli się z nim.

I wykopali studnię inną, ale spierali się również o nią; i nazwał imię jej Sitna (zwada).

I przeniósł się stamtąd, i wykopał studnię inną, i nie spierali się o nią, — i nazwał imię jej Rechowot⁶⁷⁶ i rzekł: „Bo teraz rozprzestrzenił Wiekuisty nam, i rozplenimy się na tej ziemi”.

I wyruszył stamtąd do Beer-Szeby.

I ukazał mu się Wiekuisty nocy tej, i rzekł: „Jam Bóg Abrahama, ojca twego; nie obawiaj się, bo z tobą Ja; i pobłogosławię cię, i rozmnożę potomstwo twoje, z powodu Abrahama sługi Mojego”.

I zbudował tam ołtarz⁶⁷⁷, i wzywał imienia Wiekuistego, — i rozbił tam namiot swój. I wykopali tam słudzy Icchaka studnię.

I przybył do niego Abimelech z Gerar, i Achuzat, przyjaciel jego, i Pichol, dowódca wojsk jego.

I rzekł do nich Icchak: „Pocóżście przybyli do mnie; wszak wy nienawidzicie mnie, i oddaliliście mnie od siebie?”

I odpowiedzieli: „Widzieliśmy⁶⁷⁸, że był Wiekuisty z tobą, i rzekliśmy: niechaj też będzie przysięga między nami, między nami a tobą⁶⁷⁹, a zawrzyjmy przymierze z tobą.

Abyś nie uczynił nam złego, jakośmy też ciebie się nie tykali, i jakośmy czynili tobie tylko dobrze, a puściliśmy cię w pokój; a tyś i teraz błogosławiony od Wiekuistego”.

I wyprawił im ucztę, i jedli i pili.

A powstawszy z rana, przysięgli jeden drugiemu; i odprowadził ich Icchak, i poszli od niego w pokój.

I stało się dnia tego, że przyszli słudzy Icchaka, i donieśli mu w sprawie⁶⁸⁰ studni, którą kopali, i rzekli mu: „Znaleźliśmy wodę”.

I nazwał ją: Szibea⁶⁸¹. Stąd nazwa miasta: Beer-Szeba⁶⁸², po dziś dzień.

⁶⁷⁵źródło — hebr. בֵּער (beer): 'studnia'. [przypis edytorski]

⁶⁷⁶Rechowot — od hebr. rdzenia רָחַב (rachaw): 'szeroki, rozszerzać'. [przypis edytorski]

⁶⁷⁷ołtarz — u Cyłkowa: 'ofiarnica'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁶⁷⁸Widzieliśmy — «Widzieliśmy to w przypadku twojego ojca i widzimy także u ciebie», zob. Raszi do 26:28. [przypis edytorski]

⁶⁷⁹między nami a tobą — «Przysięga, która była pomiędzy nami od czasów twojego ojca, niech będzie także teraz „między nami a tobą”», zob. Raszi do 26:28. [przypis edytorski]

⁶⁸⁰w sprawie — u Cyłkowa: 'w przedmiocie'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i unikanie uduziwień. [przypis edytorski]

⁶⁸¹Szibea — od hebr. שִׁבְעָ (szawa): 'przysięga'; na pamiątkę przysięgi złożonej tam dla zawarcia przymierza, zob. Raszi i Radak do 26:33. [przypis edytorski]

⁶⁸²Beer-Szeba — od hebr. בֵּער (beer): 'studnia'. [przypis edytorski]

Esaw zaś miał czterdzieści lat,⁶⁸³ gdy pojął żonę Jehudytę, córkę Beeru Chitejczyka, również i Bosmatę, córkę Elona Chitejczyka.

Ale były one umartwieniem ducha⁶⁸⁴ dla Icchaka i Riwki⁶⁸⁵.

ROZDZIAŁ XXVII

I stało się, gdy się zestarzał Icchak, a przytępiły się oczy jego⁶⁸⁶, że widzieć nie mógł, zawezwał tedy Esaw syna swego starszego, i rzekł doń: „Synu mój!” a odpowiedział mu: „Oto jestem”.

Błogosławieństwo

I rzekł: „Otóż zestarzałem się, nie znam dnia śmierci mojej⁶⁸⁷.”

A teraz weźże⁶⁸⁸ broń twoją, kołczan twój i łuk twój, a wyjdź w pole, i nałów mi zwierzyny⁶⁸⁹.

I przyrządź mi przysmaki, jak to lubię, i przynieś mi, abym jadł, aby pobłogosławiła cię dusza moja, zanim umrę”.

A Riwka słyszała, gdy to mówił Icchak do Esawa, syna swego; i wyszedł Esaw na pole, aby ułowił zwierzynę i przyniósł⁶⁹⁰.

Podstęp

I rzekła Riwka do Jakuba, syna swego, tak: „Otom słyszała ojca twojego rozmawiającego z Esawem, bratem twoim, mówiącego:

»Przynieś mi zwierzynę, a przyrządź mi przysmaki, abym jadł, i pobłogosławił cię w obliczu Wiekuistego⁶⁹¹ przed śmiercią moją«.

A teraz synu mój, posłuchaj głosu mojego w tym, co ci rozkazuję.

Zajdźże do trzody, i przynieś mi⁶⁹² stamtąd dwoje kozłat⁶⁹³ dobrych, a przyrządź z nich przysmaki dla ojca twego, jak to lubi.

⁶⁸³czterdzieści lat, — pomimo występku życia Esaw chciał uchodzić za człowieka prawego, «całe czterdzieści lat Esaw zdobywał zamężne kobiety i wykorzystywał je, gdy doszedł do czterdziestki orzekł: ‘mój ojciec ożenił się w wieku czterdziestu lat, to i ja też’», zob. Raszi do 26:34. [przypis edytorski]

⁶⁸⁴umartwieniem ducha — hebr. מוֹרַת רוּחַ (*morat ruach*) dosł. ‘gorycz duszy’. Niektórzy odczytują w tym wyrażeniu także rdzeń słowa ‘sprzeciw, bunt’, jak w Ks. Powtórzonego Prawa 21:18, zob. Raszi, Ibn Ezra, Radak do 26:35. [przypis edytorski]

⁶⁸⁵dla Icchaka i Riwki — ponieważ żony Esawa praktykowały bałwochwalstwo, zob. Raszi do 26:35. [przypis edytorski]

⁶⁸⁶przytępiły się oczy jego — wedle midrasz, wzrok Icchaka pogorszył się od dymu kadzidel, które żony Esawa paliły dla bożków; lub w chwili, «gdy był związany na ołtarzu i ojciec chciał go zabić, rozwarły się wówczas niebiosy, ujrzały go anioły służebne i zapłakały, a ich łzy spłynęły i padły na oczy [Icchaka]»; lub też stało się tak właśnie po to, «by Jakub mógł dostać błogosławieństwo», zob. Raszi do 27:1. [przypis edytorski]

⁶⁸⁷nie znam dnia śmierci mojej — «Kiedy człowiek zbliża się do wieku, w którym zmarli jego rodzice, może niepokoić się na pięć lat przedtem i przez pięć lat potem. Icchak miał 123 lata», a jego matka zmarła w wieku 127 lat, zob. Raszi do 27:2. [przypis edytorski]

⁶⁸⁸weźże — hebr. נָשָׂא נָ (sa na) dosł. ‘podnieś że’. Tu w znaczeniu: «naostrz [...] twój nóż i zarznij [zwierzynę] prawidłowo, żebyś nie nakarmił mnie padliną [נְוֵלָה (*newela*) czyli zwierzęciem ubitym niezgodnie z rytualnymi wymogami]», zob. Raszi do 27:3. [przypis edytorski]

⁶⁸⁹nałów mi zwierzynę — złów dla mnie zwierzę niczyje, nie przynos mi zrabowanego, zob. Raszi do 27:3. [przypis edytorski]

⁶⁹⁰przyniósł — «Czemu [dodane jest] „aby... przyniósł”? [Esaw planował], że jeśli nie znajdzie czegoś do upolowania, to przyniesie [zwierzę] pochodzące z rabunku», zob. Raszi do 27:5. [przypis edytorski]

⁶⁹¹w obliczu Wiekuistego — «Za pozwoleniem Wiekuistego, by On zaakceptował [to, co Icchak powie]», zob. Raszi do 27:7. «[Riwka] dodała [słowa] „w obliczu Wiekuistego”, czego nie powiedział [Icchak], aby przekonać serce Jakuba, iż jest to rzecz wielkiej wagi: błogosławieństwo ojca, gdyż będzie ono „w obliczu Wiekuistego”, czyli poprzez proroctwo, które spocznie na [Icchaku] w chwili, gdy będzie błogosławił [syna]», zob. Radak do 27:7. [przypis edytorski]

⁶⁹²przynieś mi — kozłata te należały do Riwki, «nie zostały skradzione, gdyż tak napisał Icchak Riwce w jej ketubie (kontrakcie ślubnym), że każdego dnia będzie mogła wziąć sobie dwa kozłata», zob. Raszi do 27:7. [przypis edytorski]

⁶⁹³dwoje kozłat — zgodnie z midraszem, działo się to w święto Pesach, więc jedno kozłę zostało złożone na ofiarę pesachową, a drugie przyrządzone jako przysmak, zob. Raszi do 27:7. [przypis edytorski]

I zanieziesz ojcu twemu, a będzie jadł, aby pobłogosławił cię przed śmiercią swoją”.

I rzekł Jakub do Riwiki, matki swojej: „Wszak Esaw, brat mój, człowiek kosmaty, a ja człowiekiem gładkim.

Może pomaca mnie ojciec mój, a byłbym w oczach jego jako szalbierz, a przywiódłbym na siebie przekleństwo, a nie błogosławieństwo”.

I rzekła doń matka jego: „Na mnie przekleństwo twoje, synu mój; tylko posłuchaj głosu mojego, a idź, przynieś mi”.

I poszedł, i wziął, i przyniósł matce swojej; i przyrządziła matka jego przysmaki, jak to lubił ojciec jego.

I wzięła Riwiki szaty Esawa, syna swego starszego, lepsze, będące u niej w domu⁶⁹⁴, i przyodziała Jakuba, syna swego młodszego.

A skórkami kozłat obłożyła ręce jego, i gładkość szyi jego.

I złożyła przysmaki i chleb, który przygotowała w ręce Jakuba, syna swego.

I wszedł do ojca swego, i rzekł: „Ojciec mój!” I odpowiedział: „Oto jestem; któżes ty, synu mój?”

I rzekł Jakub do ojca swego: „Jam Esaw pierworodny twój⁶⁹⁵; uczynilem jakoś mówił mi; powstańże, siądź, a jedz ze zwierzyny mojej, aby pobłogosławiła mnie dusza twoja”.

I rzekł Icchak do syna swego: „Jakże tak prędko znalazłeś, synu mój?” I rzekł: „Tak już zdarzył Wiekuiesty, Bóg twój, przede mną”.

I rzekł Icchak do Jakuba: „Przystąpże, a pomacam cię⁶⁹⁶, synu mój: czyż to ty syn mój Esaw, czy nie?”

I przystąpił Jakub do Icchaka, ojca swego, a [ten] pomacał go, i rzekł: „Głos, głosem Jakuba; ale ręce, rękami Esawa!”

I nie rozpoznał go; albowiem były ręce jego jako ręce Esawa, brata jego, kosmate; i pobłogosławił go,

I rzekł: „Tyś to syn mój Esaw?” i odpowiedział: „Ja”⁶⁹⁷.

I rzekł: „Podaj mi, abym jadł z łowu syna mojego, żeby błogosławiła cię dusza moja!” I podał mu, i jadł; przyniósł mu też wina i pił.

I rzekł do niego Icchak, ojciec jego: „Przystąpże a pocałuj mnie, synu mój!

I przystąpił, i ucałował go, a skoro poczuł woń szat jego, pobłogosławił go, i rzekł: „Oto woń⁶⁹⁸ syna mojego, jako woń pola, któremu błogosławił Wiekuiesty.

⁶⁹⁴*u niej w domu* — «Czyż Esaw nie miał kilku żon? A przechowywał ubrania u matki. Ale Esaw dobrze znał [niecne] postęпки [swoich żon] i był co do nich podejrzliwy», zob. Raszi do 27:15. [przypis edytorski]

⁶⁹⁵*Jam Esaw pierworodny twój* — «Jam jest ten, który przynosi ci [potrawę], a Esaw jest twoim pierworodnym», zob. Raszi do 27:19. [przypis edytorski]

⁶⁹⁶*Przystąpże, a pomacam cię* — «Icchak pomyślał sobie: nie jest w zwyczaju Esawa, by chętnie wspominał Imię Boga, a ten powiedział „tak zdarzył Wiekuiesty, Bóg twój”», zob. Raszi do 27:21. [przypis edytorski]

⁶⁹⁷*odpowiedział: „Ja”* — «Nie powiedział „ja jestem Esaw” tylko „ja», zob. Raszi do 27:24. [przypis edytorski]

⁶⁹⁸*Oto woń* — «Czyż nie ma bardziej odrażającego zapachu niż woń omytych [skór] kozich? Lecz to uczy, że wraz z [Jakubem] wszedł zapach Ogrodu Edenu», zob. Raszi do 27:27. [przypis edytorski]

I tak niechaj da ci Bóg⁶⁹⁹ z rosy niebios, i żywności ziemi, i obfitość zboża i moszczu⁷⁰⁰!

Niechaj służy ci ludy⁷⁰¹, a korzą się tobie plemiona⁷⁰²; bądź panem braci twojej, a niech się korzą tobie synowie matki twojej⁷⁰³; przeklinający cię niechaj będą przeklęci, a błogosławiący cię, błogosławieni!”

I stało się, gdy skończył Icchak błogosławić Jakubowi, i gdy zaledwie wyszedł⁷⁰⁴ Jakub sprzed oblicza Icchaka, ojca swego, że przybył Esaw, brat jego, z łowu swojego.

I przyrzęczał i on przysmaki, i przyniósł ojcu swojemu, i rzekł do ojca swojego: „Niech wstanie ojciec mój, i niech je z łowu syna swego, aby pobłogosławiła mnie dusza twoja”.

I rzekł doń Icchak, ojciec jego: „Któżes ty?”. I odpowiedział: „Jam syn twój, pierworodny twój, Esaw”.

I zatrwożył⁷⁰⁵ się Icchak trwogą wielką bardzo, i rzekł: „Któż zatem ten, co ułowił zwierzynę, i przyniósł mi, żem jadł z wszystkiego⁷⁰⁶, zanim przybyłeś, i błogosławiłem mu? A też błogosławionym będzie⁷⁰⁷!”

Gdy usłyszał Esaw słowa ojca swojego, krzyknął krzykiem wielkim, i gorzkim niezmiernie, i rzekł do ojca swojego: „Pobłogosław i mnie, ojciec mój!”

On zaś rzekł: „Przyszedeł brat twój chytrze⁷⁰⁸, i wziął błogosławieństwo twoje”.

I rzekł [Esaw]: „Czyż nie dlatego nazwano imię jego Jakub⁷⁰⁹! I podszedł mnie już dwukrotnie: pierworództwo moje odebrał, a oto teraz odebrał i błogosławieństwo moje!” I rzekł: „Czyś nie zachował dla mnie błogosławieństwa?”

⁶⁹⁹Bóg — «Dlaczego użyte jest tu słowo (Elohim): ‘Bóg’, [które oznacza Boską cechę surowego sądu, a nie Imię ‘Wielkiemu’, które łączy się z cechą Boskiego miłosierdzia? Icchak powiedział: niechaj Bóg postąpi] wedle sprawiedliwego sądu: jeśli będziesz godny tego, niechaj ci da, a jeśli nie będziesz godny, niech nie da. Ale do Esawa powiedział „Oto z żywności ziemi będzie siedlisko twoje” (Ks. Rodzaju27:39): [Bóg] obdaruje cię, czy będziesz sprawiedliwym, czy złoczyńcą», zob. Raszi do 27:28. [przypis edytorski]

⁷⁰⁰moszcz — surowy, świeżo wyciśnięty sok owocowy (tu: winogronowy), stanowiący półprodukt do produkcji napoju (tu: wina). [przypis edytorski]

⁷⁰¹ludy — to odnosi się do potomków Ketury, zob. Bechor Szor do 27:29. [przypis edytorski]

⁷⁰²plemiona — to odnosi się do potomków Lota i potomków Izmaela, zob. Bechor Szor do 27:29. [przypis edytorski]

⁷⁰³braci twojej, a niech się korzą tobie synowie matki twojej — to odnosi się do potomków Esawa, zob. Radak do 27:29. [przypis edytorski]

⁷⁰⁴zaledwie wyszedł — «Tora wskazuje tu na cud uczyniony dla Jakuba, bo gdyby Esaw przyszedł o jedną chwilę wcześniej, Jakub nie zostałby pobłogosławiony», zob. Raszbam do 27:30. [przypis edytorski]

⁷⁰⁵zatrwożył — hebr. דרר (*charad*): ‘drzeć, lękać się’. Midrasz uczy, że Icchak zadrżał, gdyż ujrzał otwierającą się pod Esawem Gehennę, zob. Raszi do 27:33. [przypis edytorski]

⁷⁰⁶wszystkiego — «Wszystkie smaki, których pragnęłam spróbować, zakosztowałam w tej [potrawie]», zob. Raszi do 27:33. [przypis edytorski]

⁷⁰⁷A też błogosławionym będzie — «Abyś nie powiedział: gdyby Jakub nie oszukał swojego ojca nie otrzymałby błogosławieństwa, dlatego [teraz] potwierdził i pobłogosławił go już z własnej woli», zob. Raszi do 27:33. [przypis edytorski]

⁷⁰⁸chytrze — Targum Onlekos interpretuje to jako ‘dzięki mądrości’, zob. Raszi do 27:35. [przypis edytorski]

⁷⁰⁹dlatego nazwano imię jego Jakub — hebr. rdzeń יָקוּב (*ekew*): ‘pięta’, od którego pochodzi imię Jakub, oznacza także ‘postępować/iść za czymś, okrążyć, podchodzić, wypierać, zająć od tyłu’. Esaw kipiał z gniewu: «może nazwano go Jakubem w odniesieniu do tego, że w przyszłości mnie „podejdzie”? A dlaczego Icchak się zatrwożył? Pomyślał: może zgzeszyłem, żem pobłogosławił młodszego przed starszym i zmieniłem porządek rodzinnych powiązań? Gdy Esaw zaczął krzyczeć „podszedł mnie już dwukrotnie!”, ojciec zapytał go: cóż ci zrobił [Jakub]? Odpowiedział mu: wziął moje pierworództwo. A [Icchak] odrzekł: z tego powodu martwiłem się i trwożyłem, że może przekroczyłem granicę sprawiedliwości, teraz [wiem], że pobłogosławiłem pierworodnego, więc „będzie błogosławionym”!», zob. Raszi do 27:36. [przypis edytorski]

I odpowiedział Icchak, i rzekł do Esawa: „Oto panem postanowiłem go⁷¹⁰ nad tobą, a wszystkich braci jego oddałem mu za sługi, a o zboże i moszcz upewniłem go, — a tobie, cóż teraz uczynię, synu mój?”

I rzekł Esaw do ojca swojego: „Czyżbyś błogosławieństwo jedno tylko miał, ojciec mój? Pobłogosław też i mnie, ojciec mój!” I podniósł Esaw głos swój i zapłakał.

I odpowiedział Icchak, ojciec jego, i rzekł doń: „Oto z żyzności⁷¹¹ ziemi⁷¹² będzie siedlisko twoje, i z rosy niebios z góry.

A z miecza twojego będziesz żył⁷¹³, i bratu twojemu będziesz służył. Ale, gdy będziesz się tulał niespokojnie⁷¹⁴, zrzucisz jarzmo jego z karku twojego”.

I znienawidził Esaw Jakuba z powodu błogosławieństwa, którym pobłogosławił go ojciec jego; i rzekł Esaw w sercu swoim: „Przybliżą się dni żałoby po ojcu moim, a wtedy zabiję Jakuba, brata mego!”

I doniesiono Riwcę słowa Esawa, syna jej starszego, i posłała i wezwała Jakuba, syna swego młodszego, i rzekła mu: „Oto Esaw, brat twój, pociesza się tym, że cię zabije.

A teraz synu mój, posłuchaj głosu mojego: wstań, uciekaj do Labana, brata mego, do Charanu.

I pobądź przy nim czas niejaki, aż uśmierzy się zapalczywość brata twojego.

Aż odwróci się gniew brata twojego od ciebie, i zapomni coś uczynił mu; wtedy poślę i zabiorę cię stamtąd; czemuż mam być pozbawioną obu⁷¹⁶ was dnia jednego!”

I rzekła Riwka do Icchaka: „Obmierzło mi życie z powodu córek Cheta. Jeżeli pojmie Jakub żonę spośród córek Cheta, jakie są te, z córek tego kraju, po cóż mi życie?”

ROZDZIAŁ XXVIII

I wezwał Icchak Jakuba, i pobłogosławił go, i przykazał mu, i rzekł do niego: „Nie pojmiesz żony spośród córek Kanaanu.

Błogosławieństwo

Powstań, idź do Paddan-Aram, do domu Betuela, ojca matki twojej, a pojmiij sobie stamtąd żonę, spośród córek Labana, brata matki twojej.

⁷¹⁰panem postanowiłem go — «To było siódme [w kolejności] błogosławieństwo, [które wypowiedział dla Jakuba], a tu wymienia się jako pierwsze? Raczej tak oto powiedział [Icchak do Esawa]: cóż za pożytek przyjdzie ci z błogosławieństwa? Cokolwiek nabędziesz będzie należało do [Jakuba], gdyż „panem postanowiłem go nad tobą”, a to, co nabywa niewolnik, należy do jego pana», zob. Raszi do 27:37. [przypis edytorski]

⁷¹¹z żyzności — u Cylkowa: 'zdala od żyzności'; uzasadnienie korekty: błąd Cylkowa, słowa 'zdala' nie ma w tekście hebrajskim, a ojciec obiecuje tu Esawowi, że otrzyma urodajną ziemię, co sugerują również komentarze. [przypis edytorski]

⁷¹²z żyzności ziemi — «Ziemia, która przypadnie ci w dziedzictwie i na której osiędziesz, będzie należała do ziem najżyźniejszych, a będzie to góra Seir», zob. Radak do 27:39. [przypis edytorski]

⁷¹³z miecza twojego będziesz żył — «To błogosławieństwo będzie wyłącznie twoje, że będziesz żył ze swego miecza i będą się ciebie bać z powodu twego miecza, gdyż będziesz wprawny w wojowaniu», zob. Radak do 27:40. [przypis edytorski]

⁷¹⁴będziesz się tulał niespokojnie — u Cylkowa: 'swobodnie się tulasz'; uzasadnienie korekty: logiczne brzmienie zdanie, a i w tekście oryginału jest tu czas przyszły. [przypis edytorski]

⁷¹⁵będziesz się tulał niespokojnie — hebr. *רוד* (*rud*) 'błąkać się niespokojnie, sprawiać niepokój'. «Słowo to oznacza 'ból, cierpienie', tu oznacza to: gdy Israel będzie grzeszyć przeciwko Torze, będziesz miał powód, by czuć się pokrzywdzonym i wtedy „zrzucisz jarzmo jego z karku twojego”», zob. Raszi do 27:40. [przypis edytorski]

⁷¹⁶pozbawioną obu — «[Riwka] bała się, że pozabiją jeden drugiego, lub że Esaw zostanie zabity jeśli uśmierci Jakuba, i jak uczy midrasz, obaj [później] zmarli tego samego dnia», zob. Ibn Ezra do 27:45. [przypis edytorski]

A Bóg Wszechpotężny⁷¹⁷ niechaj błogosławi tobie, i rozpleni cię i rozmnoży cię, aby powstał z ciebie zbór ludów.

I niechaj da ci błogosławieństwo Abrahama⁷¹⁸, tobie i potomstwu twojemu z tobą, abyś posiadał ziemię pobytu twojego, którą oddał Bóg Abrahamowi!”

I wyprawił Icchak Jakuba, a [ten] poszedł do Paddan-Aram do Labana, syna Betuela Aramejczyka, brata Riwiki, matki Jakuba i Esawa.

A widząc Esaw, że pobłogosławił Icchak Jakuba, i że go wysłał do Paddan-Aram, aby pojął sobie stamtąd żonę, i że błogosławiąc go, przykazał mu mówiąc: »Nie pojmiesz żony spośród cór Kanaanu»,

I że usłuchał Jakub ojca swojego, i matki swojej, i poszedł do Paddan-Aram,

Widząc też Esaw, że nie mają upodobania córki Kanaanu w oczach Icchaka, ojca jego,

Poszedł tedy Esaw do Izmaela, i pojął sobie Machalatę, córkę Izmaela, syna Abrahama, siostrę Nebajota, oprócz żon swoich,⁷¹⁹ za żonę.

I wyruszył⁷²⁰ Jakub z Beer-Szeby, i udał się do Charanu.

I natrafił⁷²¹ na pewne miejsce⁷²², i przenocował tam, gdyż zaszło było słońce⁷²³; i wziął z kamieni⁷²⁴ tego miejsca, i umieścił w głowach swoich, i położył się na tym miejscu⁷²⁶.

Modlitwa

I śniło mu się, a oto drabina postawiona na ziemi, a szczyt⁷²⁷ jej sięgał nieba, a oto aniołowie Boży wstępują i zstępują⁷²⁸ po niej.

Sen

Anioł

A oto Wiekuisty stanął przy nim⁷²⁹ i rzekł: „Jam Wiekuisty, Bóg Abrahama, ojca two-

Przymierze

⁷¹⁷Bóg Wszechpotężny — hebr. אל שדדאף (*El Szaddaf*). Imię to odczytywane jest jako złożenie słów ש (*sze*): 'który [ma/posiadał]' i דף (*daf*): 'dosyc'. «Ten, który ma wystarczająco błogosławieństw, dla tych, którzy są błogosławieni przez Niego», zob. Raszi do 28:3. [przypis edytorski]

⁷¹⁸błogosławieństwo Abrahama — jest to odniesienie do *Ks. Rodzaju* 12:2 i 26:4, zob. Raszi do 28:4. [przypis edytorski]

⁷¹⁹oprócz żon swoich, — «Dodał niegodziwość do niegodziwości, gdyż nie rozwiódł się z poprzednimi żonami», zob. Raszi do 28:9. [przypis edytorski]

⁷²⁰wyruszył — «Wystarczyłoby napisać jedynie „udał się do Charanu”, czemu więc Tora podkreśla, że „wyruszył” וַיֵּצֵא (*wajece*) dosł. „wyszedł”? To poucza, że odejście sprawiedliwego z jakiegoś miejsca pozostawia po sobie ślad, bo kiedy sprawiedliwy przebywa w mieście, przydaje on [miastu] chwały, wspaniałości i piękna, gdy je opuszcza: chwała, wspaniałość i piękno opuszczają miasto», zob. Raszi do 28:10. [przypis edytorski]

⁷²¹natrafił — hebr. וַיִּפְגַּע (*pagá*): 'napotkać'. Tu odczytywane jest w sensie modlitwy, a tradycja przypisuje Jakubowi ustanowienie modlitwy wieczornej, zob. Raszi do 28:11. [przypis edytorski]

⁷²²pewne miejsce — «Tora nie wymienia o jakie miejsce chodzi, ale używając [przedimka określonego, wskazuje], że mowa tu o miejscu już wspomnianym wcześniej, a jest to góra Moria, por. *Ks. Rodzaju* 22:4, gdzie jest napisane: „ujrzał miejsce ono” [i gdzie również użyty został przedimek określony]», zob. Raszi do 28:11. [przypis edytorski]

⁷²³zaszło było słońce — słońce zaszło nagle, szybciej niż można było się spodziewać, dlatego Jakub tam zano-cował, zob. Raszi do 28:11. [przypis edytorski]

⁷²⁴wziął z kamieni — u Cyłkova: 'wziął jeden z kamieni'; uzasadnienie korekty: błąd Cyłkova, słowa 'jeden' nie ma w oryginale a forma 'kamienie miejsca' to konstrukcja łącząca rzeczowniki [tzw. smichut], która wskazuje na liczbę mnogą, podobnie odczytują to komentarze [nie wiemy ile wziął kamieni ale więcej niż jeden]. [przypis edytorski]

⁷²⁵z kamieni — wedle interpretacji talmudycznej (*Chulin* 91b) «ulożył [kamienie] jako rodzaj rynny wokół głowy, ponieważ obawiał się dzikich zwierząt, ale [kamienie] zaczęły się spierać ze sobą, ten mówił: niech na mnie ten sprawiedliwy złoży swoją głowę!, a tamten mówił: niech to na mnie złoży swoją głowę! Wnet Bóg uczynił z nich jeden kamień, dlatego [dalej] napisane jest „i wziął kamień, który był położył w głowach swoich” (*Ks. Rodzaju* 28:18)», zob. Raszi do 28:11. [przypis edytorski]

⁷²⁶na tym miejscu — midrasz wyjaśnia, że zanim Jakub przybył do Labana, przez czternaście lat studiował w domu nauki. «Na tym miejscu położył się [do snu], ale przez czternaście lat, gdy uczył się w domu nauki u Ebera, nie spał nocami, gdyż zajmował się Torą», zob. Raszi do 28:11. [przypis edytorski]

⁷²⁷szczyt — u Cyłkova: 'wierzch'; uzasadnienie korekty: precyzja zdania, być może Cyłkow miał na myśli 'wierzchołek, szczyt', w oryginale jest tu słowo רֹאשׁ (*rosz*): 'głowa'. [przypis edytorski]

⁷²⁸wstępują i zstępują — «Najpierw wchodzili a potem schodzili? Aniołowie, którzy odprowadzali go na Ziemi [Israela] nie opuszczali [granic] tej Ziemi i wstępowali do Niebios, a zstępowali aniołowie spoza Ziemi [Israela], aby mu towarzyszyć», zob. Raszi do 28:12. [przypis edytorski]

jego, i Bóg Icchaka! Ziemię na której leżysz, tobie oddam ją, i potomstwu twojemu.

I będzie potomstwo twoje, jako proch ziemi, i rozprzestrzenisz się ku zachodowi, i ku wschodowi, i ku północy, i ku południowi; a błogosławić się będą tobą wszystkie plemiona ziemi i potomstwem twoim.

A oto, Ja z tobą⁷³⁰, i strzec cię będę, gdziekolwiek pójdziesz, i przywrócę cię do ziemi tej; gdyż nie opuszczę cię, aż spełnię to, com przyrzekł tobie⁷³¹”.

I przebudził się Jakub ze snu swojego, i rzekł: „Zaprawdę, jest Wiekuisty na miejscu tym, a jam nie wiedział⁷³²!”

I uląkł się i rzekł: „Jak groźnym miejsce to! Nic to innego, a tylko dom Boży; to brama niebios⁷³³!”

I wstał Jakub rano, i wziął kamień, który był położył w głowach swoich, i postawił go jako pomnik⁷³⁴, i wylał⁷³⁵ olej na wierzch jego.

I nazwał imię miejsca tego Beit-El⁷³⁶; wszakże było Luz imię miasta tego przedtem.

I ślubował Jakub ślub, i rzekł⁷³⁷: „Jeżeli będzie Bóg ze mną, a strzec mnie będzie na drodze tej, którą idę, i da mi chleb na pokarm i suknię na odzienie,

A powrócę w pokoju⁷³⁸ do domu ojca mego: to⁷³⁹ będzie Wiekuisty⁷⁴⁰ Bogiem moim.

A kamień ten, który postawiłem jako pomnik, będzie domem Bożym; a z wszystkiego co mi dasz, dziesięćcinę zaofiaruję Tobie”.

ROZDZIAŁ XXIX

I powstał Jakub⁷⁴¹, i poszedł do ziemi synów Wschodu.

I spojrział, a oto studnia na polu, a tam trzy stada owiec rozłożone przy niej, bo ze studni tej zwykle pojono stada; a kamień był ogromny nad otworem studni.

Woda

⁷²⁹przy nim — hebr. *alaw* (אלו) można tłumaczyć także jako 'nad nim'. [przypis edytorski]

⁷³⁰Ja z tobą — Bóg zapewnił go o tym, gdyż Jakub obawiał się Esawa i Labana, zob. Raszi do 28:15. [przypis edytorski]

⁷³¹com przyrzekł tobie — «To co obiecałem Abrahamowi dla jego potomków, odnośnie do ciebie mu to obiecałem a nie odnośnie do Esawa, gdyż nie powiedziałem mu 'Icchak będzie nazywany twoim potomstwem', ale „po Icchaku nazwanym będzie potomstwo twoje” (Ks. Rodzaju 21:12), [co oznacza]: nie całe potomstwo Icchaka», zob. Raszi do 28:15. [przypis edytorski]

⁷³²jam nie wiedział — «Bo gdybym wiedział, nie zasnąłbym na tak świętym miejscu», zob. Raszi do 28:16. [przypis edytorski]

⁷³³brama niebios — «Miejsce modlitwy, skąd modlitwy wznoszą się do Nieba. Midrasz uczy, że Niebiańska Świątynia znajduje się dokładnie ponad ziemską Świątynią [Jerozolimską]», zob. Raszi do 28:17. [przypis edytorski]

⁷³⁴pomnik — hebr. *macewa* (מצבה): 'ustawiony pionowo kamień'. [przypis edytorski]

⁷³⁵wylał — u Cylkowa: 'rozlał'; uzasadnienie korekty: precyzja zdania, ofiarę płynną się 'wylewa', 'rozlewa' się coś raczej niechęć, przypadkowo. [przypis edytorski]

⁷³⁶Beit-El — od hebr. בית (*beit*): 'dom' i אל (*El*): 'Bóg'. [przypis edytorski]

⁷³⁷rzekł — te słowa Jakuba odpowiadają słowom Bożej obietnicy z wersetu 28:15, zob. Raszi do 28:20. [przypis edytorski]

⁷³⁸w pokoju — w znaczeniu: 'wolny od grzechu, że nie nabiorę [niegodziwych] nawyków Labana», zob. Raszi do 28:20. [przypis edytorski]

⁷³⁹to — «Nie jest to warunek, jak mówi Raszi, lecz ślubowanie i jego treść brzmi: jeśli wrócę do domu mego ojca, będę służył [Bożej obietnicy] w Ziemi Wybranej, miejsce tego kamienia, stanie się dla mnie domem Bożym i wniosę tam dziesięćcinę. Wiąże się z tym tajemnica wyrażona w słowach, że kto mieszka poza tym Krajem, podobny jest komuś, kto jak gdyby nie miał Boga (*Ketubot* 110b)», zob. Ramban do 28:21 [przypis edytorski]

⁷⁴⁰będzie Wiekuisty — «Jego Imię ogarnie mnie od początku do końca, aby nie znalazł się wśród moich potomków nikt niegodny [Bożej obietnicy]», zob. Raszi do 28:21. [przypis edytorski]

⁷⁴¹I powstał Jakub — hebr. *wajisa Jaakow raglaw* (וַיַּסֵּא יַעֲקֹב רַגְלָיו) dosł. 'podniósł Jakub nogi swoje'. [przypis edytorski]

A gdy zgromadzone tam były wszystkie stada, staczali kamień znad otworu studni, i poili⁷⁴² trzody, i przywracali⁷⁴³ kamień nad otwór studni, na miejsce swoje.

I rzekł do nich Jakub: „Bracia moi, skąd wy?” I odpowiedzieli: „Z Charanu jesteśmy”.

I rzekł do nich: „Czy znacie Labana, syna Nachora⁷⁴⁴?” I odpowiedzieli: „Znamy”.

I rzekł do nich: „Czy dobrze się miewa?” I odpowiedzieli: „Dobrze; a oto Rachel⁷⁴⁵, córka jego, nadchodzi z trzodą!”

I rzekł: „Wszak jeszcze dnia dosyć, nie czas zapędzać stada; napójcież trzodę, a idźcie popaść”.

I odpowiedzieli: „Nie możemy, póki zgromadzone nie będą wszystkie trzody, i nie stoczą kamienia znad otworu studni, a wtedy napoimy trzodę”.

Jeszcze rozmawiał z nimi, — a Rachel nadeszła z trzodą ojca swego, bo pasterką była⁷⁴⁶.

I stało się, gdy ujrzał Jakub Rachelę, córkę Labana, brata matki swojej, i trzodę Labana, brata matki swojej, że przystąpił Jakub, i stoczył kamień⁷⁴⁷ znad otworu studni, i napoił trzodę Labana, brata matki swojej.

I ucałował Jakub Rachelę, i podniósł głos swój, i zapłakał⁷⁴⁸.

I oznajmił Jakub Racheli, że jest siostrzeńcem ojca jej⁷⁴⁹, i że jest synem Riwki; i pobiegła, i opowiedziała to ojcu swojemu⁷⁵⁰.

I stało się, gdy usłyszał Laban wiadomość o Jakubie, synu siostry swojej, pobiegł⁷⁵¹ na spotkanie jego, i uściśnął go⁷⁵², i ucałował go⁷⁵³, i wprowadził go do domu swojego; a wtedy opowiedział⁷⁵⁴ Labanowi o wszystkim tym.

⁷⁴²poili — u Cylkowa 'napoił'; uzasadnienie korekty: logika tekstu nie pozwala dać tu czasownika w formie dokonanej, zob. dalej 29:8. [przypis edytorski]

⁷⁴³przywracali — u Cylkowa 'złożyli napowrót'; uzasadnienie korekty: logika tekstu nie pozwala dać tu czasownika w formie dokonanej, zob. dalej 29:8, także: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁷⁴⁴syna Nachora — «Labana syn Nachora (a nie syna Betuela). [Jakub] wspominał jego dziadka a nie ojca, gdyż Nachor był osobą znaną, poważaną i bardziej szanowaną niż Betuel», zob. Radak do 29:5. [przypis edytorski]

⁷⁴⁵Rachel — w innych przekładach jako: Rachela. [przypis edytorski]

⁷⁴⁶pasterką była — «Ale Lea [jej siostra] nie była pasterką, ponieważ miała wątle oczy (*Ks. Rodzaju* 29:17), a wiatr i świeże powietrze były dla niej szkodliwe. W taki sposób też honorowano jej starszeństwo», że nie musiała paść owiec, gdyż była już panną w wieku do zamążpójścia, zob. Chizkuni do 29:9. [przypis edytorski]

⁷⁴⁷stoczył kamień — z łatwością, «jak ktoś kto wyjmuje korek z butelki, co uświadamia, jak bardzo [Jakub] był silny», zob. Raszi do 29:10. [przypis edytorski]

⁷⁴⁸zapłakał — zapłakał ponieważ przybył z pustymi rękami, nie tak jak Eliezer, sługa Abrahama, który przybył z kosztownościami i podarkami. «Elifaz syn Esawa na rozkaz swojego ojca gonił [Jakuba], by go zabić, jednak gdy go doścignął, wstrzymał się, ponieważ Elifaz dorastał na kolanach Jakuba. Spytał [Jakuba]: ale co mam zrobić z nakazem mojego ojca? Jakub odpowiedział mu: weź [wszystko], co mam, [i powiedz mu, że jestem martwy], gdyż biedny człowiek jest postrzegany jakby był umarły», zob. Raszi do 29:11. Plakał z radości i z wielkiej miłości, zob. Radak do 29:11. [przypis edytorski]

⁷⁴⁹siostrzeńcem ojca jej — Jakub wyjaśnił, że jest bliskim krewnym jej ojca, a midrasz dodaje, że powiedział jej: «jeśli [Laban] zamierza mnie oszukać, to ja jestem mu bratem [równie biegłym] w oszukiwaniu, a jeśli on jest człowiekiem zacnym, to ja jestem synem Riwki, jego zacnej siostry», zob. Raszi do 29:12. [przypis edytorski]

⁷⁵⁰ojcu swojemu — «Ponieważ jej matka nie żyła, [Rachel] nie miała nikogo, komu mogłaby to opowiedzieć, oprócz [Labana]», zob. Raszi do 29:12. [przypis edytorski]

⁷⁵¹pobiegł — «[Laban] myślał, że [Jakub jest] obładowany pieniędzmi, skoro sługa tego domu, [Eliezer] przybył z dziesięcioma objuczonymi wielbłędami», zob. Raszi do 29:13. [przypis edytorski]

⁷⁵²uściśnął go — «Gdy zobaczył, że nic nie ma ze sobą, pomyślał: może ma złoto w zanadrzu?», zob. Raszi do 29:13. [przypis edytorski]

⁷⁵³ucałował go — w końcu «pomyślał: a może przyniósł ze sobą perły i [chowa je] w ustach?», zob. Raszi do 29:13. [przypis edytorski]

⁷⁵⁴opowiedział — Jakub opowiedział, iż «przybył wyłącznie przymuszony sytuacją z bratem, a cały majątek został mu zabrany», zob. Raszi do 29:13. [przypis edytorski]

I rzekł do niego Laban: „Wszak kością i ciałem moim ty⁷⁵⁵!” I zamieszkał u niego przez miesiąc czasu.

Wtedy rzekł Laban do Jakuba: „Czyż dlatego, żeś bratem moim, masz mi służyć darmo? Powiedzże mi jakie ma być wynagrodzenie twoje?”

A miał Laban dwie córki; imię starszej: Lea, a imię młodszej: Rachel.

A oczy Lei były mdłe⁷⁵⁶; Rachel zaś była pięknej postawy i pięknego wejrzenia.

I pokochał Jakub Rachelę, i rzekł: „Będę ci służył siedem lat⁷⁵⁷ o Rachelę, córkę twoją młodszą⁷⁵⁸”.

Miłość

I rzekł Laban: „Lepiej, że dam ją tobie, niżbym miał oddać ją mężowi innemu; pozostań u mnie”.

I tak służył Jakub o Rachelę siedem lat; a zdawały się w oczach jego jako dni kilka w miłości jego ku niej.

I rzekł Jakub do Labana: „Daj mi żonę moją, bo spełniony czas mój⁷⁵⁹, a pójdę do niej”.

I zgromadził Laban wszystkich ludzi miejscowych, i wyprawił ucztę.

Ślub

I było wieczorem, wziął Leę, córkę swoją, i wprowadził ją do niego; i [Jakub] poszedł do niej.

A dał jej Laban Zilpę, służebnicę swoją, — Lei córce swej, za służebnicę.

I okazało się z rana⁷⁶⁰, a oto była — Lea! I rzekł do Labana: „Cóż mi to uczynił? Alboż nie o Rachelę służyłem tobie, — i dla czegoż mnie oszukałeś?”

I rzekł Laban: „Nie zwykło się tak czynić w miejscu naszym, aby wydawać młodszą przed starszą.

Dopełnij tydzień tej⁷⁶¹, a damy ci i tę⁷⁶² drugą, za służbę, którą pełnić będziesz u mnie jeszcze siedem lat innych”.

I uczynił Jakub tak, i dopełnił tydzień tej; i dał mu Rachelę, córkę swoją, za żonę.

I dał Laban Racheli, córce swojej, Bilhę, służebnicę swoją, na jej służebnicę.

⁷⁵⁵kością i ciałem moim ty — Laban powiedział mu: «nie mam powodu, żeby przyjmować cię do domu, skoro nic nie posiadasz, ale ze względu na pokrewieństwo przygarne cię na jakiś miesiąc. Tak też uczynił, jednak nie było to za darmo, bo [Jakub] zajmował się wypasem jego owiec», zob. Raszki do 29:14. [przypis edytorski]

⁷⁵⁶delikatne — hebr. רַחֵם (*rachem*) od רַחַם (*rachem*): ‘delikatny, słaby, miękki’. Oczy Lei osłabły od płaczu, gdyż «myślała, że przypadnie jej los [żony] Esawy i płakała, bo wszyscy mówili: Riwka ma dwóch synów a Laban ma dwie córki: starsza dla starszego, a młodsza dla młodszego», zob. Raszki do 29:17. [przypis edytorski]

⁷⁵⁷siedem lat — «To był ów „czas niejaki”, o którym mówiła mu jego matka (Ks. Rodzaju 27:44)», zob. Raszki do 29:18. [przypis edytorski]

⁷⁵⁸Rachelę, córkę twoją młodszą — «Czemu podał mu te wszystkie szczegóły? Ponieważ [Jakub] wiedział, że [Laban] jest oszustem, powiedział mu: „będę ci służył o Rachelę”, a żebyś nie powiedział, że chodzi o jakąś inną Rachelę, dodaje więc „twoją córkę”, a żebyś nie pomyślał: zmienię imię Lei na ‘Rachel’, dodaje więc „młodszą”. A jednak na nic się to zdało, gdyż i tak [Laban] go oszukał», zob. Raszki do 29:18. [przypis edytorski]

⁷⁵⁹spełniony czas mój — minęło tyle czasu, ile poleciła mu pozostać tam jego matka, zob. Raszki do 29:21. [przypis edytorski]

⁷⁶⁰okazało się z rana — *Talmud* (*Megilla* 13b) odpowiada na pytanie, czemu w nocy Jakub nie rozpoznał, że była to Lea. «Ponieważ Jakub przekazał Racheli znaki rozpoznawcze, lecz gdy Rachel zobaczyła, że prowadzi do niego Leę, zatroskała się: teraz moja siostra zostanie zawstydzona. I od razu przekazała jej owe znaki», zob. Raszki do 29:25. [przypis edytorski]

⁷⁶¹Dopełnij tydzień tej — odnosi się to siedmiu dni uczytu weselnej, zob. Raszki do 29:27. [przypis edytorski]

⁷⁶²a damy ci i tę — «Od razu po siedmiu dniach wesela a odpracujesz już po ślubie», zob. Raszki do 29:27. [przypis edytorski]

I poszedł też do Racheli, i kochał Rachelę bardziej, niż Leę; i służył u niego jeszcze siedem lat innych.

A widząc Wiekuisty, że nienawidzona⁷⁶³ [jest] Lea, otworzył łono jej; Rachel zaś była nieplodną.

I poczęła Lea, i urodziła syna, i nazwała imię jego: Reuben⁷⁶⁴, bo rzekła: „Wejrzał Wiekuisty na niedolę moją, gdyż teraz pokocha mnie mąż mój”.

Imię

I poczęła znowu, i urodziła syna, i rzekła: „Ponieważ usłyszał Wiekuisty, że nienawidzoną byłem⁷⁶⁵, dał mi i tego;” i nazwała imię jego: Szymon⁷⁶⁶.

I poczęła znowu, i urodziła syna, i rzekła: „Oto tym razem⁷⁶⁷ przylgnie⁷⁶⁸ mąż mój do mnie, gdyż urodziłam mu trzech synów;” przeto nazwano imię jego Lewi.

I poczęła jeszcze, i urodziła syna, i rzekła: „Tym razem słać będę⁷⁶⁹ Wiekuistego;” przeto nazwała imię jego: Jehuda⁷⁷⁰. I przestała rodzić.

ROZDZIAŁ XXX

I widziała Rachel, że nie rodziła Jakubowi, — i zazdrościła Rachel siostrze swojej, i rzekła do Jakuba: „Daj mi dzieci⁷⁷¹; a jeżeli nie, umrę!”

Bezdzielnosc, Dziecko,
Modlitwa

I zapłonął⁷⁷² gniew Jakuba na Rachelę, i rzekł: „Alboż ja na miejscu Boga, który odmówił ci⁷⁷³ płodu żywota⁷⁷⁴?”

I rzekła: „Oto służebnica moja Bilha, pójdź do niej, aby urodziła na kolanach moich, a zbudowaną będę i ja⁷⁷⁵ od niej”.

I dała mu Bilhę, służebnicę swoją, za żonę; i poszedł do niej Jakub.

I poczęła Bilha, i urodziła Jakubowi syna.

I rzekła Rachel: „Osądził mnie⁷⁷⁶ Bóg i usłyszał głos mój⁷⁷⁷, i dał mi syna”; przeto nazwała

Imię

⁷⁶³nienawidzona — Jakub nie czuł nienawiści do Lei, «ale jako że kochał Rachel bardziej niż Leę, [...] w porównaniu z miłością jaką miał dla Rachel, [Lea] była [jak] znienawidzona», zob. Radak do 29:31. [przypis edytorski]

⁷⁶⁴Reuben — od hebr. רֵעוּ (reu): ‘zobaczcie’ i בֵּן (ben) ‘syn’. Wedle słów *Talmudu* (*Berachot* 7b) Lea «mówiła: zobaczcie jaka jest różnica pomiędzy moim [pierworodnym] synem a synem mojego teścia [Esawem], który sprzedał swoje pierworództwo Jakubowi, a choć [Reuben] nie sprzedał [pierworództwa] Josefowi, nie protestował przeciwko [temu, gdy Josef otrzymał przywileje pierworodnego], i nie tylko nie protestował, ale jeszcze chciał go wyratować z dołu (*Ks. Rodzaju* 37:22 i 29)», zob. Raszi do 29:31. [przypis edytorski]

⁷⁶⁵byłam — słowo ‘byłam’ dodane przez Cylkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

⁷⁶⁶Szymon — od hebr. שָׁמַע (szama): ‘usłyszeć, wysłuchać’. [przypis edytorski]

⁷⁶⁷tym razem — midrasz uczy, że «Pramatki [Sara, Riwka, Rachel i Lea] były prorokiniami, wiedziały więc, że od Jakuba pochodzić będzie dwanaście pokoleń [czyli klanów, plemion]. Poślubił on cztery kobiety, [Lea] powiedziała więc: od tej pory nie będzie mógł stawiać mi zarzutu, bo wypełniłam cały mój udział w rodzeniu dzieci», zob. Raszi do 29:34. [przypis edytorski]

⁷⁶⁸przylgnie — hebr. יָלַץ (jelaw) od rdzenia יָלַץ (law): ‘towarzyszyć, przyłączyć się, odprowadzać’. [przypis edytorski]

⁷⁶⁹Tym razem słać będę — «Wypełniłam więcej, niż było moim udziałem, od teraz powinnam wychwalać Boga», zob. Raszi do 29:34. [przypis edytorski]

⁷⁷⁰Jehuda — od hebr. יָדָה (jada) ‘składać podziękowania, wychwalać’. [przypis edytorski]

⁷⁷¹Daj mi dzieci — Rachel wypominała Jakubowi, że w podobnej sytuacji jego ojciec modlił się za jego matkę, zob. Raszi do 30:1. [przypis edytorski]

⁷⁷²zapłonął — u Cylkowa: ‘wspłonął’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁷⁷³który odmówił ci — «Mówisz mi, żebym postąpił jak mój ojciec, ale ja nie jestem w takiej sytuacji jak on: mój ojciec nie miał w ogóle dzieci, a ja mam [już dzieci]. To tobie Bóg odmówił potomstwa, nie mnie», zob. Raszi do 30:2. [przypis edytorski]

⁷⁷⁴żywota — dziś: łono. [przypis edytorski]

⁷⁷⁵będę i ja — «[Rachel] odpowiedziała mu: twój dziadek Abraham też miał już dziecko [...] a jednak modlił się za Sarę! [Jakub] odrzekł: mój dziadek wprowadził drugą partnerkę do domu. Na co Rachel powiedziała: jeśli to jest przeszkodą: „oto służebnica moja...”», zob. Raszi do 30:3. [przypis edytorski]

imię jego: Dan⁷⁷⁸.

I poczęła znowu, i urodziła Bilha, służebnica Racheli, syna drugiego Jakubowi.

I rzekła Rachel: „W zapasach⁷⁷⁹⁷⁸⁰ potężnych⁷⁸¹ pasowałam się z siostrą moją, a przemo-
głam”; i nazwała imię jego: Naftali. Imię

A widząc Lea, że przestała rodzić, wzięła Zilpę służebnicę swoją, i dała ją Jakubowi za
żonę.

I urodziła Zilpa, służebnica Lei, Jakubowi syna.

I rzekła Lea: „Przyszło szczęście^{782!}” I nazwała imię jego: Gad⁷⁸³. Imię

I urodziła Zilpa, służebnica Lei, syna drugiego Jakubowi.

I rzekła Lea: „Na szczęście moje! bo szczęśliwą nazywać mnie będą kobiety⁷⁸⁴”. I nazwała
imię jego: Aszer⁷⁸⁵. Imię

I wyszedł Reuben w czasie żniw⁷⁸⁶ pszenicy, i znalazł mandragory⁷⁸⁷⁷⁸⁸ na polu, i przyniósł
je Lei, matce swojej; i rzekła Rachel do Lei: „Dajże mi mandragory syna twego”.

A rzekła do niej: „Czyż mało, żeś wzięła⁷⁸⁹ męża mojego, że chcesz wziąć i mandragory
syna mego?” I rzekła Rachel: „Niechajże śpi z tobą tej nocy za mandragory syna twego”.

A gdy przyszedł Jakub z pola wieczorem, wyszła Lea naprzeciw niego⁷⁹⁰, i rzekła: „Do
mnie zajdziesz, gdyż najęłam⁷⁹¹ cię za mandragory syna mego;” I spał z nią onej nocy.

I wysłuchał Bóg Leę, i poczęła, i urodziła Jakubowi syna piątego.

I rzekła Lea: „Dał mi Bóg wynagrodzenie⁷⁹², iż oddałam służebnicę moją mężowi moje- Imię

⁷⁷⁶*Osądził mnie* — «Osądził mnie wobec mojej siostry i zobaczył, że ja również zasługuję na dzieci, tak jak ona», zob. Radak do 30:6. [przypis edytorski]

⁷⁷⁷*wysłuchał głos mój* — «Modliłam się do Niego o to i nawet gdybym nie zasługiwała, to wysłuchał mojej modlitwy», zob. Radak do 30:6. [przypis edytorski]

⁷⁷⁸*Dan* — od hebr. דָּן (*din*): ‘sąd, osądzać’. [przypis edytorski]

⁷⁷⁹*W zapasach* — u Cylkowa: ‘zapasy potężnymi’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁷⁸⁰*Zapasy* — hebr. רְדָּעַן תַּלָּף (*patal*): ‘okręcać coś, skręcać, wykręcać’ w znaczeniu takim jak skręcanie sznura, metaforycznie oznacza też ‘zmagania w walce, zapasy’. [przypis edytorski]

⁷⁸¹*potężnych* — hebr. נַפְתָּלִים נִפְתָּלִים (*naftulei Elohim*) dosł. ‘Boskie zapasy’. Można to interpretować także jako: «na chwałę Bożą dałam [mężowi] moją służebnicę lub: Bóg pomógł mi w moich zmaganiach», zob. Ibn Ezra do 30:8. [przypis edytorski]

⁷⁸²*Przyszło szczęście* — taki przekład zgodny jest z żydowską tradycją, ale w tekście hebrajskim zamiast dwóch słów גַּד גַּד (*ba gad*): ‘przyszło szczęście’ użyte jest tu jedno słowo, które brzmi identycznie: בָּגָד (*bagad*): ‘zdradził’. Lea powiedziała: «zdradziłeś mnie, gdy poszedłeś do mojej służebnicy», bo ja dałam ci już dzieci, zob. Raszi do 30:11. [przypis edytorski]

⁷⁸³*Gad* — hebr. גַּד (*gad*): ‘szczęście, powodzenie’. [przypis edytorski]

⁷⁸⁴*kobiety* — u Cylkowa: ‘niewiasty’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁷⁸⁵*Aszer* — od hebr. אֲשֵׁר (*oszer*): ‘szczęście, szczęśliwy’. [przypis edytorski]

⁷⁸⁶*żniw* — u Cylkowa: ‘sprzętu’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie, ‘sprzęt’ kojarzy się obecnie z czym innym. [przypis edytorski]

⁷⁸⁷*mandragory* — u Cylkowa: ‘pokrzyk’; uzasadnienie korekty: ‘pokrzyk’; odnosi się obecnie do innej rośliny, ‘mandragora’ występuje tu w przekładach najczęściej. [przypis edytorski]

⁷⁸⁸*mandragory* — hebr. דּוּדַיִם (*dudaim*): ‘mandragory’. *Talmud* (*Sanbedrin* 99b) identyfikuje to jako mandragory lub fiołki. Inni odczytują to słowo jako kwiaty figowca, zob. Raszba do 30:14, a w Pieśni nad pieśniami (7:14) nazwa ta odnosi się do ‘roślin o mocnym zapachu’. [przypis edytorski]

⁷⁸⁹*żeś wzięła* — «Z tej przyczyny, że Rachel nie miała dzieci, Jakub spał z nią [częściej niż z Leą], aby dać jej ukojenie na duszy», zob. Radak do 30:15. [przypis edytorski]

⁷⁹⁰*wyszła Lea naprzeciw niego* — «Cały ten fragment [przytoczony jest w Torze] po to, by pouczyć, że intencją Pramatek było urodzić dzieci pochodzące od Jakuba, gdyż był to człowiek sprawiedliwy i dobry [...]. A to że Lea wyszła mu naprzeciw powodowane było względami obyczajowymi, ponieważ Jakub nie wiedział o sprawie [z mandragorami] i siedł jak zwykle do namiotu Rachel, a nie byłoby to obyczajne, gdyby Lea wyciągnęła go z namiotu siostry po tym, gdy już tam wszedł», zob. Radak do 30:16. [przypis edytorski]

⁷⁹¹*najęłam* — hebr. שָׂכַר (*sachar*): ‘wynajmować, zapłata, wynagrodzenie’. [przypis edytorski]

mu”. I nazwała imię jego Issachar.

I poczęła znowu Lea, i urodziła syna szóstego Jakubowi.

I rzekła Lea: „Obdarował⁷⁹³794 mnie Bóg darem pięknym, tym razem⁷⁹⁵ przytuli mnie⁷⁹⁶ do siebie mąż mój, gdyż urodziłam mu sześciu synów!” I nazwała imię jego: Zebulun. Imię

A następnie⁷⁹⁷ urodziła córkę, i nazwała imię jej: Dina⁷⁹⁸. Imię

I wspomniał⁷⁹⁹ Bóg na Rachelę, i wysłuchał ją Bóg, i otworzył łono jej.

I poczęła, i urodziła syna, i rzekła: „Zdjął⁸⁰⁰ Bóg hańbę moją!”

I nazwała imię jego: Josef⁸⁰¹, mówiąc: „Oby dodał mi Wiekuisty syna drugiego⁸⁰²”. Imię

A gdy urodziła Rachel Josefa, rzekł Jakub do Labana: „Puść mnie⁸⁰³, abym wrócił do miejsca mojego, i do ziemi mojej.

Daj mi żony i dzieci moje, za które ci służyłem, a pójdę; gdyż znasz służbę moją, jaką ci służyłem”.

I rzekł do niego Laban: „Gdybym też znalazł łaskę w oczach twoich! Wywrożyłem⁸⁰⁴805, że pobłogosławił mi Wiekuisty dzięki tobie”.

I rzekł: „Oznacz mi wynagrodzenie twoje, a dam ci”.

I rzekł do niego [Jakub]: „Tobie wiadomo, jakom ci służył, i czym się stał dobytek twój przy mnie.

Bo nielicznym było, coś miał przede mną, a rozmnożyło się w mnóstwo, i błogosławił ci Wiekuisty z przyjściem moim; a teraz, kiedyż popracować i mnie dla domu mojego?”

⁷⁹²wynagrodzenie — hebr. שְׂכָרִי (schari): ‘moja zapłata, moje wynagrodzenie’. [przypis edytorski]

⁷⁹³Obdarował — u Cylkowa: ‘udarował’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i uniknięcie niezręczności [różnica pomiędzy ‘darem’ i ‘udarem’]. [przypis edytorski]

⁷⁹⁴Obdarował — hebr. זָבַד (zabad): ‘obdarować, obdarzyć’. [przypis edytorski]

⁷⁹⁵tym razem — Lea wyraziła nadzieję, że jej namiot będzie od teraz najbardziej honorowym, głównym miejscem zamieszkania Jakuba i że Jakub obdarzy ją teraz większą miłością, zob. Radak do 30:20. [przypis edytorski]

⁷⁹⁶przytuli mnie — hebr. זָבַד (zabad): ‘wywyższyć, uhonorować, uczcić, zamieszkać na wzniosłym/wywyższonym miejscu’. [przypis edytorski]

⁷⁹⁷A następnie — «Wydać się, że Dina była siostrą bliźniaczką Zebuluna, dlatego napisane jest „a następnie urodziła”», bez wspominania o ciąży, zob. Radak do 30:21. [przypis edytorski]

⁷⁹⁸Dina — żeńska forma od hebr. דִּין (din): ‘sąd, osądzać’. Opowieść talmudyczna (Berachot 60a) wyjaśnia, że Lea wiedząc, iż Jakub ma mieć dwunastu synów, «sama się osądziła [mówiąc]: jeśli to też będzie chłopiec, to Rachel, moja siostra, nie będzie nawet jak jedna ze służących, [które już mają po dwóch synów]. Modliła się więc nad [płodem] i zamienił się w dziewczynkę», zob. Raszi do 30:21. [przypis edytorski]

⁷⁹⁹wspomniał — «[Bóg] wspomniał na to, że [w noc ślubu, Rachel] przekazała siostrze znaki rozpoznawcze (zob. komentarz do Ks. Rodzaju 29:25), oraz to, że dręczyła się myślą, by nie przypadał jej los [żony] Esawa, jeśli Jakub się z nią rozwiedzie z tego powodu, że nie dała mu dzieci, bo nawet niegodziwiec Esaw miał już taką myśl, gdy usłyszał, że [Rachel] nie ma dzieci», zob. Raszi do 30:22. [przypis edytorski]

⁸⁰⁰Zdjął — hebr. אָסַף (asaf): ‘zbierać, zebrać, zgromadzić, usuwać, dołączyć’. [przypis edytorski]

⁸⁰¹Josef — od hebr. יֹסֵף (jasaf): ‘dodawać, zwiększać’. W innych przekładach jako: Józef. [przypis edytorski]

⁸⁰²syna drugiego — midrasz uczy, że Rachel proroczo wiedziała, iż Jakub będzie miał tylko dwunastu synów i ustanowi dwanaście plemion, modliła się więc, aby ten dwunasty syn pochodził od niej, zob. Raszi do 30:24. [przypis edytorski]

⁸⁰³Puść mnie — «Bo teraz, gdy urodził się Josef, skończyły się owe siedem lat, które pracował na Rachel», zob. Rasbam do 30:25. [przypis edytorski]

⁸⁰⁴Wywrożyłem — u Cylkowa: ‘mam dobrą wróżbę’; uzasadnienie korekty: doprecyzowanie znaczenia, w oryginale jest tu tylko czasownik נִחֲשָׁתִי (nichashti): ‘wywrożyłem’, co odnosi się do czasu przeszłego i wskazuje na Labana jako sprawcę wróżby. [przypis edytorski]

⁸⁰⁵Wywrożyłem — Laban był wróżbitą. Wywrożył, że dzięki Jakubowi będzie miał męskich potomków (zob. dalej Ks. Rodzaju 30:35 i 31:1), a do tej pory nie miał syna, skoro posyłał córkę jako pasterkę swoich trzód, zob. Raszi do 30:27. [przypis edytorski]

I rzekł: „Cóż ci mam dać? I odpowiedział Jakub: „Nie dasz mi nic, [ale] skoro uczynisz mi rzecz tę; wtedy znowu będę pasł trzodę twoje, i strzeż!”

Przejdę całą trzodę twoją dzisiaj, i oddzielę z niej każde jagnię nakrapiane i pstre; a każde jagnię płowe między owcami, a pstre i nakrapiane między kozami, niechaj będzie wynagrodzeniem moim.

I świadczyć będzie za mną prawość moja w dzień przyszły, gdy przyjdiesz, by [zobaczyć]⁸⁰⁶ wynagrodzenie moje przed sobą: wszystko, co by nie było nakrapianym i pstrym między kozami, a płowym między owcami, kradzionym to będzie przy mnie”.

I rzekł Laban: „Oto niechaj będzie podług słów twoich!”

I oddzielił⁸⁰⁷ dnia tegoż kozły pręgowate i pstre, i wszystkie kozy nakrapiane i pstre, wszystko, na czym coś białego było, i wszystko płowe między owcami, — i oddał w ręce synów swoich.

I naznaczył odległość trzech dni drogi między sobą a Jakubem; a Jakub pasł trzodę Labana pozostałą⁸⁰⁸.

I nabrał sobie Jakub prętów topoli białej, świeżych, i [prętów] migdałowych i jaworowych⁸⁰⁹, i ostrugał na nich pasy białe, odsłaniając białość, która na prętach była.

I postawił pręty, które ostrugał, u źródeł, u koryt wody, gdzie przychodzą trzody pić, przed trzody, i gdzie parzyły się⁸¹⁰, przychodząc pić.

I parzyły się trzody naprzeciw prętów, i rodziły⁸¹¹ trzody, pręgowate, nakrapiane i pstre.

A jagnięta te oddzielił Jakub, i ustawiał trzody wejrzeniem ku pręgowatym i wszelkim płowym w trzodach Labana, i trzymał sobie stada osobno, a nie przyłączał ich do trzód Labana.

I bywało ile razy parzyły się owce silne, ustawiał Jakub pręty przed oczy trzody u koryt, aby się parzyły wobec prętów.

Ale gdy owce słabe były⁸¹², nie ustawiał [prętów]: i tak zostały słabe dla Labana, a silne dla Jakuba.

I wzmógł się mąż ów bardzo a bardzo, i miał trzody liczne, i służebnice, i sługi, i wielbłądy i osły.

⁸⁰⁶by [zobaczyć] — u Cylkowa: 'by mieć'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia, w oryginale nie ma czasownika 'mieć', a to Jakub ma mieć wynagrodzenie nie Laban, dosł. jest tam wyrażenie 'gdy przyjdiesz do mojego wynagrodzenia przed tobą'. [przypis edytorski]

⁸⁰⁷oddzielił — Laban je oddzielił i dał swoim synom do wypasania, zob. Raszi do 30:35. [przypis edytorski]

⁸⁰⁸pozostałą — midrasz uczy, że Jakub dostał od Labana do wypasu najsłabsze, chorowite i bezpłodne zwierzęta, zob. Raszi do 30:36. [przypis edytorski]

⁸⁰⁹jaworowych — hebr. יַמְרוֹזִי (armon) identyfikowane w innych przekładach jako platan lub kasztanowiec. [przypis edytorski]

⁸¹⁰parzyły się — u Cylkowa: 'grzały się'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i doprecyzowanie znaczenia, nie chodzi bowiem o ogrzewanie się. [przypis edytorski]

⁸¹¹rodziły — «Samica widziała pręty i cofała się, samiec parzył się z nią i rodziła [jagnięta] podobne do tych [prętów]», zob. Raszi do 30:38. Owce rodziły młode o umaszczeniu, jakiego chciał Jakub, ponieważ to co widziały przy wodopoju wpływało na ich moc wyobraźni, a stamtąd i na wygląd ich jagniąt, zob. Radak do 30:39. [przypis edytorski]

⁸¹²słabe były — hebr. חַלְשִׁים (haatif) od rdzenia חָטַף (ataf): 'okryć się, otulić, być słabym, mdleć' tu oznacza zwierzę późno urodzone, grubo okryte skórą i runem, niechętnie do parzenia się, zob. Raszi do 30:42. Urodzone w miesiącu tiszri (wrzesień/październik), zob. Ibn Ezra do 30:42. Takie co urodziły już swoje pierworodne, a jeszcze nie były zdolne do kolejnej ciąży, zob. Raszbam do 30:42. [przypis edytorski]

ROZDZIAŁ XXXI

I usłyszał⁸¹³ słowa synów Labana mówiących: „Zabrał Jakub wszystko, co miał ojciec nasz, i z mienia ojca naszego utworzył sobie całe to bogactwo”.

Widział też Jakub oblicze Labana, a oto — nie był dlań jak wczoraj i onegdaj.

I rzekł Wiekuisty do Jakuba: „Wróć do ziemi ojców twoich, i do miejsca urodzenia twego, — a będę z tobą⁸¹⁴!”

I posłał Jakub, i wezwał Rachelę⁸¹⁵ i Leę na pole trzody swojej,

I rzekł do nich: „Widzę ją po obliczu ojca waszego, iż nie jest dla mnie jak wczoraj i onegdaj; ale Bóg ojca mojego był ze mną.

Wy też same wiecie, że z całych sił moich służyłem ojcu waszemu.

A ojciec wasz urągał mi, i zmieniał wynagrodzenie moje po dziesięćkroć; ale nie dozwolił mu Bóg szkodzić mi.

Gdy tak mówił: »Nakrapiane będą wynagrodzeniem twoim«, rodziły tedy wszystkie trzody nakrapiane; gdy zaś tak mówił: »Pręgowate będą wynagrodzeniem twoim«, — rodziły tedy wszystkie trzody pręgowate.

I oddzielił⁸¹⁶ Bóg z dobytku ojca waszego, a oddał mnie.

Stało się bowiem podczas parzenia się⁸¹⁷ trzody, żem podniósł oczy swe, i widziałem we śnie, a oto barany⁸¹⁸, pokrywając trzodę, były pręgowate, nakrapiane i pstre.

I rzekł do mnie anioł Boży we śnie: »Jakubie!« A rzekłem: »Oto jestem«.

I rzekł: »Podnieśże oczy twe, a zobacz: wszystkie barany, pokrywające trzodę, pręgowate są, nakrapiane i pstre: gdyż widziałem wszystko, co Laban czyni tobie.

Jam Bóg [z] Beit-El, gdzie namaściłeś pomnik⁸¹⁹, gdzie ślubowałeś mi⁸²⁰ ślub; teraz powstań, wyjdź z ziemi tej, a wróć do ziemi rodzinnej twojej!«

I odpowiedziały Rachel i Lea, i rzekły do niego: „Alboż mamy jeszcze udział⁸²¹ i dziedzictwo w domu ojca naszego?

⁸¹³usłyszał — synowie Labana rozmawiali między sobą i mówili to do swojego ojca, w obecności synów Jakuba, zob. Radak do 31:1. [przypis edytorski]

⁸¹⁴będę z tobą — «Tam będę z tobą, ale jak długo będziesz przebywał z tym nieczystym [Labanem], niemożliwe jest, aby Moja Szechina [Boska obecność] spoczęła na tobie», zob. Raszi do 31:1. [przypis edytorski]

⁸¹⁵wezwał Rachelę — «Najpierw [wezwał] Rachelę, potem Leę, gdyż to [Rachel] była główną panią domu i to dla niej Jakub wszedł [w umowę] z Labanem», zob. Raszi do 31:4. [przypis edytorski]

⁸¹⁶oddzielił — hebr. נָצַח (*nacal*): ‘wyrwać, uratować, ocalić’. «Każde słowo oznaczające wybawienie, ucieczkę i ratunek ma znaczenie ‘oddzielenia’», zob. Raszbam do 31:9. [przypis edytorski]

⁸¹⁷parzenia się — u Cylkowa: ‘grzania się’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i doprecyzowanie znaczenia. [przypis edytorski]

⁸¹⁸a oto barany — midrasz uczy, że «mimo, iż Laban oddzielił wszystkie [takie owce], aby nie rodziły [jagniąt] wedle swego umaszczenia, aniłowie przyprowadzali je z trzody przekazanej synom Labana do trzody powierzonej Jakubowi», zob. Raszi do 31:10. [przypis edytorski]

⁸¹⁹pomnik — bebr. מַצֵּבָה (*macewa*): ‘ustawiony pionowo kamień’. [przypis edytorski]

⁸²⁰ślubowałeś mi — «I musisz spełnić [to ślubowanie], bo powiedziałeś (*Ks. Rodzaju* 28:22), że ten „pomnik będzie domem Bożym”, gdzie będziesz składał ofiary», zob. Raszi do 31:13. [przypis edytorski]

⁸²¹Alboż mamy jeszcze udział — «Dlaczego mamy cię powstrzymywać od powrotu? Czyż cokolwiek odziedziczymy z majątku naszego ojca pomiędzy jego synami?», zob. Raszi do 31:14. [przypis edytorski]

Alboż nie jako obce⁸²² poczytane byliśmy u niego, skoro sprzedał nas, a spożył także i pieniądze nasze⁸²³?

Zaprawdę, całe bogactwo⁸²⁴, które oddzielił Bóg od ojca naszego, naszym jest i synów naszych. A teraz wszystko, co rozkazał Bóg tobie, uczyn!

Powstał tedy Jakub, i wsadził synów swoich, i żony swe⁸²⁵ na wielbłądy.

I uprowadził wszystkie stada swoje, i cały dorobek swój, którego się dorobił, — dobytek własny swój, który nabył w Paddan-Aram, — aby wrócić do Icchaka, ojca swojego, do ziemi Kanaan.

Laban zaś poszedł był strzyc owce swoje⁸²⁶, i ukradła Rachel bożki⁸²⁷ ojca swego.

Bałwochwalstwo

A Jakub wkradł się w zaufanie u Labana, Aramejczyka, nie dając mu wieści, że uchodzi.

I tak uszedł on, i wszystko co doń należało, i wybrał się i przeprawił się przez rzekę⁸²⁸, i zwrócił oblicze swoje ku górze Gilead.

I doniesiono Labanowi dnia trzeciego, iż uszedł Jakub.

Zabrał wtedy krewnych swoich z sobą, i ścigał za nim siedem dni drogi⁸²⁹, i doścignął go u góry Gilead.

I przyszedł Bóg do Labana, Aramejczyka, we śnie nocą i rzekł do niego: „Strzeż się, abyś się nie rozmówił z Jakubem, ani w dobrym ani w złym⁸³⁰!”

I tak doścignął Laban Jakuba; a Jakub rozbił był namiot swój na górze; Laban zaś rozbił go z krewnymi swoimi przy górze Gilead.

I rzekł Laban do Jakuba: „Cóżś uczynił, żeś podszedł mnie, a uprowadził córki moje jako branki wojenne?

Czemu potajemnie uciekłeś, a wykradłeś się ode mnie, i nie mówiłeś mi nic, abym mógł puścić cię z radością i pieśniami, z bębnami i z cytrami⁸³¹?

Ani dozwoliłeś mi ucałować wnuki moje i córki moje? Otóż nierozsądnie postąpiłeś⁸³².

⁸²²obce — «Nawet wtedy gdy ludzie zazwyczaj dają córkom posag: czyli w dniu ślubu, potraktował nas jak obce, bo sprzedał nas tobie w zamian za twoją pacę», zob. Raszi do 31:15. [przypis edytorski]

⁸²³pieniądze nasze — «Zatrzymał dla siebie zyski z twojej pracy», zob. Raszi do 31:15. [przypis edytorski]

⁸²⁴całe bogactwo — «Z majątku ojca naszego nie mamy nic, ale to, co Bóg oddzielił [z dobytku] naszego ojca: nasze jest», zob. Raszi do 31:16. [przypis edytorski]

⁸²⁵synów swoich, i żony swe — «Męskich [członków rodziny] umieścił przed kobietami, podczas gdy Esaw postawił na przdzie kobiety, przed mężczyznami (por. Ks. Rodzaju 36:6)», zob. Raszi do 31:17. [przypis edytorski]

⁸²⁶owce swoje — «[Owce], które dał do wypasu swoim synom, w odległości trzech dni drogi, którą ustanowił pomiędzy sobą a Jakubem», zob. Raszi do 31:19. [przypis edytorski]

⁸²⁷bożki — hebr. תְּרָפִים (*terafim*). «[Rachel chciała], oddalić ojca od bałwochwalstwa», zob. Raszi do 31:19. Ukradła je, by Laban nie mógł przy ich użyciu wywróżyć, którą drogą ucieka Jakub, zob. Chizkuni do 31:19. «Były to miedziane instrumenty do wskazywania czasu, a także do przepowiadania przyszłości, choć najczęściej większość [tych przepowiedni] była fałszywa», zob. Radak do 31:19. «Były to wizerunki ludzkie, sporządzone celem czerpania ponadnaturalnej mocy», zob. Ibn Ezra do 31:19. [przypis edytorski]

⁸²⁸rzekę — Eufrat, zob. Radak do 31:21. [przypis edytorski]

⁸²⁹siedem dni drogi — ponieważ dosłownie napisane jest «ścigał za nim siedmiodniową drogą», midrasz wnioskuje, że «przez trzy dni, gdy posłaniec szedł z wiadomością do Labana, Jakub podążał swoją drogą, z tego wynika że Jakub oddalił się od Labana o sześć dni drogi, a siódmego dnia doścignął go Laban, czyli to, co zajęło Jakubowi siedem dni, Laban pokonał w jeden dzień», zob. Raszi do 31:23. [przypis edytorski]

⁸³⁰ani w dobrem ani w złym — «Wszelkie dobro złoczyńców jest złe dla sprawiedliwych», zob. Raszi do 31:24. Nie namawiaj go do powrotu, nawet jeśli myślisz, że to dla jego dobra, zob. Ibn Ezra do 31:24. [przypis edytorski]

⁸³¹cytrami — hebr. קִנּוֹר (*kinor*). [przypis edytorski]

⁸³²nierozsądnie postąpiłeś — «Do tej pory byłeś mądry i mądrze czyniłeś wobec Esawa i z pierworódcztem i z błogosławieństwem, wobec mnie też zachowywałeś się mądrze, ale teraz „nierozsądnie postąpiłeś”, zob. Bechor Szor do 31:28. [przypis edytorski]

Jest w mocy mojej czynić wam źle, ale Bóg ojca waszego wczorajszej nocy rzekł do mnie, mówiąc: »Strzeż się, abys się nie rozmówił z Jakubem ani w dobrym ani w złym«.

30. I tak poszedłeś sobie, boś tęsknił bardzo za domem ojca twojego; ale czemu skradłeś bogi moje?»

I odpowiedział Jakub, i rzekł do Labana: „Bo obawiałem się, bo sądziłem, że może wydrzesz mi córki twoje.

Ten zaś, u którego znajdziesz bogi twoje, żyć nie będzie⁸³³; wobec krewnych naszych rozpoznawaj, co jest u mnie, i zabierz sobie!” A nie wiedział Jakub, iż Rachel je skradła.

33. I wszedł Laban do namiotu Jakuba⁸³⁴, i do namiotu Lei, i do namiotu dwu służebnic, ale nie znalazł; i wyszedł z namiotu Lei, i wszedł do namiotu Racheli⁸³⁵.

34. A Rachel wzięła bożki, i włożyła je pod siodło wielbłąda, i usiadła na nich: i przerzucił Laban cały namiot, ale nie znalazł.

I rzekła do ojca swojego: „Niechaj się nie gniewa pan mój, że nie mogę powstać przed tobą; bo właściwość kobiet mam⁸³⁶”. I tak szukał, a nie znalazł bożków.

I rozgniewał się Jakub i zlął Labana; i zaczął Jakub i rzekł do Labana: „Jakiż występpek mój, i jakiż grzech mój, że ścigałeś mnie?

37. Gdyś przerzucił wszystkie sprzęty moje, cóżeś znalazł ze wszystkich sprzętów domu twojego? Połóż tu przed bracią moją i bracią twoją, a niech rozstrzygną między nami dwoma.

38. Oto dwadzieścia lat ja u ciebie; owce twoje i kozy twoje nie roniły, a baranów trzody twojej nie jadałem.

Rozszarpanego nie przynosiłem tobie; jam za nie odpowiadał; z ręki mojej poszukiwałeś go, czy skradzione było dniem, czy skradzione nocą.

40. Bywało we dnie pożerał mnie upał, a mróz w nocy, i odbiegał sen od oczu moich.

Takie to moje dwadzieścia lat w domu twoim. Służyłem ci czternaście lat za dwie córki twoje, a sześć lat za trzodę twoją; a odmieniałeś wynagrodzenie moje po dziesięć krok.

Gdyby Bóg ojca mego, Bóg Abrahama i Bojaźń Icchaka⁸³⁷, nie był ze mną, to byś teraz z niczym mnie puścił. Nędzę moją i pracę rąk moich widział Bóg i rozstrzygnął wczoraj!”

I odpowiedział Laban, i rzekł do Jakuba: „Córki — córki to moje, a synowie — synowie to moi, a trzoda, — trzoda to moja, a wszystko, co widzisz, moim to; ale córkom moim, cóż uczynię im⁸³⁸ dzisiaj, albo synom ich, których urodziły?

⁸³³żyć nie będzie — «I z powodu tej klątwy umarła Rachel w drodze», zob. Raszi do 31:32. [przypis edytorski]

⁸³⁴namiotu Jakuba — «To był też namiot Racheli, gdyż Jakub przebywał stale z nią», zob. Raszi do 31:33. [przypis edytorski]

⁸³⁵wszedł do namiotu Racheli — «Gdy wyszedł z namiotu Lei wrócił do namiotu Racheli, zanim przeszukał namioty służących, czemu? Bo znał ją, że lubiła szperać [wśród rzeczy]», zob. Raszi do 31:33. [przypis edytorski]

⁸³⁶właściwość kobiet mam — mowa tu o menstruacji, zob. Radak do 31:35 [przypis edytorski]

⁸³⁷Bojaźń Icchaka — hebr. יִתְּצַח (Pachad Jicchak) czyli Bóg, wobec którego Icchak odczuwa bojaźń. «[Jakub] nie chciał powiedzieć ‘Bóg Icchaka’, gdyż Bóg nie zestawia swego Imienia ze sprawiedliwymi za ich życia. I chociaż [sam Bóg] powiedział [Jakubowi], gdy ten opuszczał Beer Szebe: „Jam Wiekuisty, Bóg Abrahama, ojca twojego, i Bóg Icchaka!” (Ks. Rodzaju 28:13), lecz to dlatego, że oczy [Icchaka] były przytępione, więc był jakby już martwy, ale Jakub obawiał się wypowiedzieć ‘Bóg’, powiedział więc ‘Bojaźń’, zob. Raszi do 31:42. «Wspomagała mnie bojaźń Icchaka przed Bogiem, bo zasługi ojca przynoszą korzyść synowi», zob. Ibn Ezra do 31:42. [przypis edytorski]

⁸³⁸cóż uczynię im — «Jakże mogłoby mi przyjść do głowy, by je skrzywdzić?», zob. Raszi do 31:43. [przypis edytorski]

A teraz pójdz, a zawrzemy przymierze ja i ty; a niechaj będzie to⁸³⁹ świadectwem⁸⁴⁰ między mną a tobą”.

I wziął Jakub kamień i postawił go jako pomnik.

I rzekł Jakub do braci swojej: „Nazbierajcie kamieni!” I wzięli kamienie, i zrobili kopiec i jedli tam na kopcu.

I nazwał go Laban: Jegar-Sahaduta⁸⁴¹, a Jakub nazwał go: Galed⁸⁴².

I rzekł Laban: „Kopiec ten świadkiem między mną a tobą dzisiaj!” Przeto nazwano imię jego: Galed,

Oraz Micpa⁸⁴³, ponieważ mówił: „Niechaj baczy Wiekuisty między mną a tobą, gdy rozstaniemy się⁸⁴⁴ jeden z drugim!

Jeżeli byś dręczył córki moje, albo brał żony oprócz córek moich⁸⁴⁵: to choć nie ma człowieka między nami, ale patrz, Bóg świadkiem między mną a tobą!”

I rzekł Laban do Jakuba: „Oto kopiec ten i oto pomnik, który postawiłem między mną a tobą;

Świadkiem kopiec ten, i świadkiem ten pomnik, że ja nie przejdę do ciebie poza kopiec ten, ani ty nie przejdziesz do mnie poza kopiec ten i poza pomnik ten⁸⁴⁶, na złe⁸⁴⁷.

Bóg Abrahama, i bóg Nachora⁸⁴⁸, niechaj rozsądzą między nami, — bogi ojców ich!” I przysiągł Jakub na Bojaźń ojca swojego, Icchaka.

I zarzął Jakub ofiary na górze, i zaprosił brać swoją, aby spożyli chleb⁸⁴⁹; i spożyli chleb, i przenocowali na górze.

ROZDZIAŁ XXXII

I wstał Laban z rana, i ucałował synów swoich i córki swoje, i pobłogosławił ich, i poszedł; i wrócił Laban do miejsca swojego.

I Jakub też poszedł drogą swoją, i spotkali go aniołowie⁸⁵⁰ Boga.

⁸³⁹to — słowo 'to' dodane przez Cyłkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

⁸⁴⁰niechaj będzie to świadectwem — Bóg będzie świadkiem, zob. Raszi do 31:44. «Słowa tego przymierza będą świadczyć między mną a tobą», zob. Radak do 31:44. [przypis edytorski]

⁸⁴¹Jegar-Sahaduta — aram. ܝܓܪ (jegar): 'kopiec, stos', ܫܗܕܘܬܐ (sahaduta): 'świadectwo'. [przypis edytorski]

⁸⁴²Galed — hebr. גַּל (gal): 'kopiec, stos', עֵד (ed): 'świadek'. [przypis edytorski]

⁸⁴³Micpa — od hebr. מִצְפָּה (cafa): 'obserwować, czuwać, wyglądać [na zewnątrz], szpiegować'. [przypis edytorski]

⁸⁴⁴rozstaniemy się — «Gdy nie będziemy już widzieli jeden drugiego», zob. Raszi do 31:49. [przypis edytorski]

⁸⁴⁵córek moich — wyrażenie 'córki moje' pojawia się dwukrotnie w tym wersecie, jedno odnosi się do Rachel i Lei, drugie do Bilhy i Zilpy, bo zgodnie z midraszem one także były córkami Labana, ale od konkubiny, zob. Raszi do 31:50. [przypis edytorski]

⁸⁴⁶poza kopiec ten i poza pomnik ten — u Cyłkowa: 'mimo kopca tego i mimo pomnika tego'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁸⁴⁷na złe — «W złych zamiarach nie możesz przejść, ale możesz dla prowadzenia interesów», zob. Raszi do 31:52. [przypis edytorski]

⁸⁴⁸Bóg Abrahama, i bóg Nachora — „Bóg Abrahama” jest tu imieniem świętym i odnosi się do Boga Jedyne, a „bóg Nahora” i „bogi ojców ich” odnosi się do bóstw wyznawanych przez Nahora i jego przodków, zob. Raszi do 31:53. [przypis edytorski]

⁸⁴⁹chleb — hebr. לֶחֶם (lechem): 'chleb', oznacza także ogólnie wszelkie pożywienie. [przypis edytorski]

⁸⁵⁰aniołowie — «Anioły Ziemi Izraela wyszły mu naprzeciw, by go wprowadzić do tej Ziemi», zob. Raszi do 32:2. [przypis edytorski]

I rzekł Jakub, gdy ich spostrzegł: „Obóz to Boży!”, i nazwał imię miejsca tego: Machanaim⁸⁵¹.

I wysłał Jakub posłańców⁸⁵² przed sobą do Esawa, brata swego, do ziemi Seir, do krainy⁸⁵³ Edomu.

I rozkazał im, i rzeki: „Tak powiecie panu mojemu, Esawowi: tak rzecze sługa twój Jakub: u Labana gościłem⁸⁵⁴, i bawiłem dotąd.

Ale nagromadziły się u mnie woły i osły, trzody, sługi i służebnice; a posyłam oznajmić to panu mojemu, by znaleźć łaskę w oczach twoich”.

I wrócili wysłańcy do Jakuba i rzekli: „Przybyliśmy do brata twojego, do Esawa, a on również idzie na spotkanie⁸⁵⁵ ku tobie, a czterysta⁸⁵⁶ ludzi z nim”.

I uląkł się Jakub bardzo, i strwożył się; i rozdzielił ludzi, którzy z nim byli, i trzody, i bydło, i wielbłądy, na dwa hufce⁸⁵⁷.

I rzekł: „Jeżeliby napadł Esaw na jeden hufiec, a poraził go, wtedy hufiec pozostały ocalał⁸⁵⁸”.

I rzekł Jakub: „Boże ojca mojego Abrahama, i Boże ojca mojego Icchaka, Wiekuisty, których rzekł do mnie: »Wróć do ziemi twojej i do ojczyzny twojej a uszczęśliwię cię«,

Niegodny⁸⁵⁹ jestem wszystkich łask i wszelkiego dotrwania⁸⁶⁰, któreś wyświadczył słudze twojemu; gdyż o kiju swoim przeprawiłem się przez Jarden ten, a teraz stanowią dwa hufce.

Ocal mnie też z ręki brata mojego, z ręki Esawa!... gdyż obawiam się go, aby nie przyszedł, i nie pobił mnie, matki wraz z dziećmi.

A Tyś rzekł: »Dobrze świadczyć ci będę, i uczynię ród twój jako piasek morski⁸⁶¹, którego się nie zliczy z powodu⁸⁶² mnóstwa«”.

⁸⁵¹*Machanaim* — hebr. מַחֲנַיִם (*machanajim*): ‘dwa obozy’. Obóz aniołów «spoza Ziemi [Israela], które szły z nim aż dotąd i [obóz aniołów] Ziemi Israela, które wyszły mu naprzeciw», zob. Raszi do 32:3. [przypis edytorski]

⁸⁵²*posłańców* — hebr. מַלְאָכִים (*malachim*) oznacza zarówno ‘aniołowie’ jak i ‘posłańcy’. A zgodnie z midraszem, Jakub wysłał rzeczywiste anioły, zob. Raszi do 32:4. [przypis edytorski]

⁸⁵³*krainy* — u Cylkowa: ‘dziedziny’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁸⁵⁴*gościłem* — hebr. גָּרְתִּי (*garti*): ‘mieszkalem’, tu: ‘gościłem’. «Nie zostałem księciem ani nikim ważnym a tylko przybyszem, nie warto więc, abyś mnie nienawidził za błogosławieństwo, którym obdarzył mnie nasz ojciec, [mówiąc do mnie]: „bądź panem braci twojej” (Genesis 27:29), bo mi się to nie spełniło». Słowo ‘garti’ ma wartość liczbową 613, a jest to tradycyjna liczba przykazań w judaizmie. Jakub powiedział więc: «mieszkalam z Labanem, ale przestrzegałem 613 przykazań i nie przyswoilem sobie jego złych nawyków», zob. Raszi do 32:5. [przypis edytorski]

⁸⁵⁵*na spotkanie* — słowa ‘na spotkanie’ dodane przez Cylkowa, nie ma ich w oryginale. [przypis edytorski]

⁸⁵⁶*czterysta* — «Nadchodzi z czterystoma ludźmi i wygląda na to, że idzie walczyć z tobą», zob. Radak do 32:7. [przypis edytorski]

⁸⁵⁷*hufce* — hebr. מַחֲנוֹת (*machanot*): ‘obozy’. [przypis edytorski]

⁸⁵⁸*ocaleje* — Jakub przygotował się na trzy sytuacje: na obdarowanie Esawa, na modlitwę i na walkę, zob. Raszi do 32:9. [przypis edytorski]

⁸⁵⁹*Niegodny* — hebr. קָטוֹן (*katon*) dosł. ‘zmałałem, stałem się mały’. «Zmniejszyły się moje zasługi przez to, że wyświadczyłeś mi [tyle] dobroci i okazałeś wierność. Dlatego się lękam, bo może od czasu, gdy złożyłeś mi obietnicę [opieki] stałem się zepsuty przez grzech i to spowoduje, że będę wydany w ręce Esawa», zob. Raszi do 32:11. [przypis edytorski]

⁸⁶⁰*dotrwania* — hebr. עֵמֶת (*emet*) dosł. ‘prawda’, w znaczeniu iż Bóg ‘naprawdę wypełnił swoje obietnice’, zob. Raszi do 32:11. [przypis edytorski]

⁸⁶¹*piasek morski* — Jakub nawiązuje tu do obietnicy złożonej Abrahamowi (*Ks. Rodzaju* 22:17), zob. Raszi do 32:13. [przypis edytorski]

⁸⁶²*z powodu* — u Cylkowa: ‘dla’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

I zanocował⁸⁶³ tam tejże nocy, i wziął z tego, co miał pod ręką swoją⁸⁶⁵, jako podarek dla Esawa, brata swego,

Kóz dwieście, i kozłów dwadzieścia; owiec dwieście, i baranów dwadzieścia,

Wielbłądziej dojnych wraz ze źrebiętami ich trzydzieści; krów czterdzieści i wołów dziesięć; oślic dwadzieścia i ośląt dziesięć.

I oddał w ręce sług swoich, każde stado z osobna, i rzekł do sług swoich: „Postępujcie przede mną, a przestrzeń zostawiajcie⁸⁶⁶ między stadem a stadem”.

I polecił pierwszemu mówiąc: „Jeżeli spotka cię Esaw, brat mój, a zapyta się ciebie i powie: Czyj ty, i dokąd idziesz, a czyje te [stada] przed, tobą?

Tedy odpowiesz: Sługi twojego Jakuba; podarunek to posłany panu mojemu Esawowi; a oto i on sam za nami”.

I polecił też i drugiemu i trzeciemu, i wszystkim, którzy szli za stadami mówiąc: „Słowy tymi przemówicie do Esawa, gdy go spotkacie,

I powiecie: Oto też i sługa twój Jakub za nami”. Rzekł bowiem: „Przebłagam oblicze jego podarkiem, który idzie przede mną, a następnie obaczę oblicze jego, może przyjmie mnie łaskawie”.

I przeciągnął podarek przed obliczem jego; sam zaś nocował onej nocy w taborze⁸⁶⁷.

I wstał tejże nocy, i zabrał obie żony swoje i obie służebnice swoje, i jedenaścioro⁸⁶⁸ dzieci swoich, i przeprowił się przez bród Jabboka.

I wziął je, i przeprowił je⁸⁶⁹ przez ten potok, i przeprowił też wszystko, co posiadał.

I został⁸⁷⁰ Jakub sam jeden, i pasował się ktoś⁸⁷¹ z nim aż do wzejścia jutrzeńki;

Anioł

A widział, że nie podoła mu, — i dotknął był stawu biodra jego, i zwichnął⁸⁷² staw biodra Jakuba podczas pasowania się z nim, —

⁸⁶³zanocował — u Cylkowa: 'przenocował'; uzasadnienie korekty: 'przenocował' wskazuje raczej na zakończenie wydarzenia, 'zanocował' sugeruje, że 'dopiero zaczął/zamierzał nocować', gdy wydarzyły się następujące rzeczy..., [tu j. polski daje więcej możliwości niż hebrajski]. [przypis edytorski]

⁸⁶⁴zanocował — nie spał lecz «czuwał, wyczekując odpowiedzi Boga na swoją modlitwę, a w tym czasie przygotował [dla Esawa] podarunek ze swego majątku», zob. Radak do 32:14. [przypis edytorski]

⁸⁶⁵co miał pod ręką swoją — hebr. מִן הַיָּד (mina yad) dosł. 'co przyszło mu w rękę' w znaczeniu: 'co należało do niego'. [przypis edytorski]

⁸⁶⁶przestrzeń zostawiajcie — Jakub wyprawił ich o dzień drogi przed sobą, a każdy rodzaj zwierząt miał stanowić «oddzielne stado, oddalone od siebie jak daleko okiem można było sięgnąć, by nasycić [chciwie] oko złoczyńcy [Esawa] i aby zadziwić go wielkością podarunku», zob. Raszi do 32:17. [przypis edytorski]

⁸⁶⁷taborze — hebr. מַחֲנֶה (machane): 'obóz'. [przypis edytorski]

⁸⁶⁸jedenaścioro — «A gdzie była Dina? [Jakub] umieścił ją w zamkniętej skrzyni, aby nie wpadła Esawowi w oko», zob. Raszi do 32:23. Tu «Dina ujęta jest w wyrażeniu „żony swoje”, ponieważ cały czas przebywała z [Leą], swoją matką», zob. Radak do 32:23. [przypis edytorski]

⁸⁶⁹wziął je, i przeprowił je — «Po tym jak sam przeszedł i sprawdził głębokość wody, wrócił na brzeg rzeki i przeprowił [rodzinę i dobytek]», zob. Radak do 32:24. [przypis edytorski]

⁸⁷⁰został — «Zapomniał jakichś drobnych naczyń i wrócił się po nie», zob. Raszi do 32:25. [przypis edytorski]

⁸⁷¹ktos — hebr. אִישׁ (isz) dosł. 'człowiek'. «Był to anioł Esawa», zob. Raszi do 32:25. W kilku miejscach w Biblii «aniołowie zwani są 'isz' 'człowiek', ponieważ ukazują się pod postacią ludzi [...]. Bóg wysłał tego anioła do Jakuba, aby wzmocnić jego serce, by nie obawiał się, że nie pokona Esawa: skoro anioł [Esawa] nie przemógł [Jakuba] zatem też i sam Esaw nie przewyższy [brata]», zob. Radak do 32:25. «Anioł walczył z nim, aby powstrzymać [Jakuba] przed ucieczką i unaocnić mu wypełnienie obietnicy Boga, iż Esaw go nie skrzywdzi», zob. Rasbam do 32:25. [przypis edytorski]

⁸⁷²zwichnął — hebr. שָׁחַ (teka) od rdzenia שָׁחַ: 'oderwał, przemieścił, zwichnął'. Staw biodrowy «został gwałtownie zerwany», zob. Raszi do 32:26. [przypis edytorski]

I rzekł: „Puść mnie, bo weszła jutrzeńka!” I odpowiedział: „Nie puszcze cię, póki nie pobłogosławisz mnie⁸⁷³!”

I rzekł do niego: „Jakie imię twoje?” I odpowiedział: „Jakub”.

Imię

I rzekł: „Nie Jakub będzie nazywane odtąd imię twoje, ale Israel; gdyż walczyłeś⁸⁷⁴ z istotą boską i z ludźmi⁸⁷⁵, i przemogłeś”.

I zapytał Jakub i rzekł: „Powiedz mi też imię twoje!” I odpowiedział: „Czemu to pytasz o imię moje⁸⁷⁶?” I błogosławił mu tamże.

I nazwał Jakub imię miejscowości tej: Peniel⁸⁷⁷; „gdyż widziałem bóstwo⁸⁷⁸ twarzą w twarz, a ocalała dusza moja”.

I weszło mu słońce⁸⁷⁹, gdy minął Penuel⁸⁸⁰; ale chromał⁸⁸¹ on na biodro swoje.

Przeto nie jadają synowie Israela żyły skurczonej⁸⁸², co na stawie biodra, po dziś dzień, ponieważ na stawie biodra Jakuba dotknął żyły skurczonej.

ROZDZIAŁ XXXIII

I podniósł Jakub oczy swoje, i spojrzął, a oto Esaw nadciąga, a z nim czterysta ludzi. I rozdzielił Jakub⁸⁸³ dzieci między Leę, Rachelę i dwie służebnice.

I umieścił służebnice i dzieci ich na przedzie, a Leę i dzieci jej w tyle; Rachelę zaś i Josefa na ostatku⁸⁸⁴.

A sam szedł przed nimi, i kłaniał się ku ziemi siedem razy, zanim przystąpił do brata swojego.

I pobiegł Esaw naprzeciw niemu, i objął go, i padł na szyję jego, i ucałował go⁸⁸⁵; i płakali.

I podniósł oczy swe i spostrzegł kobiety i dzieci, i rzekł: „Czyjeż te przy tobie?⁸⁸⁶” I odpowiedział: „To dzieci, którymi obdarzył Bóg sługę twojego”.

I przystąpiły służebnice, one i dzieci ich, i pokłoniły się.

⁸⁷³*pobłogosławisz mnie* — «Przyznaj mi prawo do błogosławieństw, którymi obdarzył mnie mój ojciec, a do których Esaw rości pretensje», zob. Raszi do 32:27. [przypis edytorski]

⁸⁷⁴*walczyłeś* — od hebr. שָׂרָה (*sara*): ‘walczyć, mieć moc/przewagę, spierać się, wytrwać, zmagać się’. [przypis edytorski]

⁸⁷⁵*z ludźmi* — z Esawem i z Labanem, zob. Raszi do 32:29. [przypis edytorski]

⁸⁷⁶*o imię moje* — «My [anioły] nie mamy ustalonych imion, nasze imiona się zmieniają, zależnie od nakazanego nam zadania i posłannictwa, które mamy wypełnić», zob. Raszi do 32:30. [przypis edytorski]

⁸⁷⁷*Peniel* — od hebr. פְּנֵי (*pnei*): ‘twarz, oblicze’ i אֵל (*el*): ‘Bóg’. [przypis edytorski]

⁸⁷⁸*bóstwo* — hebr. אֱלֹהִים (*elohim*) dosł. ‘bóg/Bóg’. To odnosi się do anioła, z którym walczył Jakub. «Fizyczna postać anioła była dla Jakuba czymś nowym, gdy już zrozumiał, że ma do czynienia z aniołem i widzi go na jawie, rzeczywiście „twarzą w twarz”. Było to coś, czego nie oglądał w taki sposób w poprzednich wizjach [...]. Dziwił się, jak zdołał się uratować po tym, gdy faktycznie go widział, gdyż wizja anioła jest zatrważająca», zob. Radak do 32:31. [przypis edytorski]

⁸⁷⁹*weszło mu słońce* — wyrażenie „weszło mu słońce” midrasz interpretuje jako «słońce weszło dla jego potrzeby: aby uleczyć jego kalectwo», zob. Raszi do 32:32. [przypis edytorski]

⁸⁸⁰*Penuel* — czyli: Peniel. [przypis edytorski]

⁸⁸¹*chromał* — w znaczeniu: kulął. [przypis edytorski]

⁸⁸²*żyły skurczonej* — hebr. גִּיד הַבָּאֲשָׁה (*gid banasze*): ‘ścięgno stawu biodrowego, nerw kulszowy’. [przypis edytorski]

⁸⁸³*Jakub* — słowo ‘Jakub’ dodane [i słusznie] przez Cyllkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

⁸⁸⁴*na ostatku* — «To co najdroższe: na końcu», zob. Raszi do 33:2. [przypis edytorski]

⁸⁸⁵*ucałował go* — ponieważ słowo to w tekście Tory oznaczone jest specjalnymi kropkami ponad literami, mędrcy spierają się czy pocałunek Esawa był szczery, zob. Raszi do 33:4. [przypis edytorski]

⁸⁸⁶*Czyjeż te przy tobie?* — hebr. מִי הֵן לְךָ (*mi ele lach*) dosł. ‘kim ci [są] tobie?/kto [są] ci dla ciebie?/kim [są] ci twoi?’. [przypis edytorski]

Przystąpiła też Lea i dzieci jej, i pokłoniły się; a nareszcie przystąpił Josef i Rachel⁸⁸⁷, i pokłonili się.

I rzekł: „Na cóż⁸⁸⁸ cały ten twój tabor, który spotkałem?” I odpowiedział: „Aby znaleźć łaskę w oczach pana mego”.

I rzekł Esaw: „Posiadam ja wiele⁸⁸⁹, bracie mój; niechaj pozostanie twoim, co twoje!⁸⁹⁰”

I rzekł Jakub: „Nie, proszę; jeżeli też znalazł łaskę w oczach twoich, przyjmiesz podarunek mój z ręki mojej; gdyż oto ujrzałem oblicze twoje, jak gdyby się ujrzalo oblicze anioła⁸⁹¹, a przyjąłeś mnie przychylnie!

Przyjmij że dar⁸⁹² mój, który złożonym ci został; gdyż obdarzył mnie Bóg, a mam wszystko⁸⁹³!” I nalegał nań, i przyjął.

I rzekł [Esaw]: „Zabierzmy się a idźmy; a ja pójdę przy tobie”.

I odpowiedział mu: „Panu memu wiadomo, że dzieci wątłe są, a trzody i bydło dojne u mnie; a jeżeli je popędzą dzień jeden, wyrze cała trzoda.

Niechajże pójdzie pan mój przed sługą swoim, a ja postępować będę⁸⁹⁴ powoli, jako nadążę bydło, które przede mną, i jako nadążą dzieci, póki nie dojdę, do pana mego do Seiru⁸⁹⁵”.

I rzekł Esaw: „Niechaj tedy pozostawię przy tobie kilku ludzi, którzy przy mnie są”. I rzekł: „Po co to? — Obym tylko znalazł łaskę⁸⁹⁶ w oczach pana mego!”

I tak wrócił⁸⁹⁷ dnia tegoż Esaw drogą swą do Seiru.

A Jakub wyruszył do Sukot, i zbudował sobie dom, a dla stad swoich wystawił szalasy; przeto nazwano imię miejscowości tej: Sukot⁸⁹⁸.

⁸⁸⁷przystąpił Josef i Rachel — midrasz zwraca uwagę na to, że «wszystkie matki zbliżyły się [idąc] przed swoimi dziećmi, ale w przypadku Rachel to Josef wyszedł przed nią. Powiedział: moja matka jest piękna i aby nie wpadła w oko temu złoćcy, stanę przed nią i uchronię ją od jego spojrzenia», zob. Raszi do 33:7. [przypis edytorski]

⁸⁸⁸Cóż to za — hebr. מִי לָךְ (*mi lecha*) dosł. 'kto tobie?/komu twoje?'. «Kim jest ten, komu posyłasz cały ten obóz lub o kim myślałeś [wysyłając go]?», zob. Ibn Ezra do 33:8. «Komu to posyłasz?», zob. Chizkuni do 33:8. «Do kogo posyłasz, cały ten obóz, który do ciebie należy?», zob. Radak do 33:8. [przypis edytorski]

⁸⁸⁹wiele — u Cyłkowa: 'dosyć'; uzasadnienie korekty: doprecyzowanie werseu, w oryginale jest רַב (*raw*): 'dużo' i te słowa są potem porównane ze słowami Jakuba w 33:11. [przypis edytorski]

⁸⁹⁰niechaj pozostanie twoim, co twoje! — tymi słowami Esaw przyznał Jakubowi prawa do błogosławieństw od ich ojca, zob. Raszi do 33:9. [przypis edytorski]

⁸⁹¹anioła — hebr. מַלְאָכִים (*elohim*) dosł. 'bóg/Bóg'. «Słusznie należy ci się przyjąć mój podarunek, ponieważ widziałem twoje oblicze, a jest to dla mnie tak ważne, jakbym ujrzal twarz anioła, bowiem widziałem twojego anioła... A także dlatego, że zgodziłeś się wybaczyć mi mój postępek. Dlatego wspominał mu, że widział [jego] anioła? Aby [Esaw] się go bał, myśląc: widział anioły i został ocalony, zatem ja już nie zdołam go pokonać», zob. Raszi do 33:10. [przypis edytorski]

⁸⁹²dar — hebr. בְּרִכְתִּי (*birchati*): dosł. 'moje błogosławieństwo', w znaczeniu 'mój podarunek'. W odpowiedzi tym, którzy twierdzą, że słowo to nie oznacza 'podarunku' i że Jakub oddał tu Esawowi błogosławieństwo, można przytoczyć wersety, gdzie Bóg potwierdza błogosławieństwo dla Jakuba (*Ks. Rodzaju* 35:11-12), jak również to, że Icchak zaznaczył 'błogosławionym będzie' (*Ks. Rodzaju* 27:33), i ponownie błogosławił Jakuba, gdy ten udawała się do Charanu. Wreszcie «napisane jest „I nalegał nań, i przyjął”, a gdyby było tak [jak mówią], Esaw wziąłby to bardo chętnie, gdyż uważał, że Jakub zabrał mu błogosławieństwo podstępem», zob. Rosz do 33:11. Rosz: Aszer ben Jechiel (1250-1327), rabin, talmudysta, ważny kodyfikator prawa, znany jako Rosz lub Rabenu Aszer, urodził się w Niemczech a zmarł w Toledo. [przypis edytorski]

⁸⁹³mam wszystko — «Mam wszystko na zaspokojenie moich potrzeb. Esaw zaś powiedział zarozumiale „posiadam ja wiele”: dużo więcej niż potrzebuję», zob. Raszi do 33:11. [przypis edytorski]

⁸⁹⁴postępować będę — hebr. אֶתְנַהֵל (*etnahala*): 'poprowadzę, powiodę'. [przypis edytorski]

⁸⁹⁵do Seiru — «Opisał mu wydłużoną drogę, bo miał zamiar dojść jedynie do Sukot, pomyślał: jeśli [Esaw] planuje zrobić mi coś złego, niech zaczeka, aż dojdę do niego [do Seiru]. Lecz wcale tam [Jakub] nie poszedł», zob. Raszi do 33:14. [przypis edytorski]

⁸⁹⁶Obym tylko znalazł łaskę — «I nie odwiedzaj mi się teraz [za podarunki ode mnie]», zob. Raszi do 33:15. [przypis edytorski]

⁸⁹⁷wrócił — «Wrócił sam [Esaw], bez owych czterystu ludzi, co mu towarzyszyli, gdyż jeden po drugim wymknęli się od niego», zob. Raszi do 33:16. [przypis edytorski]

⁸⁹⁸Sukot — od hebr. סֻכּוֹת (*sukot*): 'szalasy, tymczasowe zabudowania'. [przypis edytorski]

I przybył Jakub szczęśliwie⁸⁹⁹ do miasta Szechem, co w ziemi Kanaan, po powrocie z Pad-dan-Aram, i rozłożył się przed miastem.

I nabył kawał pola, na którym rozbił namiot swój, od synów Chamora, ojca Szechema, za sto kesytów.

I postawił tam ołtarz⁹⁰⁰, i nazwał go: Moc Boga Izraela⁹⁰¹.

ROZDZIAŁ XXXIV

I wyszła Dina, córka Lei⁹⁰², którą urodziła była Jakubowi⁹⁰³, aby rozejrzeć się między córkami⁹⁰⁴ owej ziemi.

I ujrzał ją Szechem, syn Chamora, Chiwejczyka, księcia owej ziemi, i porwał ją, i położył się przy niej, i zgwałcił ją.

I przyłgnęła dusza jego do Diny, córki Jakuba, i pokochał tę dziewicę⁹⁰⁵, i przemawiał do serca dziewicy.

I rzekł Szechem do Chamora, ojca swojego, mówiąc: „Weź mi dziewczę⁹⁰⁶ to za żonę!”

A Jakub usłyszał, że zhańbił Dinę, córkę jego; gdy jednak⁹⁰⁷ synowie jego byli z bydlęm jego na polu, zamilczał⁹⁰⁸ Jakub aż do ich przybycia.

Tedy wyszedł Chamor, ojciec Szechema, do Jakuba, aby rozmówić się z nim.

A synowie Jakuba przyszli z pola, usłyszawszy o tym; i zasmucili się mężowie ci, i gniewało ich bardzo, że bezceństwo popełnił⁹⁰⁹ w Izraelu⁹¹⁰, leżąc przy córce Jakuba; a tak się nie czyni⁹¹¹.

I mówił Chamor z nimi w te słowa: „Szechem, syn mój, — zapragnęła dusza jego córki waszej; dajcież mu ją za żonę.

A spowinowacie się z nami: córki wasze oddacie nam, a córki nasze weźmiecie sobie.

⁸⁹⁹szczęśliwie — hebr. *ḥāšil* (*szalem*): ‘cały, nienaruszony, pełny’. «Nieuszkodzony na ciele, gdyż został uleczony ze swojego utkania. Z nienaruszonym majątkiem, jako że nic mu nie brakowało, mimo że [dał hojny] podarek [dla Esawa]. I kompletny w swojej znajomości Tory, gdyż w domu Labana nie zapomniął nauki Tory», zob. Raszi do 33:18. [przypis edytorski]

⁹⁰⁰ołtarz — u Cylkowa: ‘ofiarnicę’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁹⁰¹Moc Boga Izraela — «Nie oznacza to, że ołtarz został nazwany „Bóg Izraela” [...] lecz: Ten, który jest Mocą, czyli Bóg, on jest moim Bogiem, a moje imię to: Izrael», zob. Raszi do 33:20. [przypis edytorski]

⁹⁰²córka Lei — wyrażenie „wyszła [...] córka Lei” midrasz zestawia ze słowami „wyszła Lea naprzeciw niego” (*Ks. Rodzaju* 30:16) i odnosi to do podobieństwa charakterów córki i matki, zob. Raszi do 34:1. [przypis edytorski]

⁹⁰³urodziła była Jakubowi — Tora podkreśla ten fakt, bo to co stało się Dinie było karą dla Jakuba, za to że nie dopuścił, by poślubił ją Esaw (zob. komentarz do *Ks. Rodzaju* 32:23), zob. Radak do 34:1. [przypis edytorski]

⁹⁰⁴córkami — u Cylkowa: ‘dziewicami’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie, w oryginale jest *ḥanot* (*bnot*): ‘córki’. [przypis edytorski]

⁹⁰⁵dziewicę — hebr. *na'ara* (*naara*): ‘młoda dziewczyna’. [przypis edytorski]

⁹⁰⁶dziewczę — hebr. *jaldā* (*jalda*): ‘dziewczynka’. [przypis edytorski]

⁹⁰⁷gdy jednak — słowa ‘gdy jednak’ dodane przez Cylkowa, nie ma ich w oryginale. [przypis edytorski]

⁹⁰⁸zamilczał — Chamor przyszedł na rozmowę, ale Jakub nie chciał mu dać odpowiedzi bez obecności swoich synów, zob. Radak do 34:5. [przypis edytorski]

⁹⁰⁹popełnił — u Cylkowa: ‘spełnił’, uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁹¹⁰w Izraelu — w znaczeniu: w klanie Izraela. «To co zrobił [Szechem] będzie skazą dla całego potomstwa Izraela [czyli Jakuba]», zob. Radak do 34:7. [przypis edytorski]

⁹¹¹a tak się nie czyni — nawet pogańskie ludy wstrzymywały się od tego rodzaju przestępstw, pomne kary potopu, zob. Raszi do 34:7. [przypis edytorski]

A z nami zamieszkacie; a ziemia stanie otworem przed wami; osiedźcie i prowadźcie interesy⁹¹²⁹¹³ w niej, i utwierdzajcie się na niej⁹¹⁴”.

I rzekł Szechem do ojca i do braci jej: „Obym tylko znalazł łaskę w oczach waszych, a cokolwiek mi powiecie, dam.

Nałóżcie na mnie największe wiano⁹¹⁵ i dary, a dam, ile naznaczycie mi: — tylko dajcie mi tę dziewicę za żonę!”

I odpowiedzieli synowie Jakuba Szechemowi i Chamorowi, ojcu jego, podstępnie⁹¹⁶; a mówili tak dlatego, że zhańbił Dinę, siostrę ich.

I rzekli do nich: „Nie możemy tego uczynić, abyśmy wydali siostrę naszą za człowieka nieobrzezanego; bo hańbą by to było dla nas.

Wszakże pod tym warunkiem będziemy wam powolni, jeżeli staniecie się podobni do nas, aby obrzezany był u was każdy mężczyzna.

A wtedy oddamy córki nasze wam, a córki wasze pojmiemy sobie, i zamieszkamy przy was, a staniam się ludem jednym.

Gdybyście zaś nie usłuchali nas, abyście się obrzezali, to zabierzemy córkę naszą i pójdziemy”.

I znalazły upodobanie słowa ich w oczach Chamora, i w oczach Szechema, syna Chamora.

I nie zwlekał⁹¹⁷ młodzieniec ze spełnieniem tej rzeczy, bo się rozmiłował w córce Jakuba; a był on najbardziej poważany⁹¹⁸ ze wszystkich w domu ojca swojego.

I przyszedł Chamor i Szechem, syn jego, do bramy swego miasta, i przedstawili [to] ludziom miasta swego, mówiąc⁹¹⁹:

„Ludzie ci są pokojowo usposobieni dla nas⁹²⁰, osiedliby na tej ziemi, i prowadziliby w niej interesy⁹²¹, bo ziemia oto przestronna przed nimi; córki ich bralibyśmy sobie za żony, a córki nasze oddalibyśmy im.

Wszakże pod tym jedynie warunkiem zgodzą się ci ludzie zamieszkać z nami, i być ludem jednym, — jeżeli obrzezanym będzie u nas każdy mężczyzna, tak jako oni są obrzezani.

Stada ich i dobytek ich, i wszelkie bydło ich, czyż nie naszym będzie? Tylko bądźmy im powolni, i niech zamieszkają z nami”.

I usłuchali Chamora i Szechema, syna jego, wszyscy wychodzący z bram miasta jego; i dał się obrzezać każdy mężczyzna, wszyscy wychodzący z bram miasta jego.

⁹¹²*prowadźcie interesy* — u Cylkowa: 'zawiążcie stosunki'; uzasadnienie korekty: uniknięcie śmieszności, w oryginale jest שחרה (scharuha): 'handlujcie w niej/na niej, krążcie po niej w celach handlowych'. [przypis edytorski]

⁹¹³*prowadźcie interesy* — hebr. רדען (sachar): 'krążyć/obchodzić/podróżować w celach handlowych/w interesach'. [przypis edytorski]

⁹¹⁴*utwierdzajcie się na niej* — «Nabywajcie sobie w niej majątek, aż staniecie się jak dostojnicy miasta», zob. Radak do 34:10. [przypis edytorski]

⁹¹⁵*wiano* — hebr. מוהר (mohar): 'opłata za pannę młodą'. Ketuba [kontrakt ślubny] w znaczeniu: suma, którą mąż zobowiązuje się wypłacić żonie, zob. Raszi do 34:12. [przypis edytorski]

⁹¹⁶*podstępnie* — «Postąpili przemyślnie [...] Tora uzasadnia, że nie było w tym nieuczciwości, bo [Szechem] zhańbił Dinę, ich siostrę», zob. Raszi do 34:13. [przypis edytorski]

⁹¹⁷*nie zwlekał* — u Cylkowa: 'nie omieszkął'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁹¹⁸*najbardziej poważany* — u Cylkowa: 'najpoważniejszy'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁹¹⁹*mówiąc* — u Cylkowa: 'i rzekli'; uzasadnienie korekty: zgrabność zdania. [przypis edytorski]

⁹²⁰*pokojowo usposobieni dla nas* — «Mimo, że zgwałciłem ich siostrę», zob. Radak do 34:21. [przypis edytorski]

⁹²¹*prowadziliby w niej interesy* — u Cylkowa: 'zawiazałyby stosunki w niej'; uzasadnienie korekty: taka sama sytuacja jak w 34:10. [przypis edytorski]

Podstęp

I stało się dnia trzeciego, gdy byli w bólu, wzięli wtedy dwaj synowie Jakuba⁹²², Szymon i Lewi, bracia Diny⁹²³, każdy miecz swój, i napadli na miasto śmiało⁹²⁴, i wymordowali wszystkich płci męskiej.

I Chamora i Szechema, syna jego, zabili ostrzem miecza, i zabrali Dinę z domu Szechema i odeszli.

Synowie zaś Jakuba naszli na zabitych, i zrabowali miasto, w którym zhańbili siostrę ich.

Trzody ich, rogaciznę ich, i osły ich, i co było w mieście i co na polu, zabrali.

I całe mienie ich, i wszystką działwę ich, i kobiety ich zabrali w niewolę, i zrabowali też wszystko, co w domach było.

I rzekł Jakub do Szymona i Lewiego: „Wprowadziliście mnie w biedę⁹²⁵, poróżniwszy mnie⁹²⁶ z mieszkańcami tej ziemi, z Kanaanajczykiem i Peryzejczykiem! A stanowią ja garstkę nieliczną: gdy zgromadzą się przeciwko mnie, porażą mnie, i wytępionym będę ja i dom mój”.

I rzekli: „Czyż jako z wszetecznicą⁹²⁷ postępować można z siostrą naszą?”

ROZDZIAŁ XXXV

I rzekł Bóg do Jakuba: „Wstań, udaj się⁹²⁸ do Beit-El, a osiądź tam, i wystaw tam ołtarz⁹²⁹ Bogu, który ukazał się tobie, gdyś uchodził przed Esawem, bratem twoim!”

I rzekł Jakub do domowników swoich, i do wszystkich, którzy z nimi byli: „Usuńcie bogi obce⁹³⁰, co wpośród was, a oczyśćcie się, i zmieńcie szaty wasze.

A wstaniemy, i pójdziemy do Beit-El, i wystawię tam ołtarz⁹³¹ Bogu, który mnie wysłuchał w dniu niedoli mojej, i był ze mną na drodze, którą chodziłem!”

I oddali Jakubowi wszystkie bogi obce, które były w ich ręku, i kolczyki, które mieli w uszach swoich; i zakopał je⁹³² Jakub pod dębem, co przy Szechem,

I wyruszyli. A padł postrach Boży na miasta wokoło nich, i nie ścigali synów Jakuba.

I przybył Jakub do Luz, co w ziemi Kanaan, to jest do Beit-El, on i wszystek lud, który z nim był.

⁹²²*dwaj synowie Jakuba* — «[Szymon i Lewi] byli synami [Jakuba], mimo to postąpili jak pospolici Szymon i Lewi, jakby nie byli jego synami, gdyż nie zasięgnęli rady [Jakuba]», zob. Raszi do 34:25. [przypis edytorski]

⁹²³*bracia Diny* — «Ponieważ narażali dla niej swoje życie, określani są jako jej bracia», zob. Raszi do 34:25. [przypis edytorski]

⁹²⁴*śmiało* — hebr. *נוֹדָה* (*betach*): ‘bezpiecznie, pewnie, ufnie’. «Midrasz uczy, że pokładali ufność w mocy zasług starego [ojca]», zob. Raszi do 34:25. Choć było ich tylko dwóch, byli pewni siebie tak, «jakby byli liczną grupą», zob. Radak do 34:25. [przypis edytorski]

⁹²⁵*w biedę* — hebr. rdzeń *אָחַר* (*achar*): ‘zmącić, wzburzyć, niepokoić, zakłócać’. «W znaczeniu: jak zmacona woda. [Jakub powiedział]: mój umysł nie będzie już przejrzysty [z powodu trosk]», zob. Raszi do 34:30. [przypis edytorski]

⁹²⁶*poróżniwszy mnie* — hebr. *לְהַחֲדוֹת* (*lechaw-iszeni*) dosł. ‘sprawić, że będę cuchnął’. «Będą mnie nienawidzić, tak jak człowiek nienawidzi czegoś, co śmierdzi», zob. Ibn Ezra do 34:30. [przypis edytorski]

⁹²⁷*wszetecznicą* — tu w znaczeniu: kobiety, która nie ma nikogo, kto by ją chronił, zob. Raszi do 34:31. [przypis edytorski]

⁹²⁸*Wstań, udaj się* — «Ponieważ zwlekałeś w drodze [i nie wypełniłeś swego ślubowania], zostałeś ukarany tym, że spadło na ciebie to [zdarzenie] z twoją córką», zob. Raszi do 35:1. [przypis edytorski]

⁹²⁹*ołtarz* — u Cyilkowa: ‘ofiarnicę’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁹³⁰*Usuńcie bogi obce* — pozbadźcie się bożków, które zrabowaliście w mieście Szechem i oczyśćcie się z bałwochwaltwa, zob. Raszi do 35:2. [przypis edytorski]

⁹³¹*ołtarz* — u Cyilkowa: ‘ofiarnicę’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

⁹³²*zakopał je* — nie zostawił ich na ziemi, by nie przyczynić się do tego, że ktoś je znajdzie i ulegnie fałszywemu kultowi, zob. Radak do 35:4. [przypis edytorski]

I zbudował tam ołtarz i nazwał miejscowość tę: El Beit-El⁹³³; gdyż tam objawił mu się Bóg, gdy uchodził przed bratem swoim.

I umarła Debora⁹³⁴, karmicielka Riwiki; i pochowaną została poniżej Beit-El, pod dębem, i nazwano imię jego: Dąb płaczu.

I ukazał się Bóg Jakubowi raz jeszcze⁹³⁵, po powrocie jego z Paddan-Aram, i pobłogosławił go⁹³⁶.

I rzekł do niego Bóg: „Imię twoje — Jakub⁹³⁷; ale nie będzie nazwanym odtąd imię twoje: Jakub, lecz Israel będzie imię twoje”. I nazwał imię jego: Israel. Imię

I rzekł doń Bóg: „Jam Bóg Wszechpotężny⁹³⁸; rozpleniaj się i rozmnażaj; naród⁹³⁹ i zbór narodów⁹⁴⁰ powstanie z ciebie⁹⁴¹, a królowie⁹⁴² z bioder twoich wyjdą.

A ziemię, którą dałem Abrahamowi i Icchakowi, tobie ją oddam, i potomstwu twojemu po tobie oddam ziemię tę”.

I wzniosł się od niego Bóg, z miejsca, na którym mówił z nim.

I postawił Jakub pomnik⁹⁴³ na miejscu, na którym mówił z nim [Bóg], pomnik kamien-ny; i wylał nań ofiarę płynną⁹⁴⁴, i polał go oliwą⁹⁴⁵.

I nazwał Jakub imię miejsca, na którym mówił z nim Bóg: Beit-El.

I wyruszyli z Beit-El, a pozostała jeszcze przestrzeń ziemi, aby przybyć do Efraty, gdy urodziła Rachel; a miała ciężki poród.

A gdy ciężko rodziła, rzekła do niej położniczka: „Nie obawiaj się, gdyż i ten tobie synem!”

I stało się to, gdy uchodziła dusza jej, bo umierała; i nazwała imię jego: Ben-oni⁹⁴⁷. Lecz Imię

⁹³³ *El Beit-El* — hebr. בֵּית אֵל (*El Beit El*): ‘Bóg [z/w] Beit El’, samo *Beit El* oznacza dosłownie ‘dom Boga’. Nazwę miejsca można odczytać następująco: «Bóg w Beit-El, czyli Ten który objawił Swoją Szechinę [Boską obecność] w Beit-El», zob. Raszi do 35:7. [przypis edytorski]

⁹³⁴ *Debora* — «Skąd Debora w domu Jakuba? Stąd, że Riwka obiecała Jakubowi: „poślę i zabiorę cię stamtąd” (*Ks. Rodzaju* 27:45) i posłała do niego Deborę do Paddan-Aram, by go stamtąd wezwać. I zmarła [Debora] w drodze [powrotniej]». Midrasz uczy, że tak naprawdę Jakub dowiedział się tam o śmierci matki, a Tora nie mówi wprost o śmierci Riwiki, gdyż fakt ten nie był nagłaśniany, by ludzie nie przeklinali jej jako matki Esawa, zob. Raszi do 35:8. [przypis edytorski]

⁹³⁵ *raz jeszcze* — «Po raz drugi w tym miejscu: raz gdy wyruszał w drogę i drugi raz gdy powracał», zob. Raszi do 35:9. [przypis edytorski]

⁹³⁶ *pobłogosławił go* — mowa tu o błogosławieństwie wypowiedzianym jako pocieszenie dla żałobników, tzw. *birkat awelim* (*birkat awelim*), zob. Raszi do 35:9. [przypis edytorski]

⁹³⁷ *Imię twoje — Jakub* — «Teraz ciągle nazywasz się jeszcze Jakub, chociaż anioł Esawa nadał ci inne imię, on nie był posłany, by zmienić twoje imię [tylko aby cię o tym poinformować]. Ale od tej chwili będziesz się zwał Israel, nie Jakub, dlatego [napisane jest] „nazwał imię jego: Israel”. Wskazał także, że nadaje mu imię ‘Israel’ dodatkowo obok imienia ‘Jakub’, a używanie imienia ‘Jakub’ nie będzie mu zakazane», zob. Ramban do 35:10. [przypis edytorski]

⁹³⁸ *Bóg Wszechpotężny* — hebr. אֵל שַׁדַּדַּי (*El Szaddaj*): zob. komentarz do *Ks. Rodzaju* 17:1 i 28:3. Bóg mówi tu: «Ja mam moc błogosławienia, bo błogosławieństwa są Moje», zob. Raszi do 35:11. [przypis edytorski]

⁹³⁹ *naród* — to odnosi się do Binjamina, który niebawem się urodzi, zob. Raszi do 35:11. [przypis edytorski]

⁹⁴⁰ *zbór narodów* — to odnosi się do Efraima i Menaszego, przyszłych synów Josefa, zob. Raszi do 35:11. [przypis edytorski]

⁹⁴¹ *powstanie z ciebie* — «Wszyscy oni będą jednym szczególnym narodem [...] i będą „zboiem narodów”, gdyż staną się dwunastoma plemionami, wliczając w to i tego syna, który teraz ci się narodzi», zob. Radak do 35:11. [przypis edytorski]

⁹⁴² *królowie* — to odnosi się do Szaula i Iszboszeta, którzy byli z plemienia Binjamina, zob. Raszi do 35:11. [przypis edytorski]

⁹⁴³ *pomnik* — hebr. מַצֵּבָה (*macewa*): ‘ustawiony pionowo kamień’. [przypis edytorski]

⁹⁴⁴ *ofiarę płynną* — u Cylkowa: ‘zalewkę’; uzasadnienie korekty: uniknięcie śmieszności. [przypis edytorski]

⁹⁴⁵ *ofiarę płynną* — hebr. רִדְעָן נָסַח (*nasach*): ‘wylewać, ofiarować [płyn], odlewać, namaszczać’. Odnosi się to głównie do ofiary z wina. [przypis edytorski]

⁹⁴⁶ *oliwą* — u Cylkowa: ‘olejem’; uzasadnienie korekty: uniknięcie śmieszności. [przypis edytorski]

ojciec jego nazwał go: Benjamin⁹⁴⁸.

I umarła Rachel, i pochowaną została na drodze do Efraty, czyli Beit-Lechem.

I postawił Jakub pomnik⁹⁴⁹ na grobie jej; jest to pomnik grobu Racheli, po dziś dzień.

I wyruszył⁹⁵⁰ Israel, i rozbił namiot swój poza wieżą Eder⁹⁵¹.

I stało się, gdy mieszkał Israel w owej krainie⁹⁵², że poszedł Reuben, i obcował⁹⁵³ z Bilhą, nałożnicą ojca swojego. I usłyszał to Israel. — A synów Jakuba było dwunastu⁹⁵⁴:

Synowie Lei: pierworodny Jakuba — Reuben, i Szymon, i Lewi, i Jehuda, i Issachar, i Zebulun.

Synowie Racheli: Josef i Benjamin.

A synowie Bilhy, służebnicy Racheli: Dan i Naftali.

A synowie Zilpy, służebnicy Lei: Gad i Aszer. Ci są synowie Jakuba, którzy mu się urodzili w Paddan-Aram.

I przybył Jakub do Icchaka, ojca swojego, do Mamre, do Kirjat-Arba, to jest Hebron, gdzie przebywał Abraham i Icchak.

A były dni Icchaka sto osiemdziesiąt lat.

I skonał Icchak⁹⁵⁵ i umarł, i przyłączony został do ludu swojego, stary i syt dni. I pochowali go Esaw i Jakub, synowie jego.

ROZDZIAŁ XXXVI

A oto rodowód Esawa, czyli Edomu.

Esaw pojął był żony swoje spośród cór Kanaanu: Adę⁹⁵⁶, córkę Elona Chitejczyka i Oholibamę, córkę Any, córkę Cybeona, Chiwejczyka.

⁹⁴⁷*Ben-oni* — hebr. בן (on): 'siła fizyczna, siła żywotna'. «Syn mojej boleści», zob. Raszi do 35:18. «Syn mojej żaloby», zob. Ibn Ezra do 35:18. [przypis edytorski]

⁹⁴⁸*Benjamin* — od hebr. בן (ben): 'syn' i ימין (jamin): 'prawa strona', czyli: „syn mojej prawicy”, zob. Radak do 35:18. [przypis edytorski]

⁹⁴⁹*pomnik* — hebr. מצבה (macewa): 'ustawiony pionowo kamień'. [przypis edytorski]

⁹⁵⁰*wyruszył* — «W drogę do domu swego ojca», zob. Radak do 35:21. [przypis edytorski]

⁹⁵¹*wieżę Eder* — tłumaczone niekiedy jako nazwa własna: Migdał Eder. [przypis edytorski]

⁹⁵²*w owej krainie* — «Zanim jeszcze dotarł do Hebronu, do Icchaka, przydarzyły mu się wszystkie te [zgryzoty]», zob. Raszi do 35:22. [przypis edytorski]

⁹⁵³*obcował* — «Ponieważ naruszył łożę [Jakuba], Tora postrzega to tak, jak gdyby [Reuben] obcował [z Bilhą]. A dlaczego poburzył i zbezcześcił jego posłanie? Gdy zmarła Rachel, Jakub wziął swoje łożę, które stało zawsze w namiocie Racheli a nie w innych namiotach i przeniósł je do namiotu Bilhy [służącej Racheli]. Przyszedł Reuben i zaprotestował przeciw zniewadze swojej matki, powiedział: jeśli siostra mojej matki była jej rywalką, to teraz służąca siostry mojej matki ma być jej rywalką?! Dlatego naruszył [łożę Jakuba]», zob. Raszi do 35:22. [przypis edytorski]

⁹⁵⁴*dwunastu* — mędrzy w *Talmudzie* (Szabat 55b) objaśniają, że fakt, iż w tym miejscu pojawiają się słowa „synów Jakuba było dwunastu” uczy, że «wszyscy oni byli równie sprawiedliwi i Reuben nie popełnił żadnego grzechu», zob. Raszi do 35:22. «[Jakub] nie miał już więcej synów i przez resztę swoich lat powstrzymał się od obcowania z żonami, a zajął się służeniem Bogu», zob. Radak do 35:22. [przypis edytorski]

⁹⁵⁵*skonał Icchak* — w Torze nie jest zachowana ścisła kolejność zapisu wydarzeń i sprzedanie Josefa miało miejsce dwanaście lat przed śmiercią Icchaka, zob. Raszi do 35:29. [przypis edytorski]

⁹⁵⁶*Adę* — w wersecie *Ks. Rodzaju* 26:34 Tora podaje inne imiona żon Esawa: Jehudyta i Bosmata, ale komentatorzy identyfikują Adę jako Bosmatę, a Oholibamę jako Jehudytę, gdyż miały one po dwa imiona, zob. Raszi oraz Radak do 36:2. [przypis edytorski]

I Bosmatę⁹⁵⁷, córkę Iszmaela, siostrę Nebajota⁹⁵⁸.

I urodziła Ada Esawowi Elifaza, a Bosmat urodziła Reuela.

A Oholibama urodziła Jeusza, i Jalama i Koracha. Oto synowie Esawa, którzy mu się urodzili w ziemi Kanaan.

I zabrał Esaw żony swoje, i synów swoich, i córki swe, i wszystkich ludzi domu swego, i stada swoje, i całe swoje bydło, i cały swój majątek, który nabył w ziemi Kanaan, i udał się do ziemi⁹⁵⁹ z dala od Jakuba, brata swojego.

Gdyż mienie ich było za wielkie, aby mogli mieszkać razem, i nie mogła ziemia ich pobytu pomieścić ich⁹⁶⁰ z powodu stad ich.

I osiadł Esaw na górze Seir: Esaw, czyli Edom.

A oto rodowód Esawa, ojca Edomitów, na górze Seir.

Oto imiona synów Esawa: Elifaz, syn Ady, żony Esawa; Reuel, syn Bosmaty, żony Esawa.

I byli synowie Elifaza: Teman, Omar, Cefo, i Gatam i Kenaz.

A Timna⁹⁶¹ była nałożnicą Elifaza, i urodziła Elifazowi Amaleka⁹⁶². Oto synowie Ady, żony Esawa.

A oto synowie Reuela: Nachat i Zerach, Szamma i Mizza. Ci byli synowie Bosmaty, żony Esawa.

A oto synowie Oholibamy, córki Any, córki Cybeona, żony Esawa: urodziła ona Esawowi Jeusza, i Jalama i Koracha.

Oto książęta⁹⁶³ synów Esawa: synowie Elifaza, pierworodnego Esawa: książę Teman, książę Omar, książę Cefo, książę Kenaz.

Książę Korach, książę Gatam, książę Amalek. Oto książęta z Elifaza na ziemi Edomitów; oto synowie Ady.

A oto synowie Reuela, syna Esawa: książę Nachat, książę Zerach, książę Szamma, książę Mizza. Oto są książęta z Reuela na ziemi Edomitów: oto synowie Bosmaty, żony Esawa.

A oto synowie Oholibamy, żony Esawa: książę Jeusz, książę Jalam, książę Korach. Oto książęta z Oholibamy, córki Any, żony Esawa.

⁹⁵⁷Bosmatę — w wersecie *Ks. Rodzaju* 28:9 Tora podaje inne jej imię: Machalata, zob. Raszi do 36:3. [przypis edytorski]

⁹⁵⁸siostrę Nebajota — «Jako że [to brat] wydał ją za mąż po śmierci Iszmaela, określana jest wedle imienia [brata a nie ojca]», zob. Raszi do 36:3. [przypis edytorski]

⁹⁵⁹ziemi — «[Chciał] zamieszkać tam, gdzie znajdzie sobie miejsce», zob. Raszi do 36:6. «[Udał się] tam, gdzie przemieszczał okazjonalnie, zanim Jakub powrócił [od Labana]. Teraz gdy przybył Jakub, [Esaw] osiadł tam [...], ponieważ jego stada były bardzo liczne. Odczuwał przymus oddalenia się od [brata], wiedział bowiem z błogosławieństw, którymi ojciec obdarzył Jakuba, że ziemia Kanaan będzie należała do potomstwa Jakuba, ale że także i [Esaw] będzie miał swoją ziemię, gdyż ojciec pobłogosławił go: „z żyzności ziemi będzie siedlisko twoje” (*Ks. Rodzaju* 27:39) czyli że [posiadzie jakąś] urodzajną ziemię», zob. Radak do 36:6. [przypis edytorski]

⁹⁶⁰mieścić ich — midrasz uczy, że Esaw oddalił się, gdyż wstyd mu było, że sprzedał pierworództwo, zob. Raszi do 36:7. [przypis edytorski]

⁹⁶¹Timna — «To [napisane jest] dla podkreślenia jak poważany był Abraham i jak bardzo ludzie pragnęli dołączyć do jego potomków. Timna była córką dostojników (zob. *Ks. Rodzaju* 36:22) [...]. Powiedziała [do Elifaza]: nie zasługuję, by cię poślubić, obym chociaż była twoją nałożnicą!». Zgodnie z midraszem, była ona córką Elifaza. Elifaz popełnił cudzołóstwo z żoną Seira, z tego związku urodziła się Timna, którą następnie Elifaz wziął sobie na nałożnicę, zob. Raszi do 36:12. [przypis edytorski]

⁹⁶²Amaleka — Amalek i rod Amalekitów stanie się potem wiecznym wrogiem Izraela, zob. *Ks. Wyjścia* 17:16 i *Ks. Powtórzonego Prawa* 25:19. [przypis edytorski]

⁹⁶³książęta — hebr. *חֲלִיפֵי* (*aluf*): ‘przywódca naczelnik klanu, dowódca’. [przypis edytorski]

Oto synowie Esawa, i oto książęta ich, mianowicie Edomitów.

Oto synowie Seira, Chorejczyka, zamieszkali w tym kraju⁹⁶⁴: Lotan i Szobal, i Cybeon i Ana.

I Diszon, i Ecer i Diszan. Oto książęta Chorejczyków, synów Seira, na ziemi Edomitów.

A byli synowie Lotana: Chori i Hemam, a siostrą, Lotana: Timna.

A oto synowie Szobala: Alwan, i Manachat, i Ebal, Szefo, i Onam.

A oto synowie Cybeona: Aja i Ana. Tenże to Ana, który odkrył gorące źródła⁹⁶⁵ w pustyni, pasąc osły Cybeona, ojca swojego.

A oto dzieci Any: Diszon i Oholibama, córka Any.

A oto synowie Diszona: Chemdan, i Eszban, i Itran i Cheran.

Oto synowie Ecera: Bilhan i Zaawan i Akan.

Oto synowie Diszana: Uc i Aran.

Oto książęta Chorejczyków: książę Lotan, książę Szobal, książę Cybeon, książę Ana.

Książę Diszon, książę Ecer, książę Diszan. Oto książęta Chorejczyków, według księstw ich w ziemi Seir.

A oto królowie, którzy panowali na ziemi Edom, zanim panował król nad synami Izraela.

I panował w Edomie: Bela, syn Beora; a nazwa miasta jego: Dinhaba.

I umarł Bela, a panował zamiast⁹⁶⁶ niego Jobab, syn Zeracha, z Bocra.

I umarł Jobab, a panował zamiast niego Chuszam, z ziemi Temanitów.

I umarł Chuszam, a panował zamiast niego Hadad, syn Bedada, który poraził Midjanitów na błoniach Moabu; a nazwa miasta jego Awit.

I umarł Hadad, a panował zamiast niego Samla z Masreka.

I umarł Samla, a panował zamiast niego Szaul z Rechobot, co nad strumieniem⁹⁶⁷.

I umarł Szaul, a panował zamiast niego Baal-Chanan, syn Achbora.

I umarł Baal-Chanan, syn Achbora, a panował zamiast niego Hadar; a nazwa miasta jego: Pau; a imię żony jego: Mehetabel, córka Matredy, córka Mei-Zahaba⁹⁶⁸.

A oto imiona książąt Esawa⁹⁶⁹ podług plemion ich, podług miejscowości ich, podług nazw ich: książę Timna, książę Alwa, książę Jetet;

⁹⁶⁴*zamieszkali w tym kraju* — «Zamieszkowali [ten kraj] zanim jeszcze przybył tam Esaw», zob. Raszi do 36:20. [przypis edytorski]

⁹⁶⁵*gorące źródła* — hebr. *ḥajemim* (*hajemim*): słowo o niepewnym znaczeniu. *Talmud* (*Pesachim* 54a) odczytuje to jako 'muly', «skrzyżował osła z kłaczą, a ta urodziła mula», zob. Raszi do 36:24. [przypis edytorski]

⁹⁶⁶*zamiast* — u Cylkowa: 'miasto'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i ta sama korekta w dalszych wersach 36:34-39. [przypis edytorski]

⁹⁶⁷*Rechobot, co nad strumieniem* — Tłumaczone niekiedy jako nazwa własna: Rechowot Hanahar. [przypis edytorski]

⁹⁶⁸*Mei-Zahaba* — hebr. *מֵי זָהָב* (*mei zahaw*) dosł. 'złote wody'. «Był takim bogaczem, że złoto nie miało już w jego oczach żadnej wartości», zob. Raszi do 36:39. [przypis edytorski]

⁹⁶⁹*książąt Esawa* — «To są imiona książąt [czyli przywódców klanów] Esawa, którzy zostali przywódcami po tym jak skończyło się królestwo Edomu», zob. Radak do 36:40. [przypis edytorski]

Książę Oholibama⁹⁷⁰, książę Ela, książę Pinon;

Książę Kenaz, książę Teman, książę Mibcar;

Książę Magdiel, książę Iram. Oto książęta Edomu podług siedzib ich, w ziemi dziedzictwa ich. Oto Esaw, ojciec Edomitów.

ROZDZIAŁ XXXVII

I osiadł⁹⁷¹ Jakub w ziemi pobytu ojca swojego, w ziemi Kanaan.

Oto rodzinne⁹⁷² dzieje Jakuba. Josef⁹⁷³ w wieku siedemnastu lat był wraz z bracią swoją pasterzem trzód — on, młodzieniec⁹⁷⁴ — z synami Bilhy⁹⁷⁵ i Zilpy, żon ojca swojego. I donosił Josef oszczerstwa ich złośliwe⁹⁷⁶ ojcu ich.

A Israel miłował Josefa nad wszystkich synów swoich, gdyż synem starości⁹⁷⁷ jego był; i sprawił mu płaszcz strojny⁹⁷⁸.

A widząc bracia jego, iż go miłował ojciec ich nad wszystkich braci jego, — znienawidzili go, i nie mogli mówić z nim uprzejmie⁹⁷⁹.

I śnił się Josefowi sen, i opowiedział braciom swoim; — i znienawidzili go jeszcze bardziej.

Sen, Proroctwo

Rzekł bowiem do nich: „Posłuchajcież sen ten, który mi się przyśnił.

Oto wiążemy snopy wśród pola; a oto powstał snop mój, i stanął; a oto otoczyły go snopy wasze, i kłaniały się snopowi memu”.

I rzekli mu bracia jego: „Alboż jako król królować chcesz nad nami? Alboż jako władca władać chcesz nami?” — I zaczęli go jeszcze bardziej nienawidzić za sny jego, i za słowa jego⁹⁸⁰.

⁹⁷⁰*Oholibama* — tu jest to imię męskie, zob. Radak do 36:41. [przypis edytorski]

⁹⁷¹*osiadł* — «Jakub pragnął osiąść [wreszcie] w spokoju, a spadły na niego zmartwienia związane z Josefem. Gdy sprawiedliwi chcą zaznawać spokoju, Bóg mówi: czyż nie dość sprawiedliwym tego, co jest przygotowane dla nich w Przyszłym Świecie, że chcą sobie pożyć spokojne także i na tym świecie?», zob. Raszi do 37:2. [przypis edytorski]

⁹⁷²*rodzinne* — słowo 'rodzinne' dodane przez Cyłkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

⁹⁷³*Josef* — midrasz uczy, że można odczytać te słowa jako 'dzieje Jakuba [to] Josef'. Ponieważ Jakub podjął się pracy u Labana w nagrodę wyłącznie za Rachel, matkę Josefa, a inni synowie narodzili mu się w wyniku przewrotnego planu Labana. Ponadto życiorys Jakuba i Josefa wykazuje wiele podobieństw, zob. Raszi do 37:2. [przypis edytorski]

⁹⁷⁴*młodzieniec* — «Josef postępował w młodzieńczy sposób: poprawiał włosy, upiększał oczy, aby wyglądać bardziej urodziwie», zob. Raszi do 37:2. [przypis edytorski]

⁹⁷⁵*synami Bilby* — «Zwykł przebywać z synami Bilhy, ponieważ [inni] bracia nimi gardzili [jako synami służącej], on zaś się z nimi bratał», zob. Raszi do 37:2. [przypis edytorski]

⁹⁷⁶*oszczerstwa ich złośliwe* — «Donosił ojcu o wszelkich nikczemnościach, jakie dostrzegł u swoich braci, synów Lei: że jedli mięso odcięte z żyjącego zwierzęcia, że poniżali synów służących [Bilhy i Zilpy], nazywając ich niewolnikami, i że podejrzani są o rozwiązłość. I za trzy [te oskarżenia] został pokarany [podobnymi sprawami]». Gdy bracia go sprzedali, zarżnęli koźle, choć nie zjedli jego mięsa żywcem (*Ks. Rodzaju* 37:31). Mówił, że nazywają braci niewolnikami: za to sam został sprzedany na niewolnika. Podejrzewał ich o rozwiązłość, tymczasem żona jego pana rzuciła na niego takie oskarżenie (*Ks. Rodzaju* 39:14), zob. Raszi do 37:2. [przypis edytorski]

⁹⁷⁷*synem starości* — hebr. בֶּן זְקֻנִים (*ben zkunim*): 'syn starości', w znaczeniu 'syn który urodził mu się na starość', ale słowo זָקֵן (*zaken*): 'starzec', może być też rozumiane jako 'mędrzec' czyli 'syn mądrości, mądry syn': «wszystko, czego [Jakub] nauczył się od Szema i Ebera: przekazał [Josefowi]», zob. Raszi do 37:3. [przypis edytorski]

⁹⁷⁸*płaszcz strojny* — hebr. כֶּתֶנֶת פִּסִּים (*ketonet pasim*). Była to: szata z delikatnej wełny, zob. Raszi do 37:3; szata haftowana lub sięgająca aż do dłoni, zob. Ibn Ezra do 37:3; szata wykonana z różnokolorowych pasów, zob. Radak do 37:3. [przypis edytorski]

⁹⁷⁹*mówić z nim uprzejmie* — «Z tego niepochlebnego [stwierdzenia] można się jednak dowiedzieć czegoś chwalebego o nich: że nie mówili [obłudnie], mając co innego w sercach a co innego na ustach», zob. Raszi do 37:4. [przypis edytorski]

⁹⁸⁰*za słowa jego* — «Za owe oszczerstwa, które donosił ich ojcu», zob. Raszi do 37:8. [przypis edytorski]

I śnił mu się jeszcze sen inny, i opowiedział go braciom swoim, i rzekł: „Oto przyśnił mi się znowu sen; a oto słońce i księżyc i jedenaście gwiazd kłaniają mi się”.

I opowiedział to i ojcu swojemu, jak i braciom swoim; i zgromił go ojciec jego, i rzekł doń: „Cóż to za sen, co ci się przyśnił? Czyliż mamy przyjść ja, i matka twoja⁹⁸¹, i bracia twoi, aby ci się pokłonić ku ziemi?”

I palali przeciwko niemu bracia jego; a ojciec jego pomiarkował sobie⁹⁸² tę rzecz.

I poszli bracia jego pasać⁹⁸³ trzodę ojca swego w Szechem.

I rzekł Israel do Josefa: „Wszak bracia twoi pasą w Szechem; idź, a poślę cię do nich”. I odpowiedział mu: „Oto jestem!”⁹⁸⁴

I rzekł doń: „Idźże, wywiedz się o powodzeniu braci twoich, i powodzeniu trzody, i przynieś mi wiadomość”. I wysłał go z doliny Hebronu; i przybył do Szechem⁹⁸⁵.

I spotkał go ktoś⁹⁸⁶, gdy błakał się po polu; i zapytał się go ów człowiek mówiąc: „Czego szukasz?”

I rzekł: „Braci moich szukam; powiedzcie mi gdzie oni pasą?”

I odpowiedział ów człowiek: „Wyruszyli stąd; a słyszałem ich mówiących: pójdźmy do Dotan”. I poszedł Josef za braćmi swoimi, i spotkał ich w Dotanie.

I spostrzegli go z daleka; zanim zaś zbliżył się do nich, uknuli przeciw niemu, aby go zabić.

I rzekli jeden do drugiego: „Oto snowidz ów idzie!”

A teraz pójdźmy, a zabijmy go, — wrzucmy go w jaki dół, a powiemy: zwierz dziki pożarł go; i zobaczymy, co się stanie ze snów jego⁹⁸⁷!”

I usłyszał to Reuben, i ocalił go z ręki ich, i rzekł: „Nie zabijajmy go!”

I rzekł do nich Reuben: „Nie rozlewajcie krwi; wrzucie go do dołu owego, co na pustyni, a ręki nie podnieście nań!” Aby ocalić go⁹⁸⁸ z ręki ich, aby go zwrócić ojcu swemu.

⁹⁸¹ *Czyliż mamy przyjść ja, i matka twoja* — «[Jakub powiedział]: czyż twoja matka nie zmarła dawno temu? Nie wiedział bowiem, że sen odnosi się do Bilhy, która wychowała [Josefa] jak matka [...]. Jakub chciał zbagatelizować sprawę w oczach pozostałych synów, aby nie byli zazdrośni o [Josefa], dlatego powiedział „czyliż mamy przyjść...?” w znaczeniu: tak jak jest to niemożliwe w przypadku twojej matki, tak i cała reszta [snu] jest nonsensem», zob. Raszi do 37:10. [przypis edytorski]

⁹⁸² *pomiarkował sobie* — hebr. שָׁמַר (*szamar*): ‘pilnować, strzec’. «[Jakub] czekał i wypatrywał [czasu], kiedy się to wydarzy», zob. Raszi do 37:11. [przypis edytorski]

⁹⁸³ *pasać* — «[Bracia] poszli tam dla pofolgowania sobie, aby oddalić się od ojca dla własnych przyjemności: by jeść i pić, i robić w Szechem co im się podoba. Nie obawiali się ludzi z Szechem, po tym jak pozabijali ich męczyczyn i obrabowali miasto, ufali też w Bożą [opiekę], zaś ludzie tej krainy czuli przed nimi postrach», zob. Radak do 37:12. [przypis edytorski]

⁹⁸⁴ *Oto jestem!* — hebr. הִנְנִי (*bineni*) dosł. ‘oto ja’. «Wyrażenie oznaczające pokorę i gorliwość. [Josef] śpieszył wykonać nakaz ojca, mimo, iż wiedział, że bracia go nienawidzą», zob. Raszi do 37:13. [przypis edytorski]

⁹⁸⁵ *Szechem* — «I nie znalazł tam [braci]», zob. Raszbam do 37:14. «[Szechem] to miejsce przeznaczone na nieszczęścia: tam splamili się bracia [sprzedając Josefa], tam zgwałcono Dinę, tam podzielone zostało królestwo Domu Dawida», zob. Raszi do 37:14. [przypis edytorski]

⁹⁸⁶ *ktoś* — midrasz uczy, że był to [anioł] Gabriel, zob. Raszi do 37:15. [przypis edytorski]

⁹⁸⁷ *co się stanie ze snów jego* — midrasz uczy, że w tę rozmowę wplecione zostały słowa wypowiedziane z Nieba: «bracia powiedzieli „zabijmy go”, a Tora kończy słowami: „zobaczymy co się stanie ze snów jego”, w znaczeniu: zobaczymy czyje słowa się spełnią: wasze czy Boże», zob. Raszi do 37:20. [przypis edytorski]

⁹⁸⁸ *Aby ocalić go* — «Tora zaświadcza, że Reuben powiedział to wyłącznie po to, by ocalić [Josefa. I planował], że przyjdzie tam, by wyciągnąć go z dołu. [Reuben] pomyślał: ja jestem pierworodny i najstarszy spośród nich, jeśli będą kogoś winić [za nieszczęście] to mnie», zob. Raszi do 37:22. [przypis edytorski]

I stało się, gdy przyszedł Josef do braci swoich, że ściągnęli z Josefa płaszcz jego, płaszcz strojny⁹⁸⁹, co na nim był.

I wzięli go, i wrzucili do dołu; a dół ten był próżny: nie było w nim wody⁹⁹⁰.

I zasiedli jeść chleb, — i podnieśli oczy swoje i spostrzegli, a oto — karawana Izmaelitów przybywa z Gilead; a wielbłądy ich niosły⁹⁹¹ korzenie⁹⁹², i balsam⁹⁹³ i lotus⁹⁹⁴; a szły, aby sprowadzić to do Micraim.

I rzekł Jehuda do braci swoich: „Jakaż korzyść, że zabijemy brata naszego, a zataimy krew jego?

Pójdźcie, a sprzedajmy go Izmaelitom, a ręka nasza niech nie będzie na nim; gdyż bratem naszym, ciałem naszym on!” I usłuchali bracia jego.

A gdy przechodzili mężowie Midjanicy⁹⁹⁵, kupcy, wyciągnęli⁹⁹⁶ i wyjęli Josefa z dołu, i sprzedali Josefa Izmaelitom za dwadzieścia srebrników⁹⁹⁷; a ci sprowadzili Josefa do Micraim.

Reuben zaś wrócił⁹⁹⁸ do dołu, a oto nie było już Josefa w dole! I rozdarł szaty swoje.

I wrócił do braci swoich, i rzekł: „Chłopca nie ma⁹⁹⁹! A ja, gdzie się schronię¹⁰⁰⁰?”

I wzięli płaszcz Josefa, i zarznęli koźlę¹⁰⁰¹, i umoczyli płaszcz we krwi.

I posłali¹⁰⁰² płaszcz strojny, — zanieśli ojcu swojemu i rzekli: „Tośmy znaleźli; rozpoznajże¹⁰⁰³, czy to płaszcz syna twojego, czy nie”.

⁹⁸⁹*płaszcz jego, płaszcz strojny* — „Płaszcz jego” odnosi się do jego odzienia. „Płaszcz strojny” odnosi się do owego ozdobnego płaszcza, który sprawił mu ojciec, dodatkowo ponad to, co dał innym synom, zob. Raszi do 37:23. [przypis edytorski]

⁹⁹⁰*nie było w nim wody* — «Czyż z tego, że jest powiedziane, że dół był próżny, nie jest oczywiste, że nie było w nim wody? Co zatem znaczą słowa, że nie było w nim wody? Wody w nim nie było, ale były w nim węże i skorpiony», zob. Raszi do 37:24. [przypis edytorski]

⁹⁹¹*wielbłądy ich niosły* — «Dlaczego Tora oznajmia, co zawierał ładunek? Aby pouczyć o nagrodzie dla sprawiedliwych, gdyż zazwyczaj Arabowie wiozą naftę i smołę, które mają nieprzyjemną woń, ale w tym [przypadku] zdarzyło się, że wielbłądy niosły, aby nie dręczył [Josefa] przykry zapach», zob. Raszi do 37:25. [przypis edytorski]

⁹⁹²*korzenie* — hebr. נחמך (*necmot*): ‘przyprawy [korzenne]’. Ogólna nazwa na mieszankę różnych przypraw lub rodzaj aromatycznej żywicy, zob. Raszi do 37:25. [przypis edytorski]

⁹⁹³*balsam* — hebr. בִּשְׁמָן (*bišmān*): ‘balsam’. Żywica kapiąca z drzew balsamicznych, jeden ze składników kadzidła świątynnego, zob. Raszi do 37:25. [przypis edytorski]

⁹⁹⁴*lotus* — hebr. לוֹט (*lot*): ‘mirra, ladanum (lub labdanum)’. Brązowa żywica z krzewów z rodzaju cistus. [przypis edytorski]

⁹⁹⁵*Midjanicy* — «Była to inna karawana. Tekst wskazuje, że [Josef] był odsprzedawany kilka razy», zob. Raszi do 37:28. [przypis edytorski]

⁹⁹⁶*wyciągnęli* — «Bracia wyciągnęli [Josefa] z dołu i sprzedali go Izmaelitom, Izmaelici Midjanitom, a Midjanici do Micraim [Egiptu]», zob. Raszi do 37:28. [przypis edytorski]

⁹⁹⁷*dwadzieścia srebrników* — «Czemu tak urodziwy mężczyzna jak Josef był sprzedany za tak niską cenę? Ponieważ twarz Josefa straciła blask z lęku przed wężami [i skorpionami] w tym dole i nie mogli go sprzedać drożej. Każdy z braci wziął dwa srebrniki jako swoją część, żeby kupić sobie buty, por. Amos 2:6», zob. Chizkuni do 37:28. [przypis edytorski]

⁹⁹⁸*wrócił* — «[Reuben] nie był obecny, gdy sprzedawali Josefa, ponieważ był to dzień, gdy na niego przypadała kolej, by udać się do ojca i posługiwać mu», zob. Raszi do 37:29. [przypis edytorski]

⁹⁹⁹*nie ma* — u Cyłkowa: ‘nie masz’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁰*gdzie się schronię* — w znaczeniu: «dokąd ucieknę przed boleścią ojca?», zob. Raszi do 37:30. [przypis edytorski]

¹⁰⁰¹*koźlę* — «[Krew] koźlęcia jest podobna do ludzkiej», zob. Raszi do 37:31. [przypis edytorski]

¹⁰⁰²*posłali* — «Kilku z braci udało się z tym posłaniem [...] i zrobili [na płaszczu] nacięcia na podobieństwo [śladów] zwierzęcych zębów», zob. Radak do 37:32. [przypis edytorski]

¹⁰⁰³*rozpoznajże* — hebr. הִכֵּינָהּ (baker na): ‘rozpoznaj-że’. To samo wyrażenie pojawia się w historii Jehudy i Tamar (Ks. Rodzaju 38:25), gdy Jehuda musiał przyznać, że to z nim Tamar jest w ciąży. «Powiedział Bóg do Jehudy: ty powiedziałeś do twojego ojca ‘rozpoznajże’, przysięgam, że i ty usłyszysz swoje ‘rozpoznajże’», zob. Radak do 37:32. [przypis edytorski]

A on poznał go, i rzekł: „To płaszcz syna mojego! Zwierz dziki¹⁰⁰⁴ pożarł go! Rozszarpany, rozszarpany Josef!”

I rozdarł Jakub szaty swoje, i włożył wór na biodra swoje, i oplakiwał syna swego przez długi czas¹⁰⁰⁵.

I powstałi wszyscy synowie jego, i wszystkie córki jego¹⁰⁰⁶, aby go pocieszyć; ale nie dał się pocieszyć, i rzekł: „Tak już zstąpię za synem moim w żałobie do grobu!” I oplakiwał go ojciec jego¹⁰⁰⁷.

A Midjanici sprzedali go w Micraim Potifarowi, dworzaninowi¹⁰⁰⁸ Faraona, naczelnikowi straży przybocznej¹⁰⁰⁹.

ROZDZIAŁ XXXVIII

I stało się onego czasu, iż odszedł Jehuda od braci swoich, i zaszedł¹⁰¹⁰ do pewnego Adu-lamity, imieniem Chira¹⁰¹¹.

I ujrzał tam Jehuda córkę pewnego Kanaanejczyka imieniem Szua¹⁰¹²; i pojął ją, i poszedł do niej,

I poczęła, i urodziła syna; i nazwał imię jego: Er.

I poczęła znowu, i urodziła syna; i nazwała¹⁰¹³ imię jego: Onan.

I nadto jeszcze urodziła syna, i nazwała imię jego: Szela. [Jehuda] zaś był w Kezybie, gdy go urodziła.

I wziął Jehuda żonę Erowi, pierworodnemu swojemu, imieniem Tamar.

A był Er, pierworodny Jehudy, zły¹⁰¹⁴ w oczach Wiekuistego, i uśmiercił go Wiekuisty.

Tedy rzekł Jehuda do Onana: „Idź do żony brata twojego, a spowinować się¹⁰¹⁵ z nią, i ustanów potomstwo bratu twojemu”.

¹⁰⁰⁴*Zwierz dziki* — «Był to przeblysk prorocтва, bo w końcu żona Potifara zaatakowała [Josefa]. Dlaczego Bóg nie wyjawiał [Jakubowi, że Josef żyje]? Ponieważ bracia nałożyli klątwę na każdego, który by to wyjawiał i uczynili także Boga stroną tego zobowiązania. Ale Icchak wiedział, że [Josef] żyje, lecz pomyślał: jakże ja mam to ujawnić, skoro sam Bóg nie chce tego wyjawiać?», zob. Raszi do 37:33. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁵*długi czas* — «Dwadzieścia dwa lata», zob. Raszi do 37:34. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁶*córki jego* — mowa tu o synowych Jakuba, zob. Raszi do 37:35. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁷*ojciec jego* — «To odnosi się do Icchaka, który płakał nad cierpieniem Jakuba, ale sam nie był w żałobie, gdyż wiedział, że [Josef] żyje», zob. Raszi do 37:35. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁸*dworzaninowi* — hebr. סרס (saris) oznacza zarówno ‘dworzanin’ jak i ‘eunuch’. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁹*straży przybocznej* — hebr. rdeń תבש (tabach) oznacza zarówno ‘zabić, zarżnąć’ jak i ‘gotować’. Targum Onlekos tłumaczy to jako ‘naczelny kat’, zob. Ibn Ezra i Radak do 37:36. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁰*zaszedł* — hebr. rdeń נטל (nata): ‘rozcignąć, pochylić, skłonić ku, skrócić ku czemuś, rozpostrzeć [namiot]’. Tu w znaczeniu: «odwrócił się od swoich braci [...], bracia pozbawili go jego przywódczej pozycji, gdy ujrzeli cierpienie swego ojca. Powiedzieli: ty nam powiedziałaś, żebyśmy sprzedali [Josefa], gdybyś kazał nam go zwrócić też byśmy cię posłuchali!», zob. Raszi do 38:1. [przypis edytorski]

¹⁰¹¹*Chira* — i zostali współnikami w interesach, zob. Raszi do 38:1. [przypis edytorski]

¹⁰¹²*Szua* — Szua to imię jej ojca, imię kobiety nie jest podane, a Kanaanejczyk oznacza tu: kupiec, zob. Radak do 38:2. [przypis edytorski]

¹⁰¹³*nazwała* — «Pierwszemu synowi imię nadał Jehuda, drugiego nazwała żona [Jehudy]», zob. Radak do 38:3. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁴*zły* — «[Popętniał] taki sam zły [czyn] jak Onan (Ks. Rodzaju 38:10), marnując swoje nasienie [...]]. Dlaczego tak robił? Aby [Tamar] nie zaszła w ciążę i nie straciła swej urody», zob. Raszi do 38:7. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁵*spowinować się* — hebr. rdeń נאם (jawam) odnosi się do tzw. jibumu czyli małżeństwa lewirackiego (lewiratu): jeśli mężczyzna umierał bezdzietnie, jego brat miał obowiązek poślubić wdowę po nim, a dziecko spłodzone z tego związku było uważane za spadkobiercę zmarłego brata. Z tego obowiązku można zostać zwolnionym przeprowadzając ceremonię zwaną *chaliza*. Podstawowe szczegóły tego prawa podane są w Ks. Powtórzonego Prawa 25:5-10. [przypis edytorski]

Lecz wiedział Onan, iż nie jego będzie to potomstwo¹⁰¹⁶; i bywało, ile razy wchodził do żony brata swojego, marnował [nasienie] na ziemię, aby nie dać potomstwa bratu swojemu.

I złem było w oczach Wiekuistego, to co czynił; i uśmiercił go także¹⁰¹⁷.

I rzekł Jehuda do Tamary, synowej swojej: „Pozostań wdową w domu ojca twojego, aż podrośnie Szela, syn mój”; bo myślał: może umarłby i on, jak bracia jego. I poszła Tamar, i zamieszkała w domu ojca swego.

I upłynęło wiele dni, i umarła córka Szuego, żona Jehudy. A pocieszywszy się Jehuda, poszedł do postrzygaczy owiec swoich, on i Chira, przyjaciel jego, Adulamita — do Timny.

I doniesiono Tamarze, mówiąc: „Oto teść twój udaje się do Timny, aby strzyc owce swoje”.

I zdjęła¹⁰¹⁸ szaty wdowieństwa swego z siebie, i okryła się zasłoną, a otuliwszy się¹⁰¹⁹ siadła u wrót Enaimu¹⁰²⁰, co na drodze do Timny; widziała bowiem, że wyrósł Szela, a ona nie oddana mu za żonę.

I ujrzał ją Jehuda, i poczytał ją za nierządnicę, gdyż zakryła była twarz swoją¹⁰²¹.

I zwrócił się ku niej ku drodze, i rzekł: „Pozwólże, pójdę do ciebie!” Gdyż nie wiedział, że to synowa jego. I rzekła: „Co mi dasz, jeżeli pójdziesz do mnie?”

I rzekł: „Poślę ci kozłátko z trzody”. I rzekła: „Czy dasz zastaw, aż przyślesz?”

I rzekł: „Jakiż zastaw ci mam dać?” I odpowiedziała: „Pieczęć¹⁰²² twoją, sznur twój¹⁰²³, i laskę, co w ręku twoim”. I dał jej, i poszedł do niej; i poczęła z niego.

I wstała i odeszła; a zdjawszy zasłonę swoją z siebie, włożyła szaty wdowieństwa swojego.

Jehuda zaś posłał kozłátko przez przyjaciela swego Adulamitę, aby odebrać zastaw z ręki kobiety; ale nie znalazł jej.

I pytał się ludzi miejscowości tej, mówiąc: „Gdzież ta wszetecznicza¹⁰²⁴, co była w Enaim na drodze?” I rzekli: „Nie było tu wszetecznicy”.

I wrócił do Jehudy i rzekł: „Nie znalazłem jej, a także ludzie miejscowi mówili: »Nie było tu wszetecznicy«”.

¹⁰¹⁶potomstwo — u Cyilkowa: 'nasienie'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia, hebr. זרע (*zera*): oznacza zarówno 'potomstwo' jak i 'nasienie' i to potomstwo miało być nie jego. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁷także — ze słowa „także” mędracy wyciągają wniosek, że obaj bracia zmarli z powodu tego samego grzechu, zob. Raszi do 38:7 i Radak do 38:10. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁸zjęła — u Cyilkowa: 'złożyła'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁹otuliwszy się — «Zasłoniła twarz, aby [Jehuda] jej nie rozpoznał», zob. Raszi do 38:14. [przypis edytorski]

¹⁰²⁰wrót Enaimu — hebr. פתח עיניו (*petach einajim*) dosł. 'otwarcie oczu'. «Na rozstajach, na drodze do Timny», zob. Raszi do 38:14. [przypis edytorski]

¹⁰²¹zakryła była twarz swoją — przez co nie mógł jej rozpoznać. Opowieść talmudyczna (*Sota* 10b) podaje, że «gdy [Tamar] była jeszcze w domu swojego teścia, zachowywała się z taką skromnością, że nie podejrzewał, iż mogłaby to być ona», zob. Raszi do 38:15. [przypis edytorski]

¹⁰²²Pieczęć — u Cyilkowa: 'pieczętka'; uzasadnienie korekty: 'pieczęć' brzmi poważniej niż 'pieczętka'. [przypis edytorski]

¹⁰²³Pieczęć twoją, sznur twój — «Sygnet, którym pieczętujesz [rzeczy] i płaszcz, którym się okrywasz», zob. Raszi do 38:18. [przypis edytorski]

¹⁰²⁴wszetecznicza — hebr. כעסזז (*kedesza*) dosł. 'poświęcona'. «Poświęcona temu i gotowa do nierządu», zob. Raszi do 38:21. [przypis edytorski]

I rzekł Jehuda: „Niechaj zatrzyma sobie, abyśmy tylko nie stali się pośmiewiskiem¹⁰²⁵! Otom posyłał to koźlątko¹⁰²⁶, a tyś nie znalazł jej!”

A gdy upłynęło około trzech miesięcy, doniesiono Jehudzie mówiąc: „Dopuszcza się nierządu Tamar, synowa twoja, a już oto brzemienna z nierządu”. I rzekł Jehuda: „Wyprowadźcie ją, a niech będzie spalona!”

Lecz gdy wyprowadzono ją, posłała do teścia swojego¹⁰²⁷, by mu powiedzieć: „Od męża, do którego to należy, brzemienna jestem”. I rzekła: „Rozpoznajże czyja ta pieczęć¹⁰²⁸, i te sznury, i ta laska?”

I poznał Jehuda i rzekł: „Sprawiedliwsza ona ode mnie¹⁰²⁹, ponieważ nie oddałem jej Szeli, synowi mojemu”. I nie przestawał¹⁰³⁰ z nią więcej.

I okazało się w czasie porodu jej, a oto — bliźnięta w jej łonie.

A gdy rodziła, wysunął jeden¹⁰³² rękę; i wzięła położniczkę, i uwiązała u ręki jego nić purpurową, mówiąc: „Ten wyszedł pierwszy!”

Lecz gdy wciągnął rękę swoją, a oto wyszedł brat jego, i rzekła: „Cóż to, przełamałeś sobie ten przełom?” I nazwano imię jego: Perec¹⁰³³. Imię

A następnie wyszedł brat jego, na którego rękę była nić purpurowa. I nazwano imię jego: Zerach¹⁰³⁴.

ROZDZIAŁ XXXIX

Josef zaś sprowadzony został do Micraim; i kupił go Potifar, dworzanin¹⁰³⁵ Faraona, naczelnik przybocznej straży, Micrejczyk, od Izmaelitów, którzy sprowadzili go tam.

I był Wiekuisty z Josefem, a był mężem, któremu się szczęściło; i zostawał w domu pana swojego, Micrejczyka.

A widząc pan jego, że Wiekuisty z nim, i że wszystkiemu, co czyni, Wiekuisty szczęści w rękę jego;

Znalazł wtedy Josef łaskę w oczach jego, i służył mu. I ustanowił go nad domem swoim, a wszystko, co posiadał, oddał w ręce jego.

¹⁰²⁵pośmiewiskiem — «Jeśli będziesz jej dalej szukał, sprawa nabierze rozgłosu i będzie wstyd», zob. Raszi do 38:23. [przypis edytorski]

¹⁰²⁶Otom posyłał to koźlątko — «Ponieważ koźlęciem Jehuda oszukał swego ojca, zanurzając szatę Josefa w [koźlęcej] krwi (Ks. Rodzaju 37:31–32), on także został oszukany przy użyciu koźlęcia», zob. Raszi do 38:23. [przypis edytorski]

¹⁰²⁷posłała do teścia swojego — «[Tamar] nie chciała go publicznie zawstydząć mówiąc: z tobą jestem w ciąży, lecz rzekła: „od męża, do którego to należy...”. Pomyślała: jeśli się przyzna, to dobrowolnie, a jeśli nie, to lepiej żeby komu została spalona, ale nie zawstydzila go publicznie. Stąd [mędrcy talmudyczni] uczą (Sota 10b): lepiej człowiekowi rzucić się do płonącego pieca niż zawstydzić publicznie drugiego człowieka», zob. Raszi do 38:25. Zob. Także komentarz do Ks. Rodzaju 37:32. [przypis edytorski]

¹⁰²⁸pieczęć — u Cylkowa: 'pieczęć'; uzasadnienie korekty: 'pieczęć' brzmi poważniej niż 'pieczętka'. [przypis edytorski]

¹⁰²⁹ode mnie — Jehuda przyznał: „ode mnie” jest brzemienna, zob. Raszi do 38:26. [przypis edytorski]

¹⁰³⁰nie przestawał — u Cylkowa: 'nie poznawał jej'; uzasadnienie korekty: uniknięcie dwuznaczności oraz zgodność z odmiennymi interpretacjami tych słów w komentarzach, 'nie przestawać z kimś' wyraża pewną dwuznaczność, 'nie poznawać kogoś' jest jednoznaczne. [przypis edytorski]

¹⁰³¹przestawał — hebr. rdzeń *וּתַ* (*jada*): 'znać, poznać, wiedzieć' tu użyty jako eufemizm na współżycie seksualne (por. Ks. Rodzaju 4:1). «Wedle jednych opinii: nie obcował z nią więcej, a wedle innych: nie zaprzestał», zob. Raszi do 38:26. [przypis edytorski]

¹⁰³²jeden — słowo 'jeden' dodane [słusznie] przez Cylkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

¹⁰³³Perec — od hebr. *פָּרַע* (*parac*): 'zrobić wyłom, przedrzeć się, wybuchnąć'. [przypis edytorski]

¹⁰³⁴Zerach — od hebr. *זָרַח* (*zarach*): 'świt, zaświecić, wzejście [słońca]'. Został tak nazwany «z powodu jaskrawego blasku purpurowej nici», zob. Raszi do 38:30. [przypis edytorski]

¹⁰³⁵dworzanin — zob. przypisy do Ks. Rodzaju 37:36. [przypis edytorski]

I było od czasu, gdy go ustanowił nad domem swoim i nad wszystkim, co posiadał, błogosławił Wiekuisty domowi Micrejczyka z powodu¹⁰³⁶ Josefa, i było błogosławieństwo Wiekuistego nad wszystkim, co posiadał w domu i na polu¹⁰³⁷.

I zostawił wszystko, co posiadał, w ręku Josefa, i nie troszczył się przy nim o nic, z wyjątkiem¹⁰³⁸ chleba¹⁰³⁹, który pożywał. A był Josef pięknej postaci¹⁰⁴⁰, i pięknego wejrzenia.

I stało się po zdarzeniach tych, iż zwróciła żona pana jego czy swe na Josefa, i rzekła: „Połóż się ze mną!”

Ale on wzbraniał się, i rzekł do żony pana swojego: „Oto pan mój nie troszczy się przy mnie o nic, co w domu, a wszystko, co posiada, oddał w ręce moje.

Nie ma wyższego w domu tym nade mnie, a nie odmówił mi niczego prócz ciebie, przeto żeś ty żoną jego; i jakże miałbym spełnić tę niegodziwość wielką, i zgrzeszyć przeciw Bogu!?”

I było tak, że choć namawiała Josefa codziennie, nie usłuchał jej, by położyć się¹⁰⁴¹ przy niej i być z nią¹⁰⁴².

I zdarzyło się dnia pewnego¹⁰⁴³, że wszedł do domu, by załatwić sprawę swoją¹⁰⁴⁴; a nikogo z domowników tam w domu nie było.

I pochwyciła go za szatę jego, i rzekła: „Połóż się ze mną!” Lecz on zostawił szatę swą w ręku jej, — uciekł, i wyszedł na ulicę.

I stało się, gdy zobaczyła, że zostawił szatę swą w ręku jej, a uciekł na ulicę:

Że zawołała na domowników swoich, i rzekła do nich, mówiąc: „Patrzcie, sprowadził nam Ibrecjczyka¹⁰⁴⁵, by swawolił z nami! Przyszedł do mnie, aby położyć się ze mną; lecz zawołałam głosem wielkim;

I było, gdy usłyszał, że podniosłam głos mój i zawołałam, zostawił szatę swą u mnie i uciekł, i wyszedł na ulicę”.

I zostawiła szatę jego u siebie, do przybycia pana jego do domu.

I opowiedziała mu w tych samych słowach, mówiąc: „Przyszedł do mnie ten sługa, Ibrecjczyk, którego sprowadziłeś nam, — aby swawolić ze mną.

Lecz gdy podniosłam głos mój, i krzyknęłam, — zostawił szatę swą u mnie, i uciekł na ulicę”.

¹⁰³⁶z powodu — u Cylkowa: 'gwoli'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹⁰³⁷w domu i na polu — Josef przebywał w domu Potifara przez jeden rok, zob. Chizkuni do 39:5. [przypis edytorski]

¹⁰³⁸z wyjątkiem — u Cylkowa: 'wyjąwszy o'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i uniknięcie niezręczności. [przypis edytorski]

¹⁰³⁹chleb — chleb jest tu eufemizmem na żonę Potifara, zob. Raszi do 39:6. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁰pięknej postaci — «Gdy tylko [Josef] zmiarkował, że to on zarządza [domem], zaczął jeść i pić, i kręcić włosy. Powiedział wtedy Bóg: twój ojciec jest w żałobie a ty kręcisz loki? Napuszczę na ciebie 'niedźwiedzia'!», zob. Raszi do 39:6. [przypis edytorski]

¹⁰⁴¹położyć się — «[Położyć się z nią] choćby i bez współzycia», zob. Raszi do 39:10. [przypis edytorski]

¹⁰⁴²być z nią — «[Być z nią] w Przyszłym świecie», zob. Raszi do 39:10. [przypis edytorski]

¹⁰⁴³dnia pewnego — «Był to ich dzień świąteczny, gdy udali się wszyscy do świątyni swoich bożków, [żona Potifara] pomyślała: nie znajduję już bardziej odpowiedniego dnia niż ten, by obcować z Josefem. Powiedziała więc [domownikom]: jestem chora i nie mogę iść z wami», zob. Raszi do 39:11. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁴załatwić sprawę swoją — w *Talmudzie*(*Sota*36b) istnieje spór, czy Josef rzeczywiście chciał wykonać jakąś pracę, czy też był bliski ulegnięcia pokusie lecz ukazała mu się wizja twarzy Jakuba, jego ojca, i powstrzymał się od grzechu, zob. Raszi do 39:11. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁵Ibrecjczyka — hebr. עִבְרִי (iz *iuri*): 'człowiek/mężczyzna Hebrajczyk' [tu: Ibrecjczyk]. Ten, który przybył «zza rzeki [Eufrat], potomek Ebera», zob. Raszi do 39:14. Por. komentarz do *Ks. Rodzaju* 14:13. [przypis edytorski]

I stało się, gdy usłyszał pan jego słowa żony swojej, które opowiadała mu mówiąc: „W podobny sposób postąpił ze mną sługa twój¹⁰⁴⁶”; — że wspaniał gniew jego.

I wziął go pan Josefa, i oddał go do więzienia¹⁰⁴⁷, do miejsca, gdzie więźniowie¹⁰⁴⁸ króla więzieni byli. I był on tam w więzieniu.

Ale był Wiekuisty z Josefem, i zwrócił ku niemu¹⁰⁴⁹ przychyłność¹⁰⁵⁰, i użyczył mu łaski w oczach przełożonego więzienia.

I oddał przełożony więzienia w moc Josefa wszystkich więźniów będących w więzieniu; a wszystkim, co tam robić mieli, on rozporządzał¹⁰⁵¹.

Przełożony więzienia nie wglądał w nic, co pod ręką jego było; gdyż był Wiekuisty z [Josefem], i cokolwiek on czynił, Wiekuisty poszczęścił.

ROZDZIAŁ XL

I stało się po zdarzeniach tych, że przewinili¹⁰⁵² podczaszy króla Micraim i piekarz, przeciw panu swojemu, królowi Micraim.

I rozgniewał się Faraon na obu dworzan swoich: na przełożonego podczaszych, i przełożonego piekarzy.

I oddał ich pod straż, do domu naczelnika straży przybocznej, do więzienia, do miejsca, gdzie osadzony był Josef.

I ustanowił naczelnik straży przybocznej Josefa przy nich, i posługiwał im. I przebyli przez niejaki czas¹⁰⁵³ pod strażą.

I śnili obaj sen¹⁰⁵⁴¹⁰⁵⁵, — każdy sen swój, jednej nocy, każdy innego¹⁰⁵⁶ znaczenia sen¹⁰⁵⁷, — podczaszy i piekarz króla Micraim, którzy osadzeni byli w więzieniu. Sen

I przyszedł do nich Josef z rana, i ujrzał ich, a oto byli zasępieni.

I zapytał się dworzan Faraona, będących z nim pod strażą, w domu pana jego, mówiąc: „Czemu to lica wasze tak ponure dzisiaj?”

I odpowiedzieli mu: „Sen śnił się nam, a wytłumaczyć go nie ma komu”. I rzekł do nich Josef: „Wszak od Boga wytłumaczenia! Chciejcie mi opowiedzieć!”

¹⁰⁴⁶W podobny sposób postąpił ze mną sługa twój — powiedziała to mężowi w czasie ich małżeńskiej intymności, sugerując, co robił jej Josef, zob. Raszi do 39:19. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁷oddał go do więzienia — «Niemniej jednak [Potifar] nie zabił [Josefa], bo miał wątpliwości co do [słów swojej żony]», zob. Ibn Ezra do 39:19. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁸więźniowie — u Cylkowa: 'więźnie'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁹ku niemu — u Cylkowa: 'nań'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i doprecyzowanie znaczenia: Bóg spowodował, że ludzie czuli przychyłność do Josefa, co wynika z czasownika וּפָאָה (wajet): 'skręcił, skierował, rozciągnął', tu jako: 'zwrócił', 'zwrócił nań' mogłoby być omylnie zrozumiane jako 'przychyłość Boga dla Josefa'. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁰przychyłość — «[Josef] był lubiany przez każdego, kto go widział», zob. Raszi do 39:21. [przypis edytorski]

¹⁰⁵¹rozporządzał — «Na rozkaz [Josefa] było wszystko wykonywane», zob. Raszi do 39:22. [przypis edytorski]

¹⁰⁵²przewinili — «W przypadku [podczaszego] znaleziono muchę w kielichu z wonnym winem, a w przypadku [piekarza] znaleziono kamyk w bochenku białego chleba», zob. Raszi do 40:1. [przypis edytorski]

¹⁰⁵³niejaki czas — «Dwanaście miesięcy», zob. Raszi do 40:4. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁴śnił obaj sen — u Cylkowa: 'śnił się sen im obu'; uzasadnienie korekty: po hebrajsku jest tu czasownik w formie czynnej. W dalszej części zdania Cylkow miał problem z zaimkami swój/jego, czego da się uniknąć, jeśli przetłumaczy się pierwszy czasownik w formie czynnej. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁵śnił obaj sen — «Obaj śnili swoje sny, to jest zwykłe wyjaśnienie, a midrasz uczy, że każdy z nich śnił sen [dla] obu: śnił własny sen i wyjaśnienie snu towarzysza», zob. Raszi do 40:5. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁶innego — słowo 'innego' dodane przez Cylkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁷znaczenia — «Każdy z nich śnił sen zgodny z wyjaśnieniem tego, co spotka ich w przyszłości», zob. Raszi do 40:5. [przypis edytorski]

I opowiedział przełożony podczaszych sen swój Josefowi, i rzekł mu: „We śnie moim, — a oto winorośl przede mną;

A na winorośli trzy gałązki; a ona zaledwie się rozwinęła, puściła kwiat, i dojrzały szypułki¹⁰⁵⁸ jej w grona.

A puchar Faraona w ręku moim. I wziąłem grona te, i wycisnąłem je w puchar Faraona, i podałem puchar w rękę Faraona”.

I rzekł doń Josef: „Oto wyjaśnienie jego: trzy gałązki to trzy dni:

Za trzy dni wywyższy Faraon głowę twoją¹⁰⁵⁹, a przywróci cię na stanowisko twoje, i będziesz podawał puchar Faraona do ręki jego, zwyczajem dawnym, gdy byłeś podczaszym jego.

Jeżeli przypomnisz mnie sobie, gdy dobrze ci będzie, to wyświadczyć mi tę łaskę, i napomknij o mnie przed Faraonem, i wyprowadź mnie z domu tego.

Gdyż po złodziejsku wykradziono mnie z ziemi Ibreczyków¹⁰⁶⁰, a także i tu nie uczyniłem nic takiego, żeby wtrącono mnie do lochu”.

Widząc zaś przełożony piekarzy, że dobrze wytłumaczył, rzekł do Josefa: „A ja we śnie moim: a oto trzy kosze białego pieczywa na głowie mojej,

A w koszu wierzchnim wszelaka żywność Faraona, wyrobu piekarskiego; ale ptactwo wyjadało ją z kosza sponad głowy mojej”.

I odpowiedział Josef i rzekł: „Oto wyjaśnienie jego: trzy kosze to trzy dni:

Za trzy dni zdejmie Faraon głowę twoją¹⁰⁶¹ z ciebie, i powiesi cię na drzewie; a zjadać będzie ptactwo ciało twoje z ciebie.

I stało się dnia trzeciego, dnia urodzin Faraona, że wyprawił ucztę dla wszystkich sług swoich, i policzył głowę¹⁰⁶² przełożonego podczaszych i głowę przełożonego piekarzy między sługami swoimi.

I przywrócił przełożonego podczaszych do podczastwa swego¹⁰⁶³, i podawał puchar do rąk Faraona:

A przełożonego piekarzy powiesił, — jak był wyłożył im Josef.

Ale nie pamiętał przełożony podczaszych o Josefie, i zapomniał go¹⁰⁶⁴.

¹⁰⁵⁸szypułki — hebr. עֲשׂוּלָה (eszol): ‘kiść’. «W jednej chwili powstały pąki, które były cierpkie, tworzyły one kiście, które natychmiast dojrzały i stały się winogronami, jako że nie określa się [owoców winorośli] słowem עֲנָבִים (anawim): ‘winogrona’, dopóki nie są w pełni dojrzałe», zob. Radak do 40:10. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁹wywyższy Faraon głowę twoją — hebr. נָשָׂא שֹׁרֵשׁ (nasa ros) dosł. ‘podnieść głowę’. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁰ziemi Ibreczyków — «Wykradziono mnie z domu mojego ojca, z ziemi Hebrajczyków [tu: Ibreczyków]. Rodzina Hebrajczyków była już znana z tego, że praojcowie [Abraham i Icchak] zamieszkują Kanaan, zatem ziemia [Kanaan] zaczęła być kojarzona z Hebrajczykami», zob. Radak do 40:10. [przypis edytorski]

¹⁰⁶¹zdejmie Faraon głowę twoją — hebr. נָשָׂא שֹׁרֵשׁ (nasa ros) dosł. ‘podnieść głowę’. [przypis edytorski]

¹⁰⁶²policzył głowę — hebr. נָשָׂא שֹׁרֵשׁ (nasa ros): ‘podnieść głowę’, może być rozumiane dosłownie lub jako ‘policzyć osoby’. «[Faraon] policzył ich pośród reszty swoich sług, jako że wyliczał tych, którzy będą mu posługiwać na uczcie i przypomniał sobie także o tych dwóch», zob. Raszi do 40:20. [przypis edytorski]

¹⁰⁶³podczastwa swego — w znaczeniu: do pełnienia funkcji podczastego u Faraona. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁴zapomniał go — «„Nie pamiętał” od razu, gdy tylko wyszedł z więzienia i „zapomniał go” na długi czas, aż do czasu [snów Faraona], gdy Bóg uczynił cuda dla Josefa i [podczaszy] musiał sobie przypomnieć [o Josefie]», zob. Rasbam do 40:23. «Ponieważ Josef poległ na [podczaszym], że ten będzie o nim pamiętał, musiał pozostać w więzieniu jeszcze dwa lata [...] powinien bowiem pokładać zaufanie [w Bogu] nie w Egipcjaninie [tu: Micreczyku]», zob. Raszi do 40:23. [przypis edytorski]

ROZDZIAŁ XLI

I stało się po upływie dwóch lat, że Faraonowi się śniło: a niby stanął nad rzeką¹⁰⁶⁵:

Sen

A oto z rzeki wystąpiło siedem krów, pięknych z wejrzenia, i zdrowych na ciele: i pasły się na łące.

I oto, siedem krów innych wystąpiło za nimi z rzeki, lichych z wejrzenia i wychudłych na ciele, i stanęły obok owych krów, nad brzegiem rzeki.

I pożarły owe krowy liche z wejrzenia, i wychudłe na ciele, siedem krów pięknych z wejrzenia, zdrowych. I ocknął się Faraon.

I zasnął; i śniło mu się powtórnie: a oto siedem kłosów wyrastało z jednego źdźbła, zdrowych i pięknych,

A oto siedem kłosów pustych i opalonych wiatrem wschodnim, wyrastało za nimi.

I połknęły te kłosy puste owe siedem kłosów zdrowych i pełnych. I ocknął się Faraon; a to sen¹⁰⁶⁶.

I stało się z rana, zaniepokoił się duch jego; i posłał i zwołał wszystkich wróżbitów¹⁰⁶⁷ Micraimu i wszystkich mędrców jego; i opowiedział im Faraon sny swoje¹⁰⁶⁸: lecz nie było nikogo, kto by je wytłumaczył Faraonowi¹⁰⁶⁹.

I rzekł przełożony podczaszych do Faraona, mówiąc: „Przewinienia moje wspominam ja dzisiaj.

Faraon rozgniewał się był na sługi swoje, oddał mnie pod straż do domu naczelnika przybocznej straży, — mnie i przełożonego piekarzy.

I śnił się nam sen jednej nocy, mnie i jemu, każdy innego¹⁰⁷⁰ znaczenia sen¹⁰⁷¹ śniliśmy¹⁰⁷².

A był tam z nami młodzieniec Ibrejski¹⁰⁷³, sługa naczelnika przybocznej straży; i opowiedzieliśmy mu i wyłożył nam sny nasze, każdemu wedle snu jego wyłożył.

I stało się, że jako nam wyłożył, tak i było: mnie przywrócono na stanowisko moje, a jego powieszono”.

¹⁰⁶⁵rzeką — hebr. נָחַל (*jeor*): ‘strumień, kanał, rzeka, Nil’. «Żadna inna rzeka nie jest określana tym słowem, jedynie Nil, gdyż w całym kraju [Micraim] ludzkimi siłami podbudowano liczne kanały, a Nil wpływa do nich i napelnia je [wodą], jako że deszcze nie spadają w Micraim tak często jak w innych krainach», zob. Raszi do 41:1. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁶a to sen — Faraon pojął, że zakończył się już cały sen i teraz potrzebne jest jego wyjaśnienie, zob. Raszi do 41:7. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁷wróźbitów — hebr. חֲזֻנִים (*chartumim*), ‘magicy, wróżbici, astrologowie, biegli w ryciu hieroglifów’. «Ci, którzy kierują zapytania do kości zmarłych osób», zob. Raszi do 41:8. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁸sny swoje — w hebrajskim oryginale słowo ‘sen’ jest tu w liczbie pojedynczej. Wróżbici nie umieli dać wyjaśnienia, gdyż myśleli, że Faraon śnił dwa sny, które się ze sobą nie łączą, zob. Chizkuni do 41:8. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁹kto by je wytłumaczył Faraonowi — «[Wróżbici] wyjaśniali sny, ale nie w odniesieniu do faraona, więc nie przyjmował on tego co mówili i nie znajdował ukojenia w ich objaśnieniach, mówili np.: urodzi ci się siedem córek i pochowasz siedem córek», zob. Raszi do 41:8. «Faraon śnił zarówno sen jak i jego objaśnienie, ale pamiętał sen, zapomniał zaś jego wyjaśnienie», zob. Rabeinu Bachja do 41:8. Rabeinu Bachja, Bachja ben Aszer ibn Chalawa (1255-1340), hiszpański rabin i komentator Biblii. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁰innego — słowo dodane przez Cylkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

¹⁰⁷¹każdy [innego] znaczenia sen — «[Każdy z nas śnił] sen, pasujący do wyjaśnienia, które zostało nam dane, [a wyjaśnienie było] spójne ze snem», zob. Raszi do 41:11. [przypis edytorski]

¹⁰⁷²śniliśmy — u Cylkowa: ‘sen śnił się nam’; uzasadnienie korekty: w oryginale jest krótsza i prostsza forma: שָׁנְנוּ כָּלֵךְ (sz *kepitron chalomo chalamnu*) dosł. ‘każdy wedle wyjaśnienia swego/jego snu śniliśmy’. [przypis edytorski]

¹⁰⁷³młodzieniec Ibrejski — podczaszy opisał Josefa w poniżający sposób, jako zbyt młodego, nie znającego języka, kogoś niegodnego żadnych zaszczytów, a jednak zdolnego prawidłowo objaśniać sny, zob. Raszi do 41:12. [przypis edytorski]

I posłał Faraon, i zawezwał Josefa; i wyprowadzili go spiesznie z lochu. I ostrzygł się¹⁰⁷⁴, i zmienił szaty swoje, i przyszedł do Faraona.

I rzekł Faraon do Josefa: „Sen mi się śnił, a nie ma nikogo, co by go wytłumaczył; ja zaś słyszałem o tobie mówią, że zrozumiesz¹⁰⁷⁵ sen, by go wyłożyć.

I odpowiedział Josef Faraonowi, i rzekł: „Nie ja¹⁰⁷⁶! Bóg objawi szczęście Faraona!”

I rzekł Faraon do Josefa: „We śnie moim, — niby stoję nad brzegiem rzeki.

A oto z rzeki wystąpiło siedem krów, zdrowych na ciele, i pięknych z kształtu, i pasły się na łące.

A oto siedem krów innych wyszło za nimi, nędznych i lichych bardzo z kształtu, i chudych na ciele; nie widziałem podobnych na całej ziemi Micraim co do lichoty.

I pożarły krowy chude i liche siedem krów pierwszych, zdrowych.

I weszły do wnętrza ich: a przecie znać nie było, iż weszły do wnętrza ich, a wygląd¹⁰⁷⁷ ich pozostał lichy jak poprzednio. I ocknąłem się. —

I ujrzałem we śnie, a niby siedem kłosów wyrastało ze źdźbła jednego, pełnych i pięknych.

Ale oto siedem kłosów zeschniętych, pustych i opalonych¹⁰⁷⁸ wiatrem wschodnim, wyrastało za nimi.

I pochłonęły kłosy puste, siedem kłosów pięknych. I opowiedziałem to wróżbitom, lecz nikt nie wyjaśnił mi”.

I rzekł Josef do Faraona: „Sen Faraona jeden jest! Co Bóg uczyni, zapowiedział to Faraonowi!

Siedem krów pięknych — to siedem lat; a siedem kłosów pięknych — to siedem lat; sen to jeden.

A siedem krów nędznych i lichych, które wstąpiły za nimi, — to siedem lat; a siedem kłosów czczych i opalonych¹⁰⁷⁹ wiatrem wschodnim, będą to siedem lat głodu.

Oto rzecz, o której powiedziałem do Faraona: co Bóg uczyni, pokazał Faraonowi.

Oto siedem lat nadejdzie obfitości wielkiej na całej ziemi Micraim.

A nastanie siedem lat głodu po nich, że zapomniana będzie¹⁰⁸⁰ cała obfitość na ziemi Micraim, i zniszczy głód ziemię.

¹⁰⁷⁴ostrzygł się — został ogolony i przebrany, zob. Ibn Ezra do 41:14. «Gdyż przed oblicze króla można udać się tylko wtedy, gdy zarówno ciało jak i ubiór wyglądają godnie», zob. Radak do 41:14. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁵zrozumiesz — hebr. שָׁמַע (szama): ‘słyszeć’, tu jest odczytywane w znaczeniu ‘rozumieć, pojmować’, zob. Raszi, Radak, Raszbam do 41:15. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁶Nie ja — «Mądrość nie pochodzi ode mnie, lecz to Bóg odpowie, wkładając w moje usta odpowiedź, która przyniesie dobrodziejstwo Faraonowi», zob. Raszi do 41:16. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁷wygląd — u Cyłkova: ‘wejście’; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia, w tym wersecie ‘wejście’ mogłoby zostać odczytane w znaczeniu ‘spojrzenie’. Także: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁸opalonych — u Cyłkova: ‘zwarzonych’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i uniknięcie dwuznaczności. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁹opalonych — u Cyłkova: ‘zwarzonych’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i uniknięcie dwuznaczności. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁰zapomniana będzie — «To jest objaśnienie owego „pochłonięcia” [pięknych przez liche]», zob. Raszi do 41:30. [przypis edytorski]

I znać nie będzie obfitości¹⁰⁸¹ onej w ziemi, z powodu głodu tego, który nastąpi; gdyż ciężkim będzie bardzo.

A ponieważ powtórzył się sen Faraonowi dwukrotnie: to postanowioną jest ta rzecz od Boga, a przyspiesza Bóg jej spełnienie.

A teraz niech upatrzy Faraon męża rozsądnego i mądrego, a niech ustanowi go nad ziemią Micraim;

I niechaj zarządzi Faraon, aby ustanowił nadzorców nad ziemią, i zbierał piątą część urodzajów¹⁰⁸² ziemi Micraim, w siedmiu latach obfitości.

I niech nagromadzą wszelkiej żywności lat tych dobrych, które nastąpią, i składają zboże pod rękę Faraona¹⁰⁸³, na żywność po miastach, i niech pilnują.

I będzie ta żywność zapasem dla ziemi, na siedem lat głodu, które staną w ziemi Micraim, aby nie wyniszczała ziemia od głodu”.

I podobało się słowo to w oczach Faraona, i w oczach wszystkich sług jego.

I rzekł Faraon do sług swoich: „Czyż znajdziemy podobnego męża, w którym by był duch Boży¹⁰⁸⁴?”

I rzekł Faraon do Josefa: „Skoro oznajmił ci Bóg to wszystko, to nie ma rozsądnego i mądrego, równego tobie!

Ty będziesz nad domem moim, a podług słowa twojego rządzić się będzie cały lud mój; tylko tronem będę wyższy¹⁰⁸⁵ od ciebie”.

I rzekł Faraon do Josefa: „Patrz, postanawiam cię nad całą ziemią Micraim!”

I zdjął Faraon pierścień swój z ręki swojej, i włożył go na rękę Josefa¹⁰⁸⁶; i przyodział go w szaty z bisioru¹⁰⁸⁷, i zawiesił łańcuch złoty na szyję jego.

I kazał go wozić na wozie namiestnikowskim¹⁰⁸⁸ swoim, i wołali przed nim; „zgiąć kolana!¹⁰⁸⁹” I tak ustanowił go nad całą ziemią Micraim.

I rzekł Faraon do Josefa: „Jam Faraon¹⁰⁹⁰; ale bez ciebie¹⁰⁹¹ nie podniesie nikt ani ręki, ani nogi¹⁰⁹² swojej, w całej ziemi Micraim”.

¹⁰⁸¹znać nie będzie obfitości — «To jest objaśnienie [słów] „a przecie znać nie było iż weszły do wnętrza ich” (Ks. Rodzaju 41:21)», zob. Raszi do 41:31. [przypis edytorski]

¹⁰⁸²urodzajów — słowo 'urodzajów' dodane przez Cylkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

¹⁰⁸³pod rękę Faraona — «Pod kontrolą [Faraona], w jego skarbcach», zob. Raszi do 41:35. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁴duch Boży — «[Duch Boży jest w nim] dla objaśniania snów, to o ileż bardziej będzie dla mądrego zarządzania ziemskimi sprawami», zob. Raszbam do 41:38. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁵tronem będę wyższy — «'Królem' będą nazywali tylko mnie [Faraona]», zob. Raszi do 41:40. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁶włożył go na rękę Josefa — «Wręczenie pierścienia królewskiego oznaczało, że obdarowany jest drugi [po królu] pod względem rangi», zob. Raszi do 41:42. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁷bisior — hebr. אֵוֶשֶׁת (awrechet): 'ubranie z wybielonego, cienkiego lnu lub bisioru'. Bisior to delikatna tkanina wyrabiana z jedwabistych nici, powstających z szybko krzepnącej wydzieliny gruczołu niektórych małży morskich, ale słowo 'bisior' może także odnosić się do cienkiej tkaniny płóciennej. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁸namiestnikowskim — hebr. מִשְׁנֵה (miszne): 'drugi'. «Drugi z wozów [Faraona], jadący obok jego [rydwanu]», zob. Raszi do 41:43. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁹zgiąć kolana! — hebr. אָוָּחַ (awrach), od בָּרַךְ (barach): 'klękać'. Midrasz dostrzega tu dwa słowa: אָב (aw) 'ojciec' i 'delikatny'. Jest to określenie Josefa, który był dojrzały w mądrości jak ojciec, a w delikatnym, czyli młodzieńczym, wieku. Targum Onkelos odczytuje to jako: 'oto ojciec [czyli doradca] króla'. zob. Raszi do 41:43. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁰Ja Faraon — «Tylko ja nie podlegam twojej władzy», zob. Rabeinu Bachja do 41:44. [przypis edytorski]

¹⁰⁹¹bez ciebie — czyli «bez twojego rozkazu», zob. Bechor Szor do 41:44. [przypis edytorski]

¹⁰⁹²nie podniesie nikt ani ręki, ani nogi — «Nikomnie nie będzie wolno nigdzie pójść [bez twojego pozwolenia], albo też jest to raczej wyrażenie metaforyczne», zob. Ibn Ezra do 41:44. [przypis edytorski]

I nazwał Faraon imię Josefa: Cafnat-Paneach¹⁰⁹³; a dał mu Osnatę, córkę Poti-fery¹⁰⁹⁴, kapłana Onu, za żonę. I przeszedł Josef całą ziemię Micraim.

Imię

A Josef miał trzydzieści lat, gdy stanął przed Faraonem, królem Micraim. I wyszedł Josef sprzed oblicza Faraona, i przeszedł całą ziemię Micraim.

I wydawała ziemia w siedmiu latach obfitości — garściami¹⁰⁹⁵.

I gromadził on wszelaką żywność w siedmiu latach, które nastały w ziemi Micraim, i składał żywność tę w miastach; żywność z pól każde miasto otaczających¹⁰⁹⁶, składał w nim.

I nagromadził Josef zboża, jak piasku morskiego, mnóstwo wielkie; tak że zaniechał liczyć, gdyż nie było liczby.

A Josefowi urodzili się dwaj synowie, zanim nastał rok głodu¹⁰⁹⁷, których urodziła mu Osnat, córka Poti-fery, kapłana Onu.

I nazwał Josef imię pierworodnego: Menasze¹⁰⁹⁸, „gdyż — dał mi zapomnieć Bóg wszystkie nieszczęścia moje, i cały dom ojca mego”.

Imię

A imię drugiego nazwał: Efraim¹⁰⁹⁹, „gdyż — rozmnożył mnie Bóg w ziemi niedoli mojej”.

I skończyło się siedem lat obfitości, która była w ziemi Micraim.

I zaczęło siedem lat głodu następować, jako był przepowiedział Josef. I był głód we wszystkich krajach; ale na całej ziemi Micraim był chleb.

Głód

Lecz nastał głód i w całej ziemi Micraim¹¹⁰⁰, a wołał lud do Faraona o chleb; rzekł tedy Faraon do wszystkich Micrejczyków: „Idźcie do Josefa, a co powie wam, uczynicie¹¹⁰¹!”

Gdy zaś nastał głód na powierzchni całej ziemi, otworzył Josef wszystkie składy, i sprzedawał¹¹⁰² zboże Micrejczykom¹¹⁰³. A głód wzmagał się w ziemi Micraim.

I ze wszystkich krajów przybywali do Micraim, aby zakupować zboże u Josefa; gdyż wzmagał się głód na całej ziemi.

¹⁰⁹³ *Cafnat-Paneach* — od hebr. צַפְנָת (cafnat): ‘ukrywać’. «Ten, który objaśnia ukryte [sprawy]», zob. Raszi do 41:45. Znaczenie egipskiego słowa פִּנְנָה (paneach) nie jest pewne, aramejski *Targum Onkelos* tłumaczy to jako ‘okrywać, rozszyfrowywać’ sekrety. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁴ *Poti-fery* — jest on utożsamiany z Potifarem, zob. Raszi do 41:45. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁵ *garściami* — «Nawet z jednego ziarna uzyskiwano wiele garści plonu», zob. Radak do 41:47. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁶ *pól każde miasto otaczających* — «Ponieważ każda ziemia chroni swoje plony, [ludzie] wkładają do [spichlerza] z ziarnem nieco gleby z danego miejsca, co zabezpiecza plon przed gniciem», zob. Raszi do 41:48. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁷ *zanim nastał rok głodu* — «Stąd [płynie nauka], że zabronione jest płodzenie dzieci w czasach głodu», zob. Raszi do 41:50. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁸ *Menasze* — od hebr. מְנַשֶּׁה (nasza): ‘zapomnieć, pozbawić, spowodować zapomnienie’. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁹ *Efraim* — od hebr. עֵפְרַיִם (para): ‘wydawać owoce’ także w znaczeniu ‘rozmnażać się’. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁰ *głód i w całej ziemi Micraim* — «Ponieważ w całym kraju zgniło ziarno, za wyjątkiem zboża [w spichlerzach] Josefa», zob. Raszi do 41:55. [przypis edytorski]

¹¹⁰¹ *a co powie wam, uczynicie* — midrasz sugeruje, że Josef nakazał im się obrzezać, a Faraon powiedział, by to uczynili, wierzył bowiem w moc Josefa, zob. Raszi do 41:55. [przypis edytorski]

¹¹⁰² *sprzedawał* — hebr. rdzeń שָׁרַר (szawar): ‘złamać, połamać, rozłamać, rozrzucić’, w odniesieniu do handlu oznacza zarówno sprzedawanie jak i kupowanie, zob. Raszi do 41:56. [przypis edytorski]

¹¹⁰³ *Micrejczykom* — «Początkowo [Josef] sprzedawał im, aż rozeszła się wieść po innych krainach, że w Micraim jest zboże i sprzedawał także i innym», zob. Radak do 41:56. [przypis edytorski]

ROZDZIAŁ XLII

I dowiedział się¹¹⁰⁴ Jakub, że jest zboże¹¹⁰⁵ w Micraim, i rzekł Jakub do synów swoich: „Na co się oglądacie¹¹⁰⁶?”

I rzekł: „Oto słyszałem, że jest zboże w Micraim; zejdźcie¹¹⁰⁷ tam, a zakupcie nam stamtąd, abyśmy przeżyli, a nie pomarli”.

Zeszło tedy dziesięciu¹¹⁰⁸ braci Josefa¹¹⁰⁹ zakupić zboże w Micraim.

Ale Binamina, brata Josefa, nie posłał Jakub z braćmi jego, rzekł bowiem: „By go nie spotkała przygoda¹¹¹⁰”.

I przybyli synowie Izraela dla zakupu zboża wśród przybywających¹¹¹¹; gdyż był głód w ziemi Kanaan.

Josef zaś był władcą w kraju tym; on to sprzedawał zboże całemu ludowi kraju. I przybyli bracia Josefa, i pokłonili mu się twarzą ku ziemi.

I ujrzał Josef braci swoich, i poznał ich; lecz udawał obcego wobec nich, i przemówił do nich surowo, i rzekł do nich: „Skądście przyszliz?” I odpowiedzieli: „Z ziemi Kanaan, dla zakupu żywności”.

Tak poznał Josef braci swoich¹¹¹², oni zaś nie poznali go¹¹¹³.

I wspomniał Josef na sny, które mu się śniły o nich; i rzekł do nich: „Wyście szpiegi; by wypatrywać słabości¹¹¹⁴ tej ziemi, przybyliście!”

¹¹⁰⁴dowiedział się — hebr. וַיֵּדָע (*vajar*) dosł. ‘zobaczyć’. «Jak to ‘zobaczyć’? Nie ‘zobaczyć’ ale raczej ‘usłyszał’! Czemu jednak [napisane jest, że] ‘zobaczyć’? Zobaczył w świętej, choć niewyraźnej wizji, że jest dla niego jakaś nadzieja w Micraim. Lecz nie było to rzeczywiste proroctwo, w którym mógłby poznać, że [ma to związek] z Josefem», zob. Raszi do 42:1. Komentarz odnosi się tu do podobnie brzmiących słów וַיִּשְׁעַר (*szewer*): ‘sprzedawanie żywności’ i וַיִּשְׁעַר (*sewer*): ‘nadzieja’. interpretując wyrażenie ‘zobaczył Jakub zboże’ jako ‘zobaczył Jakub nadzieję’. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁵zboże — hebr. וַיִּשְׁעַר (*szewer*): ‘sprzedawanie i nabywanie żywności/zboża’. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁶Na co się oglądacie — «Czemu przed synami Izraela i synami Esawy staracie się wyglądać tak, jak gdybyście byli sycc? [...] Czemu wszyscy mają patrzeć na was i dziwić się, że nie szukacie dla siebie pożywienia zanim skończą się wam zapasy?», zob. Raszi do 42:1. «Wszyscy inni idą [do Micraim] kupić zboże, a wy siedzicie!», zob. Radak do 42:1. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁷zejdźcie — hebr. וַיֵּרָד (*radu*): ‘zejść’, słowo to ma wartość liczbową 210. «[Jakub] nie powiedział im ‘pójść’, ale ‘zejść’, co jest aluzją do 210 lat zniewolenia [Żydów] w Micraim», zob. Raszi do 42:2. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁸dziesięciu — czemu powiedziane jest, że „dziesięciu”? «Czyż nie jest [dalej] napisane, że [Jakub] nie wysłał [z nimi] Binamina? To sugeruje, że w braterskich uczuciach [do Josefa] byli podzieleni na dziesięciu, ponieważ miłość i nienawiść nie była u nich wszystkich jednakowa. Ale odnośnie do nabywania zboża wszyscy byli jednomyślni», zob. Raszi do 42:3. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁹braci Josefa — «Nie jest napisane ‘synowie Jakuba’, co uczy, że żalowali, iż sprzedali [Josefa], postanowili, [że jeśli tylko go odnajdą] będą odnosić się do niego po bratersku oraz wykupią go za wszelką cenę, jakiej by od nich zażądano», zob. Raszi do 42:3. [przypis edytorski]

¹¹¹⁰przygoda — hebr. וַיִּשְׁעַר (*ason*): ‘nieszczęście’. «[Zagrożenie] chłodem, upałem, od bandytów, dzikich zwierząt» itp.. Binamina był jedynym synem Rachel, który pozostał Jakubowi, był więc nie do zastąpienia, zob. Bechor Szor do 42:4. Midrasz zapytuje: «a co? w domu nie może mu się przytrafić nieszczęście?», ale plynie z tego nauka, że gdy człowiek wystawia się na niebezpieczeństwo, to wtedy mogą dosięgnąć go kary za grzechy, bo satan wykorzystuje ten czas na oskarżenia, zob. Raszi do 42:4. [przypis edytorski]

¹¹¹¹wśród przybywających — «Ukryli się [w tłumie], aby ich nie rozpoznano, ponieważ ojciec przykazał im, by nie pojawili się wszyscy razem w jednej bramie, lecz aby każdy wszedł innym wejściem [do miasta], by złe oko nie miało nad nimi władzy, wszyscy oni byli bowiem przystojni i krzepcy», zob. Raszi do 42:5. [przypis edytorski]

¹¹¹²poznał Josef braci swoich — «Gdy znaleźli się w jego władzy, [Josef] rozpoznał w nich braci i zmiłował się nad nimi, podczas gdy oni, kiedy to [Josef] był w ich rękach ‘nie rozpoznali go’, [czyli] nie potraktowali jak brata», zob. Raszi do 42:8. [przypis edytorski]

¹¹¹³nie poznali go — «Gdy rozstawał się z nimi, nie miał jeszcze brody, teraz zaś miał już brodę», zob. Raszi do 42:8. [przypis edytorski]

¹¹¹⁴słabości — hebr. וַיִּשְׁעַר (*erwa*): ‘nagość, obnażone miejsce’. «Nieosłonięte miejsca w kraju, które łatwo można go najechać», zob. Raszi do 42:9. [przypis edytorski]

I rzekli do niego: „Nie, panie: ale słudzy twoi przybyli dla zakupu żywności.

Wszyscyśmy synowie jednego człowieka¹¹¹⁵; prawi jesteśmy; nie są¹¹¹⁶ słudzy twoi szpiegami”.

Ale on rzekł do nich: „Nie, bo słabość tej ziemi przybyłście wypatrywać¹¹¹⁷!”

I rzekli: „Dwunastu nas braci, sług twoich; myśmy synowie jednego człowieka w ziemi Kanaan; a oto najmłodszy przy ojcu naszym dzisiaj, a jednego już nie ma¹¹¹⁸”.

I rzekł do nich Josef: „To właśnie i powiedziałem wam¹¹¹⁹, mówiąc: wyście szpiegi!

Poprzez to wybadani będziecie: na życie Faraona¹¹²⁰! nie wyjdziecie stąd, chyba że¹¹²¹ przybędzie tu brat wasz najmłodszy:

Wyprawcie jednego z was, i niech zabierze brata waszego; a wy będziecie uwięzieni, i zbadane będą słowa wasze, — czy jest prawda przy was; a jeśli nie, na życie Faraona, żeście szpiegi!”

I oddał ich pod straż na trzy dni.

I rzekł do nich Josef dnia trzeciego: „Oto co wam czynić, a żyć będziecie, — Boga ja się boję:

Jeżeliście wy prawi, niechaj brat wasz jeden pozostanie uwięzionym w domu, w którym jesteście strzeżeni; a wy idźcie, odwieźcie zboże wedle niedostatku rodzin waszych.

A brata waszego najmłodszego przyprowadźcie do mnie, aby stwierdziły się słowa wasze, i abyście nie zginęli”. I uczynili tak.

Ale mówili jeden do drugiego: „Zaprawdę, myśmy grzeszni¹¹²² ze względu na brata naszego; ponieważ widzieliśmy utrapienie duszy jego, gdy błagał nas, a nie wysłuchaliśmy; dlatego przyszło na nas utrapienie to”.

I odpowiedział im Reuben, mówiąc: „Alboż nie mówiłem wam tymi słowy: Nie grzeszcie przeciw chłopcu! Aleście nie słuchali. To też krew jego, oto poszukiwana jest¹¹²³!”

¹¹¹⁵Wszyscyśmy synowie jednego człowieka — «Był to przebłyk świętego [proroczego] ducha, gdyż wliczyli ze sobą także Josefa, bo i on był synem ich ojca», zob. Raszi do 42:11. [przypis edytorski]

¹¹¹⁶nie są — u Cyłkowa: 'nie bywali'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. Zrobienie czasownika niedokonanego dla czasu przeszłego wyszło tu nieco karkołomnie, słowo 'bywać' nie pasuje do kontekstu. [przypis edytorski]

¹¹¹⁷przybyłście wypatrywać — «Przecież weszliście przez dziesięć bram miasta, czemu nie weszliście [wszyscy] jedną bramą?!”», zob. Raszi do 42:12. [przypis edytorski]

¹¹¹⁸juz nie ma — «I to z powodu tego jednego [brata], którego nie ma, rozeszliśmy się po mieście, by go szukać», zob. Raszi do 42:13. [przypis edytorski]

¹¹¹⁹To właśnie i powiedziałem wam — «[Josef] powiedział im: a jeśli byście go znaleźli i zażądano by od was dużo pieniędzy, wykupilibyście go? Odpowiedzieli mu: tak! Spytał więc: a gdyby wam powiedziano, że nie oddadzą go wam za żadne pieniądze, co byście zrobili? Oni zaś odpowiedzieli: po to przyszliśmy, aby zabijać lub dać się zabić, [oby tylko odzyskać brata]! A [Josef] rzekł: „to właśnie i powiedziałem wam”! Przyszlście, by zabijać ludzi w mieście! Wywróżyłem z mojego kielicha, że dwóch z was wymordowało wielkie miasto Szechem», zob. Raszi do 42:14. [przypis edytorski]

¹¹²⁰na życie Faraona — jest to formuła przysięgi. «Gdy [Josef] przysięgał nieprawdziwie, przysięgał na życie Faraona», zob. Raszi do 42:15. [przypis edytorski]

¹¹²¹chyba że — u Cyłkowa: 'chyba gdy'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹¹²²myśmy grzeszni — hebr. *אשמים* (*aszemim*): 'jesteśmy winni, zawiniliśmy'. «Bez wątpienia to za tamten grzech przyszło na nas to utrapienie, bo tak jak wszyscy zawiniliśmy razem tak i kara spada na nas razem, gdyby to był grzech jednego [z nas], to kara nie spotkałaby nas wszystkich jednakowo, jako że nasze grzechy nie są jednakie, ale ten grzech popełniliśmy wszyscy pospołu», zob. Bechor Szor do 42:21. [przypis edytorski]

¹¹²³poszukiwana jest — «Myśleli że [Josef] nie żyje, gdyż nie słyszeli nic o nim po tym, jak został sprzedany, jeśli więc został zabity lub zmarł na obcej ziemi, [uznali]: jesteśmy winni [rozlew] jego krwi (por. *Ks. Rodzaju* 9:5)», zob. Radak do 42:22. [przypis edytorski]

A oni nie wiedzieli, że rozumie to Josef; bo był¹¹²⁴ tłumacz¹¹²⁵ między nimi.

On zaś odszedł od nich, i zapłakał¹¹²⁶; i wrócił do nich i mówił z nimi, a wzięwszy spośród nich Szymona¹¹²⁷, związał go przed oczyma ich¹¹²⁸.

I rozkazał Josef, by napełniono wory ich zbożem, i aby zwrócono pieniądze ich, każdemu do worka jego, i żeby dano im zapasów na drogę. I uczyniono im tak.

I włożyli zboże swe na osły swoje, i wyruszyli stamtąd.

Ale rozwiązał jeden z nich¹¹²⁹ wór swój, by dać obrok osłowi swemu w gospodzie, i spozstrzegł pieniądze swoje: że oto były u otworu biesagi¹¹³⁰ jego.

I powiedział braciom swoim: „Zwrócono pieniądze moje, a oto są w biesadze mojej”. I zatrwożyło się serce ich, i z drżeniem rzekł jeden do drugiego: „Co to nam Bóg uczynił!”¹¹³¹

I przybyli do Jakuba ojca swego, do ziemi Kanaan, i opowiedzieli mu wszystko, co im się przytrafiło, mówiąc:

„Przemawiał do nas mąż ów, pan owej ziemi, surowo, i uważał nas za szpiegujących kraj.

I rzekliśmy do niego: myśmy prawi; nie jesteśmy¹¹³² szpiegami.

Dwunastu nas braci, synów ojca naszego; jednego już nie ma, a najmłodszy dziś przy ojcu naszym, w ziemi Kanaan.

I rzekł do nas mąż ów, pan owej ziemi: »Po tym poznam, żeście prawi: brata jednego zostawcie u mnie, a [żywność] dla niedostatku rodzin waszych zabierzcie i idźcie.

I sprowadźcie brata waszego najmłodszego do mnie a poznam, żeście nie szpiegami, żeście prawi; brata waszego wróć wam, a będziecie mogli krążyć po kraju».

I stało się, gdy opróżniali¹¹³³ wory swoje, a oto miał każdy węzełek pieniędzy swoich w worze swoim! I spostrzegli węzłki pieniędzy swoich, oni i ich ojciec i zatrwożyli się.

I rzekł do nich Jakub, ojciec ich: „Osierocicie mnie¹¹³⁴! Josefa nie ma, Szymona nie ma, a Binjamina zabrać chcecie — na mnie spada wszystko!”

¹¹²⁴*był* — u Cyłkova: 'bywał'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie, słowo 'bywał' ma nieco inne znaczenie, a w oryginale w ogóle nie ma tu czasownika. [przypis edytorski]

¹¹²⁵*tłumacz* — bracia nie byli świadomi, że Josef rozumie hebrajski, a tłumaczem był Menasze, syn Josefa, zob. Raszi do 42:23. [przypis edytorski]

¹¹²⁶*zapłakał* — «[Zapłakał], gdyż usłyszał, że [bracia] żałują swojego uczynku», zob. Raszi do 42:24. [przypis edytorski]

¹¹²⁷*Szymona* — «Ponieważ to [Szymon] wrzucił go do dołu i to on powiedział do Lewiego: „Oto snowidz ów idzie!” (Ks. Rodzaju 37:19); inne wyjaśnienie jest takie, że Josef postanowił oddzielić go od Lewiego, aby ci dwaj nie zmówili się, by zabić [Josefa]», zob. Raszi do 42:24. [przypis edytorski]

¹¹²⁸*przed oczyma ich* — «Związał go jedynie na ich oczach, a gdy tylko wyszli uwolnił [Szymona], nakarmił go i napoił», zob. Raszi do 42:24. [przypis edytorski]

¹¹²⁹*jeden z nich* — «Był to Lewi, który został teraz sam, bez Szymona, swego towarzysza», zob. Raszi do 42:27. [przypis edytorski]

¹¹³⁰*biesagi* — hebr. אֲמָתָחַת (*amtachat*): 'sakwa, biesaga'. Biesaga: podwójny worek przystosowany do przewieszania przez ramię lub przez siodło. [przypis edytorski]

¹¹³¹*Co to nam Bóg uczynił!* — bracia byli przerażeni, że spada na nich kolejne nieszczęście i te pieniądze zwrócono im tylko po to, by ich oskarżyć, zob. Raszi do 42:28. [przypis edytorski]

¹¹³²*nie jesteśmy* — u Cyłkova: 'nie bywaliśmy'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie; podobna sytuacja jak w 42:11. [przypis edytorski]

¹¹³³*opróżniali* — u Cyłkova: 'wypróżniali'; uzasadnienie korekty: uniknięcie śmieszności. [przypis edytorski]

¹¹³⁴*Osierocicie mnie* — hebr. רָדַף (*szachol*) odnosi się do rodzica, któremu zmarły dzieci. «[Jakub] podejrzewał ich, że może zabili [Szymona] lub sprzedali, jak Josefa», zob. Raszi do 42:36. [przypis edytorski]

I rzekł Reuben do ojca swego, mówiąc: „Dwóch¹¹³⁵¹¹³⁶ synów moich zabij, jeżeli go nie sprowadzę tobie: oddaj go na ręce moje, a ja ci go zwrócę”.

I rzekł: „Nie pójdzie syn mój z wami, gdyż brat jego umarł¹¹³⁷, a on sam jeden pozostał; a gdyby spotkało go nieszczęście na drodze, którą pójdziecie, to straciecie siwiznę moją w żałości¹¹³⁸ do grobu”.

ROZDZIAŁ XLIII

A głód był ciężkim w kraju.

I stało się, gdy do ostatka spożyli¹¹³⁹ zboże, które sprowadzili z Micraim, że rzekł do nich ojciec ich: „Wróćcie [tam] znowu, a kupcie nam cokolwiek żywności”.

I rzekł do niego Jehuda, mówiąc: „Oświadczył nam ów mąż, mówiąc: »Nie ujrzyście¹¹⁴⁰ oblicza mojego, jeżeli brat wasz nie będzie z wami!«

Jeżeli zechcesz posłać brata naszego z nami, to zejdziemy¹¹⁴¹ i zakupimy ci żywności.

A jeżeli zaś nie pošlesz, nie zejdziemy; bo mąż ów powiedział nam: Nie ujrzyście oblicza mojego, jeżeli nie będzie brata waszego z wami!”

I rzekł Israel: „Czemuście tak skrzywdzili mnie, mówiąc temu mężowi, że macie jeszcze brata?”

I rzekli: „Wypytywał się dokładnie ów mąż o nas i o rodzinie naszej, mówiąc: »Czyż jeszcze ojciec wasz żyje? Czy macie jeszcze brata?« I odpowiedzieliśmy mu stosownie do pytań tych. Alboż mogliśmy wiedzieć, że powie: »Sprowadźcie brata waszego?«

I rzekł Jehuda do Israela, ojca swego: „Poślij chłopca ze mną, a wybierzemy się i pójdziemy, abyśmy żyli¹¹⁴², a nie pomarli¹¹⁴³, — tak my, jako i ty i dzieci nasze!

Ja odpowiadam zań, z ręki mojej zażadasz go; jeżeli go nie odprowadzę do ciebie, i nie stawię¹¹⁴⁴ przed oblicze twoje, niechaj będę grzesznym przed tobą po wszystkie dni¹¹⁴⁵.

Bo gdybyśmy nie byli zwlekali¹¹⁴⁶, już byśmy wrócili dwa razy”.

¹¹³⁵*Dwóch* — u Cylkowa: 'obu'; uzasadnienie korekty: usunięcie nielogiczności, Reuben miał więcej niż dwóch synów. [przypis edytorski]

¹¹³⁶*Dwóch* — «[Reuben] miał czterech synów, powiedział jednak rzecz nierozumną, że Jakub miałby zabić jego synów, co [Jakub] skwitował: głuptasie pierworodny, czyż twoi synowie nie są moi? Dlatego nawet nie wysilił się, aby odpowiedzieć na jego słowa, lecz tylko zapowiedział im, że Benjamin nie pójdzie z nimi», zob. Radak do 42:37. [przypis edytorski]

¹¹³⁷*brat jego umarł* — «Bo gdyby [Josef] żył, usłyszałbym cośkolwiek o nim [przez te 20 lat]», zob. Radak do 42:38. [przypis edytorski]

¹¹³⁸*w żałości* — u Cylkowa: 'z żałością'; uzasadnienie korekty: uniknięcie dwuznaczności, kto miał odczuwać tę żalść. Po hebrajsku jest tu dużo mocniejsze słowo *bejagon*: 'w rozpacz'. W 44:31 Cylkow tłumaczy to jako 'w żałości'. [przypis edytorski]

¹¹³⁹*do ostatka spożyli* — «Jehuda powiedział do [braci: zostawcie] staruszka, poczekamy aż skończy się w domu jedzenie», zob. Raszi do 43:2. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁰*Nie ujrzyście* — u Cylkowa: 'nie ujrzyć wam'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹¹⁴¹*zejdziemy* — u Cylkowa: 'znijdziemy'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹¹⁴²*abyśmy żyli* — «Jehuda miał przeblysk święto [proroczego] ducha [mówiąc]: dzięki tej wędrownie ożyje twój duch, jak jest [dalej] napisane: „i ożył duch Jakuba ich ojca” (*Ks. Rodzaju* 45:27)», zob. Raszi do 43:8. [przypis edytorski]

¹¹⁴³*nie pomarli* — «Z głodu. Co do Binjamina nie jest pewne czy zostanie uwięziony czy nie, ale my wszyscy pomrzemy, jeśli nie pójdziemy, lepiej gdy odłożysz wątpliwość, a skupisz się na tym co pewne», zob. Raszi do 43:8. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁴*stawię* — «I nie przyprowadzę ci go martwego, tylko żywego!», zob. Raszi do 43:9. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁵*po wszystkie dni* — «Również w Przyszłym świecie», zob. Raszi do 43:9. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁶*zwlekali* — «[Zwlekaliśmy] z twojej przyczyny, inaczej już byśmy wrócili z Szymonem i nie martwiłbyś się przez te wszystkie dni», zob. Raszi do 43:10. [przypis edytorski]

I rzekł do nich Israel, ojciec ich: „Jeżeli więc tak być musi, uczynicie to; nabierzcie lepszych płodów tej ziemi w naczynia wasze, a zawieźcie mężowi owemu w darze — nieco balsamu¹¹⁴⁷, i nieco miodu¹¹⁴⁸, korzeni¹¹⁴⁹ i lotusu¹¹⁵⁰, pistacji¹¹⁵¹ i migdałów¹¹⁵².

Pieniędzy też w dwójnasób weźcie do rąk waszych, a pieniądze włożone na powrót w otwory biesag waszych zwróćcie rękami waszymi: może to [była] pomyłka.

I brata waszego weźcie, i wybierzcie się, i wróćcie się do owego męża.

A Bóg Wszechpotężny¹¹⁵³ niechaj da wam miłosierdzie¹¹⁵⁴ przed owym mężem, aby wypuścił wam brata¹¹⁵⁵ waszego drugiego¹¹⁵⁶ i Benjamina. A mnie¹¹⁵⁷ — jeśli mi być osieroconym¹¹⁵⁸, niech osieroconym będę¹¹⁵⁹!”

I zabrali ci ludzie dary owe, i pieniądze w dwójnasób wzięli w ręce swoje, i Benjamina, i wybrali się, i zeszli do Micraim, i stanęli przed obliczem Josefa.

A ujrawszy Josef Benjamina z nimi, rzekł do przełożonego domu swego: „Wprowadź tych ludzi do domu, a narznij bydła i przygotuj; gdyż ze mną jeść będą ci ludzie w południe”.

I uczynił mąż ów jako rozkazał Josef, i wprowadził mąż ów tych ludzi do domu Josefa.

I zlekli się ci ludzie, że zaprowadzeni zostali do domu Josefa¹¹⁶⁰ i rzekli: „Z powodu pieniędzy zwróconych do biesag naszych poprzednio, myśmy tu wprowadzeni, aby rzucić się na nas, i napaść nas, a wziąć¹¹⁶¹ nas na niewolników i osły nasze”.

I przystąpili do męża owego, co przełożonym był nad domem Josefa i przemówili do niego u wnijsia do domu.

I rzekli: „Pozwól panie! Przychodziliśmy już poprzednio kupować żywność.

¹¹⁴⁷balsamu — hebr. צָרִי (*cori*): ‘balsam’. Żywica kapiąca z drzew balsamicznych, jeden ze składników kadzidla świątynnego. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁸miodu — hebr. דְּבַשׁ (*duwasz*): ‘miód’ lub ‘syrop uzyskiwany z daktyli albo winogron’. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁹korzeni — hebr. תְּבַשְׂתִּים (*necbot*): ‘przyprawy [korzenne]’. Ogólna nazwa na mieszankę różnych przypraw lub rodzaj aromatycznej żywicy, por. *Ks. Rodzaju* 37:25. Tu midrasz odczytuje to jako ‘wosk’, zob. Raszi do 43:11. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁰lotusu — hebr. לוֹט (lot): ‘mirra, ladanum (lub labdanum)’. Brązowa żywica z krzewów z rodzaju *cistus*. [przypis edytorski]

¹¹⁵¹pistacji — hebr. בֹּטְנִים (*botnim*): ‘pistacje’. Pistacje lub brzoskwinie, zob. Raszi do 43:11; orzechy, zob. Ibn Ezra do 43:11. We współczesnym hebrajskim: ‘orzeszki ziemne’. [przypis edytorski]

¹¹⁵²migdałów — hebr. מִגְדָּלִים (*szkedim*): ‘migdały’. [przypis edytorski]

¹¹⁵³Bóg Wszechpotężny — hebr. אֱלֹהֵי שַׁדְדַּי (*El Szaddaj*): ‘Bóg Wszechmocny, Wszechpotężny’, por. komentarz do *Ks. Rodzaju* 17:1, 28:3, 35:11. Imię to odczytywane jest jako złożenie słów ש (sze): ‘który [ma/posiada]’ i דַּי (*daj*): ‘dosyć’. «Bóg, który ma Swoje miłosierdzie w obfitości do rozdania i ma dość mocy w Swej ręce, by dawać, niechaj da wam miłosierdzie: to jest zwykle wyjaśnienie [wersetu]. A wedle midrasza [Jakub modlił się]: Ten, który [stwarzając świat] powiedział do świata דַּי (*daj*): ‘dość!’, oby powiedział ‘dość’ moim strapieniom. Bo nie zaznałem spoczynku od mojej młodości przez kłopoty z Labanem, kłopoty z Esawem, kłopoty z Rachel, kłopoty z Diną, kłopoty z Josefem, kłopoty z Szymonem i kłopoty z Benjaminem», zob. Raszi do 43:14. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁴niechaj da wam miłosierdzie — «Teraz nie brakuje wam już nic oprócz modlitwy, więc oto modlę się za was», zob. Raszi do 43:14. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁵brata — «Szymona», zob. Raszi do 43:14. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁶waszego drugiego — «Przemknął przez niego święty [proroczy] duch, gdyż dodał tu i Josefa», zob. Raszi do 43:14. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁷A mnie — «Aż do waszego powrotu będę w niepewności, czy nie zostałem osierocony», zob. Raszi do 43:14. Hebr. rdzeń שָׁחַל (*szachol*) odnosi się do rodzica, któremu zmarły dzieci. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁸osieroconym — «Bez Josefa i Szymona», zob. Raszi do 43:14. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁹osieroconym będę — «Bez Benjamina», zob. Raszi do 43:14. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁰zaprowadzeni zostali do domu Josefa — «Gdyż nie było zwyczajem, aby inni, którzy przybywali zakupić zboże, nocowali w domu Josefa, lecz zatrzymywali się w gospodach w mieście», zob. Raszi do 43:18. [przypis edytorski]

¹¹⁶¹wziąć — u Cylkowa: ‘rzucił...’, ‘napadł...’, ‘wziął...’; uzasadnienie korekty: zupełnie niezrozumiałe jest dla-czego Cylkow nie stosuje tu bezokoliczników, w oryginale są bezokoliczniki: ‘rzucić’, ‘napaść’, ‘wziąć’. [przypis edytorski]

I stało się, gdyśmy przybyli do gospody i rozwiązali biesagi nasze, a oto pieniądze każdego u otworu biesagi jego, pieniądze nasze według wagi ich! I przywieźliśmy je na powrót w rękach naszych.

Pieniądze też inne sprowadziliśmy w rękach naszych, dla zakupienia żywności. Nie wiemy, kto włożył pieniądze nasze do biesag naszych”.

I rzekł: „Bądźcie spokojni! Nie obawiajcie się: Bóg wasz¹¹⁶², i Bóg ojca waszego¹¹⁶³ dał wam skarb do biesag waszych; pieniądze wasze doszły mnie”. I wyprowadził do nich Szymona.

I wprowadził¹¹⁶⁴ mąż ów tych ludzi w dom Josefa, i podał wody, i umyli nogi swoje; dał też obrok osłom ich.

I przygotowali dary, zanim nadszedł Josef w południe; gdyż słyszeli, iż tam jeść mieli posiłek¹¹⁶⁵.

A gdy przyszedł Josef do domu, przynieśli mu dary, które były w ręku ich, do domu¹¹⁶⁶, i pokłonili mu się ku ziemi.

A zapytał ich o zdrowie i rzekł: „Zdrówcie ojciec wasz, starzec, o którymście mówili? Czy jeszcze żyje?”

A odpowiedzieli: „Zdrów sługa twój, ojciec nasz; jeszcze żyje”. I schylili się i pokłonili.

I podniósł oczy¹¹⁶⁷ swoje, i spostrzegł Benjamina, brata swego, syna matki swojej, i rzekł: „Czyż to ten brat wasz najmłodszy, o którymście mówili mi?” I rzekł: „Oby ci był Bóg miłościw, synu mój!”

I pospieszył Josef, bo zawrzała miłość jego ku bratu swojemu¹¹⁶⁸, i chciał się wypłakać; i poszedł do komnaty, i płakał tam.

I umywszy twarz swoją wyszedł, i przezwyciężył się i rzekł: „Podajcie chleb!”

I podali jemu osobno, i im osobno i Mierejczykom też, którzy jadali z nim, osobno; ponieważ nie mogą Mierejczycy jeść z Iborejczykami chleba, gdyż obrzydzeniem¹¹⁶⁹ to dla Mierejczyków.

¹¹⁶²*Bóg wasz* — «Za wasze zasługi [zostaliście obdarowani]», zob. Raszi do 43:23. [przypis edytorski]

¹¹⁶³*Bóg ojca waszego* — «A jeśli sami nie macie wystarczająco zasług, to za zasługi waszego ojca [Bóg was obdarował]», zob. Raszi do 43:23. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁴*wprowadził* — tekst dwukrotnie mówi o wprowadzeniu, «ponieważ odciągali go na zewnątrz, tak by rozmawiać z nim u wejścia do domu, a gdy im powiedział „bądźcie spokojni...” [hebr. שָׁלוֹם לַחֵם (*szalom lachem*) dosł. 'pokój wam!'] dali się poprowadzić i weszli za nim», zob. Raszi do 43:24. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁵*posiłek* — u Cylkowa; 'chleb'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁶*do domu* — do głównej sali, zob. Raszi i Radak do 43:26. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁷*podniósł oczy* — gdy dwadzieścia lat wcześniej Josef po raz ostatni widział brata, Benjamin miał około dziesięciu lat. Bracia stali przed nim grupą, więc Josef wzrokiem poszukiwał wśród nich Benjamina, zob. Radak do 43:29. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁸*zawrzała miłość jego ku bratu swojemu* — «[Josef] zapytał go: czy masz brata ze strony matki? Odpowiedział: miałem brata, ale nie wiem, gdzie on jest. Czy masz synów? Tak, mam dziesięciu synów». A każdemu ze swoich synów Benjamin nadał imię, które zawierało jakąś aluzję do losu Josefa, zob. Raszi do 43:30. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁹*obrzydzeniem* — dla Mierejczyków wstrętne było jedzenie z obcymi, bo sami czuli się ludźmi wyższego rodzaju, zob. Chizkuni do 43:32. Brzydzili się, gdyż tamci jedli mięso zwierząt, którym Mierejczycy oddawali cześć, zob. Radak do 43:32. [przypis edytorski]

I usiedli przed nim, — starszy po starszeństwie swoim¹¹⁷⁰, a młodszy po młodości swojej; i zdziwieni spoglądali¹¹⁷¹ jeden na drugiego.

I wnoszono porcje¹¹⁷² sprzed oblicza jego dla nich; a przewyższała porcja dla Benjamina porcje wszystkich pięciokrotnie. I pili i podpili sobie¹¹⁷³ z nim.

ROZDZIAŁ XLIV

I rozkazał przełożonemu domu swojego, i rzekł: „Napełnij biesagi ludzi tych żywnością, ile potrafią unieść, a włoż pieniądze każdego u otworu biesagi jego.

A kielich mój, kielich srebrny, włożysz u otworu biesagi najmłodszego, jako i pieniądze za zboże jego”. I uczynił wedle słów Josefa, które wyrzekł.

Poranek zaświecił, gdy ludzie owi wyprawieni zostali, — oni i osły ich.

Zaledwie wyszli z miasta, jeszcze nie poszli daleko, gdy Josef rzekł do przełożonego nad domem swoim: „Wstań, pogoń za tymi ludźmi, a gdy dościgniesz ich, powiedz im: Cze-
muście odpłacili złem za dobre?

Wszakże to ten, z którego pija pan mój! I wróżyć też wróży z niego, zleście to sobie poczęli!”

I doścignął ich i powiedział im te słowa.

I rzekli do niego: „Czemu mówi pan nasz słowa podobne? Niegodnym by to było sług twoich, uczynić rzecz taką!

Wszak pieniądze, któreśmy znaleźli u otworu biesag naszych, zwróciliśmy tobie z ziemi Kanaan, i jakże nam kraść z domu pana twojego srebro albo złoto?

U którego ze sług twoich znalezionym będzie, niechaj umrze; a my też będziemy pana naszego niewolnikami!”

I rzekł: „Istotnie podług słów waszych być powinno¹¹⁷⁴! Jednak ten, u którego się znajdzie, będzie mi niewolnikiem; wy zaś będziecie niewinni”.

I spiesznie złożyli każdy biesagę swą na ziemię, i rozwiązali każdy biesagę swoją.

I szukał; od najstarszego zaczął¹¹⁷⁵, a na najmłodszym skończył; i znalazł się kielich w biesadze Benjamina.

Tedy rozdarli szaty swoje, i objuczywszy każdy osła swojego, wrócili do miasta.

¹¹⁷⁰*starszy po starszeństwie swoim* — gdy mieli zasiąść do stołu «[Josef] uderzał w swój kielich i ogłaszał: Reuwen, Szymon, Lewi, Jehuda, Issachar, Zebulun: synowie jednej matki. I usiedli w takim porządku, który wskazywał na kolejność ich narodzin, tak samo [postąpił w przypadku] wszystkich [innych braci]. Gdy doszedł do Benjamina, powiedział: ten nie ma matki i ja nie mam matki, niech usiądzie obok mnie», zob. Raszi do 43:33. [przypis edytorski]

¹¹⁷¹*spoglądali* — słowo 'spoglądali' dodane przez Cylkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

¹¹⁷²*porcje* — u Cylkowa: 'upominki'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia i śmieszności, słowo 'upominek' oznacza obecnie coś innego, tu chodzi o porcje jedzenia, przysmaki. [przypis edytorski]

¹¹⁷³*podpili sobie* — «[Bracia] nie pili wina od dnia gdy sprzedali [Josefa], a tego dnia się napili», zob. Raszi do 43:34. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁴*podług słów waszych być powinno* — «Rzeczywiście prawo jest takie, jak powiedzieliście, ale ja postąpię łagodnie», zob. Radak do 44:10. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁵*najstarszego zaczął* — zaczął od najstarszego, «aby nie zorientowali się, że wie, gdzie jest [kielich]», zob. Raszi do 44:12. [przypis edytorski]

I przyszedł Jehuda i bracia jego do domu Josefa, który jeszcze tam był¹¹⁷⁶, i padli przed nim na ziemię¹¹⁷⁷.

I rzekł do nich Josef: „Cóż to za czyn, któryście popełnili? Alboście nie wiedzieli, że odgadywać¹¹⁷⁸ może człowiek mnie podobny?”

I rzekł Jehuda: „Cóż mamy powiedzieć panu naszemu? Cóż nam mówić, i czym się usprawiedliwimy? Bóg znalazł¹¹⁷⁹ grzech sług twoich! Otośmy niewolnikami pana naszego — i my, i ten, w którego rękę kielich znaleziony!”

I rzekł [Josef]: „Dalekim ode mnie, abym to uczynił: ten w którego rękę kielich znaleziony, ten będzie mi niewolnikiem; wy zaś idźcie w pokoju do ojca waszego¹¹⁸¹!”

I przystąpił doń Jehuda¹¹⁸², i rzekł: „Proszę, panie mój! Dozwólże słudze twojemu powiedzieć słowo w uszy pana mojego, a niech się nie zapali gniew twój na sługę twojego; gdyż ty jako sam Faraon¹¹⁸³!

Pan mój pytał¹¹⁸⁴ sług swoich, mówiąc: »Czyż macie ojca albo brata?»

I odpowiedzieliśmy panu naszemu: »Mamy ojca starego, i chłopca [urodzonego mu na] starość, najmłodszego¹¹⁸⁵; brat zaś jego umarł¹¹⁸⁶, i został sam po matce swojej¹¹⁸⁷, a ojciec jego pokochał go«.

Tedy rzekłeś do sług twoich: »Sprowadźcie go do mnie, abym zwrócił oko moje na niego«.

¹¹⁷⁶*tam był* — «[Josef] czekał na nich», zob. Raszi do 44:14. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁷*padli przed nim na ziemię* — «Cała dziesiątka [braci] a wraz z nimi i Benjamin, tak spełnił się sen o jedynastu gwiazdach, które składały pokłon [Josefowi] (Ks. Rodzaju 37:9)», zob. Rebeinu Bachja do 44:14. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁸*odgadywać* — «Czyż nie wiedzieliście, że tak ważny człowiek jak ja, co umie wróżyć, [umie też] rozumnie dojść do tego i rozpoznać własnym pomysłem, że to wy ukradliście mi kielich?», zob. Raszi do 44:15. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁹*znalazł* — u Cylkowa: 'wynałazł'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia. W całym wersecie występują też czasowniki w formie 'my', z niezrozumiałych względów zmienione przez Cylkowa, tu: przywrócone. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁰*Bóg znalazł* — «My wiemy, że nie popełniliśmy tego [wykroczenia], to Bóg spowodował, że nam się to przydarzyło», zob. Raszi do 44:16. «Nie możemy powiedzieć, że jesteśmy niewinni w tej [sprawie z kielichem], tak jak było to w przypadku naszych pieniędzy. Bóg odkrył nasz grzech, który już dawno zasługiwał u Niego na karę, by nas teraz pokarać i ukorzyć za to», zob. Radak do 44:16. [przypis edytorski]

¹¹⁸¹*ojca waszego* — «Gdyż ojciec wyczekuje waszego powrotu z żywnością», zob. Radak do 44:17. [przypis edytorski]

¹¹⁸²*Jehuda* — przemówił Jehuda, ponieważ to on poręczył za zwrócenie Benjamina ojcu, zob. Chizkuni do 44:18. [przypis edytorski]

¹¹⁸³*jako sam Faraon* — «Jesteś w moich oczach ważny jak król: to jest zwykłe wyjaśnienie. A wedle midrasza [powiedział]: za [zatrzymanie Benjamina] zastaniesz w końcu dotknięty trędem, tak jak został pokarany Faraon z powodu mojej prababki Sary za jedną noc, gdy ją przetrzymał (Ks. Rodzaju 12:17). Inne wyjaśnienie: tak jak Faraon wydaje prawo, ale nie wykonuje go, obiecuje a nie spełnia, tak i ty [możesz postąpić]», zob. Raszi do 44:18. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁴*pytał* — «Od początku szukałeś na nas jakiegoś zarzutu. Po co zadawałeś te wszystkie pytania? Czy przysłaliśmy prosić o rękę twojej córki? Albo czy ty chciałeś poślubić naszą siostrę?», zob. Raszi do 44:19. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁵*chłopca [urodzonego mu na] starość, najmłodszego* — u Cylkowa: 'chłopię starości młode'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia i śmieszności. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁶*brat zaś jego umarł* — «[Jehuda] wygłosił to kłamstwo z lęku, pomyślał bowiem: jeśli powiem mu, że [ten brat żyje] to rozkaże 'przyprowadźcie go do mnie', zob. Raszi do 44:20. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁷*sam po matce swojej* — «Nie ma on brata z tej samej matki», zob. Raszi do 44:20. [przypis edytorski]

I powiedzieliśmy panu naszemu: »Nie może ten chłopiec opuścić ojca swojego — bo gdyby opuścił ojca swojego¹¹⁸⁸, — on by umarł¹¹⁸⁹«.

Tedy rzekłeś do sług twoich: »Jeżeli nie zejdzie brat wasz najmłodszy z wami, to nie będziecie oglądać więcej oblicza mojego!«

I stało się, gdyśmy przyszli do sługi twego, do ojca mojego, powiedzieliśmy mu słowa pana naszego;

I rzekł ojciec nasz: »Wróćcie znowu i zakupcie nam cokolwiek żywności«.

I odpowiedzieliśmy: »Nie możemy zejść¹¹⁹⁰; jeżeli będzie brat nasz najmłodszy z nami, to zejdziemy¹¹⁹¹; gdyż nie możemy oglądać oblicza męża owego, jeżeli brat nasz najmłodszy nie będzie z nami«.

I rzekł sługa twój, ojciec mój do nas: »Wam wiadomo, iż dwóch urodziła mi żona moja¹¹⁹².

I poszedł jeden ode mnie, i rzekłem: zapewne rozszarpanym został; bo nie widziałem go dotychczas.

A jeżeli zabierzecie i tego sprzed oblicza mojego, a spotka go nieszczęście, strącicie tedy siwiznę moją w niedoli do grobu¹¹⁹³«.

A teraz, jeżelibym przyszedł do sługi twego, ojca mojego, a nie było by z nami chłopca¹¹⁹⁴, — dusza zaś jego przewiązana do duszy jego, —

Wtedy zobaczywszy, że chłopca¹¹⁹⁵ nie ma, — umrze; i strącą słudzy twoi siwiznę sługi twego, ojca naszego, w żałości do grobu.

Sługa zaś twój poręczył za chłopca u ojca mojego, mówiąc: Jeżeli go nie odprowadzę do ciebie, niechaj grzesznym będę¹¹⁹⁶ przed ojcem moim po wszystkie dni.

A teraz niech też zostanie sługa twój zamiast chłopca¹¹⁹⁷ niewolnikiem pana mojego, a chłopiec niechaj pójdzie z braćmi swoimi!

Bo jakże pójdę do ojca mojego, gdy chłopca tego ze mną nie będzie? Niechaj nie zobaczę niedoli, która spotka ojca mojego!»

¹¹⁸⁸*bo gdyby opuścił ojca swojego* — powiedzieliśmy ci, że «ojciec jego umrze w dniu, gdy go nie ujrzy. Ale mimo tego nie wahałeś, tylko powiedziałeś 'jeśli wasz brat nie przyjdzie, nie zobaczycie mojego oblicza'. I o co w tym wszystkim chodzi, że potrzebowałeś tego chłopaka, a teraz chcesz go zatrzymać? [Czyż] okoliczności nie dowodzą, że to ty spowodowałeś to zatrzymanie, tak bardzo zapragnąłeś [Binamina], ale nie mamy pojęcia po co», zob. Bechor Szor do 44:22. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁹*on by umarł* — «Jeśli [chłopak] opuści swego ojca, obawiamy się, żeby nie umarł w drodze, bo faktycznie jego matka zmarła po drodze», zob. Raszi do 44:22. «Jego ojciec [przez to] umrze», zob. Raszbam do 44:22. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁰*zejść* — u Cylkowa: 'zniżyć'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹¹⁹¹*zejdziemy* — u Cylkowa: 'znijdziemy'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹¹⁹²*żona moja* — Jakub uważał jedynie Rachel za swoją prawdziwą żonę. «Ta żona, która była moją żoną z mojego pragnienia, urodziła mi tylko dwóch synów i pokochałem ich tak, jak gdyby byli to moi jedyni synowie, pozostali zaś są dla mnie jak synowie nałożnic. I dlatego też Pismo na każdym miejscu stawia Rachel przed Leą», zob. Rabeinu Bachja do 44:27. [przypis edytorski]

¹¹⁹³*strącicie tedy siwiznę moją w niedoli do grobu* — Jakub powiedział: «Teraz, gdy [Binjamin] jest przy mnie, znajduję w nim pociechę po jego matce i po jego bracie, a jeśli by ten [chłopak] umarł, to było by dla mnie tak, jak gdyby wszyscy troje zmarli jednego dnia», zob. Raszi do 44:29. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁴*chłopca* — u Cylkowa: 'chłopięcia'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁵*chłopca* — u Cylkowa: 'chłopięcia'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁶*niechaj grzesznym będę* — «Związałem się poważnym wyrokiem, że będę odrzucony w obu światach», zob. Raszi do 44:32. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁷*sługa twój zamiast chłopca* — «Pod każdym względem go przewyższam: jestem silniejszy i do walki i do służby», zob. Raszi do 44:33. [przypis edytorski]

ROZDZIAŁ XLV

I nie mógł się Josef powstrzymać¹¹⁹⁸¹¹⁹⁹ wobec wszystkich stojących przed nim¹²⁰⁰, i zawołał: „Wydalcie¹²⁰¹ wszystkich ode mnie!” I nie został nikt przy nim, gdy się dał poznać Josef braciom swoim.

I podniósł głos swój z płaczem: i usłyszeli Micrejscy, i usłyszał dom Faraona.

I rzekł Josef do braci swoich: „Jam jest Josef. Czy jeszcze ojciec mój żyje?” I nie mogli bracia jego odpowiedzieć mu, gdyż zlekli się przed nim¹²⁰².

I rzekł Josef do braci swoich: „Przystąpcie też do mnie!¹²⁰³”; I przystąpili. I rzekł: „Jam jest Josef, brat wasz, coście sprzedali mnie do Micraim.

Ale teraz nie smućcie się, i niech to przykrym nie będzie w oczach waszych, żeście mnie tu sprzedali: gdyż dla utrzymania was wysłał mnie Bóg przed wami.

Bo oto już dwa lata głodu na ziemi, a jeszcze pięć lat, w których nie będzie ani orki, ani żniwa.

Wysłał mnie tedy Bóg przed wami, abym przygotował wam ostój na ziemi, i utrzymał przy życiu was, dla wielkiego¹²⁰⁴ ocalenia.

I tak teraz nie wyście posłali mnie tutaj, lecz Bóg, który też postanowił mnie ojcem Faraona¹²⁰⁵ i panem całego domu jego, i władcą w całym kraju Micraim.

Spieszcie się, a idźcie do ojca mego, i powiedzcie mu: Tak rzecze syn twój Josef: Postanowił mnie Bóg panem całego Micraimu, przyjdźże do mnie, nie zwlekaj.

I osiadasz w ziemi Goszen, a będziesz blisko mnie, — ty, i synowie twoi, i wnuki twoje, i trzody i bydło twoje, i wszystko co twoje.

A będę cię żywił tam, — bo jeszcze pięć lat będzie głód: abyś nie zubożał ty i dom twój, i wszystko, co twoje.

A oto, oczy wasze widzą¹²⁰⁶ i oczy brata mego, Binjamina¹²⁰⁷, że to usta moje przemawiają do was¹²⁰⁸.

¹¹⁹⁸*powstrzymać* — u Cylkowa: 'wstrzymać'; uzasadnienie korekty: doprecyzowanie znaczenia, uniknięcie niezgrabności. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁹*powstrzymać* — «Kiedy [Jehuda] kilka razy wspomniał o cierpieniach, które spotkały ich ojca, ogarnęło [Josefa] współczucie dla ojca tak, iż nie mógł się powstrzymać od płaczu», zob. Radak do 45:1. [przypis edytorski]

¹²⁰⁰*wobec wszystkich stojących przed nim* — «Nie mógł znieść myśli, że Micrejscy stojący obok niego będą świadkami tego, jak jego bracia zostaną zawstydzeni, gdy [Josef] da im się rozpoznać», zob. Raszi do 45:1. [przypis edytorski]

¹²⁰¹*Wydalcie* — czyli: wyprowadźcie. [przypis edytorski]

¹²⁰²*zlekli się przed nim* — nie mogli odpowiadać z powodu zawstydzienia, zob. Raszi i Radak do 45:3. Z powodu lęku o siebie, pamiętni tego, co mu niegdyś wyrządzili, zob. Bechor Szor i Chizkuni do 45:3. [przypis edytorski]

¹²⁰³*Przystąpcie też do mnie!* — wedle midrasza, aby bracia mu uwierzyli, pokazał im, że jest obrzezany, zob. Raszi i Radak do 45:4. [przypis edytorski]

¹²⁰⁴*wielkiego* — u Cylkowa: 'wieloznaczącego'; uzasadnienie korekty: nadinterpretacja u Cylkowa, w oryginale jest גדול (*gdola*): 'duże/wielkie'. [przypis edytorski]

¹²⁰⁵*ojcem Faraona* — w znaczeniu: towarzyszem i opiekunem, doradcą Faraona, zob. Raszi do 45:8. [przypis edytorski]

¹²⁰⁶*oczy wasze widzą* — wasze oczy «widzą moją chwałę [w tym kraju], oraz to, że jestem waszym bratem, gdyż jestem obrzezany tak jak wy», zob. Raszi do 45:12. [przypis edytorski]

¹²⁰⁷*Binjamina* — wymienił go oddzielnie i «zestawił go z nimi wszystkimi razem, by powiedzieć: tak jak nie żywię nienawiści do Binjamina, mego brata, tak też i nie ma w moim sercu nienawiści do was», zob. Raszi do 45:12. [przypis edytorski]

¹²⁰⁸*usta moje przemawiają do was* — mówię w świętym języku, czyli po hebrajsku, zob. Raszi do 45:12. [przypis edytorski]

Opowiecie też ojcu mojemu o wszystkim chwale mojej¹²⁰⁹ w Micraim, i o wszystkim, coście widzieli. I pospieszcie się, i sprowadźcie ojca mojego tutaj”.

I padł na szyję Binjamina, brata swego, i płakał, a płakał też Benjamin u szyi jego.

I ucałował wszystkich braci swoich, i płakał, obejmując ich¹²¹⁰; po czym rozmawiali bracia jego z nim.

A wieść rozniosła się w domu Faraona, i mówiono: „Przybyli bracia Josefa!” I było to przyjemnym w oczach Faraona i w oczach sług jego.

I rzekł Faraon do Josefa: „Powiedz braciom swoim: Oto co wam uczynić, — objuczcie bydło wasze, a idźcie, udajcie się do ziemi Kanaan;

I zabierzcie ojca waszego i rodziny wasze, i przyjdźcie do mnie; a oddam wam dobro¹²¹¹ ziemi Micraim¹²¹², i będziecie żywności¹²¹³1214 ziemi.

A ty masz przykazane¹²¹⁵1216: — Oto co wam czynić: Weźcie sobie z ziemi Micraim wozów dla dzieci¹²¹⁷ i dla żon waszych, i przywieźcie ojca waszego, i przybądźcie¹²¹⁸.

A oko wasze niech nie żałuje sprzętów waszych, gdyż dobro całej ziemi Micraim waszym będzie”.

I uczynili tak synowie Izraela; i dał im Josef wozy z polecenia Faraona, i dał im zapasy na drogę.

Wszystkim im dał szaty na zmianę¹²¹⁹1220; a Benjaminowi dał trzysta srebrników i pięć szat¹²²¹ na zmianę.

A ojcu swojemu posłał również: dziesięć osłów objuczonych dobrem Micraimu, i dziesięć oślic objuczonych zbożem i chlebem i żywnością — dla ojca swego na drogę.

I wyprawił braci swoich, i poszli; a rzekł do nich: „Nie wadźcie się¹²²² w¹²²³ drodze!”

¹²⁰⁹o wszystkim chwale mojej — «Aby ojciec nie obawiał się [wyjechać do obcego kraju], gdyż posiadam władzę i możliwości, by mu tutaj zapewnić dostatek», zob. Raszba do 45:13. [przypis edytorski]

¹²¹⁰objmując ich — hebr. אָהֵבם (*alehem*) dosł. 'nad nimi'. «Po tym, gdy [bracia] widzieli, że [Josef] płacze, a jego serce jest do nich życzliwie nastawione, rozmawiali z nim, jako że początkowo byli wobec niego zawstydzeni», zob. Raszi do 45:15. [przypis edytorski]

¹²¹¹dobro — u Cyłkova: 'wybór'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia. [przypis edytorski]

¹²¹²dobro ziemi Micraim — krainę Goszen, zob. Raszi do 45:18. [przypis edytorski]

¹²¹³żywność — u Cyłkova: 'tuk'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹²¹⁴żywność — hebr. חֵלֶב וְחֵלֶב (*chelew haarec*) dosł. 'tłuszcz/tłustość ziemi'. [przypis edytorski]

¹²¹⁵ty masz przykazane — u Cyłkova: 'tyś umocowany'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia i dwuznaczności, w oryginale jest tam czasownik o znaczeniu 'otrzymać rozkaz'. [przypis edytorski]

¹²¹⁶masz przykazane — konieczny był rozkaz Faraona, ponieważ zakazane było wywożenie z Micraim zarówno wozów jak i żywności, zob. Radak do 45:19. [przypis edytorski]

¹²¹⁷dzieci — u Cyłkova: 'dzieci'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹²¹⁸przybądźcie — u Cyłkova: 'przyjdźcie'; uzasadnienie korekty: doprecyzowanie i uniknięcie nieporozumienia. [przypis edytorski]

¹²¹⁹szaty na zmianę — u Cyłkova: 'przemienne szaty'; uzasadnienie korekty: uniknięcie śmieszności. [przypis edytorski]

¹²²⁰szaty na zmianę — Josef dał im nowe ubrania «ponieważ to on doprowadził do tego, że [bracia] rozdarli swoje szaty (*Ks. Rodzaju* 44:13), gdy kazał umieścić swój kielich w biesadze Binjamina, a teraz byli zawstydzeni, mając podarte odzienia», zob. Chizkuni do 45:22. [przypis edytorski]

¹²²¹pięć szat — dał Benjaminowi pięć szat: «jedną dlatego, że ten rozdarł swoje szaty tak jak i pozostali bracia, drugą dlatego, że był on synem jego matki, trzecią za to, że został zawstydzony oskarżeniem o kradzież, a czwartą i piątą ponieważ [pomówienie o kradzieży] obarczyło [Binamina] karą zapłacenia podwójnej wartości skradzionego przedmiotu», zob. Chizkuni do 45:22. [przypis edytorski]

¹²²²Nie wadźcie się — «Nie zajmujcie się sporami dotyczącymi żydowskiego prawa [...]. Inne wyjaśnienie: ponieważ [bracia] doznali zawstydzienia, [Josef] martwił się, by nie sprzeciali się po drodze na temat jego sprzedania, by nie kłócili się, mówiąc: 'to przez ciebie został sprzedany!', 'to ty go obmawiałeś tak, aż jesteśmy go znienawidzili!', zob. Raszi do 45:24. [przypis edytorski]

¹²²³w — u Cyłkova: 'na'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia, chodzi o 'drogę' w znaczeniu 'czasu trwania podróży'. [przypis edytorski]

I wyszli z Micraimu, i przybyli do ziemi Kanaan, do Jakuba, ojca swojego.

I oznajmili mu, mówiąc: „Jeszcze Josef żyje”, i że on włada nad całą ziemią Micraim. I osłupiało serce jego; gdyż nie wierzył im.

I powtórzyli mu wszystkie słowa Josefa, które mówił do nich; i zobaczył wozy, które przysłał Josef¹²²⁴ dla przewiezienia go; i ożył duch¹²²⁵ Jakuba, ojca ich.

I rzekł Israel: „Dosyć!¹²²⁶ Jeszcze Josef, syn mój żyje? Pójdę, a zobaczę go, zanim umrę”.

ROZDZIAŁ XLVI

I wyruszył Israel ze wszystkim co miał; i przybyli do Beer-Szeby, i złożył ofiary Bogu ojca swego, Icchaka¹²²⁷.

I rzekł Bóg do Israela w widzeniach nocy tej i zawołał: „Jakubie, Jakubie!¹²²⁸” I rzekł: „Oto jestem!”

I rzekł: „Jam Bóg, Bóg ojca twojego; nie obawiaj się zstąpić do Micraimu¹²²⁹; gdyż narodem wielkim uczynię cię tam!

Ja zstąpię z tobą do Micraim, i Ja też cię wywiodę¹²³⁰; a Josef położy rękę swą na oczy twoje!”

I ruszył Jakub z Beer-Szeby; i powieźli synowie Israela Jakuba, ojca swego, i dziaćwę swą, i żony swoje, na wozach, które był posłał Faraon dla przewiezienia go.

I zabrali bydło swoje i dobytek swój, który nabyli w ziemi Kanaan¹²³¹, i przybyli do Micraim, Jakub i całe potomstwo jego z nim.

Synów swoich i wnuków swoich z sobą, córki swoje i wnuczki swoje¹²³², i całe potomstwo swoje sprowadził z sobą do Micraim.

A oto imiona synów Israela, przybyłych do Micraim: Jakub i synowie jego: pierworodny Jakuba Reuben.

A synowie Reubena: Chanoch, i Fallu, i Checron, i Karmi.

A synowie Szymona: Jemuel, i Jamin, i Ohad, i Jachin, i Cochar, i Szaul, syn Kanaanejki.

A synowie Lewiego: Gerszon, Kehat i Merari.

¹²²⁴zobaczył wozy, które przysłał Josef — hebr. אָגָלָה (*agala*): ‘wóz’ zapisuje się w taki sam sposób jak słowo (*egla*): ‘jałówka’. Josef wysłał wskazówkę, co studiował wraz z ojcem, tuż przed tym, gdy się z nim rozstał: fragment o złamaniu karku jałówki (*Ks. Powtórzonego Prawa* 21:1-9). «I dlatego napisane jest: „zobaczył wozy, które przysłał Josef” a nie ‘które przysłał Faraon’», zob. Raszi do 45:27. [przypis edytorski]

¹²²⁵ożył duch — «Szechina [Boska obecność], która opuściła [Jakuba, teraz ponownie] spoczęła na nim», zob. Raszi do 45:28. [przypis edytorski]

¹²²⁶Dosyć! — hebr. רַב (*raw*): ‘dużo’, tu w znaczeniu: ‘tego aż za wiele!’. «Wiele jeszcze przede mną radości i szczęśliwości, skoro mój syn Josef ciągle żyje!», zob. Raszi do 45:28. [przypis edytorski]

¹²²⁷Bogu ojca swego, Icchaka — Jakub lękał się, czy dobrze postępuje udając się do Micraim, ponieważ jego ojcu Bóg tego wyraźnie zakazał (*Ks. Rodzaju* 26:2), zob. Bechor Szor do 46:1. [przypis edytorski]

¹²²⁸Jakubie, Jakubie! — powtórzenie imienia jest wyrazem umiłowania osoby, zob. Raszi do 46:2. «Przez wiele lat duch proroczy nie spoczywał na Jakubie, teraz [Bóg] zawołał go dwukrotnie, by wyczulić jego uwagę, że oto dostąpi proroctwa», zob. Radak do 46:2. [przypis edytorski]

¹²²⁹nie obawiaj się zstąpić do Micraimu — «[Jakub] martwił się tym, że musi opuścić Ziemię Izraela», zob. Raszi do 46:3. [przypis edytorski]

¹²³⁰też cię wywiodę — «[Bóg] obiecał mu, że zostanie pochowany w Ziemi Izraela», zob. Raszi do 46:4. [przypis edytorski]

¹²³¹który nabyli w ziemi Kanaan — «Ale wszystko to, co [Jakub] nabył w Paddan-Aram, oddał Esawowi w zamian za miejsce [Esawa w grobowcu] w grocie Machpela», zob. Raszi do 46:6. [przypis edytorski]

¹²³²wnuczki swoje — to odnosi się do Serach córki Aszera i Jochebed córki Lewiego, zob. Raszi do 46:7. [przypis edytorski]

A synowie Jehudy: Er, i Onan, i Szela, i Perec, i Zerach; ale umarł Er i Onan w ziemi kanaanejskiej. A byli synowie Pereca: Checron i Chamul.

A synowie Isachara: Tola, i Fuwa, i Job i Szimron.

A synowie Zebuluna: Sereb, i Elon i Jachleel.

Oto synowie Lei, których urodziła Jakubowi w Paddan-Aram, wraz z Diną, córką jego. Wszystkich dusz synów i córek jego, — trzydzieści i trzy¹²³³.

A synowie Gada: Cifjon, i Chaggi, Szuni, i Echon, Eri, i Arodi i Areli.

A synowie Aszera: Imna, i Iszwa, i Iszwi, i Beria i Serach, siostra ich; a synowie Berii: Cheber i Malkiel.

Oto synowie Zilpy, którą dał Laban Lei, córce swojej, a urodziła ich Jakubowi; szesnaście dusz.

Synowie Racheli, żony Jakuba¹²³⁴: Josef i Benjamin.

I urodzili się Josefowi (synowie)¹²³⁵ w ziemi Micraim, których urodziła mu Osnat, córka Poti-Fery, kapłana Onu: Menasze i Efraim.

A synowie Binjamina: Bela, i Becher, i Aszbel, Gera i Naaman, Echi, i Rosz, Mupim, i Chupim i Ard.

Oto synowie Racheli, którzy się urodzili Jakubowi; wszystkich dusz czternaście.

A synowie Dana: Chuszim.

A synowie Naftalego: Jachceel, i Guni, i Jecer i Szillem.

Oto synowie Bilhy, którą dał Laban Racheli, córce swojej, a urodziła ich Jakubowi: wszystkich dusz siedem.

Wszystkich dusz przybyłych z Jakubem do Micraim, wyszłych z bieder jego, oprócz żon synów Jakuba, — wszystkich dusz było sześćdziesiąt i sześć.

A synów Josefa, którzy mu się urodzili w Micraim — dusz dwie. Wszystkich dusz domu Jakuba przybyłych do Micraim było siedemdziesiąt¹²³⁶.

A Jehudę wysłał przed sobą do Josefa, aby mu wskazał¹²³⁷ drogę do Goszen. I przybyli do ziemi Goszen.

¹²³³trzydzieści i trzy — «Jednak wyliczone są tu tylko trzydzieści dwie osoby, ta [brakująca] to Jochebed, która urodziła się pomiędzy murami, gdy wchodziła do miasta [...], jej narodziny miały miejsce w Micraim, ale jej poczęcie [było wcześniej]», zob. Raszi do 46:15. [przypis edytorski]

¹²³⁴żony Jakuba — «W przypadku wszystkich innych [kobiet] nie jest powiedziane o nich 'żona', dlatego że to [Rachel] była główną panią domu», zob. Raszi do 46:19. [przypis edytorski]

¹²³⁵(synowie) — słowo (synowie) nie występuje w oryginale, tu dodane przez Cyłkowa w nawiasie. [Dodane słusznie, ale w innych miejscach Cyłkow nie stosuje nawiasów, dodając słowa]. [przypis edytorski]

¹²³⁶siedemdziesiąt — gdy przybyli do Micraim było ich już razem siedemdziesiąt osób, bo zastali tam Josefa i jego synów oraz narodziła się Jochebed, gdy wchodziła do miasta, zob. Raszi do 46:26. [przypis edytorski]

¹²³⁷aby mu wskazał — hebr. לְהוֹרֹת (lehorot): 'wskazywać', od rdzenia הָרָא (jara): 'wskazywać, celować, strzelać, instruować'. Od tego samego rdzenia wywodzi się słowo Tora w znaczeniu 'instrukcja, nauka, wskazówka'. Midrasz uczy, że posłał Jehudę przodem, «aby przygotował mu dom nauki, z którego będzie się rozprzestrzeniać nauka Tory», zob. Raszi do 46:28. [przypis edytorski]

I zaprzął Josef wóz swój¹²³⁸, i wyjechał na spotkanie Izraela, ojca swojego, do Goszen; a gdy mu się ukazał¹²³⁹, padł na szyję jego, i płakał u szyi jego¹²⁴⁰ długo.

I rzekł Israel do Josefa: „Teraz już mogę umrzeć po ujrzeniu oblicza twojego, że jeszcze żyjesz!”

I rzekł Josef do braci swoich, i do domu ojca swego: „Pójdę i doniosę Faraonowi, i powiem mu: Bracia moi i dom ojca mojego, którzy byli w ziemi Kanaan, przybyli do mnie.

A ci ludzie są pasterzami trzód; gdyż hodowcami¹²⁴¹ bydła zawsze byli, a trzody swoje i bydło swoje i wszystko, co do nich należy, sprowadzili.

I będzie, gdy zawezwie was Faraon, i powie: Jakie zatrudnienie wasze?

To powiecie: hodowcami¹²⁴² bydła¹²⁴³ byli słudzy twoi od młodości naszej aż dotąd, — i my i ojcowie nasi; — abyście osiedli w ziemi Goszen; gdyż obrzydzeniem¹²⁴⁴ dla Micrejczyków jest każdy pasterz trzód”.

ROZDZIAŁ XLVII

I przybył Josef i doniósł Faraonowi, i rzekł: „Ojciec mój i bracia moi i trzody ich, i bydło ich, wszystko co do nich należy, przybyli z ziemi Kanaan, — a oto są w ziemi Goszen.

I część braci swoich zabrał, pięciu mężów¹²⁴⁵, i przedstawił ich Faraonowi.

I rzekł Faraon do braci jego: „Jakież zatrudnienie wasze?” I odpowiedzieli Faraonowi: „Pasterzami trzód są słudzy twoi, i my i ojcowie nasi”.

I rzekli do Faraona: „Przemieszkiwać w kraju tym przybyliśmy, gdyż nie ma pastwiska dla trzód sług twoich, bo ciężkim głód w ziemi Kanaan; a teraz niechże osiadą słudzy twoi w ziemi Goszen!”

I rzekł Faraon do Josefa, mówiąc: „Ojciec twój i bracia twoi przybyli do ciebie:

Ziemia Micraim przed tobą jest; na najlepszej¹²⁴⁶ ziemi usadów ojca twojego i braci twoich, niech osiadą w ziemi Goszen; a jeśli wiadomo ci, że są między nimi ludzie dzielni, to ustanowisz ich nadzorcami bydła mojego”.

I sprowadził Josef Jakuba, ojca swojego, i przedstawił go Faraonowi; i pobłogosławił¹²⁴⁷ Jakub Faraona.

¹²³⁸zaprzął Josef wóz swój — «Osobiście zaprzął konie do wozu, gdyż gorliwie pragnął okazać szacunek ojcu», zob. Raszi do 46:29. [przypis edytorski]

¹²³⁹gdy mu się ukazał — «Josef ukazał się ojcu», zob. Raszi do 46:29. «Ukazał mu się z daleka, aby powiedziano [ojcu] 'oto Josef nadchodzi naprzeciw ciebie!' [Jakub mógł nie wiedzieć jak Josef wyglądał w tym czasie], i zbliżał się do niego, by nie ukazać się ojcu znienacka», zob. Radak do 46:29. [przypis edytorski]

¹²⁴⁰i płakał u szyi jego — Josef padł ojcu na szyję i płakał, ale Jakub nie padł na szyję Josefa, ponieważ w tym momencie recytował modlitwę *Szema*, zob. Raszi do 46:29. [przypis edytorski]

¹²⁴¹hodowcami — u Cyłkowa: 'hodownikami'; uzasadnienie korekty: uniknięcie niezgrabności i uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹²⁴²hodowcami — Cyłkowa: 'hodownikami'; uzasadnienie korekty: uniknięcie niezgrabności i uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹²⁴³To powiecie: hodowcami bydła — «Aby Faraon nie wziął was do służby wojskowej», zob. Radak do 46:34. [przypis edytorski]

¹²⁴⁴obrzydzeniem — ponieważ Micrejczycy czcili owce jako swoje bóstwa, zob. Raszi do 46:34. [przypis edytorski]

¹²⁴⁵pięciu mężów — Josef wybrał tych, którzy wyglądali na najsłabszych, bo gdyby Faraon zobaczył tych młodszych braci, uczyniłby z nich wszystkich swoich wojowników, zob. Raszi do 47:2. [przypis edytorski]

¹²⁴⁶na najlepszej — u Cyłkowa: 'na wyborze'; uzasadnienie korekty: doprecyzowanie znaczenia i uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹²⁴⁷pobłogosławił — «Chodzi tu [jedynie] o pozdrowienie, jakie składają wszyscy, którzy stawiają się przed królem», zob. Raszi do 47:7. [przypis edytorski]

I rzekł Faraon do Jakuba: „Ileż dni-lat życia twojego?”

I rzekł Jakub do Faraona: „Dni-lat wędrówki¹²⁴⁸ mojej¹²⁴⁹ — sto trzydzieści lat; krótkie i smutne były dni lata życia mojego, i nie doszły dni-lat życia ojców moich¹²⁵⁰ w dniach wędrowania¹²⁵¹ ich”.

I pobłogosławił Jakub Faraona¹²⁵², i wyszedł sprzed oblicza Faraona.

I osiedlił Josef ojca swego i braci swoich, i nadał im posiadłość w ziemi Micraim, w wyborowej ziemi, w ziemi Rameses¹²⁵³, jak rozkazał Faraon.

I zaopatrywał Josef ojca swojego, i braci swoich, i cały dom ojca swego chlebem, stosownie do dziatwy¹²⁵⁴.

A chleba już nie było w całej ziemi, bo ciężkim był głód bardzo; i wycieńczona była ziemia Micraim i ziemia Kanaan z przyczyny głodu.

Głód

I zebrał Josef wszystkie pieniądze, które się znajdowały w ziemi Micraim i w ziemi Kanaan, za żywność, którą kupowali; i wniósł Josef pieniądze te do domu Faraona.

Ale wyczerpały się pieniądze w ziemi Micraim i w ziemi Kanaan; i przybyli wszyscy Micrejczycy do Josefa, mówiąc: „Daj nam chleba. Czemu mamy umierać przed tobą? Bo — nie staje pieniędzy¹²⁵⁵!”

I rzekł Josef: „Sprowadźcie bydło wasze, a dam wam za bydło wasze, jeżeli nie staje pieniędzy”.

I sprowadzili bydło swoje do Josefa; i dał im Josef chleba za konie, i za stada owiec, i za stada wołów, i za osły; — i wspierał ich chlebem za wszystko bydło ich w roku onym.

I upłynął rok ów; i przyszli doń roku drugiego, i powiedzieli mu: „Nie zataim przed panem naszym, że gdy wyczerpały się pieniądze, a stada bydła u pana naszego są, nie pozostało nic przed panem naszym, prócz ciała naszego i ziemi naszej.

Czemu zamierać nam przed oczyma twoimi — i nam i ziemi naszej? Kup nas i ziemię naszą za chleb, a będziemy my z ziemią naszą niewolnikami Faraona; tylko daj nasienia¹²⁵⁶, abyśmy żyli, a nie pomarli, a ziemia nie spustoszała”.

I tak kupił Josef wszystką ziemię Micraim dla Faraona, bo sprzedali Micrejczycy, każdy pole swoje, gdyż wzmógł się między nimi głód. I dostała się ziemia Faraonowi.

¹²⁴⁸wędrówki — u Cylkowa: ‘pielgrzymstwa’; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie i doprecyzowanie znaczenia, ‘pielgrzymka’ kojarzy się z czymś innym obecnie. [przypis edytorski]

¹²⁴⁹Dni-lat wędrówki mojej — hebr. מְגוּרַי (meguraj): ‘miejsce zamieszkania, miejsce pobytu/przebywania’, od rdzenia גּוּר (gur), z tego samego rdzenia wywodzi się słowo גֵּר (ger): ‘przybysz, obcy osadnik’ w niektórych kontekstach także: ‘konwertyta’. Jakub powiedział: «moje dni bycia obcym przybyszem; całe moje życie byłem nietutejszym przybyszem w cudzych krainach», zob. Raszi do 47:9. [przypis edytorski]

¹²⁵⁰i nie doszły dni-lat życia ojców moich — nie były tak dobre jak ich lata życia, zob. Raszi do 47:9. [przypis edytorski]

¹²⁵¹wędrowania — u Cylkowa: ‘pielgrzymstwa’; jw. [przypis edytorski]

¹²⁵²pobłogosławił Jakub Faraona — «[Pozdrowił go], tak jak czynią to wszyscy oddalający się od władcy, prosząc o pozwolenie [wyjścia]. Ale midrasz uczy: jakie błogosławieństwo dał [Jakub Faraonowi]? Aby Nil podnosił się u stóp Faraona, jako że Micraim nie czerpie wody z deszczów, lecz to Nil wzbiera i nawadnia [kraj]. Od czasu błogosławieństwa, [które dostał] od Jakuba, Faraon chodził nad Nil i gdy się zbliżał, rzeka podnosiła się i nawadniała ziemię», zob. Raszi do 47:10. [przypis edytorski]

¹²⁵³w ziemi Rameses — należącej do krainy Goszen, zob. Raszi do 47:11. [przypis edytorski]

¹²⁵⁴stosownie do dziatwy — «Wedle potrzeb wszystkich członków ich domostw», zob. Raszi do 47:12. [przypis edytorski]

¹²⁵⁵nie staje pieniędzy — w znaczeniu: skończyły się pieniądze, od hebr. אָפֵס (afes): ‘skończyć się, dojść do końca’, we współczesnym hebrajskim אֶפֶס oznacza ‘zero’. [przypis edytorski]

¹²⁵⁶tylko daj nasienia — «Na obsianie ziemi. Chociaż Josef zapowiedział „jeszcze pięć lat, w których nie będzie ani orki, ani żniwa” (Ks. Rodzaju 45:6), gdy Jakub przybył do Micraim, nadeszło wraz z nim błogosławieństwo, zaczęto siać i głód się kończył», zob. Raszi do 47:19. [przypis edytorski]

A lud przeniósł on do miast¹²⁵⁷, od końca granic Micraimu, do końca jego.

Tylko ziemi kapłańskiej nie kupił, gdyż udział wyznaczony był dla kapłanów przez Faraona, i żywili się wyznaczonym udziałem swoim, który dał im Faraon; przeto nie sprzedawali ziemi swojej.

I rzekł Josef do ludu: „Oto kupilem dzisiaj was i ziemię waszą dla Faraona: oto macie ziarno, i zasiejcie ziemię.

I będzie przy żniwie, oddacie piątą część Faraonowi, a cztery części zostaną wam na zasiew pól, i na pożywienie wasze i dla tych co w domach waszych, i na pożywienie dla dziatwy waszej”.

I rzekli: „Zachowałeś nas przy życiu! Niechaj znajdziemy łaskę w oczach pana naszego, i niechaj będziemy niewolnikami Faraona!”

I ustanowił to Josef za prawo aż do dnia dzisiejszego na ziemi Micraim: Faraonowi piąta część. Jedna tylko ziemia kapłanów nie dostała się Faraonowi.

I osiadł Israel w ziemi Micraim, w krainie Goszen; i nabywali posiadłości w niej, i rozplenili się i rozmnożyli się wielce.

I żył Jakub w ziemi Micraim siedemnaście lat¹²⁵⁸; a było dni Jakuba, — lat życia jego, — sto czterdzieści i siedem lat.

I zbliżył się czas Israela, aby umarł; i wezwał syna swego, Josefa, i rzekł do niego: „Jeżelim też znalazł łaskę w oczach twoich, połóż rękę twoją pod biodro moje¹²⁵⁹, i okaż mi miłość i wierność¹²⁶⁰; nie chciej¹²⁶¹ pochować mnie w Micraim!

A gdy spocznę przy ojcach moich, wyniesiesz mnie z Micraim, i pochowasz mnie w grobie ich!” I odrzekł: „Uczynię podług słowa twojego!”

I rzekł: „Przysiąż mi!” I przysiągł mu. I pokłonił się Israel w głowach łoża¹²⁶².

ROZDZIAŁ XLVIII

I stało się po wypadkach tych, że doniesiono Josefowi¹²⁶³: „Oto ojciec twój zachorował!” I zabrał obu synów ze sobą: Menasze i Efraima.

I oznajmiono Jakubowi, mówiąc: „Oto syn twój, Josef, przybył do ciebie!” I wysilił się Israel, i usiadł na łożu.

¹²⁵⁷lud przeniósł on do miast — «Josef przeniósł ich z miasta do miasta, dla przypominania im, że nie posiadają już ziemi», zob. Raszi do 47:21. [przypis edytorski]

¹²⁵⁸siedemnaście lat — «Tak jak Josef był pod opieką Jakuba [swego ojca] przez siedemnaście lat, tak był Jakub pod opieką Josefa przez siedemnaście lat», zob. Radak do 47:28. [przypis edytorski]

¹²⁵⁹połóż rękę twoją pod biodro moje — «Dla złożenia przysięgi», por. *Ks. Rodzaju* 24:2, zob. Raszi do 47:29. [przypis edytorski]

¹²⁶⁰miłość i wierność — hebr. *חֶסֶד וֶאֱמֶת* (*chesed weemet*): ‘dobroć i prawda’. «Dobry uczynek, który robi się wobec zmarłego to prawdziwa dobroć, ponieważ nie ma oczekiwania, że się on za to odwdzięczy», zob. Raszi do 47:29. [przypis edytorski]

¹²⁶¹chciej — słowo ‘chciej’ dodane przez Cylkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

¹²⁶²pokłonił się Israel w głowach łoża — «[Jakub] skierował swoje ciało ku Szechinie [Boskiej obecności], stąd powiedzieli mędrcy: Szechina przebywa ponad głową osoby chorującej (*Szabat*12b)», zob. Raszi do 47:31. [przypis edytorski]

¹²⁶³doniesiono Josefowi — tekst nie precyzuje kto poinformował Josefa, «niektórzy wyjaśniają, że był to Efraim, który stale odwiedzał Jakuba, by uczyć się Tory, a gdy Jakub zachorował w krainie Goszen, Efraim poszedł do Micraim do swojego ojca, by go o tym powiadomić», zob. Raszi do 48:1. [przypis edytorski]

I rzekł Jakub do Josefa: „Bóg Wszechpotężny¹²⁶⁴ objawił mi się w Luz, w ziemi Kanaan, i błogosławił mi.

I rzekł do mnie: »Oto rozplenię i rozmnożę cię i wywiodę z ciebie zbór narodów¹²⁶⁵, i oddam ziemię tę potomstwu twojemu po tobie w posiadanie wieczne«.

A teraz dwaj synowie twoi, którzy ci się urodzili w ziemi Micraim, przed przybyciem moim do ciebie do Micraim, moimi oni¹²⁶⁶: Efraim i Menasze jako Reuben i Szymon będą mi.

Dzieci wszakże, które urodzą się z ciebie, po nich, twoje będą¹²⁶⁷: imieniem braci swoich nazywani będą w udziale ich¹²⁶⁸.

Ja zaś... gdy wracałem z Paddan, umarła mi Rachel w ziemi Kanaan, w drodze, gdy pozostała jeszcze przestrzeń ziemi, aby przybyć do Efraty; i pochowałem ją tam¹²⁶⁹ na drodze do Efraty, czyli Beit-Lechem”.

I spostrzegł Israel synów Josefa i rzekł: „Któż ci są?”¹²⁷⁰

I odpowiedział Josef ojcu swojemu: „Synowie to moi, których dał mi tu¹²⁷¹ Bóg”. I rzekł [Israel]: „Przyprowadźże ich do mnie, a pobłogosławię ich”.

A oczy Israela przytępiły się od starości; nie mógł dojrzeć. I przybliżył ich do niego, a on ucałował ich i uściskał ich.

I rzekł Israel do Josefa: „Oglądać oblicza twojego nie spodziewałem się, a oto pokazał mi Bóg i potomstwo twoje!”

I usunął ich Josef od kolan jego, i pokłonił się twarzą ku ziemi.

I wziął Josef obydwu, — Efraima prawą ręką swoją, po lewej Israela, a Menaszego lewą ręką swoją, po prawej Israela¹²⁷², — i przybliżył ich ku niemu.

¹²⁶⁴Bóg Wszechpotężny — hebr. *El Szaddaj* (El Szaddaj), zob. *Ks. Rodzaju* 35:11 i przypisy do tego miejsca. [przypis edytorski]

¹²⁶⁵zbór narodów — «[Bóg] oznajmił mi, że w przyszłości ma wyjść ze mnie jeszcze zbór i narody, jako że powiedział mi „naród i zbór narodów” (*Ks. Rodzaju* 35:11). „Naród” odnosiło się do Binjamina, ale „zbór narodów” oznacza jeszcze dwóch, oprócz Binjamina, a więcej synów mi się nie narodziło, dał mi zatem [Bóg] do zrozumienia, że w przyszłości jedno z plemion się rozdzieli, i teraz ja przekazuję tę [zapowiedź] tobie», zob. *Raszi* do 48:4. [przypis edytorski]

¹²⁶⁶moimi oni — «Będą wliczani wraz z moimi pozostałymi synami, aby otrzymali swoją część w Ziemi Israela, każdy dla siebie», zob. *Raszi* do 48:5. [przypis edytorski]

¹²⁶⁷Dzieci wszakże, które urodzą się z ciebie, po nich, twoje będą — «[Wnukowie], którzy urodzą się za twojego życia z Efraima i z Menaszego, będą uważani za twoich [synów] i będą naczelnikami rodów, tak jak synowie Jehudy czy Aszera», zob. *Chizkuni* do 48:6. [przypis edytorski]

¹²⁶⁸imieniem braci swoich nazywani będą w udziale ich — «Synowie twoi lub wnukowie twoi, którzy ci się urodzili po moim przybyciu, przez te siedemnaście lat, gdy tu byłem, oni będą kojarzeni z imionami braci swoich [Efraima i Menaszego], ale nie będą założycielami plemion tylko naczelnikami rodów [w obrębie plemienia Efraima lub Menaszego]», zob. *Raszbam* do 48:6. [przypis edytorski]

¹²⁶⁹pochowałem ją tam — «Chociaż ja trudzę ciebie, abys zaniósł mnie i pochował w ziemi Kanaan, nie uczyniłem tak dla twojej matki, [ja pochowałem ją tam, gdzie zmarła], choć było już tak blisko do Beit Lechem. [...] I wiem, że masz do mnie urazę w sercu o to, ale wiedz, że postąpiłem tak na Boże polecenie», zob. *Raszi* do 48:7. [przypis edytorski]

¹²⁷⁰rzekł: „Któż ci są?” — wzrok Jakuba był już osłabiony, por. dalej *Ks. Rodzaju* 48:10, zob. *Chizkuni* i *Rabeinu Bachja* do 48:8. [przypis edytorski]

¹²⁷¹tu — hebr. *haze* (baze) dosł. 'poprzez to, tym'. Josef pokazał mu dokument załącznik i kontrakt ślubny (ketubę) jako dowód, że dzieci te pochodzą z legalnego związku a ich matka przyjęła wiarę Israela, zob. *Raszi* do 48:9. [przypis edytorski]

¹²⁷²Menzasze lewą ręką swoją, po prawej Israela — ponieważ Menasze był pierworodny i przysługiwało mu błogosławieństwo, Josef postawił go po prawej stronie Jakuba, zob. *Raszi* do 48:13. [przypis edytorski]

Ale wyciągnął Israel prawicę swoją, i położył ją na głowę Efraima, a ten¹²⁷³ był młodszy, a lewą rękę swoją na głowę Menaszego. Umyślnie przełożył ręce swoje, choć Menasze był pierworodnym.

I błogosławił Josefowi¹²⁷⁴ i rzekł: „Bóg, przed którego obliczem postępowali ojcowie moi, Abraham i Icchak, Bóg, który mnie prowadził od początku istnienia mojego aż do dnia obecnego,

Anioł¹²⁷⁵, który wybawił mnie od wszelkiego zła, niechaj błogosławi tym chłopcom¹²⁷⁶; niechaj mianowane będzie na nich imię moje i imię ojców moich, Abrahama i Icchaka, i niechaj rozrosną się w mnóstwo¹²⁷⁷ w pośród ziemi!”

I zobaczył Josef, iż położył¹²⁷⁸ ojciec jego rękę prawą swoją na głowę Efraima, i nie podobало się to w oczach jego; i ujął rękę ojca swojego, aby przenieść ją z głowy Efraima na głowę Menaszego.

I rzekł Josef do ojca swego: „Nie tak, ojcie mój! Gdyż ten jest pierworodny; połącz prawicę twoją na głowę jego”.

Ale wzbraniał się ojciec jego, i rzekł: „Wiem, synu mój, wiem! I z niego powstanie lud; i on będzie wielkim; wszakże brat jego młodszy większym będzie od niego, a ród jego będzie mnóstwem plemion”.

I błogosławił im w on dzień, mówiąc: „Tobą błogosławić będzie Israel w słowach¹²⁷⁹: „Oby uczynił cię Bóg jako Efraima i jako Menaszego!” I przedłożył¹²⁸⁰ Efraima nad Menaszego.

I rzekł Israel do Josefa: „Oto ja umieram, a będzie Bóg z wami, i przywróci was do ziemi ojców waszych.

Ja zaś daję ci udział¹²⁸¹ jeden więcej niż braciom twoim, z tego, co zdobyłem z ręki Emorejczyka¹²⁸² mieczem moim i łukiem moim¹²⁸³”.

ROZDZIAŁ XLIX

I wezwał Jakub synów swoich i rzekł: „Zbierzcie się a oznajmieć wam¹²⁸⁴, co spotka was w późnych czasach!

¹²⁷³a ten — u Cylkowa: 'lubo'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹²⁷⁴błogosławił Josefowi — «Błogosławieństwo dla dzieci jest też błogosławieństwem dla ojca», zob. Raszbam do 48:15. [przypis edytorski]

¹²⁷⁵Anioł — «Anioł zwykle posyłany był do mnie, gdy byłem w kłopotach, por. *Ks. Rodzaju* 31:11-13», zob. Raszi do 48:16. Bóg, który przejawiał się, posyłając anioła wybawiającego, niech On tak samo błogosławi tych młodzieńców, zob. Chizkuni do 48:16. [przypis edytorski]

¹²⁷⁶chłopcom — u Cylkowa: 'chłopiętom'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹²⁷⁷niechaj rozrosną się w mnóstwo — hebr. וַיִּבְרַח (wajidgu): 'przymnażać, zwiększać', zawiera w sobie słowo וַיִּבְרַח (dag): 'ryba'. Niech mnożą się, «na podobieństwo ryb, które płodzą i rozmnażają się, a zle oko nie ma nad nimi władzy», zob. Raszi do 48:16. [przypis edytorski]

¹²⁷⁸położył — u Cylkowa: 'położyć chce'; uzasadnienie korekty: niezrozumiała decyzja Cylkowa: zdarzenie już się wydarzyło i nie ma w oryginale czasownika 'chcieć'. [przypis edytorski]

¹²⁷⁹Tobą błogosławić będzie Israel w słowach — ten, kto będzie błogosławił swego syna, będzie wypowiadał nad nim słowa: „Oby uczynił cię Bóg jako Efraima i jako Menaszego”, zob. Raszi do 48:20. [przypis edytorski]

¹²⁸⁰przedłożył — u Cylkowa: 'przełożył'; uzasadnienie korekty: doprecyzowanie znaczenia i uniknięcie dwuznaczności, 'przełożyć' kojarzy się z bardziej fizyczną aktywnością przekładania przedmiotu na inne miejsce, czasownik w użyciu oryginalne oznacza 'postawił/położył'. [przypis edytorski]

¹²⁸¹udział — hebr. חֵצֶה (szchem) dosł. 'ramię', tu: 'porcja, udział dla pierworodnego'. «Ponieważ ty będziesz się trudził moim pogrzebem, ja też daję ci w dziedzictwie dodatkowy udział, gdzie ty będziesz pochowany. A gdzie to jest? W Szechem, jak jest napisane: „Kości Józefa zaś, które sprowadzili byli synowie Israela z Egiptu pochowali w Szechem” (*Ks. Jozuego* 24:32)», zob. Raszi do 48:22. [przypis edytorski]

¹²⁸²Emorejczyka — midrasz odnosi to do Esawa, zob. Raszi do 48:22. Por. też przypis do *Ks. Rodzaju* 46:6. [przypis edytorski]

¹²⁸³mieczem moim i łukiem moim — w znaczeniu przenośnym: mądrością i modlitwą, zob. Raszi do 48:22. [przypis edytorski]

¹²⁸⁴oznajmieć wam — «[Jakub] chciał im wyjawić koniec [czasów wygnania], ale opuściła go Szechina [Boska obecność] i zaczęła mówić o innych rzeczach», zob. Raszi do 49:1. [przypis edytorski]

Zgromadźcie się i posłuchajcie, synowie Jakuba, a słuchajcie Izraela, ojca waszego!

Reuben, pierworodny tyś mój, siła moja i pierwiastek mocy mojej! Pierwszeństwo byś miał¹²⁸⁵ w dostojeństwie i pierwszeństwo w potędze;

Ale porywcość była jako powódź; pierwszeństwa mieć nie będziesz!¹²⁸⁶ Boś wstąpił na łożo ojca twojego; wtedy znieważyleś!¹²⁸⁷ [Na] łożo moje wstąpił!¹²⁸⁸

Szymon i Lewi to bracia¹²⁸⁹: narzędziami rozboju¹²⁹⁰ miecze ich!

W radę ich nie wnijdź duszo moja! Ze zborem ich nie łącz się sławo moja! Bo w gniewie swoim zabili męża¹²⁹¹, a w swawoli swej kaleczyli wołu¹²⁹².

Przeklęty gniew ich¹²⁹³, gdyż zawzięty, i zapalczywość ich, gdyż okrutna! Rozdzielę ich w Jakubie, a rozproszę ich w Izraelu¹²⁹⁴.

Jehudo! ciebie wysławiać będą bracia twoi¹²⁹⁵; ręka twoja na karku wrogów twoich; korzystać się tobie będą synowie ojca twojego¹²⁹⁶.

Młody lwie Jehudo¹²⁹⁷! Na zdobyczy, synu mój, wzrosłeś!¹²⁹⁸ Przyklął, zaległ jako lew, jako lwica: któż pobudzi go?

¹²⁸⁵byś miał — słowa 'byś miał' dodane przez Cyłkowa, nie ma ich w oryginale. [przypis edytorski]

¹²⁸⁶pierwszeństwa mieć nie będziesz! — «Nie otrzymasz już wszystkich tych przywilejów, które ci się należały [jako pierworodnemu]. I w czym przejawiała się twoja porywcość? Żeś wstąpił na łożo ojca twojego, por. *Ks. Rodzaju* 35:22», zob. Raszi do 49:4. [przypis edytorski]

¹²⁸⁷znieważyleś! — to wyrażenie może odnosić się do Reubena, zob. Bechor Szor do 49:4 lub do samego Jakuba, zob. Ramban do 49:4; a nawet do Boskiej obecności: «wtedy zhańbiłeś Tego, który unosił się nad moim łożem: czyli Szechinę, która stale przebywała ponad nad łożem [Jakuba]», zob. Raszi do 49:4. «Od dnia gdy znieważyleś..., moje łożo zostało usunięte ode mnie [zaprzestałem obcowania z moimi żonami]», zob. Ibn Ezra do 49:4. [przypis edytorski]

¹²⁸⁸[Na] łożo moje wstąpił — u Cyłkowa: 'łożo moje wysokie'; uzasadnienie korekty: wybór Cyłkowa zawiera jakąś nadinterpretację, choć rzeczywiście jest to bardzo niejasny fragment. W oryginale są tam tylko dwa słowa: יָעַלְתָּ לְאֵלֶי (jəʕal ʔala) dosł. 'łożo moje wszedł'. [przypis edytorski]

¹²⁸⁹to bracia — «We wspólnej znowie przeciwko Szechemowi i przeciwko Josefowi», zob. Raszi do 49:5. [przypis edytorski]

¹²⁹⁰rozboju — hebr. חָמָס (chamas): 'przemoc, bezprawie, rabunek'. «Macie skłonność do mordowania zrabowanej z błogosławieństwa dla Esawa, bo to należy do jego rzemiosła, od niego to zrabowaliście», zob. Raszi do 49:5. [przypis edytorski]

¹²⁹¹zabili męża — to odnosi się do Chamora i ludzi z miasta Szechem, zob. Raszi do 49:6. [przypis edytorski]

¹²⁹²kaleczyli wołu — to odnosi się do Josefa, który porównany jest do byka, por. *Ks. Powtórzonego Prawa* 33:17, zob. Raszi do 49:6. [przypis edytorski]

¹²⁹³Przeklęty gniew ich — «Nawet w chwili gdy [Jakub] ich ganił, nie przeklinał ich samych, lecz jedynie ich gwałtowność», zob. Raszi do 49:7. [przypis edytorski]

¹²⁹⁴rozproszę ich w Izraelu — plemię Lewiego nie będzie liczone razem z pozostałymi plemionami i nie otrzyma przydzielonego obszaru w Ziemi Izraela, ale będą mieszkali w miastach, por. *Ks. Liczb* 26:62, zob. Raszi do 49:7. [przypis edytorski]

¹²⁹⁵ciebie wysławiać będą bracia twoi — «Ponieważ [Jakub] zganiał trzech pierwszych synów ostrymi słowami, Jehuda zaczął się wycofywać, aby [ojciec] nie napomniął go za historię z Tamar, więc Jakub skierował do niego życzliwe słowa: Jehudo, ty nie jesteś jako oni!», zob. Raszi do 49:8. [przypis edytorski]

¹²⁹⁶synowie ojca twojego — «Jako że [bracia] pochodzili od różnych matek, [Jakub] nie powiedział 'synowie matki twojej', zob. Raszi do 49:8. [przypis edytorski]

¹²⁹⁷Młody lwie Jehudo — to wyrażenie odczytywane jest jako aluzja do Dawida, potomka Jehudy, zob. Raszi do 49:9. [przypis edytorski]

¹²⁹⁸Na zdobyczy, synu mój, wzrosłeś! — «Wycofałeś się z planu uśmiercenia Josefa (*Ks. Rodzaju* 37:26), oraz od wyroku śmierci na Tamar (*Ks. Rodzaju* 38:26)», zob. Raszi do 49:9. [przypis edytorski]

Nie ustąpi berło od Jehudy¹²⁹⁹, ani buława spomiędzy stóp jego¹³⁰⁰, póki nie przyjdzie do¹³⁰¹ Szilo¹³⁰², a jemu posłuszeństwo ludów¹³⁰³!

Uwiąże u winogrodu osła swojego, a u winorośli¹³⁰⁴ wyborowej źrebię oślicy swojej, wypierze w winie odzież swoją, a w soku winogron szatę swą¹³⁰⁵.

[Z] iskrzącymi¹³⁰⁶ oczami od wina, a białymi zębami od mleka¹³⁰⁷.

Zebulun ku brzegom mórz¹³⁰⁸ się rozłoży i przy przystani okrętów, a jego krańce ku Cydonowi¹³⁰⁹!

Isachar osioł kościsty¹³¹⁰, wyleguje się między zagrodami!

Upatrzył miejsce spoczynku, że dobre, i ziemię, że rozkoszna, i nachylił barki swe do dźwigania¹³¹¹ i poddał się daninie robotnika¹³¹²!

Dan bronić będzie¹³¹³ ludu swego, jako każde¹³¹⁴ z pokoleń Izraela.

Niechaj będzie Dan wężem na drodze¹³¹⁵, zmiją na ścieżce, co kasa pęciny rumaka, że pada jeździec jego [na] wznak!

Pomocy twojej wyglądam, o Wiekuisty¹³¹⁶!

¹²⁹⁹Nie ustąpi berło od Jehudy — «Od kiedy po raz pierwszy zostanie ukoronowany [potomek] Jehudy, czyli począwszy od królestwa Dawida, korona nie będzie przeniesiona na inne plemię», zob. Chizkuni do 49:10. Berło jest aluzją do przywódców mędrców Tory w Babilonii, zob. Raszi do 49:10. [przypis edytorski]

¹³⁰⁰buława spomiędzy stóp jego — to odnosi się do synów Jehudy, zob. Radak do 49:10 lub do uczonych skrybów, zob. Ibn Ezra i Chizkuni do 49:10, albo też jest to aluzja do przywódców mędrców Tory w Ziemi Izraela, zob. Raszi do 49:10. [przypis edytorski]

¹³⁰¹do — słowo 'do' dodane przez Cyłkova, NIE ma go w oryginale. [przypis edytorski]

¹³⁰²Szilo — hebr. שִׁילֹ (szilo) może być tu odczytane jako שִׁילֹ (szelo): 'jego, należące go niego'. Póki nie przyjdzie «Król Mesjasz, do którego należy królestwo», zob. Raszi do 49:10. Niektórzy odnoszą to słowo do miasta Szilo, zob. Ibn Ezra i Bechor Szor do 49:10. [przypis edytorski]

¹³⁰³ludów — u Cyłkova: 'plemion'; uzasadnienie korekty: wybór Cyłkova niezrozumiały, w oryginale jest słowo עַמִּים (amim): 'ludy'. [przypis edytorski]

¹³⁰⁴winorośli — u Cyłkova: 'u łoży'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹³⁰⁵wypierze w winie odzież swoją, a w soku winogron szatę swą — wszystkie te wyrażenia oznaczają obfitość winnic i wina na ziemi Jehudy, zob. Raszi do 49:11. [przypis edytorski]

¹³⁰⁶iskrzącymi — u Cyłkova: 'iskrzących', 'białych': uzasadnienie korekty: w wersji Cyłkova werset 12 nie łączył się logicznie z wersem 11, a stanowią one jeden fragment. [przypis edytorski]

¹³⁰⁷białymi zębami od mleka — ziemia Jehudy będzie także zasobna w pastwiska, «czerwoność oczu będzie z powodu obfitości wina, a biel zębów z powodu obfitości mleka», zob. Raszi do 49:12. [przypis edytorski]

¹³⁰⁸ku brzegom mórz — «Zebulun trudnił się handlem [morskim] i dostarczał utrzymania dla ludzi z plemienia Isachara, ci zaś zajmowali się studiowaniem Tory», zob. Raszi do 49:13. [przypis edytorski]

¹³⁰⁹Cydonowi — w innych przekładach jako: Sydon lub Sidon, miasto na południowym wybrzeżu Libanu. [przypis edytorski]

¹³¹⁰osioł kościsty — osioł jest tu symbolem siły i pracowitości, z jaką plemię Isachara poświęcało się nauce Tory, zob. Raszi do 49:14. [przypis edytorski]

¹³¹¹nachylił barki swe do dźwigania — ujrzał, że ziemia dostarczy mu wszystkiego, co potrzebne, bez konieczności trudzenia się handlem i zajął się uprawą roli, zob. Bechor Szor do 49:15. [przypis edytorski]

¹³¹²poddał się daninie robotnika — z plonów dostarczał specjalny dar, tzw. תְּרוּמָה (truma) i dziesięciny, dla kohenów, lewitów orz dla królów Izraela, zob. Bechor Szor do 49:15. [przypis edytorski]

¹³¹³bronić będzie — hebr. יָרִי (jadin): 'osądzi, pomści'. Jakub przepowiada, że plemię Dana będzie stanowiło tylną straż obozu Izraela podczas wędrówki przez pustynię, zob. Raszbam do 49:16. Inni upatrują tu prorocstwo odnośnie do Samsona, zob. Raszi, Radak, Rabeinu Bachja do 49:16. [przypis edytorski]

¹³¹⁴jako każde — hebr. כָּלֶּחֶד (keachad): 'jak jeden'. «Cały Izrael będzie z nim jednością», zob. Raszi do 49:16. «Jak ten, który jest jedyń/wyjatkowy wśród plemion [w pokonywaniu wrogów], czyli jak Jehuda», zob. Ramban do 49:16. [przypis edytorski]

¹³¹⁵Dan wężem na drodze — podczas wędrówki przez pustynię plemię Dana było ostatnim zastępem, a także w Ziemi Izraela zamieszkiwali oni przy granicy, jako pierwsi stykali się z napadającym wrogiem i powstrzymywali go od wdarcia się w głąb, stąd porównanie do kłusującego węża na drodze, zob. Bechor Szor do 49:17. [przypis edytorski]

¹³¹⁶Wiekuisty — u Cyłkova: 'Boże'; uzasadnienie korekty: prawdopodobnie pomyłka, bo Cyłkow wszędzie konsekwentnie tłumaczy Imię Czeroliterowe jako 'Wiekuisty'. [przypis edytorski]

Gad, — najeżdźcy napierać nań będą¹³¹⁷, ale on odeprze ich pięty¹³¹⁸!

Od Aszera tłuste pokarmy¹³¹⁹, dostarczy on przysmaków królewskich.

Naftali łania chyża¹³²⁰, przemawia on słowami pięknymi.

Różdżką płodną¹³²¹ Josef, różdżką płodną nad źródłem¹³²²; latorośle jego rozkrzewiają się poza mur.

I jątrzą go i strzelają nań, i prześladową go¹³²³ łucznicy.

Wszakże pozostaje w mocy łuk jego i giętkimi są ramiona i ręce jego, z rąk Mocarza Jakuba, stamtąd — od¹³²⁴ Pasterza¹³²⁵, Opoki Izraela!

Od Boga ojca twojego, który ci też pomoże¹³²⁶, i od Wszechpotężnego, który cię pobłogosławi¹³²⁷, błogosławieństwami niebios z góry, błogosławieństwami głębi leżącej nisko, błogosławieństwami piersi i żywota¹³²⁸!

Błogosławieństwa ojca twojego, które przewyższają błogosławieństwa przodków moich po granice wzgórz odwiecznych!¹³²⁹ Niechaj one zstąpią na głowę Josefa i na ciemną wybrańca braci swoich!

Binjamin wilk drapieżny¹³³⁰: z rana pożera łup, wieczorem rozdziela zdobycz!”

¹³¹⁷*Gad*, — *najeżdźcy napierać nań będą* — hebr. גָּד (gedud): ‘oddział, banda, zbrojna grupa’, może być także rozumiane w odniesieniu do Gada, którego plemię odziedziczyło ziemię za Jodanem. «Oddziały [Gada] przekroczyły Jordan wraz z braćmi [z innych plemion], i walczyli oni zbrojnie [razem z nimi], aż zdobyli ziemię Kanaan», zob. Raszki do 49:19. [przypis edytorski]

¹³¹⁸*ich pięty* — «Wszystkie oddziały [Gada] powrócą do swojej ziemi za Jordanem, tymi drogami, którymi przyszli, bez strat w ludziach», zob. Raszki do 49:19. [przypis edytorski]

¹³¹⁹*tłuste pokarmy* — ziemia Aszera będzie obfitować w drzewa oliwne, zob. Raszki do 49:20. [przypis edytorski]

¹³²⁰*łania chyża* — szybka łania jest metaforą ziemi, w której szybko dojrzewają plony. Opowieść talmudyczna (*Sota* 13a) łączy ten wers z dniem pogrzebu Jakuba, gdy Esaw zgłosił roszczenia do miejsca w grocie Machpela. Synowie Jakuba przypomnieli mu, że odsprzedał on swoje miejsce bratu. Esaw stwierdził, że sprzedał jedynie pierworództwo, i gdy Esaw zażądał dokumentu: Naftali pobiegł po dokument do Micraim, zob. Raszki do 49:21. [przypis edytorski]

¹³²¹*Różdżką płodną* — hebr. בֶּן פֶּרֶךְ (*ben porat*): ‘gałąź owocująca’, zob. Ibn Ezra do 49:22. Metaforycznie: «syn pełen wdzięku», zob. Raszki do 49:22. [przypis edytorski]

¹³²²*nad źródłem* — hebr. אֵלֵי אֵינָן (*alei ajin*): ‘ponad źródłem’ lub ‘ponad okiem’. Talmud (*Berachot* 20a) odczytuje to tak, że nad Josefem i jego potomkami nie ma władzy złe oko, zob. Raszki do 49:22. [przypis edytorski]

¹³²³*jątrzą go i strzelają nań, i prześladową go* — jest to aluzja do tego, co uczynili mu bracia oraz żona Potifara, zob. Raszki do 49:23. [przypis edytorski]

¹³²⁴*od* — słowo ‘od’ dodane przez Cylkowa, nie ma go w oryginale. [przypis edytorski]

¹³²⁵*z rąk Mocarza Jakuba, stamtąd — od Pasterza* — Jakub mówi tu do Josefa: «Kto obdarzył cię [tą mocą]? Bóg, który jest Mocarzem Jakuba, Bóg, który był mi Pasterzem aż po dziś dzień, i który szczerze żywił mnie w Micraim», zob. Raszki do 49:24. [przypis edytorski]

¹³²⁶*Od Boga ojca twojego, który ci też pomoże* — «Cała ta twoja chwała przyszła do ciebie od Boga i On ci będzie nadal pomagał», zob. Radak do 49:25. [przypis edytorski]

¹³²⁷*Wszechpotężnego, który cię pobłogosławi* — Bóg Wszechpotężny pobłogosławi twoją ziemię deszczem i rosą, a twoje plemię potomstwem, zob. Radak do 49:25. [przypis edytorski]

¹³²⁸*żywota* — hebr. רֶחֶם (*rechem*): ‘lono’. [przypis edytorski]

¹³²⁹*Błogosławieństwa ojca twojego, które przewyższają błogosławieństwa przodków moich po granice wzgórz odwiecznych!* — «Błogosławieństwa, którymi pobłogosławił mnie Bóg są potężniejsze niż te, którymi pobłogosławił moich przodków, ponieważ moje sięgnęły aż „po granice wzgórz odwiecznych”, gdyż dał mi Bóg błogosławieństwo, które rozrywa granice i sięga po cztery krańce świata, powiedział bowiem: „i rozprzestrzenisz się ku zachodowi, i ku wschodowi, i ku północy, i ku południowi...”» (*Ks. Rodzaju* 28:14). A nie powiedział tak Bóg ani do Abrahama ani do Icchaka. Do Abrahama powiedział: „całą ziemię, którą widzisz, tobie ją oddam” (*Ks. Rodzaju* 13:15) i ukazał mu tylko Ziemię Izraela, do Icchaka powiedział: „tobie i potomstwu twojemu oddam wszystkie kraje te...” (*Ks. Rodzaju* 26:3), i dlatego też prorok Izajasz (58:14) przepowiedział: „I nakarmię cię dziedzictwem Jakuba, ojca twojego”, a nie powiedział ‘dziedzictwem Abrahama’, zob. Raszki do 49:26. [przypis edytorski]

¹³³⁰*wilk drapieżny* — to odczytywane jest jako odniesienie do zwycięstw Szaula [Saula], pierwszego króla w Izraelu, który pochodził z plemienia Binjamina, a także do porywania dziewcząt na żony przez plemię Binjamina, o czym mowa w Księdze Sędziów 21, zob. Raszki do 49:27. [przypis edytorski]

Oto wszystkie dwanaście pokoleń Izraela, i oto co powiedział im ojciec ich i błogosławił im, każdego błogosławieństwem jego błogosławił ich¹³³¹.

I polecił im i rzekł do nich: „Ja będę przyłączony do ludu mojego: pochowajcie mnie przy ojcach moich, w jaskini, co na polu Efrona Chitejczyka,

W jaskini, co na polu Machpela, co naprzeciw Mamre w ziemi Kanaan, którą nabył Abraham wraz z polem od Efrona Chitejczyka na dziedziczny grób.

Tam pochowano Abrahama i Sarę, żonę jego, tam pochowano Icchaka i Riwkę, żonę jego, i tam pochowałem i Leę —

Nabywszy pole i jaskinię, która w nim od synów Cheta”.

I przestał Jakub [wydawać] polecenia¹³³² synom swoim i złożył nogi swe na łożo, i skonał; i przyłączony został do ludu swego.

ROZDZIAŁ L

I padł Josef na oblicze ojca swego i płakał nad nim, i całował go.

I rozkazał Josef sługom swym, lekarzom, zabalsamować ojca swego; i zabalsamowali lekarze Izraela.

I upłynęło mu czterdzieści dni — gdyż tyle dni upływa na balsamowaniu — i oplakiwali go Micrejczycy siedemdziesiąt dni¹³³³.

A gdy przeminęły dni płaczu po nim, rzekł Josef do domu Faraona, mówiąc: „Jeżelim też znalazł łaskę w oczach waszych, powiedzcież Faraonowi tak:

Ojciec mój zaprzysiągł¹³³⁴ mnie, mówiąc: »Oto, ja umieram; w grobie moim, którym wykopał sobie¹³³⁵ w ziemi Kanaan, tam pochowaj mnie!« A teraz, chciałbym pójść i pochować ojca mego, i powrócić!”

I rzekł Faraon: „Idź, a pochowaj ojca twego, jako zaprzysiągł¹³³⁶ ciebie¹³³⁷”.

I poszedł Josef, aby pochować ojca swego; i poszli z nim wszyscy słudzy Faraona, starsi domu jego, i wszyscy starsi ziemi Micraim.

I cały dom Josefa i bracia jego, i dom ojca jego; tylko dzieci swoje i trzody swe, i rogaczną swą zostawili w ziemi Goszen.

Wyprawili się też z nim i wozy i jeźdźcy¹³³⁸, tak, że poczet był bardzo wielki.

¹³³¹*błogosławił ich* — «Można by pomyśleć, że [Jakub] nie pobłogosławił Reubena, Szymona i Lewiego [lecz ich zgañił], dlatego ten werset mówi: „błogosławił ich”, co oznacza: wszystkich [synów]», zob. Raszi do 49:28. [przypis edytorski]

¹³³²*[wydawać] polecenia* — u Cyłkowa: 'polecać'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia, w oryginale jest tam czasownik o znaczeniu 'rozkazywać, nakazywać'. [przypis edytorski]

¹³³³*oplakiwali go Micrejczycy siedemdziesiąt dni* — «Czterdzieści dni balsamowania i trzydzieści dni oplakiwania, [Micrejczycy oplakiwali go] ponieważ wraz z przybyciem [Jakuba] przyszło do nich błogosławieństwo: zakończył się głód i wody Nilu ponownie przybrały», zob. Raszi do 50:3. [przypis edytorski]

¹³³⁴*zaprzysiągł* — u Cyłkowa: 'zaklął'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia, w oryginale jest tam czasownik o znaczeniu 'składać przysięgę', a 'zakląć' czy 'zaklinać' ma nieco inne konotacje. [przypis edytorski]

¹³³⁵*którym wykopał sobie* — hebr. *kariti* (od rdzenia *kara*) 'kopać, wykopać, ukopać' ale także 'handlować, targować się'. Midrasz uczy, że «Jakub wziął całe srebro i złoto, które przyniósł z domu Labana, usypał je na stos i powiedział do Esawa: weź to, w zamian za twoje miejsce w grocie Machpela», zob. Raszi do 50:5. [przypis edytorski]

¹³³⁶*zaprzysiągł* — u Cyłkowa: 'zaklął'; uzasadnienie korekty: jak w wersecie powyżej. [przypis edytorski]

¹³³⁷*jako zaprzysiągł ciebie* — wedle talmudycznej opowieści (*Sota*36b) «[Faraon] bał się powiedzieć mu 'złam przysięgę', aby [Josef] nie odrzekł: jeśli tak, to złamię również tę przysięgę, którą złożyłem tobie, iż nie wyjawię sekretu, że nie znasz języka świętego (hebrajskiego), który ja znam», zob. Raszi do 50:6. [przypis edytorski]

¹³³⁸*jeźdźcy* — u Cyłkowa: 'jezdni'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

I doszli oni do klepiska¹³³⁹ Cierniowego¹³⁴⁰, które po drugiej stronie Jardenu i urządzili tam żałobę wielką i ciężką bardzo¹³⁴¹; i obchodził po ojcu swym żałobę przez siedem dni.

I ujrżeli mieszkańcy ziemi tej, Kanaanejczycy, żałobę na klepisku¹³⁴² Cierniowym i rzekli: „Żałoba to ciężka u Micrejczyków!” Przeto nazwano imię jego: Abel-Micraim¹³⁴³, które po drugiej stronie Jardenu.

Uczynili z nim tedy synowie jego, jako im był przykazał:

Poniesli go synowie jego¹³⁴⁴ do ziemi Kanaan i pochowali go w jaskini¹³⁴⁵ na polu Machpela, którą był nabył Abraham wraz z polem na grób dziedziczny od Efrona Chitejczyka, naprzeciw Mamre.

I wrócił Josef do Micraim, on i bracia jego, i wszyscy, którzy poszli z nim dla pochowania ojca jego — gdy pochował ojca swego.

A widząc bracia Josefa, że umarł ojciec ich¹³⁴⁶, rzekli: „Cóż, jeżeli znienawidzi nas Josef i odda nam wszystko zło, któreśmy mu wyrządzili?”

I wysłali do Josefa tak¹³⁴⁷: „Ojciec twój nakazał przed śmiercią swoją, mówiąc:

»Tak powiecie Josefowi: Proszę cię, chciejże przebaczyć winę braci twoich i grzech ich, że zło wyrządzili ci!« A teraz przebacze winę sług Boga ojca twojego!” I zapłakał Josef gdy tak przemówiono do niego.

Poszli tedy i bracia sami, i upadli przed nim i rzekli: „Otośmy niewolnikami twoimi!”

I rzekł do nich Josef: „Nie obawiajcie się, bo czyż ja w miejscu Boga?

Jakkolwiek umyśliście zło na mnie, Bóg umyślił to na dobre, aby sprowadzić to, co dziś się stało: aby zachować życie ludu licznego.

I tak nie obawiajcie się! Ja będę żywił was i dziatwę waszą”. I pocieszał ich, i przemawiał do serca ich¹³⁴⁸.

I został Josef w Micraim, — on i dom ojca jego. I żył Josef sto dziesięć lat.

¹³³⁹klepiska — u Cyilkowa: 'gumna'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹³⁴⁰klepiska Cierniowego — hebr. *תֹּחַל* (*atad*): 'cierń, ciernisty krzew', w innych przekładach jako nazwa własna: klepisko Atad, zob. Rabeinu Bachja do 50:10. [przypis edytorski]

¹³⁴¹żałobę wielką i ciężką bardzo — do żałoby przyłączyli się też naczelnicy klanów Esawa, księżta Izmaela i synowie Ketury oraz mieszkańcy Aramu: krewni Jakuba od strony Labana, a również i przyjaciele, sąsiedzi i sprzymierzeńcy Jakuba z ziemi Kanaan, zob. Chizkuni do 50:10. [przypis edytorski]

¹³⁴²klepisku — u Cyilkowa: 'gumnie'; uzasadnienie korekty: uwspółcześnienie. [przypis edytorski]

¹³⁴³Abel-Micraim — od hebr. *אָבֶל* (*awel*): 'żałoba'. [przypis edytorski]

¹³⁴⁴Poniesli go synowie jego — midrasz uczy, że synowie Jakuba nieśli jego ciało, ustawiając się w takim szyku, w jakim potem przemierzają się obozy dwunastu plemion Izraela, podczas wędrówki przez pustynię, zob. Raszi do 50:13. [przypis edytorski]

¹³⁴⁵jaskini — u Cyilkowa: 'pieczarze'; uzasadnienie korekty: prawdopodobnie pomyłka bo w całym dokumencie Cyilkow tłumaczy to słowo jako 'jaskinia'. [przypis edytorski]

¹³⁴⁶A widząc bracia Josefa, że umarł ojciec ich — dopóki żył Jakub, przez wzgląd na szacunek dla ojca Josef zapraszał braci do swojego stołu, a teraz zaprzestał, zob. Raszi do 50:15. Gdy wracali z ziemi Kanaan mijali dół, do którego bracia wrzucili Josefa, Josef wypowiedział tam modlitwę dziękczynną za cud uratowania, ale bracia nabrali obaw, że może odnowi się mu żal do nich, zob. Chizkuni do 50:15. [przypis edytorski]

¹³⁴⁷wysłali do Josefa tak — «Zmienili fakty w imię pokojowych relacji, ponieważ nic takiego Jakub im nie nakazał, gdyż Josef nie był w jego oczach podejrzanym», zob. Raszi do 50:16. [przypis edytorski]

¹³⁴⁸przemawiał do serca ich — «Zanim przysłyszcie do [Micraim], zniesławiali mnie mówiąc, że jestem niewolnikiem, a dzięki wam poznali, że jestem człowiekiem wolnym, jeśli bym was teraz zabił, co by ludzie powiedzieli? 'Zobaczył grupę chłopaków i wychwalał się nimi, że to jego bracia, a na koniec ich zabił: czyż jest brat, co zabija swoich braci?!'», zob. Raszi do 50:21. [przypis edytorski]

I widział Josef u Efraima dzieci trzeciego pokolenia; synowie też Machira, syna Mena-szego, zrodzili się na kolanach Josefa¹³⁴⁹.

I rzekł Josef do braci swoich: „Ja umieram; ale Bóg wspomni was i wyprowadzi was z ziemi tej, do ziemi, którą zaprzysiągł Abrahamowi, Icchakowi, i Jakubowi.

I zaprzysiągł¹³⁵⁰ Josef synów Izraela, i rzekł: „Wspomnieć wspomni¹³⁵¹ Bóg was, a wtedy wyniesiecie kości moje stąd!”

I umarł Josef w wieku stu dziesięciu lat, i zabalsamowano go, i złożono do skrzyni w Mi-craim.

¹³⁴⁹zrodzili się na kolanach Josefa — w znaczeniu: wychowywali się przy nim, zob. Raszi do 50:23. [przypis edytorski]

¹³⁵⁰zaprzysiągł — u Cyłkowa: 'zaklął'; uzasadnienie korekty: uniknięcie nieporozumienia, w oryginale jest tam czasownik o znaczeniu 'składać przysięgę', a 'zakląć' czy 'zaklinać' ma nieco inne konotacje. [przypis edytorski]

¹³⁵¹Wspomnieć wspomni — hebr. *תִּזְכֹּר* (*pakad*): 'zwrócić uwagę, zliczyć, wspomnieć, wyznaczyć, dokonać przeglądu, nawiedzić, być wezwanym, być odliczonym', por. ten sam czasownik użyty w *Ks. Rodzaju* 21:1 w odniesieniu do Sary oraz w *Ks. Wyjścia* 3:16. [przypis edytorski]

Wszystkie zasoby Wolnych Lektur możesz swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać pod warunkiem zachowania warunków licencji i zgodnie z *Zasadami wykorzystania Wolnych Lektur*.

Ten utwór jest w domenie publicznej.

Wszystkie materiały dodatkowe (przypisy, motywy literackie) są udostępnione na *Licencji Wolnej Sztuki* 1.3.

Fundacja Wolne Lektury zastrzega sobie prawa do wydania krytycznego zgodnie z art. Art.99(2) Ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych. Wykorzystując zasoby z Wolnych Lektur, należy pamiętać o zapisach licencji oraz zasadach, które spisaliśmy w *Zasadach wykorzystania Wolnych Lektur*. Zapoznaj się z nimi, zanim udostępnisz dalej nasze książki.

E-book można pobrać ze strony: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/genesis-ksiega-rodzaju-bereszit/>

Wydawca: Fundacja Wolne Lektury

Publikacja zrealizowana w ramach biblioteki Wolne Lektury (wolnelektury.pl). Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury – państwowego funduszu celowego.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Aleksander Skrzekut, Aleksandra Kopeć-Gryz, Aleksandra Sekuła, Ewa Gordon, Jarosław Lipszyc, Małgorzata Kordowicz, Paulina Choromańska, Wojciech Kotwica.

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Wolne Lektury – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1,5% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Wolne Lektury, KRS 0000070056.

Wspieraj Wolne Lektury i pomóż nam rozwijać bibliotekę.

Przekaż darowiznę na konto: [szczegóły na stronie Fundacji](#).